

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY

İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HUMANITIES

PROF. DR. DURSUN ALİ AKBULUT'A
ARMAĞAN

e-ISSN: 2717-8072

YIL/YEAR 2021

Cilt / Volume

2

Sayı/Issue 2

Aralık/December

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HUMANITIES

e-ISSN: 2717-8072
Volume/Cilt: 2 Issue/Sayı: 2
Aralık/December 2021
Samsun

**OndokuzMayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**

**Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies**

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD) yılda iki sayı (Haziran ve Aralık) olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları OndokuzMayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi'ne aittir.

Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılmaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar.

Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities is an international peer-reviewed journal and published biannually, in June and December.

Authors bear the sole responsibility for their published Works in terms of language, content and legality in the Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities.

Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities has the sole ownership of copyright to all published works.

No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities.

The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts.

Yazışma Adresi / Corresponding Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun / Türkiye

Tel: +90 362 312 1919 / 1838
0505 359 01 97

e-mail: insanbilimleri@omu.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanbilimleri>

İBD

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi / Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Aralık / December 2021-Samsun*

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ**

e-ISSN: 2717-8072
2021 Cilt: 2 Sayı: 2

Ondokuz Mayıs Üniversitesi adına sahibi /

Owner on behalf of Ondokuz Mayıs University
Yönetim Kurulu Adına Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Müdürü
Prof. Dr. Ali BOLAT

Editör / Editor

Prof. Dr. Ali BOLAT

Editör Yardımcıları / Vice Editors

Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
Doç. Dr. Okay PEKŞEN

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç. Dr. Emrah EKMEKÇİ

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SARAÇ

Kapak Tasarımı / Cover Design

Cemre ASLAN

**ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY
JOURNAL OF HUMANITIES**

e-ISSN: 2717-8072
2021 Volume: 2 Issue: 2

Mizanpaj/Layout

OMÜ Yayın Koordinatörlüğü

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Kısmet AYDIN
Fatma Hilal İÇİGEN
Cemre ASLAN

Sekreteryası / Secretary

OMÜ LEE Sekreterliği / OMU IGS Secretary

Yayın Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

Samsun, Aralık/December 2021

Alan Editörleri / Section Editors

Archaeology: Doç. Dr. Akin TEMÜR

Art History: Dr. Nadire Tuba YİĞİTPAŞA

Communication Sciences: Doç. Dr. Onur BEKİROĞLU

Divinity: Dr. Bekir ÖZÜDOĞRU

Economics and Administrative Sciences: Dr. Fatih Çağatay CENGİZ

Geography: Doç. Dr. Muhammet BAHADIR

History: Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU

Law: Dr. Osman Serkan GÜLFİDAN

Philosophy: Doç. Dr. Mustafa Sait KURŞUNOĞLU

Psychology: Prof. Dr. Hatice KUMCAĞIZ

Sociology: Dr. İlyas SUCU

Tourism: Doç. Dr. Yasin KELEŞ

Turkish Language and Literature: Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA

Tarandığı İndeksler

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ASOS
indeks

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Abdullah Şevki Duymaz–Süleyman Demirel Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdülkerim Emeksiz–İstanbul Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abidin Temizer–Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Çakır–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yüksel–Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ali Uzun–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Bozkurt Koç–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Burhanettin Tatar–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Cenksu Üçer–Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Cevdet Yılmaz–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Damir Matanoviç –Osijek/J. Strossmayer Üniversitesi/Hırvatistan
Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ebül Muhsin Doğan–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Emina Berbić Kolar –Osijek/J. Strossmayer Üniversitesi/Hırvatistan
Prof. Dr. Erkan Göksu–Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Fahri Sakal–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hasan Abdioğlu–Karadeniz Teknik Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hasan Babacan–Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hasan Gül–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Özer–Atatürk Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Üreten–Aydın Adnan Menderes Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Tellioğlu–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İlhan Ekinci–Ordu Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Kadir Özköse–Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu–Marmara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. L. Gürkan Gökçek–Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Latif Tokat–Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Lokman Çilingir–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Lolita Nikolova–Open Global Research Academy/ABD
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal–Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Evsile–Amasya Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Işıklı–Atatürk Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Yavuz Erler–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Metin İkizler–Atatürk Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mucize Ünlü/ Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Çolak–Samsun Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin–Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mücahit Kaçar–İstanbul Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Nedim İpek–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Niyazi Usta–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Nuray Keskin–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Osman Köse –Polis Akademisi/Türkiye
Prof. Dr. Önder Duman–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Rıza Karagöz–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. S. Yücel Şenyurt–Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Süleyman Erkan–Karadeniz Teknik Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Şaban Sağlık–Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Şahin Köktürk–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Türkan Erdoğan –Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Vedat Keleş–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Vyngantas Vareikis–Klaipėda Üniversitesi/Litvanya

-
- Prof. Dr. Zafer Gölen–Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Dursun Ali Tökel–Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Ercüment Yıldırım–Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Kamale Salamova –Sumgayıt Devlet Üniversitesi/Azərbaycan
Doç. Dr. Kemal Özkurt–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Nihada Delibegović Džanić –Bosna-Hersek Tuzla Üniversitesi/Bosna-Hersek
Doç. Dr. Onur Bekiroğlu–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Özlem Genç–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Serhat Yener–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Sibel Murad–Amasya Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Turan Açık–Aksaray Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Yasin Topaloğlu–Atatürk Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Yetkin Bulut–Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı–Balıkesir Üniversitesi/Türkiye
-

BU SAYININ HAKEMLERİ /
ADVISORY BOARD (THIS ISSUE)

Prof. Dr. Abidin Temizer
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Sarı
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Yüksel
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Sevilay Özer
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. Emine Dineç
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Tuğrul Özcan
Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih Demirel
Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Turan Açık
Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan Ekinci
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Yasin Toğaloğlu
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. İsmet Türkmen
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Yüksel Göztepe
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Mucize Ünlü
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Abdullah Yakşı
Karabük Üniversitesi

Prof. Dr. Vahit Göktaş
Ankara Üniversitesi

Dr. Ahmet Akşar
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet Köksal
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Ahmet Yılmaz
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Ercüment Yıldırım
Sütçü İmam Üniversitesi

Dr. Esat Aktaş
Bayburt Üniversitesi

Doç. Dr. Fırat Yıldız
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Fatih Sansar
Ege Üniversitesi

Doç. Dr. İlknur Tatar Kırılmış
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Gaye Belkız Yeter Şahin
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Doç. Dr. Mesut Karakulak
Ordu Üniversitesi

Dr. İlkay Erken
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Mevlüt Yüksel
Atatürk Üniversitesi

Dr. Kurtuluş Özlü
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Hanılçe
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Özkan Özer Keskin
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Özkan
Ordu Üniversitesi

Dr. Seda Sabah
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Tural
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihini anlamak, üzerinde kurulduğu toprakların coğrafi ve jeopolitik konumundan ülkenin demografik yapısına, Cumhuriyet'in eğitim politikalarından Devlet'in dış devletlerle ilişkilerine, tarih yazım anlayışlarının mukayesesinden sosyal, kültürel, dini ve siyasi farklılıkların analizine kadar bir dizi kapsayıcı ve perspektif sağlayıcı okuma ve düşünme faaliyetinin kümülatif semeresi ile mümkün olabilir.

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İnsan Bilimleri Dergisi olarak, gerek akademik çalışmaları ve gerekse konferans serileriyle bu tarihin ülkemizde anlaşılmasında bir referans konumuna sahip olan Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT'a armağan ettiğimiz dördüncü sayımızda yukarıda dile getirdiğimiz perspektiflere dâhil olan seçkin çalışmaları derledik.

Bu çerçevede Prof. Dr. Nedim İPEK'in *Kuruluşundan 19 Mayıs 1919'a Samsun* başlıklı makalesi Milli Mücadele ateşinin yakıldığı Samsun'un tarihini anlamanın Cumhuriyet tarihini anlamada anahtar olduğunu imlerken, Prof. Dr. Mehmet EVSİLE'nin *Yusuf Akçura'nın TBMM Konuşmalarında Günlük Hayat Konusundaki Görüşleri* başlıklı çalışması ise devlet-arşiv stratejisinin, tarihimizi ve tarihimizdeki önemli şahsiyetleri anlamadaki önemini göstermektedir. Kezâ Prof. Dr. Zaffer GÖLEN'in *Bir Köy Okulunun Serencamı: Bafra-Tekkesarmaşık İlkokulu* başlıklı makalesi Cumhuriyet'in eğitim seferberliğinde devlet ile milletin dayanışmasını belgelere olarak gösteren yeni bir vesikaya dönüşürken, Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ ve Cengiz ARSLAN'ın *On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Müslim Nüfusu* başlıklı çalışması ülkemizin demografik yapısını anlamanın Cumhuriyet öncesi döneme referansla olabileceğini Milli Mücadele şehri olan Samsun'un Bafra ilçesi özelinde gösteren değerli bir çalışma olarak sayımızda yerini almıştır. Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ'un *Osmanlı Rumeli'sinde Paylaşılamayan Vakıf: Hâşim Bey Camii Vakfı* başlıklı çalışması ise vakıf müessesesinin tarihimizde icra ettiği role uygun olarak sürdürülebilirliğine eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Yüksek lisans öğrencisi Bülent DİRİ'nin *Çivi Yazılı Tıbbi Kaynaklara Göre Eski Mezopotamya Toplumlarında Enfeksiyon Hastalıkları* başlıklı makalesi ise kültürel zenginliğimizin oluşumuna katkısı olan Mezopotamya bölgesindeki eski medeniyetlerin enfeksiyon hastalıkları ile mücadele tarihini, içinde bulunduğumuz COVID-19 pandemisi eşliğinde düşünmek için zamanlaması yerinde bir imkan sunarken, Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ ve doktora öğrencisi Zarife ALBAYRAK'ın *Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme* başlıklı makalesi de benzer bir imkanı Osmanlı Devleti tarihinde bulmamızı sağlamaktadır. Doktora öğrencisi Nurbanu BULGUR'un *Analysis of Iran's National Security Strategy Within The Framework of Sectoral Security Theory and Its Impact on Turkey-Iran Relations* başlıklı çalışması ise yukarıda sözünü ettiğimiz üzere Türkiye Cumhuriyeti tarihinin dış devletlerle ilişkisi bağlamında anlaşılmasına katkı sunan değerli bir çalışma olarak sayımıza dâhil olmuştur. Dr. Bekir SARIYILDIZ'ın *Torul Derebeyleri: Kabasitaslar (1355-*

1479) başlıklı makalesi Anadolu'nun Türkleşmesine karşı koyan bir derebeyliğin anlatısı olarak karşımıza çıkarken, Fatma DEMİR ve Doç. Dr. Zerrin EREN'e ait *Buket Uzuner'in Kumral Ada Mavi Tuna Adlı Romanında Yer Alan Ana Karakterlerin Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları Açısından İncelenmesi* başlıklı çalışma da toplumsal yargılarımızın kritiğinde Cumhuriyet sonrası edebiyatımızın önemini gözler önüne sermektedir. Kezâ Dr. Öğr. Üyesi Muammer CENGİZ'in *Mevlânâ'da Zâhid ve Ârif Tipi* başlıklı makalesi kültürel kodlarımızda yer edinen yargıların benzer bir kritiğini tasavvuf edebiyatı cihetiyle ortaya koymaktadır. Doç. Dr. Bülent ÇELİK'in *1829 Yılında Kuşadası ve Güvercinada'da Yapılan Osmanlı İnşaatına Dair Keşif Kayıtları* başlıklı makalesi ise eski askerî yapıların Milli Mücadele öncesi savaş politikalarına katkısını Cumhuriyet döneminde de sürdürülen başarılı arşiv stratejilerinin neticesi olarak ortaya çıkaran kıymetli bir çalışma olması hasebiyle sayımızda yerini almıştır.

Her biri kendine has farklı bir perspektiften Türkiye Cumhuriyeti tarihini, öncesini de kapsayacak şekilde anlamamıza katkı sağlayan bu değerli çalışmaların yazarlarını ve dördüncü sayımızın vücut bulmasında emeği geçen editör yardımcılarımız Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU ve Doç. Dr. Okay PEKŞEN'i, dil editörlerimiz Doç. Dr. Emrah EKMEKÇİ ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer SARAÇ'ı tebrik ediyor, makaleleri akademik açıdan tetkik ederek katkıda bulunan sayı hakemlerimize ve yayın kuruluşumuza dergimiz adına teşekkür ediyorum.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin anlaşılmasında emeği geçen ve bu sayımızı kendisine armağan ettiğimiz Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT'un çalışma azminin ve isabetli tarih yazım stratejisinin yeni nesillere örnek teşkil etmesini temenni ediyor, Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İnsan Bilimleri Dergisi olarak tüm kurullarımız adına kendisine şükranlarımızı sunuyorum.

Prof. Dr. Ali BOLAT

(Editör)

FROM THE EDITOR

To understand the history of the Republic of Türkiye can be possible with the cumulative results of a range of inclusive and perspective-providing reading and thinking activity that covers the issues from the geographical and geopolitical location of the lands on which it was founded to the demographic structure of the country, from the educational policies of the Republic to the relations of the State with foreign states, and from the comparison of historiography understandings to the analysis of social, cultural, religious and political differences.

As the Journal of Humanities of Ondokuz Mayıs University Institute of Graduate Studies, we have compiled the outstanding studies in the fourth issue dedicated to Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT who has a reference position in understanding the history in our country with both his academic studies and conference series.

In this context, Prof. Dr. Nedim IPEK's article entitled '*Samsun, from its foundation to 19 May 1919*' emphasizes the fact that understanding the history of Samsun, where the fire of the National Struggle was lit, is the key to understanding the history of the Republic. Likewise, Prof. Dr. Mehmet EVSİLE's study titled '*Yusuf Akçura's Views on Daily Life in the Speeches of the Grand National Assembly of Türkiye*' shows the importance of the state-archive strategy in understanding our history and important figures in our history. In the same vein, Prof. Dr. Zafer GÖLEN's article titled '*The Fate of a Village School: Bafra-Tekkesarmaşık Primary School*' turns into a new document showing the solidarity of the state and the nation in the education campaign of the Republic, while the study of Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ and Cengiz ARSLAN entitled '*Muslim Population in Bafra In the Early Nineteenth Century*' has taken its place in our issue as a valuable study showing that understanding the demographic structure of our country can be with reference to the pre-Republican period, especially in Bafra district of Samsun, the city of the National Struggle. Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ's work titled '*The Most Desired Vaqf in Ottoman Rumelia: Hâşim Bey Mosque Vaqf*' offers a critical perspective on the sustainability of the foundation institution in accordance with its role in our history. While MA student Bülent DİRİ's article titled '*Infectious Diseases in Ancient Mesopotamian Societies according to Medical Sources in Cuneiform*' provides a timely opportunity to reflect on the history of combating infectious diseases of ancient civilizations in the Mesopotamian region, which contributed to the formation of our cultural wealth, in the context of the current COVID-19 pandemic, Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ and PhD student Zarife ALBAYRAK's article entitled '*An Evaluation of Smallpox in the Ottoman State*' enables us to find a similar possibility in the history of the Ottoman Empire. PhD student Nurbanu BULGUR's study titled '*The Analysis of Iran's National Security Strategy Within The Framework of Sectoral Securitization Theory and Its Impact on Turkey-Iran Relations*' has been included in our issue as a valuable study that contributes to the understanding of

the history of the Republic of Türkiye in the context of its relations with foreign states, as we mentioned above. Dr. Bekir SARIYILDIZ's article titled '*Torul Overlords: Kabasitas (1355-1479)*' confronts us as a narrative of a feudal lordship opposing the Turkization of Anatolia, while Fatma DEMİR and Assoc. Prof. Dr. Zerrin EREN's study titled '*An Investigation of the Main Characters in Buket Uzuner's Novel Kumral Ada Mavi Tuna in terms of Gender Stereotypes*' also reveals the importance of our postRepublican literature in the critique of our social judgments. Likewise, Assist. Prof. Dr. Muammer CENGİZ's article titled '*Zâhid and Arif Types in Mevlânâ*' reveals a similar critique of the judgments that take place in our cultural codes in terms of sufi literature. Assoc. Prof. Dr. Bülent ÇELİK's article titled '*Discovery Records of the Ottoman Construction in Kuşadası and Güvercinada in 1829*' has been included in our issue as it is a valuable study that reveals the contribution of old military structures to the war policies before the National Struggle as a result of successful archival strategies continued in the Republican period.

We would like to thank the authors of these valuable studies, each of which contributes to our understanding of the history of the Republic of Türkiye, including its predecessors, from a unique perspective, and our assistant editors, who contributed to the emergence of our fourth issue, Assoc. Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU and Assoc. Prof. Dr. Okay PEKŞEN and our language editors Assoc. Prof. Dr. Emrah EKMEKÇI and Assist. Prof. Dr. Ömer SARAÇ. On behalf of our journal, we would also thank the distinguished reviewers and editorial board members contributing to the current issue by examining the articles academically.

We are happy to state that the current issue has been dedicated to Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut who contributed to the understanding of the history of the Republic of Türkiye and we are sure that his ambition to work and his accurate historiography strategy will set an example for new generations. On behalf of the boards of Journal of Humanities of Ondokuz Mayıs University Institute of Graduate Studies, I would like to express my gratitude to him.

Prof. Dr. Ali BOLAT

(Editor)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makalesi/Research Article

Yusuf Akçura'nın TBMM Konuşmalarında Günlük Hayat Konusundaki Görüşleri 65-80

Yusuf Akçura's Views on Daily Life in the Speeches of the Grand National Assembly of Türkiye - Prof. Dr. Mehmet EVSİLE

Kuruluşundan 19 Mayıs 1919'a Samsun 81-96

Samsun, from its Foundation to 19 May 1919 - Prof. Dr. Nedim İPEK

Bir Köy Okulunun Serencamı: Bafra-Tekkesarmaşık İlkokulu 97-128

The Fate of a Village School: Bafra-Tekkesarmaşık Primary School - Prof. Dr. Zafer GÖLEN

On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Müslim Nüfusu 129-156

Muslim Population In Bafra In The Early Nineteenth Century - Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ, Yüksek Lisans Öğr. Cengiz ARSLAN

Çivi Yazılı Tıbbi Kaynaklara Göre Eski Mezopotamya Toplumlarında Enfeksiyon Hastalıkları 157-186

Infectious Diseases in Ancient Mesopotamian Societies according to Medical Sources in Cuneiform - Yüksek Lisans Öğr. Bülent DİRİ

Osmanlı Rumeli'sinde Paylaşılamayan Vakıf: Hâşim Bey Camii Vakfı ... 187-214

The Most Desired Waqf in Ottoman Rumelia: Hâşim Bey Mosque Waqf - Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ

The Analysis Of Iran's National Security Strategy Within The Framework Of Sectoral Securitization Theory and Its Impact On Turkey-Iran Relations 215-236

Iran'ın Ulusal Güvenlik Stratejisinin Sektörel Güvenikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi - Ph.D. Candidate Nurbanu BULGUR

Torul Derebeyleri: Kabasitaslar (1355-1479) 237-252

Torul Overlords: Kabasitas (1355-1479) - Dr. Bekir SARIYILDIZ

Buket Uzuner'in Kumral Ada Mavi Tuna Adlı Romanında Yer Alan Ana Karakterlerin Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları Açısından İncelenmesi 253-282

An Investigation of the Main Characters in Buket Uzuner's Novel titled Kumral Ada Mavi Tuna in Terms of Gender Stereotypes - Yüksek Lisans Öğr. Fatma DEMİR, Doç. Dr. Zerrin EREN

Mevlânâ'da Zâhid ve Ârif Tipi 283-300
Zâhid and Ârif Types in Mevlana - Dr. Öğr. Üyesi Muammer CENGİZ

Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme ... 301-324
An Evaluation of Smallpox in The Ottoman State - Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ, Doktorant Zarife ALBAYRAK,

Belge Neşri/Document Publication

1829 Yılında Kuşadası Ve Güvercinada'da Yapılan Osmanlı İnşaâtına Dair Keşif Kayıtları 325-352
Discovery Records Regarding The Ottoman Construction Conducted in Kuşadası And Güvercinada in 1829 - Doç. Dr. Bülent ÇELİK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 65-80

Yusuf Akçura'nın TBMM Konuşmalarında Günlük Hayat Konusundaki Görüşleri

Yusuf Akçura's Views on Daily Life in the Speeches of the Grand National Assembly of Türkiye

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE¹

¹ Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
• mevsile@amasya.edu.tr • ORCID > 0000-0001-5289-8703

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 3 Kasım / November 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 65-80

Atıf/Cite as: Evsile, M., "Yusuf Akçura'nın TBMM Konuşmalarında Günlük Hayat Konusundaki Görüşleri - Yusuf Akçura's Views on Daily Life in the Speeches of the Grand National Assembly of Türkiye", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 65-80.

<https://10.51533/insanbilimleri.1009495>

<https://10.51533/insanbilimleri.1009495>

YUSUF AKÇURA'NIN TBMM KONUŞMALARINDA GÜNLÜK HAYAT KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

YUSUF AKÇURA'S VIEWS ON DAILY LIFE IN THE SPEECHES OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TÜRKİYE

ÖZ:

Türkiye Cumhuriyeti siyasi ve fikri tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Yusuf Akçura, aynı zamanda tarihçilik mesleğinin gelişmesine de önemli katkılarda bulunmuştur. İkinci, Üçüncü, Dördüncü Dönem İstanbul; Beşinci Dönem Kars milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunmuştur. Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda yer almış; 8 Nisan 1932-11 Mart 1935 tarihleri arasında bu kurumun başkanlığını yapmıştır. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasî Tarih Profesörü olmuştur. Yusuf Akçura, tarih ve siyaset alanında çok sayıda eser vermiş olmakla birlikte, diğer araştırmacılar tarafından kendisi hakkında da pek çok eser yazılmıştır. Bu eserlerde Yusuf Akçura'nın siyasi, fikri faaliyetleri ve aile hayatının ayrıntıları ortaya konulmuştur. Bu makalemizde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yaptığı konuşmalardan günlük hayata dair olan bilgileri bir araya getirerek, Yusuf Akçura hakkında yapılan çalışmalara katkıda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Akçura, Türkiye Cumhuriyeti, Türk Tarihçiliği, Tarihçi Siyasetçiler.

ABSTRACT:

Yusuf Akçura who was one of the political and intellectual personalities of Turkish Republic contributed to the development of history as a profession. He became member of Parliament in the second, third and fourth terms from İstanbul and in the fifth term from Kars. He also became the member of the committee to establish Turkish Historical Society and became the President of this society between the dates 8th April, 1932 and 11th March, 1935. He became a professor on political history in University of İstanbul in 1933. Yusuf Akçura published lots of articles on history and politics and a number of articles have been published about him by the other researchers. In these articles, the researchers provided information about his political and intellectual activities and the details of his family life as well. The aim of this article is to contribute to the studies about Yusuf Akçura by gathering his speeches he gave in the sessions of Turkish Grand Assembly on daily life.

Keywords: Yusuf Akçura, Turkish Republic, Turkish Historian, Historian Politicians.

GİRİŞ

Tarihçi siyasetçilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerinin araştırma-ya değer olduğunu görerek, daha önceki bir makalemizde Prof. Dr. Osman Turan'ın bu faaliyetleri ile ilgili bir makale yazmıştık.^[1] Bu serinin ikinci makalesinde Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Cumhuriyet ideolojisinin oluşmasında ve Türk tarihçiliğinin geleneklerinin yerleşmesinde önemli katkıları olan Yusuf Akçura'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerini inceleyeceğiz.

Yusuf Akçura'nın siyasi, fikri ve akademik faaliyetleri pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bunları tekrar vermeden, günlük hayatın çeşitli alanlarındaki görüşlerini ortaya koyarak diğer çalışmaları da bu açıdan tamamlamaya çalışacağız. Yusuf Akçura hakkında yapılan çok sayıdaki çalışmaların arasından beş tane yüksek lisans tezini şu şekilde tanıtabiliriz:

Yusuf Akçura hakkında yapılan bir yüksek lisans tezinde Millî mücadele öncesi hayatı, millî mücadele dönemindeki siyasi faaliyetleri ve fikri çalışmaları, Cumhuriyetin kuruluş safhasındaki siyasi ve ideolojik faaliyetleri, Kemalizm ideolojisinin doğuşuna katkıları ve Türk Tarih tezi hakkındaki görüşleri arşiv belgeleri ve diğer araştırma eserlere dayanılarak ortaya konulmuştur.^[2]

Diğer bir Yüksek Lisans tezinde Yusuf Akçura'nın hayatı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetleri, verdiği soru önermeleri, çeşitli kanunlar hakkındaki görüşleri, bütçe müzakerelerindeki konuşmaları, verdiği kanun teklifleri, diğer siyasi ve iktisadi konulardaki görüşleri ve özel hayatı hakkındaki bilgiler, resmi belgeler ve diğer eserlere dayanılarak ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır.^[3]

Filiz Deniz tarafından yapılan bir yüksek lisans tezinde, Yusuf Akçura'nın hayatının Türkiye'ye göçmeden önceki bölümü, eğitim ve tahsil hayatı, Kazan'daki faaliyetleri, Türkiye'ye geldikten sonraki faaliyetleri, evliliği, kişiliği ve çeşitli siyasi ve ideolojik alanlardaki görüşleri üzerinde durulmuştur.^[4]

Yusuf Akçura'nın Siyasi Kimliği ve TBMM'deki Çalışmaları, başka bir Yüksek Lisans Tezinin konusu olmuştur. Bu çalışmada, Türk fikir hayatında olduğu kadar, siyasi hayatın da içinde olan bir bilim adamının, ağırlıklı olarak Türk İnkılabının

1 Mehmet Evsile, "Prof. Dr. Osman Turan'ın 10. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ankara 2019, s. 491-501.

2 Kemâl Şenoğlu; *Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatında Yusuf Akçura'nın Yeri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

3 Gafar Demir; *Yusuf Akçura'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1935)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

4 Filiz Deniz; *Yusuf Akçura, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

siyasal, sosyal ve içtimaî alanlardaki değişim ve dönüşüm üzerindeki fikirleri, tavsiyeleri ve uygulamaları; yeni yönetim ile ilişkileri, çeşitli sahalardaki faaliyetleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.^[5]

Yusuf Akçura'nın tarihçiliği üzerine yapılan bir Yüksek Lisans Tezinde de hayati ve eserleri, tarihçiliği, tarih öğretimi üzerindeki görüşleri, Yusuf Akçura'nın kendi eserleri ve bu konuda yapılan çalışmalara dayanılarak ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır.^[6]

Bunların dışında Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesinden taradığımız ve daha çok günlük hayata dair olan bilgiler, aşağıdaki başlıklar halinde verilecektir.

1- Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş

Yusuf Akçura'nın konuşmalarında öne çıkardığı konuların başında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan ayrı bir yapı olduğu hususu gelmektedir. Bu konudaki görüşlerini Cumhuriyetin ilânından 24 gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yaptığı bir konuşmada şu sözlerle dile getirmiştir:^[7] *“Bendenizin kanaatime göre Türkiye Cumhuriyeti'nin sabık Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı, onunla hiçbir teselsülü olmayan müstakil bir vücud u hukukîdir.”* Bu süreçte aydınlar arasındaki yaygın kanaate göre Millî Mücadele yıllarından hemen hemen bütün söylemlerin çağdaşlaşma, yenileşme, millileşme kavramları üzerine oturtulduğunu görmekteyiz. Bizzat Atatürk'ün yönlendirdiği bu ifade tarzının Millî Mücadeleyle birlikte Türk modernleşme hareketinin tarihî seyrine yeni ve farklı bir yön tayin ettiğini söylemek mümkündür. Atatürk, Türk toplumunun modernleşmesini her şeyden evvel bir “hayat davası”, bir “var olma mücadelesi” olarak görmüştür. Bu düşünceden hareketle ona göre medeniyet yolunda ilerlemek ve muvaffak olmak, var olmanın şartıdır. Görüldüğü gibi Atatürk'e göre, millî bir devlet olmanın gereği hürriyet ve istiklâl hakkını temsil eden medeni eserlerle doğrudan ilintilidir.^[8]

Atatürk, Osmanlı yenileşme siyasetini millî olmaktan uzak görmüştür.^[9] O, *“Türk milliyetçiliğinden başka bizim için reel hiçbir politika olamayacağını açıkça beyan ederek”* sadece millî siyasetin temelini dayanan bir modernleşme hareketinin uygulama kabiliyeti olduğunu kabul eder. Dolayısıyla Atatürk liderliğinde gerçekleşen Türk inkılabının milliyetçilik ve medeniyetçilik esaslarıyla örtüştüğünü

5 Gürhan Kat, *Yusuf Akçura'nın Siyasal Kimliği ve T.B.M.M.'deki Çalışmaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

6 Çağdaş Biçer, *Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2018.

7 *TBMM ZC (2. Dönem)*, Cilt:14, s.178.

8 Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul 2002, s.38-39.

9 Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara 1988, s.56.

söylemek yanlış bir tespit olmasa gerektir.^[10]

Yusuf Akçura, bu hususun okullarda okutulan tarih kitaplarında da yer almasını istemiştir. 12 Kasım 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verdiği bir sözlü soru önergesinde ilkokul ve ortaokullarda okutulmakta olan tarih derslerinin cumhuriyetin esaslarına uygun bir hale getirilip getirilmediğini sormuştur. Aynı oturumda önergesinin gerekçesini şöyle açıklamıştır:^[11] “Acaba memleketimiz bir demokrasi, bir halk hükümeti, halk devleti olduktan sonra ve bilhassa bu halk devletinin mükemmel şekli olan Cumhuriyet teessüs ettikten sonra padişahların destanı suretinde yazılmış olan tarih kitaplarımız değiştirilerek mi okutuluyor, yoksa eski halinde kalmış mıdır? Kitaplar kalmış ise bile, ruhu değiştirilerek mi okutuluyor, yoksa eski halinde kalmış mıdır? Çünkü budala hükümdarlar bile bize evliya gibi gösterilmiştir. Bunlar için bendeniz doğrudan doğruya takririmi vermeden akdem biraz etrafımı yokladım. İstanbul’da bulunduğum esnada, -bundan birbuçuk ay evvel- mekteplerdeki kitapların bu eski kitaplar olduğunu ve aynen okutulduğunu haber verdiler... Hükümetimiz halk hükümeti olmakla beraber şimdiki şeklimiz daha sarıh olarak Cumhuriyettir. Cumhuriyet ruhu, mekteplerimize sokulmuş mudur? Bunu sormak için ... tarih ile beraber terbiyeye müessir olan kitaplar lâzımdır... hükümdarların öyle zannedildiği gibi evliya ve cihangir olmadığını ve memlekete birçok fenalıklar yapmış olduklarını izah etmek lâzımdır.” Böylece Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişin, hayatın her safhasında gerçekleştirilmesi konusundaki hassasiyetini dile getirmiştir. İşte bu düşüncelerin ışığında, Millî Mücadele dönemini takip eden yıllarda modernleşme hamlemiz Türk toplumu için kaçınılmaz bir hale gelmiş, diğer taraftan Lozan’da bağımsızlığını resmileştiren yeni Türk Devleti yüzünü bütün dünyaya çağdaş nitelikleriyle gösterme gereğini hissetmiştir.^[12]

Yeni bir yönetim merkezi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni göstermiş ve buradaki çalışmaların bütün ülkeye örnek olmasını istemiştir:^[13] “Büyük Millet Meclisi, bütün memlekette, bütün milletin halkın arasında idare cihetiyle bir nümune

10 “...millî ve iktisadî inkişafımız daire-i imkânâ girmek ve daha asrî idare-i muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için” siyasî, adli ve mali inkişafımıza mâni kayıtların kaldırılması isteniyor. Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisinin kuruluş günü, yeni doğan memleketi Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki siyasî mesleklerden ayıran farkları nasıl izah etmiş olduğunu sonradan kendisi şöyle hatırlatmıştır: “Ben bu siyasî mesleklerden hiçbirinin yeni Türkiye teşekkülü siyasîsinin mesleği olmayacağına kana olmuşum. Bunu Meclis’te anlatmaya çalıştım..... Efendiler, harici siyasetin, en çok alakadar olduğu ve istinat ettiği husus devletin teşkilatıdır. Harici siyaset dahilî teşkilatla mütenasip olmak lâzımdır: garp ve şarkta başka başka harsa ve emele malik muhtelif unsurları cem eden bir devletin dahilî teşkilâtı ebet asılsız ve çürük olur. O halde harici siyaseti de esaslı ve metin olamaz”.

11 TBMM ZC (2.Dönem), Cilt:3, s.497. Bu husus, Gafar Demir, a.g.e., s.48’de de işlenmiştir.

12 Atatürk bu gerçeği gördüğü içindir ki: “Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün gayretimiz Türkiye’de asrî, batılı bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de batıya yönelmemiş millet hangisidir?” sözleriyle, çağdaşlaşma özlemini dile getiriyordu.

13 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:4, s.107.

olmalıdır. Yani buradaki hüsn ü idareden - ki daima kontrol ve nezaretimiz altındadır- diğer daha geniş sahada yapacağımız hüsn i idareyi herkes anlayıp görmelidir.” sözleri ile Türkiye Cumhuriyeti’nin yönetim inisiyatifinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

2- Eğitim ve Kültür Hayatı

Eğitim ve kültür hayatı hakkında değişik tarihlerdeki oturumlarda çeşitli vesilelerle görüşlerini açıklamıştır.

Eğitim kademeleri hakkındaki görüşlerini açıklayan Yusuf Akçura, en önemli kademenin orta öğretim olduğunu ve bu hususa önem verilmesini istemiştir:^[14] “... tedarisat bizde ve diğer memleketlerde bilhassa üç tabakaya taksim olunuyor. Orta tedarisat, ilk tedarisat ve yüksek tedarisat. Bunlardan hangileri daha mühimdir diye birçok mütalâat dermeyan edilmektedir. Bazıları tûba ağacı nazariyesi taraftarıdır. Yüksek tedarisattan başlarlar, bazıları ibtidaiyecidirler. Bendeniz o fikirdeyim ki muhtelif tabakat-ı tedarisyede en mühim orta tedarisattır. Orta tedarisattır ki, insanı ilmî hayata yetiştirir. Medenîlik denilen şey, bilhassa orta tedarisattan başlar. İlk tedarisat nihayet okuyup yazmaktan ibarettir. Yüksek tedarisat ihtisastır. Bizim gayelerimizi teşkil eden asrîlik, medenîlik, harsa malikiyet ve ilmî dimağın teessüsü ilmî zihniyetin en ziyade orta tedarisattadır.”

Bununla birlikte liseden mezun olup yüksek tahsile gelen öğrencilerin yetersizliğine de şu sözlerle dikkat çekmektedir:^[15] “Bendeniz Ankara’da yüksek mekteplerden birinde hoca bulunuyorum. Oraya her sene talebe geliyor ve bir iki senedir liseyi ikmâl etmiş olan talebe geliyor. Bunların diğer dersler hususundaki derece-i malûmat ve istidat ve hazırlıkları hakkında bir şey diyemem. Benim dersim tarihtir. Herşeyden az ve çok bahsolunur. Son senelerde liseyi ikmâl edip gelen talebelerde bilhassa nazarı dikkatimi celbeden mühim bir nakise vardır. O da, kat’iyyet noksanıdır. Her şeyi böyle aşağı yukarı bilirler, kat’i bilmezler... Sonra Türk tarihi hakkındaki malûmat daima noksan gelmektedir. Meselâ Türk tarihine nisbetle ecnebi tarihlerinden bazılarını, bilhassa Fransız tarihini daha iyi bilirler.”

Yurt dışına tahsile gönderilen öğrencilerin bazen gerekli ilmî bilgileri almadan geldikleri, bazen çalışmadıkları, bazen de döndükten sonra iş bulamadıkları gibi konularda yaşanan sıkıntıları dile getirmiştir.^[16]

Halbuki Yusuf Akçura’ya göre eğitim, demokrasinin temelidir. Eğitim ve bilgi olmadan demokrasi olmaz: “...demokrasinin bilgiye istinat ettiğini ve hiç olmazsa

14 TBMM ZC (2.Dönem), Cilt:15, s.185. Bu husus, Gafar Demir, a.g.e., s.108’de de işlenmiştir.

15 TBMM ZC (3.Dönem), Cilt:19, s.109.

16 TBMM ZC (3.Dönem), Cilt:9, s.36.

okuryazar olmayı lüzumlu gösterdiler ki, bu pek mühim ve şayan ı dikkat bir noktadır. Demokrasi demek, hepimizin bildiği vechile halkın kendi kendini idare edebilmesi demektir. Halk eğer ibtidaî malûmata malik olmazsa en basit vesait-i muhabereye malik bulunmazsa kendi kendini idare etmesi müşkül olur. Binaenaleyh demokrasi ile meşgul olan bütün nazariyatçılar, bunu yekdiğerine muvazi yoldan yüründüğünü söylerler ki birisi talim ve terbiyenin mümkün olduğu kadar çok tevsii ve diğeri de ona muadil samimi bazı teşkilât-ı siyasiyenin vücuda getirilmesidir.”^[17]

Kültürümüze gereken önemin verilmediği de Yusuf Akçura'nın şikâyet ettiği bir husustur:^[18] “Bugün hayli kuvvetli ve kıymetli olan harsı hakkında en az çalışmış bir millet varsa, o da Türk milletidir. Bizde ilk evvelki harsa müteallik mesaili, Türk harsından hariç olan harslarda aramışlardır. Bir Yunan müzesi yapılmıştır, bir Arap müzesi yapılmıştır. Yahut Yunan ve Arab'ın semerat-i fikriye ve bediyesi toplanmıştır. Fakat Türk'ün muhtelif safahat-ı medeniyesindeki asarı toplanmamıştır. Bir tane Türk müzemiz yoktur. Oldukça mükemmel bir Yunan müzemiz vardır... Türk harsı ki bugün bizim kurmakta olduğumuz Türk devletinin maddî, manevî tekâmülünde mühim bir mütteka olacaktır.”

Atatürk'ün düşüncesi de Cumhuriyetle birlikte gerçekleştirmeye çalıştığı bu idealden farklı olmayıp, bu tür bir modern devleti kurma gayretidir. O'nun, “Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür” ifadesiyle ortaya koymaya çalıştığı felsefe, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu sırasında var olan modern düşünce ve modern hayat ile kopuklukları giderecek bir anlayışı ihtiva eden düşünce sistemidir. Atatürk'ün düşünce sisteminde “kendi değer ve özellikleri içinde” çağdaş ufuklar açmak başka bir deyimle, Türk kültüründe bir “Rönesans” yaratmak temel hedef olmuştur.^[19]

Yusuf Akçura, 13 Ağustos 1923 tarihinde 10 arkadaşı ile beraber verdiği bir önerge ile Atatürk'ün nutuklarının kâfi miktarda bastırılarak köylere kadar gönderilmesini ve vatandaşlara duyurulmasını istemiştir.^[20] 5 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda Türkiye Büyük Millet Meclisi bütçesinin görüşmeleri esnasında, millî mücadele sırasında Atatürk'ün kullandığı masa ve koltuğun bir müzeye konulmasını teklif etmiştir.^[21] “İstiklâl muharebeleri devam ederken ve ilk Büyük Millet Meclisi burada müzakeratını yaparken o tarihî günlerde Büyük Millet Meclisi Reisi Paşa Hazretleri'nin oturduğu ve çalıştığı bir masa ile bir koltuk vardı. Masa zannederim şimdi Muvazene-i Maliye Encümenindedir. Koltuk

17 TBMM ZC (3.Dönem), Cilt:19, s.108.

18 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:12, s.34.

19 Abdurrahman Çaycı, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, Atatürkçü Düşünce El Kitabı (Kollektif Eserler), A.A.M. yay, Ankara, 1992, s.650.

20 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:4, s.108.

21 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:4, s.108.

da buradadır. Şu odalardan birindedir. Bunlar hatırat-ı tarihiyedir. Bunların birkaç ay yahut birkaç sene daha kullanıldıktan sonra kırılmak ihtimali vardır. Bunların şimdiden kaldırılıp ve üzerine ne işe yaramış olduklarını yazarak müzede, Ankara'nın küçük bir müzesi vardır, muhafaza edilmesini teklif ediyorum.” Bu sözlerle Atatürk ve millî mücadele hatıralarının yaşatılmasına gösterdiği hassasiyeti ifade etmiştir.

3- Ekonomi

Yusuf Akçura, ekonomik alanda günlük hayata yansıyan bazı sıkıntıları da gündeme getirmiştir ki, ilk olarak vergi uygulamalarında adaletin sağlanması gerektiği kanaatinde. O'na göre eşitlik çok iyi bir şeydir. Serveti, iktidarı, istitaati olmayanlardan, bu imkânlarla sahip olanlarla aynı miktarda vergi alınmasının eşitliğe aykırı olduğunu ifade etmektedir.^[22] Bu, aynı zamanda halkın yeni yönetime alıştırılması için de gereklidir:^[23] “Halk, Cumhuriyeti anlamak için, idrak için ilk yapılacak işlerden biri vergilerin eksiltilmesidir. O vakit Cumhuriyeti tamamen anlar ve cidden severdi. Halbuki temeddü ve sair avukatların, şehirlerde oturan tüccarın ve sairenin nihayet verdiği yüzde beştir. Efendiler, neden bu tüccar ve avukatlar gibi meslekler erbabi bir çırpıda binlerce lira kazanıyorlarken biz de bunları köylünün vergisiyle geçindireceğiz? Hangi hak ile ve hangi adalet ile bu var. Köylüye yapıştırdığınız jandarmayı avukatların boğazına da yapıştırmız. Efendiler, yalnız köylü kaynağına, köylü membama böyle üşüşürsek korkarım ki günün birinde o kaynak kurur ve nihayet su vermemeye başlar.” Başka bir konuşmasında, tramvay biletlerinden alınacak verginin, ücretlere zam yapılmak suretiyle halka yüklenmesinin de doğru olmadığını ifade etmiştir.^[24]

Vergilerin yerinde kullanılması hususunda da gerekli hassasiyeti gösterdiğini şu sözlerinden anlıyoruz:^[25] “Fukaraya ekmek vereceğiz, açlara ekmek vereceğiz, açların ekmek parasını alıp da başka yere sarf etmek âdeti açlıktan ölmek haline gelen bir adamın önündeki bulgur çanağından bulguru alıp da zenginin köpeğine atmak olur... Birisi kereste fabrikası mıdır, araba fabrikası mıdır, ona para verilmiş, izahını rica ettim. Fakat dediler ki burada şimendifer vardır şudur budur dediler ve bu fabrikanın zenginliğinden bahsettiler. Bilmem tediye olunacak filan dediler. Bunlar mevzuubahis değildir, mevzuubahis olan mesele, fukara için alınan ekmek parasının yine o fukaradan bütçe vasıtasıyla tahsis ettiğimiz paranın bir kısmını ne münasebetle araba fabrikası ve saireye verdiler? Kanunun vazettiği ahkâm ile bu iş hangi surette alakası vardır?”

22 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:15, s.166.

23 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.350.

24 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:8, s.461-462.

25 TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:3, s.26.

Çifte vergilendirmenin önlenmesi ve adaletin sağlanması hususunda İstanbul'daki balıkçıların yaşadığı sıkıntıları dile getirmiştir:^[26] “İstanbulda balıkçılar Düyun u Umumiye de balıklarını müzayede ile satarlar. Ve İstanbul'un balıkçı esnafı, bilhassa son senelerde çok ağır bir vaziyete düşmüştür. Bu ağır vaziyetin esbab-ı muhtelifesinden birisi de balıkçılardan alınan muhtelif vergilerin büyük bir yekûna balığ olmasıdır. Balıkçılardan resim olarak yüzde yirmi alınmaktadır. Resmî mirî namıyla ondan başka yine duyun u umumiye tarafından tahsildariye, kalemiye, ambarcılık namlarıyla yüzde üç resim alınmaktadır. .. Şimdi bunlara ilâveten 24. madde aynen kabul edilecek olursa ayrıca bir yüzde ikibuçuk daha alınmış olacaktır. ..düyun u umumiyece zaten istifa edilmekte olan bir verginin bir de belediyelerden alınması ve esnafın daha çok ıstıraba ve müzayakaya düşürülmesi muvafık-ı adalet ve nasafet olur.”

Banka kredilerinin dağıtılmasındaki aksaklıklara da dikkat çekmiştir:^[27] “Eskişehir Meb'usu Abdullah Azmi Efendi Hazretleri Ziraat Bankası'nın nevâkısından bahsedelerken mühim bir noktaya temas ettiler. Dediler ki: Ziraat Bankası bilhassa fukara ı zürraa arzu olunduğu derecede muavenet etmiyor. Bendeniz, çok doğru bildiğim ve tanıdığım bir Ziraat Bankası memurundan işittim ki herhangi bir yerde tahsis edilen çok veya az miktar bir paranın zürraa tevzii esnasında alelekser o mahallin en büyükleri icraya tesir ediyor. Tüccar deyiniz, zürra deyiniz, eşraf deyiniz, ne dersiniz deyiniz, bu suretle binnisbe daha az muhtaç olanlar alıyorlar. Çok muhtaç olanlar alamıyorlar. Çok muhtaç olanlar geldikleri zaman onlara, artık para bitti diyorlar ve boş kalıyor.”

Tekâlif-i Milliye ödemelerinde yaşanan sıkıntıları da gündeme getirmiştir:^[28] “Tekâlif-i Milliye ve Harbiye, vesait-i nakliye-i berriye ve bahriye ve saireye mukabil devlet birer senet vermiş, o senetler bilhassa ya vergi mukabilinde takas suretiyle bitirilecek veyahut da bir miktar muayyen para verilecek. Bu babda 12 Nisan 1923 tarihli bir kanun var ki onun birinci, ikinci, üçüncü maddelerinde kimlerle takas muamelesi veya tediye muamelesi yapılacağı bugün elimizdeki kanunun altıncı maddesinde musarrahtır. Binaenaleyh böyle kardeş veyahut akraba olmayanlar üzerine de takas muamelesi yapılabilecektir. Acaba bu takdirde bizim imparatorluk devrinde pek çok cari ve maalesef fukaranın zararına ve pek çoklarının nef'ine olan kırıclık muamelesi devam edecek midir? Bu kırıclığa karşı tedbir-i lâzime alınmış mıdır?”

4- Sosyal Konular

Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında şehit olan askerlerin çocuklarının yetim yurtlarına yerleştirilmesi ve çalışma hayatında yaşanan bazı

26 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.86-87.

27 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:3, s.573.

28 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:29, s.408.

problemlere de Yusuf Akçura tarafından dikkat çekilmiştir.

Darüleytamlara alınan çocukların durumunu şu şekilde dile getirmiştir: “... mevcut yetimlerin ancak yüzde onu darüleytamlara alınmıştır. Bu yüzde on hangi mikyasa alınmıştır? Madem ki, bütçe fazlasına müsaade etmiyor, bundan sonra alınacaklar hakkında ne yolda bir mikyasa tutulacaktır? Bu tesadüfî midir, yoksa muayyen bir şey var mıdır? Yani mekteplere kabul için şart nedir?” şeklindeki sorusuna Millî Eğitim Bakanı Rıza Nur Bey, bu çocuklardan yetim olduğuna dair bir mazbata istediği ve bu şekilde yerleştirildiği şeklinde cevap vermiştir.^[29]

Çalışma hayatı ile ilgili tekliflerde de bulunmuştur. Buna göre 17 yaşını doldurmamış gençlerin çalıştırılmaması, genç kız ve kadınların gece vardiyalarında çalıştırılmaması, fabrikalarda ucuz işgücü olarak görülen 10-12 yaşlarındaki çocukların çalıştırılmasına son verilmesini istemiştir.^[30] Kanunda günde 8 saatten fazla çalışmak yasak olduğu halde kömür ocaklarında işçilerin 12 saat çalıştırıldığı, kanuna aykırı olarak 14-15 yaşındaki çocukların çalıştırıldığı ve ocaklardaki çalışma şartlarının sağlık standartlarına uymadığını ve işçilerin ocaktan çıktıktan sonra hasta olduklarını eleştirmiştir.^[31] Aradan 5 yıl geçtikten sonra bu konudaki eleştirilerini devam ettirmiştir.^[32] “Yer altı işi yer üstü işine nazaran daha ağır olduğundan yer altı mesai saatinin daha az olması icap eder. Bütün dünyanın kabul ettiği esas budur.”

Rumeli Demiryollarında çalışan Türk işçileri hakkında şirketin olumsuz tavrı da Yusuf Akçura tarafından eleştirilmiştir. 26 Kasım 1923 tarihinde bu konuda bir sözlü soru sormuş, 1 Aralık 1923 tarihli oturumda da bu konudaki görüşlerini geniş bir şekilde dile getirmiştir.^[33] “...grev olduğu senelerde, Rumeli Şimendifer Şirketi bir beyannâme neşretmiştir... filvaki bunlar (yani Türk işçiler) kumpanya hizmetine tayinlerini musirren niyaz ve istirham ve kendilerine dermiyan edilen şeraiti kemâl-i minnet ve şükran ile kabul eyedikten sonra kendilerini efradı meyanında kabul etmeye muvafakat eden bir ailenin rahat ve intizamını ihlale kalkışmak gibi muhalif-i âr ve sadakat ef'al ve harekâta (Fransızca kısmında: Hayasızlık ve namussuzluğa) cür'et eylemektedirler diyormuş... Eğer hakikaten neşrolmuşsa Mösyö Bakl'm ve sair çelebilerinin kulaklarını çekmek ve kendilerine Türk yurdunda para kazandıklarını söylemek icap eder.” Bu sözlerle Türkiye’de iş yapan yabancı şirketlerin, bünyelerinde çalıştırdıkları Türk işçileri hakkında yanlış düşünceler içerisinde olmalarını şiddetle eleştirmiş, para kazandıkları ülkenin insanlarına saygılı olmaları gerektiğinin bir defa daha hatırlatılmasını istemiştir.

29 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:1, s.456.

30 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:19, s.66-70.

31 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:15, s.553-555.

32 TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:18, s.97-98.

33 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:3, s.693.

Ülke sathındaki memur dağılımının dengesiz olduğu hususu üzerinde ede durmuştur:^[34] “... memur meselesi hakikaten benim de nazar-ı dikkatimi celp etmiştir ki memurlar gayri mütenasip surette fazladır. Garp vilâyetleri müntehası İstanbul olarak alacak olursak oralarda memurlar mütekâsiftirler. Orada memurlar çoktur. Şarka doğru gidecek olursak, oralarda memurlar eksilir. Keza memurların fennî olan kısımları; sıhhiye memuru, baytar memuru azdır. Oraların ihtiyacına yetişmez fakat umumî, herkesin yapabileceği memuriyetlere gelince fazladır, memurlardan tasarruf etmek lâzımdır.” Bu ifadelerden de hareketle, geçmişî bütünüyle değerlendirebilen Yusuf Akçura gibi aydınlar, millî devletlerin teşekkülünde vazgeçilmez unsurlar olan sosyal müesseselerin yeniden şekillenmesine hizmet etmişlerdir. Onlar zaman içinde kazandığımız değerlere sahip çıkarak yeniliklere yönelmiş, millet adına fedakârlığa daima hazır olmuş, değer hükümlerimizi hareket noktası olarak almış ve içinde yaşanılan zaman dilimini gözden uzak tutmadan onları yorumlamışlardır.^[35]

5- Basın Hürriyeti

Bu konudaki görüşlerini 20 Mart 1930 tarihli oturumda şu cümlelerle açıklamıştır:^[36] “Gazeteler kendi yağı ile kendileri kavruldukça tamamen hürdürler. Fakat biz bugün bu kanunu kabul etmekle milletin parasından bir kısmını onlara yardım olarak vereceğiz. Gazetelerin kendileri bir hayırdır. Okumak yazmak öğretiyorlar, merak ettiriyorlar ve bazı malûmat da veriyorlar... Madem ki devlet bütçesinden para veriyoruz, o halde gazeteci arkadaşlarımızdan ricadan ziyade bir temenniye-tımız vardır. Yazdıkları şeyler, umumun menfaatine azamî nafi olabilsin... bilhassa harflerin değişmesi münasebetiyle muavenet edelim diyoruz... arkadaşlarımızdan rica ve hattâ bir dereceye kadar milletin parasını verdiğimiz için o münasebetle talep ederiz ki sahipleri gazetelerini biraz daha diğer memleketler gibi umumî menfaati hususî menfaate galip gelecek bir tarzda çıkarmak lütfunda bulunsunlar.”

6- Türkçenin Yaygınlaştırılması

Yusuf Akçura'nın bu konuda 3 oturumda görüşlerini açıkladığı görülmektedir. Bunlardan ilki 31 Aralık 1923 tarihinde “Bilumum şirketlerde Türk Lisanının istimaline dair teklif-i kanuni” münasebetiyle yaptığı bir konuşmadır. Bu konuşmada anonim şirketlerin, hükümetin kontrolü altına alınması için çeşitli evrak ve esas defterlerindeki yazıların Türkçe yazılmasının teşvik edilmesini istemiştir. Ayrıca İzmir'deki tren biletleri üzerindeki yazıların Türkçe olmadığı ve bunların da düzel-

34 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.349.

35 Şerif Aktaş, “Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı-III: Mehmed Âkif Ersoy”, *Türkiye Günlüğü*, (Mayıs-Haziran 1996), s.33.

36 TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:17, s.21.

tilmesini istemiştir.^[37]

İkinci olarak Belediye Vergi ve Resimleri hakkındaki kanun layihası münasebetiyle yaptığı bir konuşmada dükkânlardaki sahibinin ismini ve sattığı ürünleri tanıtan tabelâların mutlaka Türkçe yazılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Eğer yabancı dilde de yazılar yazılacaksa bunun, Türkçe tabelâlardan alınan vergilerden daha fazla bir vergiye bağlanması gerektiğini ifade etmiştir.^[38]

Üçüncü olarak da 18 Nisan 1929 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumunda kanun metinleri hazırlanırken öz Türkçe kelimelerin kullanılması olmuştur.^[39]

Bu konu ile ilgili başka bir teklifi de Cumhuriyeti temsil eden bir devlet arması tespit edilerek madenî paraların üzerine bu armanın konulmasını teklif etmiştir.^[40]

7- Hafta Tatili Konusu

29 Aralık 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda “*Hafta Tatili hakkında kanunu*”nun görüşmeleri yapılmıştır. Buna göre on bin veya onbinden fazla nüfusu haiz şehirlerde alelumum fabrika, imalâthane, tezgâh, dükkân, mağaza, yazıhane, sınaî ve ticarî bilumum müessesat ve tevabiin haftada bir gün tatil-i faaliyet etmesi mecburidir. Tatil günleri yirmi dört saatten dün (aşşağı) olmamak üzere Cuma günüdür.^[41] Bu kanunun görüşmeleri sırasında söz alan Yusuf Akçura Bey, “*Ahalisinin ekseriyet-i azîme ve kahiresi Türk ve Müslüman olan bir memlekette, memleketimizde Cuma gününün hafta tatili addolunması mahz-ı adalet nokta-i nazarından icap eder.*” sözleriyle bu teklife destek olmuştur.^[42] Ancak daha sonra hafta tatili Cuma gününden Pazar gününe alınmıştır. Bu konudaki düzenleme, 27 Mayıs 1935 tarih ve 2739 sayılı kanunla yapılmıştır. Bu kanunun 3. Maddesinde “*Cuma*” günü gösterilen hafta tatili, “*Pazar*” olarak değiştirilmiştir.^[43]

8- Diğer Konular

Yusuf Akçura, farklı tarihlerde çeşitli konulardaki görüşlerini açıklamıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

37 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:4, s.573-576.

38 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.62-63.

39 TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:10, s.69.

40 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:4, s.394.

41 Resmî Cerîde, 21.01.1924, Sayı:54, s. 1.

42 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:4, s.606.

43 T.C. Resmî Gazete, 01.06.1935, Sayı:30147, s.5262.

Hilâfet kaldırılıncaya kadar geçen yıllarda, bütçelerde Osmanlı Hanedanı Tahsisatı gündeme geldiği zaman, bu hususu eleştiren görüşler ifade etmiştir:^[44] *“Zat-ı Hilâfetpenahî ve Hanedan Tahsisatı deniliyor... Hanedan denilerek, bilmiyorum erkek ve kadın kaç kişi para alacaklar? Bu adamlar, damatlar ve sairelerle beraber oldukça büyük bir küme teşkil eder. Bunlar tufeylilerdir. Ve bunları böyle iş görmeksizin beslemek, kendilerine zarar vermek demektir. Bunlar gürbüz adamlar, iyi yemek yemişler ve maruf bir aileden gelmiş adamlardır. Böyle bunları bir nevi sadakacılığa indirmek hiçbir vakit iyi bir şey değildir. Bunları eski zamanların hocaları, hacıları gibi besleyip oturtmaktansa bunlar millet içinde bir iş görsünler, herkes gibi kazansınlar ve sailerinin mukabilini yesinler ki, kendileri için de âr olan millet sadakasıyla geçinmesinler. Bahusus düşünsünler ki, bu adamları ferih ve fahur saraylarında işsiz güçsüz belki zevk ve sefahatte geçindiren çiftçidir. Binaenaleyh kendilerine verilen paranın menbaı zavallı çiftçi, fakir köylü, ameledir. Böyle olunca zannediyorum ki, hanedan-ı hilâfetin bizce o mutasavver, manevî faydası olan kısm ı mahsusundan başkalarını beslemek lüzum u gayri varittir.”* Bundan bir yıl sonra 25 Şubat 1924 tarihinde *“Hanedan-ı Hilâfete tahsisat vermek fasılları tamamen esasatımıza, fırkamamızın esasına, Cumhuriyetimizin temellerine mugayir şeylerdir”* diyerek bu konudaki eleştirilerini sürdürmüştür.^[45]

Diplomasız kimselere doktorluk yaptırılması da eleştirdiği başka bir konu olmuştur:^[46] *“Türkiye Cumhuriyeti dahilinde tababeti icra ve herhangi bir surette olursa olsun hasta tedavi edebilmek için Türkiye Darülfünunu'nun Tıp Fakültesi'nden diploma sahibi olmak ve Türk bulunmak şarttır. ... Şimdi her ne olursa olsun bence çok iyi olan esasa mühim gedikler açılmıştır ki, bu gediklerin biri de budur. Burada diploması olmayanlara... mazideki tedavilerinde noksanları dahi görülmüş olanlara böyle açılmış bir kapı bırakmamalı.”*

Bedelli askerliğe karşı olduğunu da şu sözlerle dile getirmiştir:^[47] *“Bu şerefli işten para ile kurtulmak demek, bizim pek de mantığımızın kabul edeceği bir şekil değildir.”*

Bunlardan başka Haliç'in temizlenmesi gerektiği^[48], ürüne zarar verdiği için yaban domuzlarının ıtlaf edilmesi gerektiği^[49], zahire darlığını önlemek için ihracatı men etmek ve ürün stok yapmak gerektiği^[50] ve nihayet asrı bir devlet, ilmi bir devlet olmak için İktisat, Maarif ve Nafia Vekilliklerine önem verilmesi, bütçeden

44 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:2, s.292.

45 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:6, s.346.

46 TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:3, s.69. Bu husus, Gafar Demir; a.g.e., s.120'de de işlenmiştir.

47 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:10, s.69.

48 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:24, s.70. Bu husus, Gafar Demir; a.g.e., s.121'de şekilde işlenmiştir.

49 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:4, s.477-478.

50 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:12, s.234.

de bu bakanlıklara daha fazla ödenek verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.^[51]

SONUÇ

Millete vücut veren değerleri yığın halindeki malzeme içinden çıkararak işleyen ve bizde Türk tarihine bu dikkatle bakan şu önemli isimleri zikredebiliriz. Bunlar Yahya Kemal, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Yusuf Akçura ve nihayet Mustafa Kemal Atatürk'tür. Türk modernleşmesine şekil veren ve isimlerini zikrettiklerimizle birlikte diğer Türk aydınları, birbirlerinden farklı sahalara dikkatlerini yöneltmişler fakat aynı ihtiyaca cevap aramışlar ve aynı millî duruş ve duyuş tarzı etrafında birleşerek değişimi yönlendirmişlerdir. Bu değişimin adı modern Türkiye Cumhuriyetidir.

Yusuf Akçura, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önde gelen siyaset ve ilim adamlarından biridir. Rusya'dan Türkiye'ye uzanan bir hayatın askerlik, siyaset ve akademik boyutları dikkat çekmektedir. Kendi yazdığı eserlerde ve kendisi hakkında diğer akademisyenler tarafından yazılan eserlerde, Yusuf Akçura'nın bu konulardaki görüşleri ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Bunların dışında çok yönlü bir aydın olarak Yusuf Akçura'nın günlük hayatın çeşitli alanlarında da görüşlerini açıkladığı görülmektedir. Özellikle milletvekili olduğu dönemlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde yaptığı konuşmalarda ekonomi, sosyal konular, basın hürriyeti, Türkçenin yaygınlaştırılması, hafta tatili ve diğer konularda düşüncelerini açıklamıştır. Genellikle günlük hayata dair olan bu konular, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi taranarak yazılmıştır. Böylece Yusuf Akçura'nın siyasetçi ve akademisyen olarak yazdığı eserlerin yanında diğer konulardaki görüşleri de gün yüzüne çıkartılarak hem Yusuf Akçura'nın entelektüel boyutuna, hem de kendisi hakkındaki eserlere ilâve yapılarak literatüre katkıda bulunulmuştur.

KAYNAKLAR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem)*, Cilt:1, Ankara, 1961.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:2, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:3, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:4, Ankara, 1968.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:6, Ankara, 1968.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:8, Ankara, 1975.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:10, Ankara, 1975.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:12, Ankara, 1975.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:14, Ankara, 1976.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:15, Ankara, 1976.

51 TBMM ZC (2. Dönem), Cilt:2, s.291.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:19, Ankara, 1977.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:24, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (2. Dönem), Cilt:29, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3. Dönem), Cilt:3, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3. Dönem), Cilt:7, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3. Dönem), Cilt:9, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3. Dönem), Cilt:10, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3. Dönem), Cilt:18, Ankara.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3. Dönem), Cilt:19, Ankara.

Resmî Yayınlar

Resmî Cerîde, 21.01.1924, Sayı:54.
T.C.Resmî Gazete, 01.06.1935, Sayı:30147.

Diğer Eserler

AKTAŞ, Şerif; "Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı-III: Mehmed Âkif Ersoy", *Türkiye Günlüğü*, (Mayıs-Haziran 1996), s. 32-39.
BERKES, Niyazi, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
BİÇER, Çağdaş; *Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2018.
ÇAYCI, Abdurrahman; "Atatürk ve Çağdaşlaşma", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, A.A.M. Yay, Ankara, 1992, s. 47-62.
DEMİR, Gafar; *Yusuf Akçura'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1935)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
DENİZ, Filiz; *Yusuf Akçura, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.
EVSİLE, Mehmet; "Prof. Dr. Osman Turan'ın 10. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ankara 2019, s. 491-501.
KAT, Gürhan; *Yusuf Akçura'nın Siyasi Kimliği ve T.B.M.M.'deki Çalışmaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.
SAFA, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, TTK, Ankara 1988.
ŞENOĞLU, Kemâl; *Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatında Yusuf Akçura'nın Yeri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 81-96

Kuruluşundan 19 Mayıs 1919'a Samsun

Samsun, from its Foundation to 19 May 1919

Prof. Dr. Nedim İPEK¹

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
• nedimipek@hotmail.com • ORCID > 0000-0001-9239-1333

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 3 Kasım / November 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 81-96

Atrf/Cite as: İpek, N., "Kuruluşundan 19 Mayıs 1919'a Samsun - Samsun, from its Foundation to May 19 1919", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 81-96.

<https://10.51533/insanbilimleri.1014399>

<https://10.51533/insanbilimleri.1014399>

KURULUŞUNDAN 19 MAYIS 1919'A SAMSUN

SAMSUN, FROM ITS FOUNDATION TO 19 MAY 1919

ÖZ:

Samsun Selçuklular tarafından kurulan bir *kalekent*dir. 19. yüzyılın ortalarına kadar Türk nüfusun yaşadığı bir kasaba hüviyetindedir. Ticaretin serbestleşmesi ile birlikte 1850 sonrası nüfus ve saha açısından hızla büyüyecektir. Ayrıca, yangını müteakip 1870 sonrası planlı bir şehir görünümü kazanacaktır. Bu büyümeye paralel şehrin nüfus yapısı bir hayli değişecektir. Özellikle, iç göç sonucunda müslüman nüfus kadar gayrimüslim nüfusun da ikamet ettiği bir yerleşme halini alacaktır. 1890'lı yıllardan itibaren Ermeni ve Rumlar siyasi amaçlı örgütlenmiştir ve çeteler kurarak bölgenin asayişini bozucu hareketlere başlamışlardır.

Böyle bir ortamda Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkar. Tarihi olayların anlaşılması ve algılanmasında mekânın önemi tartışılmazdır. Bu makalenin amacı kuruluşundan 1919 yılına kadar gelişim ve değişimi ana hatları ile değerlendirmek ve Millî Mücadele'nin başlatıldığı Samsun'un 19 Mayıs 1919 günü içinde bulunduğu sosyal, iktisadi ve demografik yapısını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Millî Mücadele, Rum, Ermeni.

ABSTRACT:

Samsun is a Seljuk-founded fortress city. It was a town populated by Turks until the mid-nineteenth century. After 1850, when commerce was liberalised, it grew rapidly in terms of population and land. Additionally, following the fire, it took on the aspect of a planned metropolis in the years following 1870. Parallel to this development, the city's demographic structure underwent significant changes. In particular, as a result of internal migration, it became a settlement that was home to both non-Muslims and Muslims. Since the 1890s, Armenians and Greeks organised for political reasons and began disrupting regional security through the formation of gangs.

Mustafa Kemal Pasha arrived in Samsun on 19 May 1919 in this circumstances. It is undeniable that placement plays an important role in comprehending and perceiving historical events. The purpose of this article is to evaluate Samsun's development and change from its founding until 1919, as well as to show the social, economic and demographic structure of Samsun, where the National Struggle began on May 19, 1919.

Keywords: Samsun, National Struggle, Greek, Armenian.

Bugünkü Samsun vilayeti toprakları paleolitik çağdan beri iskan sahası olmuştur. Doğu Karadeniz bölgesine yerleşen gruplar içerisinde ismi bilinen en eski topluluk Gaşkalardır. Ardından Kafkasya üzerinden Anadolu'yu istila eden Kimmerler gelmektedir. Kimmer boyları, Ereğli'den Trabzon'a kadar olan sahayı ellerine geçirmişlerdir. Kimmerler muhtemelen şiddetini arttıran İskit baskısı sonucu bölgeyi terk ederek Karadeniz'in kuzey sahillerine geçtiler. Samsun'a yerleşen Asyalı ikinci topluluk İskitler (Sakalar) idi. Hunların sıkıştırması ile Türkistan'ı terk eden İskit toplulukları Kafkasya, Anadolu ve Karadeniz havzasına doğru göç etmişlerdir. İskit topluluklarının ulaştığı yerler arasında Samsun da vardı. Boyabat üzerinden Karadeniz'e ulaşan İskitlerin hakimiyet alanlarını buradan Trabzon'a kadar batı-doğu ve kuzey-güney istikametinde genişlettikleri ve buralarda İyon, Milet ve Yunanlı tacirlere koloni kurma imtiyazı tanıdıkları bilinmektedir.

Amisos isimli ticari koloninin Miletli tacirler tarafından M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında kurulduğu tahmin edilmektedir. Bu koloniden Foçalı ve İyonyalı tacirler de istifade etmişlerdir. Yunanlı tacirlerin ise bölgeye M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında geldiği tahmin edilmektedir. Amisos ticari kolonisi özellikle İpekyolu üzerinden Çin'den gelen emtianın batıya pazarlandığı bir yerdi. Ayrıca kolonide maden ve köle ticareti de bir hayli önemliydi. Bölgenin hâkimiyeti bundan sonra sırasıyla Pontus Krallığı ve Roma İmparatorluğu'na geçti. Netice itibarıyla tarım ve hayvancılıkla uğraşan topluluklar Canik dağlarının kuzey eteklerinde ve özellikle güneyinde varlıklarını sürdürürken ticaretle uğraşan Batı Anadolu ve Yunanlı tacirler Amisos'a yerleşmiş durumdaydı. Tarım ve hayvancılıkla geçimini temin eden topluluklar ile tüccar koloniciler arasında kültürel fark hatta mücadele vardı. Pontus krallığının merkezi Amisos kenti Roma- Pontus mücadelelerinden olumsuz etkilenmiş ve kentin erkek nüfusu M.Ö. 48'de Roma ordusu tarafından kılıçtan geçirilmiştir.

Roma hâkimiyeti döneminde Amisos, Hristiyanlığın bölgede yayıldığı ilk şehir oldu. Hristiyanlık kent halkını birleştiren bir güç konumuna geldi. 6. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu, bölge halkının devlete bağlılığını arttırmak için Hristiyanlığı resmi din, Grekçeyi de ibadet dili haline getirdi. Bu karar sonrasında bölgede önemli değişiklikler yaşandı. Netice itibarıyla Gaşka, İskit, Kimmer, Yunan, Milet, Efes, İyon gibi farklı isimlerle anılan bölge halkı *Roma / Rum* adı altında birleşti ve kaynaştı.

11. yüzyıldan itibaren Çağrı Bey'in düzenlediği Batı seferiyle birlikte Selçukluların Karadeniz havzasıyla ilgi ve irtibatları başlamıştır. İbrahim Yınal liderliğindeki Türk kuvvetlerinin seferleri (1048) akın sahasındaki nüfus yapısında değişimleri ve Bizans sınırları dâhilinde iç göçlerin hızlanmasını tetikledi. İç göçün yaşandığı sahalardan birisi de Karadeniz bölgesidir. Malazgirt öncesinde Doğu Karadeniz'e yönelik Türk akınları sonucu Ermeni ve Gürcü Krallıkları ile Bizans

İmparatorluğu'nun askerî gücü tükenme aşamasına getirildi. Tuğrul Bey'in 1054 seferi esnasında Çoruh Vadisi ve Canik ormanlarına kadar olan sahadaki Bizans kuvvetlerini ortadan kaldıran Türkmenler 1067/1068 akınında Trabzon'a kadar ilerlediler. Malazgirt sonrası Türkmen fetihleri bölgedeki Rum nüfusunu olumsuz etkiledi. Bütün kıyı bölgesi ve Yeşilırmak, Kızılırmak deltalarındaki Hıristiyan nüfus kısmen yerlerinden ayrıldı. Bizans idaresi bu nüfusu hakimiyetindeki diğer yerleşmelere sevk ve iskan etti.

Türkler bir taraftan Bizans idaresinin tahliye ettiği köy ve şehirlere yerleşirken, diğer taraftan iskana müsait gördükleri yerleri yurt tutmaya ve şenlendirmeye başlamışlardı. Türkmenler yer seçiminde hayvan sürülerini doyurabilecekleri geniş otlakları tercih etmekteydiler. Ayrıca yerleşecekleri yerin rutubetsiz kuru bir iklime sahip olmasını da arzuluyorlardı. Lâdik, Havza, Kavak ve Vezirköprü bu özellikleri taşıyan bir bölgeydi. Amisos'un içinde bulunduğu dar kıyı şeridi ise bu özelliklere sahip olmadığından Türklerin tercih ettiği bir iskân sahası değildi.

Doğu Karadeniz'in nüfus yapısının değişmesinde dönüm noktası Çağrı Bey'in Doğu Anadolu seferidir (1018). Büyük Türk kütleleri 1071'den itibaren Doğu Karadenize iyice nüfuz etmeye başlayacak, doğuda Bayburt üstünden Trabzon- Rize; batıda Havza- Samsun üstünden sahil boyunca her iki yöne doğru genişleme hareketi gerçekleştirecektir. Bu zemini Kızılırmak, Yeşilırmak ve Kelkit havzasını kontrol eden Danişmentliler oluşturacak, Saltuklu ve Mengüceklar geliştirecektir. 1243 Köseadağ Savaşı sonrası Karadeniz'de Türk yayılması durmuştur. Bundan sonra Selçukluların görevini Canik beylikleri üstlenmiştir. Bu arada çeşitli Türkmen grupları yöreye sızmak suretiyle bölgedeki Türk varlığını sürekli besler. Moğolların önünden çekilen Türk gruplarının başında Çepniler gelir. Anadolu'nun Moğol idaresi döneminde de bölgeye Türk nüfus akışı devam etmiştir. Öte yandan aynı dönemde Kıpçaklar Batum- Rize arasına yayılır ve yerleşir.

Canik sahasının Türkleşmesinde beylikler oldukça etkili olmuştur. Özellikle Niksar merkezli Danişmentliler Ünye, Bafra ve Çarşamba taraflarına Türk nüfus iskân etmiştir. Selçuklular 1178'de Amisos'un bir ok atımı doğusunda sahile ulaştılar. Amisos ele geçirilemeyince Rükneddin Süleyman Şah döneminde bugünkü Saathane mevkiinde bir kale inşa edildi. Bu kale Samsun kentinin temelini oluşturdu. 1178-1228 yılları arasında Sinop-Ünye sahil şeridi Türk hâkimiyetine girdi. Bölgedeki Türk nüfusu Köseadağ Savaşı sonrası artmıştır. Moğol baskısı Doğu, Orta ve Güney Anadolu'da yaşayan Türkmenlerin geniş yer değiştirmelerine sebebiyet verdi. Sinop-Samsun hattındaki Türk nüfusun artmasında özellikle Çepni göçü etkili olmuştur. 13. yüzyılda Doğu Karadeniz'de yayılmaya başlayan Çepniler 14. yüzyılda Harşit deresine ulaşmışlardır. 1341 yılında bağımsız bir konuma gelen Eretnalılar 1352 yılına kadar Ankara ile Erzurum arasında bulunan Amasya, Tokat, Samsun, Çorum, Sivas, Kayseri, Erzincan ve Bayburt şehirlerine

hâkim oldular. Eratna hâkimiyeti döneminde Canik sahasındaki Türk toplulukları kendi başlarına hareket edebilmekteydi. Öte yandan Moğol istilasını müteakip Vezirköprü, Havza, Merzifon yöresine gelen Taşanoğulları söz konusu bölgenin Türkleşmesinde etkili olmuştur.^[1] Netice itibarıyla Canik daha Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce *Türk nüfus deposu* halini almıştı. Canik sahası Çelebi Mehmet zamanında Osmanlı hakimiyetine dahil edilmiştir.

Samsun şehrin nüfusu kale mülazımları hariç 1485'de 1.555'i Türk ve 855'i gayrimüslim olmak üzere toplam 2.410 kişidir. 1485- 1520 yılları arasında Türk nüfus artarak 1.785'e çıkarken, gayrimüslim nüfus 280'e kadar gerilemiştir. 1520-1576 sürecinde ise şehrin nüfusu azalmıştır. 1576 verilerine göre Türk nüfusu 1.400'e, gayrimüslim nüfus 165'e gerilemiştir. Askeriler de hesaba katılırsa şehrin nüfusu 1.800'e kadar çıktığı söylenebilir. Celali hadiseleri ve Kozak saldırıları neticesinde şehrin nüfusu 17. Yüzyılın ikinci yarısına kadar azalmaya devam edecektir. Gayrimüslim nüfusun bu süreçte Kadıköy'e çekildiği tahmin edilmektedir.^[2] Şehirde oturanlar kısmen hububat yetiştirmekte ve bağcılıkla uğraşmaktaydılar. Evliya Çelebi'ye göre ise halkın tamamı gemici ve kendirci idi. 18. yüzyılın ikinci yarısında Samsun'da ayanlık güçlendi. Canikli ve Hazinesarazadeler yaklaşık 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bölgeye hâkim oldular.^[3]

1834- 1845 yılları arasında gerçekleştirilen nüfus sayımlarına göre şehrin nüfusu 2.066 ile 2.178 kişi arasında değişmekteydi. Şehirde gayrimüslim nüfus ikamet etmiyordu. Sadece diğer şehirlere gelen 160 gayrimüslim tüccar vardı.^[4] 1838 Balta Limanı Sözleşmesi ile ticaretin serbestleşmesi sonucu Samsun nüfus ve ekonomik açıdan hızla büyüyecektir.

1860'lı yıllarda hummalı bayındırlık faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan şehri 1869 yangını silip götürdü. Yangın sonrası şehir yeniden imar edilmeye çalışıldı. 1883 yılında şehrin doğusunda deniz kenarında yeni bir hükümet konağı, bir ahır ve bir de hapisane inşa edildi. İleri tarihlerde zabitan daireleri, kışla binası ve redif deposu inşa edildi. Ardından 1869'da yanan caminin yerine hem dini ihtiyacı karşılamak ve hem de şehri sembolize etmek adına Hamidiye (Valide Sultan) camii inşa edildi. Belirtmek gerekirse bu caminin yanı sıra şehirde 10 cami, 3 mescit, 4 tekke ve 4 kilise mevcuttu.

1 Osmanlı öncesi Canik ve mücavir alandaki gelişmeler için bk. İbrahim Tellioğlu, "Osmanlı Hakimiyetine Kadar Canik", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Samsun 2012, s. 23-67; İbrahim Tellioğlu, *İlkçağdan Osmanlılara Samsun*, Samsun 2012.

2 15. ve 16. yüzyıllarda şehrin nüfusu gelişimi ve değişimi için bk. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.

3 Ayanlık döneminde Canik için bk. Rıza Karagöz, "Canik'in İdari Yapısı ve İdarecileri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Samsun 2012, s. 119-162; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003; Rıza Karagöz, *Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzade Süleyman Paşa*, Samsun 2010.

4 1834-1845 yılları arasında yapılan nüfus sayım sonuçlarının değerlendirilmesi için bk. Nedim İpek, vd, *Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Samsun 2016.

Yangın sonrası yerel idare ve halkın çabalarıyla şehrin modernizasyonu gerçekleştirilmeye çalışılırken göçler neticesi nüfusu artan şehir boş vadilere, şehrin güneyindeki sırtlara doğru büyümeye başladı. Sadibey mahallesinin Kadıköy caddesi tarafına göçmenler yerleştirildi. Yeni kurulan bu mahalleye Mecidiye adı verildi. Selahiye bölgesi 1870’li yıllarda zeytinlik, incirlik, boş tarla ve arsalardan ibaretti. Bazı yerleri koru manzarası arz ediyordu. Burada av partileri bile düzenlenebiliyordu. Bu semt civar şehir ve kasabalardan bilhassa Kayseri, Çorum, Merzifon, Tokat gibi yerlerden ticaret için gelip yerleşen Ermeni ve Müslüman ailelerle gittikçe büyümeye başladı. Şehirdeki işyeri sahipleri arasında yerli olanlar oldukça azdı. Çoğu memuriyetle başka yerlere gidiyordu. Bunların boşalttığı yerlere Orta Anadolu’dan gelen Rumlar yerleşmekteydi. 1895’te Kışla ve Kırbaç mevkileri parselenip iskâna açıldı. Buralarda Kırbaç, Reşadiye ve Kışla isimli mahalleler kuruldu. Rumlar bu yeni mahallelere taşındılar.

19. yüzyılda buharlı gemilerin Karadeniz’de trafiğe çıkması, tütün ziraatının başlaması ve Anadolu’ya yönelik göçler Samsun limanını Karadeniz’de ön plana çıkarttı. Bu gelişmeler üzerine Avrupalı tüccarlar da Samsun’a yerleşmeye başladılar. Başta hububat, tütün ve deri olmak üzere çeşitli hammaddelerin dışsatımı hızlandı. 1838 Sözleşmesi ile zirai ürün üzerindeki tekel kalkınca Canik bölgesi Avrupa pazarlarına açıldı. Kırım Savaşı bölge limanlarında patlamaya sebep oldu. Artan talebi Samsun karşılayamaz oldu. Nihayet 1880’li yıllarda deniz kara bağlantısını daha da kolaylaştırmak amacıyla belediye bir demir iskele inşa ettirdi. İleriki tarihlerde Şimendifer, Yolcu, Tütün, Gümrük, Gaz, Dakık, Zahire isimli iskeleler de inşa edilip hizmete alındı.

19. yüzyılın sonu itibarıyla Samsun - Sivas, Bafra - Samsun - Çarşamba - Terme - Ünye ve Kavak - Erbaa karayolları hizmete alındı. Böylece Samsun bir yandan Doğu Karadeniz’e, diğer yandan Doğu Anadolu ve Orta Anadolu’ya karayolları ile bağlanmış oluyordu. Orta Anadolu’nun Karadeniz limanlarına bağlanması sonucu İç Anadolu’dan gelen mallar Samsun limanından ihraç edilir oldu. İthal ürünler de aynı şekilde limandan karayolu vasıtalarıyla Orta Anadolu ve Doğu Anadolu’ya sevk ediliyordu. 1910’da bu yol otomobil işleyecek bir hale getirilmeye çalışıldı. Aynı tarihlerde Samsun - Sivas demiryolu da projelendirilmiş hatta inşaat çalışmaları da başlatılmıştı.^[5]

20. yüzyılın başlarında Samsun şehrinin güneyinde mürtefi bir alanda Mutasarrıf Hamdi Bey’in gayretleriyle inşa ettirilen iki katlı bina II. Abdülhamid’in 25. cülus yıldönümünde Hamidiye hastanesi adı ile hizmete alındı. Bunu 1913-1915 yılları arasında Necip Bey tarafından inşa ettirilen üç katlı belediye binası takip

5 Canik sancağındaki bayındırlık çalışmaları için bk. İbrahim Serbestoğlu, *Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme*, Ankara 2019; Nedim İpek, “Samsun-Sivas Demiryolu”, *CIÉPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 17. Sempozyumu Bildiriler*, Trabzon 2006, s. 863-874.

etti.^[6] Aynı dönemde iki önemli proje daha vardı. Birincisi şehrin su ihtiyacını karşılamaktı. Şehrin su ihtiyacı sarnıç ve kuyulardan temin edilme yoluna gidilmişti. Daha sonraları Mert Irmağı'nın yukarı kesimlerinden düzgün olmayan kanallarla getirilen su şehirdeki çeşmelere dağıtılmıştı. 20. yüzyılın başında 5 şadırvan ve 35 adet umuma mahsus çeşme vardı. Ancak mevcut su kamu sağlığı açısından sağlıklı değildi. Bunun üzerine Mert Irmağı kenarında açılacak kuyulardan temin edilecek suyun evlere dağıtılması ile ilgili bir proje hazırlandı. Keza aynı proje kapsamında elektrik üretimi de söz konusuydu. Aynı dönemde limanı Orta Anadolu'ya ve Mezopotamya'ya bağlayacak olan demiryolu hattı inşaatına başlandı. Ancak üç proje de Osmanlı döneminde hayata geçirilemedi.

Söz konusu imar faaliyetleri sonucu Samsun modern bir kent kimliğine kavuştu. 1869 yangını öncesi Samsun 1.103 meskenin yer aldığı bir yerleşme idi. 20. yüzyılın başında mesken sayısı % 128'lik bir artış göstererek 2.624'e çıkmıştır. Keza, han adı verilen kurumun tasfiye olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yerine oda adı verilen müessese ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda şehirde misafirhane ve otel mevcuttur. Keza lokanta kurumu ve kavramı Samsun'a girmiştir. Fırın sayısı iki misli artarak 70'e yükselmiştir.^[7] Dükkân sayısı biraz azalırken, mağaza sayısı % 338'lik bir artış göstermiştir. Bu da şehirlerarası ve uluslar arası ticaretin çok yoğunlaştığının bir göstergesi olsa gerektir. Şehirde konaklayan asker ve sivil yolcu sayısı her geçen gün artmaktaydı. Yolcular yeter miktarda sefere tahsis edilmiş geminin olmaması sebebiyle zorunlu olarak konaklama süresini uzatıyorlardı. Özellikle asker sevklerinin gerçekleştiği günlerde barınma ihtiyacı karşılanamıyordu. Bu gibi hallerde sahillerde çadırlardan oluşan kamplar kuruluyordu. Sivil yolcuların ise han ve otel gibi müesseselerde barındırılması gerekiyordu. 1890'lı yıllar itibarıyla Samsun iskelesine gelen ve giden yolcu sayısı toplam 33 bini buluyordu. Şehirde mevcut olan otellerin yatak kapasitesi talebi karşılayacak sayıda değildi. Öte yandan sağlığa uygunluk ve kalite açısından da iyi hizmet sunamıyorlardı.^[8] 19. Yüzyılın sonu itibarıyla dış ve iç göçler neticesi şehrin nüfusu birkaç misli arttığı gibi müslim ve gayrimüslim nüfus da hemen hemen eşitlenecektir. 1911 yılı itibarıyla şehrin nüfusu 6.443'ü erkek, 6.355'i kadın olmak üzere toplam 12.798 kişidir.^[9] Bunun % 47.2'si gayrimüslimdir. Şehrin 1918'de nüfusu 25.104 kişidir.^[10]

Birinci Dünya Savaşı esnasında Rus donanmasına ait savaş gemileri tarafından 10 Temmuz 1915'de şehir bombalandı. Bombardıman sonrası rüsumat dairesine

6 Nedim İpek, "Kuruluşundan Cumhuriyete Canik Sancak Merkezi Samsun Şehri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Samsun 2012.

7 Mihail Vasilyeviç Frunze, *Frunze'nin Türkiye Anıları*, Çeviren. Ahmet Ekeş, İstanbul 1996, s. 29-37.

8 Nedim İpek, "Kuruluşundan Cumhuriyete Canik Sancak Merkezi Samsun Şehri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, s. 208.

9 BOA, Dh. Mui. Nu. 145 / 18.

10 Halit Eken, "Mutasarrıf Hamid Bey'in Özel Notlarında 1919 Yılında Canik Sancağındaki Siyasi Olmayan Asayiş Sorunları ve Çözüm Arayışları", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 2000, s. 123.

ait binaların yanı sıra Reji idaresine ait şimendüfer iskelesi ve gazhane deposu, sivil halka ait meskenler ile iskelenin açıklarında demirlemiş irili ufaklı 16 gemi tahrip oldu. 1916 ve 1917 yıllarında da Samsun sahilleri topa tutuldu.^[11]

1919 yılında 15. Fırka Samsun'a konuşlandı. Fırkanın şehirdeki garnizonunda 121'i rütbeli olmak üzere toplam 2.652 asker bulunmaktaydı.^[12] Kasabadaki sivil halk çiftçilik, tüccarlık, balıkçılık, kayıkçılık, sarraflık, komisyonculuk, tütüncülük, hamallık, demircilik, taşçılık, dülgerlik, bakırcılık, marangozluk, kuyumculuk ve bahçıvanlık gibi zanaat ve işlerle geçimlerini temin etmekteydiler. Şehirde yevmiyeci ve işçi statüsünde çalışan kişiler de vardı. En fazla işçi istihdam eden kurum Reji idaresine ait tütün fabrikasıydı. Şehirde işçi istihdam eden tütün şirketleri de mevcuttu. Bunlar yerli ve yabancı sermayedarlardan oluşmuştu. En ünlüsü iki Amerikan şirkettir. Bunların istihdam ettiği teknik bürokrat ve işçilerin hemen tamamı Rum'du. Geçimini esnafılık, ticaret ve amelelikle temin edenler üç guruba ayrılabilir: Birinci gurubu herhangi bir mesleği olmayıp hamaliye gibi günübirliğine ağır ve kaba işlerde çalışanlar oluşturmaktaydı. Bunlar genellikle bekâr olup pek azının evi vardı. Evi olmayanlar gündüzleri sokaklarda ve kahvehanelerde, bir dükkân veya fırının kapısında sabahlıyorlardı. Hamalların çoğu Kırım ve Kafkas göçmeniydi. İkinci grubu taşçı, nalbant, fırıncı, boyacı, debbag ve kayıkçı gibi yerleşik meslek erbabı oluşturmaktaydı. Bunlar şehrin orta tabakasıydı. Kentin modern bir limana sahip bulunmaması kayıkçı esnafının kalabalık olmasına sebebiyet vermekteydi. Açıkta demirleyen gemilerin yolcu ve yükleri mavnalarla taşınıyordu. Samsun limanında yükleme ve boşaltma işlerinde kullanılan mavna sayısı tahminen 92 adetti.^[13] Bunların en azından 65 tanesi sürekli kullanılabilir durumdaydı. Terzi, ayakkabıcı, çubukçu, dokumacı, şekerci, mobilyacı, kuyumcu ise şehrin en üst tabakasını oluşturmaktaydı. Kasaba sakinlerinin bir kısmı da bağcılık, çiftçilik ve zeytincilik ile meşgul olmaktadır. Zira şehrin etrafındaki küçük tepeler zeytin ve incir ağaçlarıyla kaplıydı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda bunlar resmî makamların ilgisizliği ve lakayt tavrı sonucu kurumuş veya kesilmişti. Yerlilerden esaslı bir iş tutan hemen az denilecek kadardı. Yerli halk daha çok memuriyete heves ederdi. Memur olmayı başaranlar şehri terk edip görev mahalline giderdi. Bu şekilde Samsun'u terk edenlerin bir kısmı çalıştıkları yere daimi olarak yerleşir, bir kısmı da tekaüt olduktan sonra geri dönerdi. Netice itibarıyla memuriyete intisap etmek yerli halkın azalmasına sebebiyet veriyordu. Bunlardan boşalan yerleri Rumlar ve Ermeniler dolduruyordu. Ermeniler Hançerli mahallesinin üst tarafına doğru yerleşirken Rumlar ilk etapta Müslüman mahallelerinde mekân tuttular. Zamanla yeni inşa edilen Kırbaç, Reşadiye ve Kışla mahallelerine taşındılar.^[14]

11 Osman Köse, "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 2, Samsun 2007, s. 95-112.

12 Kocaoğlu, s. 18.

13 *Anabasisten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Yay. Haz. Veysel Usta, Trabzon 1999, s. 155.

14 Samsun şehrinin kuruluş ve gelişimi için bk. Nedim İpek, "Kuruluşundan Cumhuriyete Canik Sancak Merkezi Samsun Şehri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, s. 164-226.

Nüfusun bir kısmı da eğitim çağındaki çocuklardan oluşmaktaydı. Tanzimat'la birlikte söz konusu eğitim kuruluşlarına alternatif olarak Samsun'da iptidai, rüştiye, idadi ve darülmualim gibi okullar açılarak eğitim – öğretime başladı. Tanzimat döneminde açılan mekteplerin temel amacı topluma Osmanlı kimliği kazandırmaktı. Söz konusu mekteplerden rüştiyenin öğrenci sayısı hızla artınca modern bir binaya ihtiyaç duyulur. Bunun üzerine 1890'da kasabanın havadar bir mahalline yardımseverlerin katkısıyla bir rüştiye binasının inşasına başlanır ve kısa sürede bitirilerek hizmete alınır. 1898 itibarıyla Samsun Kız Rüştiyesi 79 öğrenciyle eğitim öğretim hizmeti vermekteydi. Aynı yıllarda Canik İdadisi açılır. Söz konusu okulun öğrenci sayısı yaklaşık 150 kişidir. II. Abdülhamid döneminin sonları itibarıyla şehirde üç medrese, bir rüştiye, bir idadi, üç iptidai ve birer tane de kız ve erkek hafız mektebi vardı. Ayrıca Ermeni ve Rum çocuklarının eğitim gördüğü birer mektep mevcuttu. Bu eğitim kuruluşlarının faaliyetlerinin sonucunda 20. Yüzyılın başlarında erkeklerin %14'ü, kadınların %6'sı eğitilmiştir. Meşrutiyet döneminde temel eğitim amaçlı okul sayısı ve dolayısıyla öğrenci sayısı artmıştır. Bu okulların muallim ihtiyacını karşılamak amacıyla Fransızlara ait iken el konulan binada 1914 - 1915 eğitim - öğretim yılında 40-45 öğrenciyle Darülmualim eğitim - öğretime başladı. Okul 1916'da hususi idare tarafından tamir edilen sultani binasına taşındı. Ancak aynı yıl yeterli öğrencisi olmaması sebebiyle kapatıldı.^[15]

Samsun Kırım, Kafkaslar, Rumeli ve Anadolu'nun sair yerleşmelerinden nüfus göçü almıştır. Gelenler şehirde veya mücavir sahadaki köylerde mekân tuttular. Çoğunluğu çiftliklerde ve kamu hizmetinde istihdam edilmişti. Ticaret ve esnafılık icra edenler de vardı. Bir kısmı da hemşerilerinin iş yerlerinde amele olarak istihdam edilmekteydi. Hizmetçi olarak konaklara girenler de olmuştu. Aynı dönemde Samsun'dan diğer yerlere hatta Kafkaslara gidenler bile oluyordu. Ayrıca şehirde bini aşkın İranlı mevcuttu.^[16] Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusların işgaline maruz kalan Trabzon vilayeti topraklarından kopan Müslüman mülteciler deniz veya karayolu ile Samsun'a sığındılar. Şehirde bulunan mülteci sayısı 18 bini aşmıştı. Mülteciler ilk etapta kamu binalarında ve metruk meskenlerde ikamet ettirilmeye çalışıldı. Belediye bunları imkânları ölçüsünde iâşe etmekteydi. Bununla beraber 1918 ve 1919 yıllarında Samsun'un sokak ve caddelerinde birçok yetim ve kimsesiz çocuk dolaşıyordu. İşte bu sıralarda Samsun'da bir darüleytam kuruldu ve çocukları himayesine aldı. Mütareke döneminde Kafkaslardan getirtilen 30 bini aşkın Rum sancak sınırları içerisinde yerleştirildi.^[17]

15 Nedim İpek, "Kuruluşundan Cumhuriyete Canik Sancak Merkezi Samsun Şehri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Samsun 2012, s. 177-180.

16 Bk. Nedim İpek, *İmparatorluktan Cumhuriyete Göçler*, Trabzon 2006; Nedim İpek, *Canik ve Göç*, Samsun 2018.

17 Hasan Umur, *Samsun'da Onbeş Sene*, İstanbul 1947, s. 10-12, 37; Rus işgali üzerine Trabzon'dan Samsun'a yönelik mülteci ve muhacir akımı için bk. *Zamanın İzleri: İşgal, Göç ve Muhacirlik*, Trabzon 2016.

Birinci Dünya Savaşı esnasında cephe ve sahillerin güvenliğini sağlamak ve tedhiş hareketini önleyebilmek adına Ermeni nüfusun ülkenin güneyine nakledilmesi kararlaştırılmıştı. İlgili talimata göre, ilk aşamada mahkumlar ve eylemlere katılanlar sevk edilecekti. Hasta ve sakat olanlar ile asker aileleri, memur, tüccar, amele ve ustalar, Katolik ve Protestan Ermeniler bu uygulamaya tabi tutulmayacaktı. Yetim çocuk ve dul kadınlar yetimhanelere veya buldukları yerlerdeki köylere yerleştirileceklerdi. 20 yaşından küçük kızlar ile 10 yaş altı erkek çocuklar göç uygulaması dışında tutularak koruyucu statüsünde Türk ailelerin sorumluluğuna verilecektiler. Dost devletlerin tebaası Ermeniler de Canik sınırları içerisinde serbestçe dolaşabilecekler, başka bir vilayete gitmek isterlerse resmî makamları bilgilendireceklerdi. Yerel idarecilerin kefil olduğu ticaret erbabı Ermenilerin yer değişikliği sancak dâhili ile sınırlı kalacaktı. Ermeni mebus ve aileleri de yerlerinde kalacaklardı. Sevk ve iskân uygulamasına amele taburlarına kaydedilen ancak zapt edilemeyen 200 Ermeni'nin Sivas'a gönderilmesiyle başlandı (1915).^[18] 26 Temmuz 1915 tarihli Canik Mutasarrıflığının telgrafına göre Samsun şehrinden 3.711 Ermeni sevk ve iskana tabi tutulmuş, Ermeni mahallesi tamamen tahliye edilmişti. Romanya ve İran tabiyetindeki 5, 10 kişinin dışında şehirde Ermeni orjinli hiç kimse kalmamıştı.^[19] Ermeni sevkiyatı 15 Mart 1916'da tamamen durduruldu.

Birinci Dünya Savaşı esnasında şehirdeki Rumlar da göçürülme politikasına dâhil edildiler. Samsun uzun bir süre sadece Türklerin yaşadığı bir şehirdi. Tanzimat ile beraber şehre yönelik gayrimüslim göçü ve Kadıköy'ün belediye sınırlarına dâhil edilmesiyle şehirde bir Rum varlığı söz konusu olacaktır. Rumlar zamanla Kadıköy'ün yanı sıra yeni mahalleler de oluşturacaklardır. Rumların Türk mahallelerinde ikamet etmesi, kendilerine mahalle kurmaları Türk toplumunun olumsuz bir tepkisine sebebiyet vermez. Buna karşılık gayrimüslim köylerinden bir ikisine Balkan göçmeni yerleştirme teşebbüsü Rum köylüsünün tepkisini çeker. Söz konusu tepki güvenlik güçleri ile köylüleri karşı karşıya getirir. 8, 9 köy ahalisi kısmen silahlı ve kısmen ellerinde odun olduğu halde Çarşamba- Samsun şosesini kapatarak Ökse, Devgeriş, Çinik, Anderya, Çınarlı ve Çırakman'a muhacir yerleştirilmesine tepki göstermişler, jandarmaya direnmişler ve zorla Samsun'a girmeye çalışmışlardır.^[20] Öte yandan, Rusların Karadeniz'e inmesi, Samsun'un saldırıya açık bir şehir haline gelmesi halkta bir tedirginliğe sebebiyet verir. Aslında daha yıllar öncesinde Samsun kamuoyu dışarıdan limana yönelik bir saldırı halinde Rumların da karadan harekete geçmelerinden endişelenmekteydiler. Mutasarrıf heyecanı teskin edici nasihatlerde bulundu. Ama halkı teselli edemedi. Ancak herhangi bir çatışma olmadı. Samsun ve çevresindeki Rumlar Balkan Savaşı ile birlikte silâh altına alınmaya başlanmıştı. Osmanlı ordusundaki Rum kökenli askerler

18 Nedim İpek, *Canik ve Göç*, Samsun 2018, s. 54-65; Hasan Babacan, "Birinci Dünya Harbinde Samsun ve Çevresinde Ermeni Tehciri Uygulamaları Üzerine Birkaç Belge", *Samsun Araştırmaları*, 1, Samsun 2013, s. 285-305.

19 BOA, Dh. Şfr. 481 / 32.

20 BOA, Dh. Şfr. 428 / 86: Dah. Nezaretine Telgraf.

Balkanlarda Yunan ordusuna karşı savaşmamak için çareyi firar etmekte buldular. Askeri ve adli takibattan korktukları için köylerine dönemeyen firari Rumlar Samsun ve çevresinde Pontus çetelerini oluşturmaya başladılar. Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlatılan genel seferberlik ve hıristiyan yükümlülerin amele taburlarına yazılmaları da doğal olarak firari sayısını arttırır. Babıâli Rum çete faaliyetlerine karşı 1917'de Samsun'daki Rum nüfusu da sevk ve iskan uygulamasına dahil etti.^[21] Rumların sevkıyatı 1917 yılında da sürmüştür. Samsun'dan sevk edilen Rum nüfus Ocak 1917 tarihi itibarıyla 13.416 kişiydi.^[22] Bunların Ankara, Amasya, Çorum'daki yerleşmelere dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

İleriki tarihlerde sevk ve nakil işlemine tabi tutulanların ocaklarına dönmelerine izin verildi. Ahmet İzzet Paşa sevk ve iskân uygulamasını hükümet programına koydu. Hükümet beyannamesinde sevk ve iskan uygulamasına dahil edilen Osmanlı vatandaşlarının ocaklarına dönmesine karar verildiği, hatta icraata başlandığı ve mal varlıklarının kendilerine iade edileceği bildirilmişti. Aralık 1918'e kadar Samsun'a 456 Rum ve 271 Ermeni dönmüştü. Geri dönüş özellikle mal varlıklarının iadesinde yeni sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Geri dönenlerin sayısı ile ilgili elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Şehirdeki Rum varlığı 1920 itibarıyla Kadıköy'de 1.540, Rum mahallesinde ise 3.592 kişiydi.^[23]

9 Mart 1919'da İngiliz İşgal Kumandanlığı asayiş gerekçesiyle 200 kişilik bir birliği Samsun'a çıkardı. Zamanla bunların sayısı 450'ye yükseldi. Bunların bir kısmı Merzifon'a gönderildi. 7 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı baskıda tutmak için Hint, Avustralya, Yeni Zelandalı 1200 asker de Samsun'a çıkarıldı^[24] ve bir kısmı İlyasköy kışlarına yerleştirildi. Şehirdeki Rumlar işgal kuvvetlerini sevinç gösterileri ile karşılamışlardı İngiliz askerleri sokaklarda dolaşmakta ve ahlak kurallarına uymayan kepezeliklerde bulunmaktaydılar. Rumlar Kadıköy'de zaman zaman yayılım ateşi açıyorlardı. Metropolithane önünde Rum mekteplerinde Yunan bayrakları dalgalanıyordu. Özellikle geceleri Rumlara ait evlerden Yunan marşı, Venizelos şarkıları yükseliyordu.^[25]

Rumların sevincine karşı Türklerde korku, telaş ve heyecan vardı. Şehirdeki Türklerin mühim bir kısmı meçhul bir karanlığa gidildiğini fark ediyor ama kur-

21 Nedim İpek, *Canık ve Göç*, Samsun 2018, s. 65-82.

22 Dh. Şfr. Nu. 548 / 1: 121. 1333.

23 Bünyamin Kocaoğlu, *Milli Mücadele Yıllarında Samsun 15. Fırkanın Samsun'daki Faaliyetleri (1919-1921)*, Samsun 2008, s. 92-93.

24 Mehmet Okur, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri ve Bölgeyi Tahliyeleri", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 2000, s. 301-306.

25 *Cephe ve Esaret Hatıraları*, Yayına Hazırlayan. Yusuf Gedikli, İstanbul 2011, s. 46-47; Erdal Aydoğan, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Bölgesinde Jandarma Birlikleri Oluşturma Faaliyetleri", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 2000, s. 18

tuluş çaresini arama kudretini gösteremiyordu. Durumun vahametini idrak eden vatandaşlar endişeli bir şekilde kurtuluş çarelerini arar oldular. İşte bunlar ileri de Samsun'da Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye, İhtiyat ve Zabitan Cemiyeti, Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak Milli Mücadele'ye katkı vereceklerdir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında emperyalist devletler Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Anadolu topraklarında Mora, Tuna ve Makedonya'da uygulanan yapay ulus devlet kurma projelerini sahneye koymuştu. Planlamaya göre Doğu Anadolu'da Ermenistan ve Kürdistan, Batı Anadolu'da İyonya ve Doğu Karadeniz'de Pontus devleti kurmak. Yapay ulus devlet kurma yöntemini kısaca hatırlamak gerekirse kurulacak devletin adeta yaradılıştaki kurulduğu izlenimi vermek amacıyla ilkçağlarda kullanılan bir siyasi isim seçilir. Bu isim bir coğrafyaya yakıştırılır ve zamanla sorun haline dönüştürülür: Makedonya, Makedonya sorunu; Pontus, Pontus sorunu şeklinde. Sonra devletin nüvesini oluşturacak gayrimüslim unsur belirlenir. Bu toplumun söz konusu sahadaki nüfusunu artırıcı tedbirler alınır. Ardından bölgede yaşayan farklı etnik unsurlar kurulan çeteler vasıtasıyla birbirine karşı ötekileştirilir. Akabinde meydana gelen toplumsal çatışmayı önleme iddiası ile bölgeye askeri veya diplomatik yöntemlerle müdahale edilir. Bundan sonra devleti kurması istenen nüfusu çoğunluk haline getirebilmek için soykırım ve göçürme yöntemleri ile istenmeyen nüfus yok edilmeye çalışılır.^[26]

Söz konusu yöntem genel savaşla Doğu Karadeniz bölgesinde de sahneye kondu. Sinop- Batum arasında Karadeniz sahil hattında Rumlar vasıtasıyla Pontus isimli bir devletin kurulması projesi geliştirildi. Bu projenin alt yapısını hazırlamak amacıyla Samsun Rum Muhacirin Cemiyeti, Pontus İdman Klübü, İrfanperver Klübü, Müdafaa-i Meşrute Cemiyeti, Mukaddes Rum Anadolu Cemiyeti, Rum Teceddüt ve İhya Cemiyeti kuruldu ve faaliyete geçirildi.^[27] İngilizler Samsun'a çıktıklarında Rum çetelerine 10 bin silah dağıttılar. Sonra Pontus bölgesinde sayıları pek az olan Rumları çoğaltmak için Rusya'da ika- met eden ve Bolşevik rejiminden hoşlanmayan Rumları Samsun çevresine nakletmeye ve yerleştirmeye çalıştılar. Rumlar şehirde silahla dolaşüyor, Sa- athane'de düzenledikleri at yarışlarında atları hükümet konağının önüne kadar sürmekten çekinmiyorlardı. Böylece Osmanlı otoritesini tanımadıklarını gösteriyorlardı. Çeteler Müslim nüfusu azaltmak amacıyla Türk yerleşmelerine saldır- maya başladı. Gayrimüslim unsurları cüretlendiren İngiliz işgal kuvvetleri ile şehrin açıklarında demirli duran Amerikan savaş gemisiydi. ABD, Karadeniz ve

26 *Cephe ve Esaret Hatıraları*, Yayına Hazırlayan. Yusuf Gedikli, İstanbul 2011, s. 46-47; Erdal Aydoğan, "Mus- tafa Kemal Paşa'nın Samsun Bölgesinde Jandarma Birlikleri Oluşturma Faaliyetleri", *19 Mayıs ve Milli Mü- cadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 2000, s. 18

27 *Pontus Meselesi*, Yayına Hazırlayan. Yılmaz Kurt, Ankara 1995, s. 249.

havalisindeki ekonomik menfaatlerini korumak adına Amerikan donanmasına ait gemileri Karadeniz'e sevk etmişti. Bu gemilerin sayısı 12 civarındaydı. Bunlardan birisi de yukarıda belirtildiği üzere Samsun limanı açıklarında demirli tutuluyordu. Amaç şehirdeki Hristiyanları himaye etmek, Pontusçulara destek vermek, Amerikan şirketlerinin ve temsilcilerinin güvenliğinin sağlamaktı.^[28] 1919 yılının başından itibaren Amerikalı iş adamları Amerikan donanmasına ait savaş gemilerinin desteğinde Samsun'a gelmeye başladılar. Şehirdeki İngiliz kontrol subayları Pontuslulara yönelik her türlü desteği vermektan imtina etmediler.

İşgalci kuvvetler desteğindeki Rum çeteleri bölgenin nüfus yapısını değiştirmek ve Türkleri göçürmek amacıyla tedhiş hareketlerinde bulundu. 1915- 1920 yılları arasında yedisi şehirde olmak üzere kaza dahilinde 51 Türk katledildi.^[29] Çevre kazalar dahilindeki yerleşmelerde durum şehirle mukayese edilmeyecek ölçüde daha vahim bir durumdaydı. Demografik mühendislik için müracaat edilen bir diğer yöntem bölgeye Rum kolonist getirmektir. Rum nüfusu arttırmak için Rusya, Kafkasya, Doğu Anadolu ve Orta Anadolu'daki Rumlar Doğu Karadeniz'e sevk ve nakledilmeye çalışıldı. Osmanlı idaresi İngiltere'nin kontrolünde bir Pontus devleti kurulması korkusuyla Rum göçmenlerin ocaklarına dönüşünü durdurdu. Öte yandan Rusya, Kafkasya ve Amerika'dan Rum göçünü kesin olarak önlemeye çalıştı. Ardından ecnebi tabiiyetine mensup Rumların göçünü kesin olarak yasakladı. Belirtmek gerekirse 18 Aralık 1919'da İngiltere ve Yunanistan idarelerinin desteği ile Batum'da Sarraf Yuvanidis Efendi riyasetinde Pontus Rum Hükümeti kurulacaktır.^[30]

İşte böyle bir ortamda Mustafa Kemal Paşa Karakaş Mustafa isimli kişinin motoruyla bütün iskelesine çıktı. İskelede çıkan müfettişlik heyeti 55 kişiden oluşmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı mensupları 15. Tümenden Kurmay Binbaşı Mahmut Ekrem Bey'in mihmandarlığında bir manga asker tarafından karşılandı. Mutasarıf Edhem Bey, tümen kumandanı, belediye başkanı ve şehrin diğer ileri gelenleri karşılama bulunmadılar. Şehir adına Boşnakzade Süleyman heyete *hoş geldiniz* dedi. İskeledeki kısa bir karşılama töreni icra edildikten sonra Mustafa Kemal ve beraberindekiler 19 Mayıs sabahı saat 8, 9 sularında yürüyerek Mıntıka Palaşa geldiler. Müfettişliğin forsu otelin balkonuna asıldı. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı gün 50 kişilik bir Rum çetesi Kurupelit karakolunu basmıştı.^[31] Netice itibarıyla Mustafa Kemal Paşa ve refakatindekiler böyle bir ortamda Milli Mücadele'yi planlayıp işe başlayacaklardır.

28 Hikmet Öksüz, "Amerikalıların Canik Sancağı ile İlgili Hazırlanmış Oldukları Bir Rapor (1917-1919)", *İlkadım'dan Cumhuriyete Milli Mücadele*, İstanbul 2008, s. 99-108.

29 *Pontus Meselesi*, Yayına Hazırlayan. Yılmaz Kurt, Ankara 1995, s. 249.

30 Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Pontus Hareketinin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ankara 2007, s. 225-247.

31 Bölgenin asayışı ile ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın kaleme aldığı rapor için bk. *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921) Tarihleri Arasına Ait 106 Belge*, Ankara 1982, Bölgenin asayışı ile ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın kaleme aldığı rapor için bk. s. 30-32.

KAYNAKLAR

- Anabasisten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon, Yay. Haz. Veysel Usta, Trabzon 1999.
- Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911- 1921) Tarihleri Arasına Ait 106 Belge, Ankara 1982.
- AYDOĞAN, Erdal, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Bölgesinde Jandarma Birlikleri Oluşturma Faaliyetleri", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 2000, ss. 17- 23.
- BABACAN, Hasan, "Birinci Dünya Harbinde Samsun ve Çevresinde Ermeni Tehciri Uygulamaları Üzerine Birkaç Belge", *Samsun Araştırmaları*, 1, Samsun 2013, ss. 285- 305.
- Cephe ve Esaret Hatıraları*, Yay. Haz. Yusuf Gedikli, İstanbul 2011.
- EKEN, Halit, "Mutasarrıf Hamid Bey'in Özel Notlarında 1919 Yılında Canik Sancağındaki Siyasi Olmayan Asayiş Sorunları ve Çözüm Arayışları", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 2000, ss. 117- 135.
- FRUNZE, Mihail Vasilyeviç, *Frunze'nin Türkiye Anıları*, Çeviren. Ahmet Ekeş, İstanbul 1996.
- İPEK, Nedim, Rıza Karagöz, Cihat Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834- 1845)*, Samsun 2016.
- İPEK, Nedim, *Canik ve Göç (1800- 1923)*, Samsun 2018.
- İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Cumhuriyete Göçler*, Trabzon 2006.
- İPEK, Nedim, "Kuruluşundan Cumhuriyete Canik Sancak Merkezi Samsun Şehri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Samsun 2012, ss. 164- 226.
- İPEK, Nedim, "Samsun- Sivas Demiryolu", *Ciepo Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 17. Sempozyumu Bildiriler*, Trabzon 2006, ss. 863- 874.
- İPEK, Nedim, "Osmanlı Coğrafyasında Yapay Ulus Devlet Kurma Projeleri", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ankara 2007, ss. 11- 28.
- KARAGÖZ, Rıza, "Canik'in İdari Yapısı ve İdarecileri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Samsun 2012, ss. 119- 162.
- KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.
- KARAGÖZ, Rıza, *Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Haznedarzade Süleyman Paşa*, Samsun 2010.
- KOCAOĞLU, Bünyamin, *Milli Mücadele Yıllarında Samsun 15. Fırkanın Samsun'daki Faaliyetleri (1919- 1921)*, Samsun 2008.
- KÖSE, Osman, "Rusların Samsun'u Bombardmanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 2, Samsun 2007, ss. 95- 112.
- Pontus Meselesi*, Yayına Hazırlayan. Yılmaz Kurt, Ankara 1995.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, *Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme*, Ankara 2019.
- OKUR, Mehmet, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri ve Bölgeyi Tahliyeleri", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 2000, ss. 299- 313.
- ÖKSÜZ, Hikmet, "Amerikalıların Canik Sancağı İle İlgili Hazırlamış Oldukları Bir Rapor (1917-1919)", *İlkadımdan Cumhuriyete Milli Mücadele*, İstanbul 2008, ss. 99- 108.
- ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *İlkçağdan Osmanlılara Samsun*, Samsun 2012.
- TELLİOĞLU, İbrahim, "Osmanlı Hakimiyetine Kadar Canik", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Samsun 2012, ss. 23- 67.
- UMUR, Hasan Umur, *Samsun'da Onbeş Sene*, İstanbul 1947.
- URAL, Selçuk, "Mütareke Döneminde Pontus Hareketinin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ankara 2007, ss. 225- 247.
- Zamanın İzleri: İşgal, Göç ve Muhacirlik*, KTÜ Yayını, Trabzon 2016.

“Kardeşim Rauf Bey'e: 17 Nisan 1335.”

Samsun 1918: İpek, *Canık ve Gög*, s. 133, 259.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 97-128

Bir Köy Okulunun Serencamı: Bafra-Tekkesarmaşık İlkokulu

The Fate of a Village School:
Bafra-Tekkesarmaşık Primary School

Prof. Dr. Zafer GÖLEN¹

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

• zgolen@mehmetakif.edu.tr • ORCID > 0000-0003-3162-6076

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 7 Kasım / November 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 97-128

Atif/Cite as: Gölen, Z., "Bir Köy Okulunun Serencamı: Bafra-Tekkesarmaşık İlkokulu - The Fate of a Village School: Bafra-Tekke Sarmışık Primary School", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 97-128.

<https://10.51533/insanbilimleri.1014687>

<https://10.51533/insanbilimleri.1014687>

BİR KÖY OKULUNUN SERENCAMI: BAFRA-TEKKESARMAŞIK İLKOKULU

THE FATE OF A VILLAGE SCHOOL: BAFRA-TEKKESARMAŞIK PRIMARY SCHOOL

Neşe Alten, Aybüke Yalçın ve Necmettin Yılmaz şahsında tüm şehit öğretmenlerimize ithaf olunur.

ÖZ:

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ülke sathında topyekün eğitim seferberliği başlatıldı. Ancak ülkenin içinde bulunduğu iktisadî darlık ve II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı olumsuz şartlar yüzünden Samsun'un Bafra ilçesine sadece 10 km uzakta bulunan Tekkesarmaşık Köyü'ne ilkokul, Cumhuriyet'in ilanından 27 yıl sonra gelebildi. Okul denilen bina küçük bir lojman ve tek sınıftan ibaret bir yapı idi. Orta altı gelir düzeyine sahip, tamamı çiftçilikle geçinen köy sakinleri okulu sahiplendiler. Kız ve erkek çocuklarını ayırt etmeksizin derhal okula yolladılar. Ne var ki köylülerin eğitimden beklentileri farklı idi. Çoğu çocuk okula sadece okuma yazma ve dört işlem yapacak kadar matematik öğrenmesi için gönderildi. 1960'ların ortalarına kadar birçok çocuk mezun dahi olamadan okuldan ayrılmak zorunda kaldı. Yine de okul eğitime devam ettiği 56 yıl boyunca köyün adeta kalbi işlevini gördü. Köyün hem akademik hem de en önemli sosyal mekânı haline geldi. 1965-1990 yılları okulun altın dönemleriydi. Özellikle öğrenci sayısı bakımından okulun en kalabalık dönemi bu yıllardı. Ardından köy nüfusundaki azalma ile birlikte okul ve öğretmen sayısı da düştü. Niha-

yet 2006'da taşınmalı sisteme geçilmesi ile okul kaderine terkedildi. Bu çalışmada okuldan arta kalan belgelere dayalı olarak okulun tarihi ortaya konulmaya çalışıldı. Çalışmanı tek amacı eğitim tarihine katkı değil, aynı zamanda köylerin hafızası niteliğinde olan ve kederine terkedilen bu okulların arşivlerine, mümkünse de binaların korunmasının önemine dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu, Bafra, Köy Öğretmeni, Okul Arşivi.

ABSTRACT:

With the establishment of the Republic of Turkey, in the entire country, a full-scale education campaign was launched. However, due to the economic constriction of the country and the unfavourable conditions caused by the World War II, the primary school could be opened in Tekkesarmaşık Village, which is only 10 km away from the Bafra district of Samsun, 27 years after the proclamation of the Republic. The so-called school building consisted of a small lodging and a single classroom building. Village residents with a lower-middle income level, all of whom lived on farming, embraced the school.

They immediately sent boys and girls to school, indiscriminately. However, the expectations of the villagers from education were different. Most children were sent to school to learn just reading and writing and math enough to do four operations. Many children had to leave school before they could even graduate. Still, the school functioned as the heart of the village during its 56 years of education. It became both the academic and the most important social venue of the village. The years 1965-1990 were golden times for the school. It was the most crowded period especially in terms of the number of students. Then, with the decrease in the village population, the number of schools and teach-

ers also decreased. Finally, by the transition to the mobile teaching in 2006, it was left to its fate. In this study, the history of the school is revealed based on the documents about the school. The sole purpose of his work is not only to contribute to the history of education, but also to draw attention to the archives of these schools, abandoned to their fate and are regarded as the memory of the villages and to attract notice to the importance of preserving the buildings, if possible.

Keywords: *Tekkesarmaşık Village Primary School, Bafra, Village Teacher, School Archive.*

GİRİŞ

Savaşlarla yıpranmış, yok olmanın eşiğine gelmiş millet, en olmazı başarmış, tüm emperyalist güçlere karşı ölüm kalım savaşı vermiş ve 1923'te Cumhuriyet'i kurmayı başarmıştır. Cumhuriyetle birlikte topyekûn bir kalkınma hamlesi başlatan Mustafa Kemal Atatürk, sanayi ve iktisadi kalkınmanın yanında en önemli yatırımın insan olduğunu biliyordu. Bu yüzden köy okulları Cumhuriyet'in en önemli insana yatırım projesi oldu. Ancak çok önemli yol kat edilse de iktisadi sorunlar yüzünden istenilen hedefe ulaşamadı. Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın Mayıs 1936'da TBMM'de söylediğine göre, kırk bin köyün otuz beş bininde hâlâ okul ve öğretmen yoktu. Okul olan köylerde de eğitim süresi üç yıldır.¹ Tüm olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet idaresi köy okul projesinden vazgeçmedi. 1960'lara gelindiğinde köy okulları ülke sathına dağılmış durumdaydı.

Köy okulları sadece bir eğitim kurumu olarak görülmemelidir. Okullar aynı zamanda köy, mahalle ya da şehir hafızasının tutulduğu çok önemli birimlerdir. Fakat 1989-90 eğitim öğretim yılında iki ilde başlayan taşınmalı eğitim sistemi zamanla tüm illeri kapsar hale geldi. Böylece köy okulları birer birer kapanmaya başladı. Günümüzde yaklaşık 20.000 köy okulu kapalı durumdadır. Okulların kapanması ile birlikte bir kısmı neredeyse Cumhuriyetle yaşıt bu okullarda ilkel de olsa

1 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2010, s. 346.

tutulan arşivler kaderine terk edildi. Hâlbuki binlerce okulda üretilen milyonlarca belge doğru bir tasniften sonra Türkiye yerel tarihi için paha biçilmez bir kaynak olabilirdi. Fakat bu yapılmadı, çoğu ilkokulda artık önemi kalmadığına inanılan belgeler fare ve nemin insafına bırakıldı. Böylece Cumhuriyetin yüz yıllık yerel birikimi maalesef ya yok oldu ya da yok olmak üzeredir. Bu makalenin hedeflerinden biri de bu üzücü duruma dikkat çekmektir.

Yerel Tarih çalışmalarında en büyük problem kaynaklara ulaşmadaki güçlük-tür. Yerelde elde edemediğiniz hiçbir kaynağa ulaşma şansınız yoktur. Zira klasik arşivlere girecek kadar önemli bir hadise yoksa üretilen birçok belge geri dönüşüm için SEKA'ya gönderilmiştir.^[2] Bu tür çalışmalardaki bir başka sorun da ilgili birimlerin arşivleri araştırmacılara açık olmadığından herhangi bir belgeye ulaşmak nerdeyse imkânsızdır.^[3]

Tekkesarmaşık, Bafra'ya 10 km uzaklıkta bir köy olup idarî örgütlenmesi Cumhuriyet öncesine dayanan bir yerleşim yeridir. Okul açıldığında Merkez, Sarmaşık ve Benliuşağı Mahallelerinden oluşan orta büyüklükte bir köydür. Daha sonra Sarmaşık, Tekkesarmaşık'tan ayrılarak müstakil köy olmuştur. Köyün Batısında Sarmaşık, Gazibeyli ve Şeyhulaş, Güneyinde İkizpınar, Kuzeyinde Çatak (Lengerli), Doğusunda ise Sürmeli köyleri bulunmaktadır.^[4] 1935 nüfus sayımına göre köyde 166'sı erkek 175'i kadın olmak üzere 341 kişi yaşamaktaydı.^[5] 1980'ye gelindiğinde ise köy nüfusu 327'si erkek 332'si kadın olmak üzere 659'a yükselmiştir.^[6] 1985'te sayı 352'si erkek 353'ü kadın olmak üzere 705'e ulaşmıştır.^[7] Fakat 1990'larla birlikte köy nüfus kaybetmeye başlamıştır. 1990'da köyde 340'ı erkek 336'sı kadın olmak üzere 676 kişi yaşamaktaydı.^[8] 1992'de kurulan İkizpınar Beldesine bağlanan köyün sonraki yıllardaki nüfusu ayrıca belirtilmediğinden öğrenilememiştir. Köy,

- 2 Samsun Valiliği Millî Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğü tarafından Bafra Kaymakamlığı İlçe Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğüne gönderilen 1.11.1984 tarih ve 850/42834 sayılı Adı evrak ve kırtasiye konulu yazı; Tekkesarmaşık İlkokulu Müdürlüğü tarafından İlçe Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğüne gönderilen 27.11.1984 tarih ve 830/30 sayılı Adı evrak ve kırtasiye konulu yazı. İlgi yazıda istenen adı evrak ve kırtasiyenin bir torba halinde gönderildiği yazıdır. Bu imha harekâtı Millî Ekonominin zarar görmemesi adına yapılmıştır. Toplanan evraklar Millî ekonomi adına Taşköprü SEKA Sigara Kâğıt Fabrikası'na gönderilerek, yerine kullanılabilir yazı kâğıdı alınmıştır.
- 3 Devlet Arşivleri Başkanlığı katalog tarama sisteminde basit ya da detaylı bir tarama için Tekkesarmaşık yazıldığında hiçbir kayıt gözükmemektedir. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Arama/OzelArama.aspx> (Erişim tarihi: 7.11.2020)
- 4 Resim 8.
- 5 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı Kat'î ve Mufassal Neticeler Samsun Vilâyeti*, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937, s. 9.
- 6 *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 12.10.1980. İli:55-Samsun*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1983, s. 7.
- 7 *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 20.10.1985. İli:55-Samsun*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1989, s. 7.
- 8 *1990 Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 20.10.1985. İli:55-Samsun*, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1994, s. 28.

2013 yılına kadar İkizpınar Beldesi'ne bağlı iken Büyükşehir Yasası gereğince belde statüsü lağvedilince Tekkesarmaşık da mahalle olarak tanımlanmıştır.

A-Bina ve Bahçe

Bafra köylerinde ilk ilkokullar 1928 yılında Doğanlı ve Sarıçevre köylerinde faaliyete geçmiştir. En son ise 1963'te Kuşluğan, Terzili ve Türbe köy ilkokulları açılarak Bafra'da okulsuz köy kalmamıştır. Bafra'ya bağlı 84 köyden 4'ünde ne zaman okul yapıldığı tespit edilememiştir. Kalan 80 köyden 33'ü 1950 öncesinde, 41'i ise 1951'den sonra eğitim öğretime başlamıştır. Tekkesarmaşık İlkokulu 1950'de hizmete açılmıştır.^[9]

Okul binası Samsun ili Bafra ilçesi Tekke köyü Memoğlu mevkiindedir. Gayrimenkulün niteliği "*kâgir okul ve uygulama bahçesi*" olarak belirtilmiştir. Okul arsası daha evvel 7 ayrı hisse iken 1948 yılında köy mülkiyetine geçmiştir. Okula ait ilk tapu kaydı Mayıs 1961'de yapılmış, ardından 10 Eylül 1968'de yeni bir tespit daha yapılmıştır. İlk tapu kayıtlarında okulun yüzölçümü 3.360 m² olarak görünmektedir. 5 Eylül 2019'da yapılan yeni kadaströ ölçümünde okul alanı 3.180 m² olarak belirlenmiş ve köy mülkiyetinden alınarak Maliye Hazinesi'ne devredilmiştir.^[10]

Tekkesarmaşık İlkokulunda eğitim öğretime 10 Kasım 1950'de başlamıştır. Okulun bina inşaatı okulun açılmasına yetişmediğinden 1950-51 eğitim öğretim yılının güz döneminde eğitim Rahim Duman'a ait kahvehanede verilmiştir.^[11] Bahar döneminde ise devlet tarafından yapılan mevcut okul binasına taşınmıştır. Bina ilk açıldığında 1 derslik, 1 lojman, 1 müdür ve öğretmen odasından müteşekkildir. 1971-72 ve 1972-73 yıllarında Müdür Sadrettin Çiçek'in şahsî gayretleri ile iki derslik daha ilave edilmiştir.

Okul 1950'den, taşınmaz sistem sebebiyle kapandığı yıl olan 2005-2006 eğitim öğretim yılına kadar aynı binada eğitim öğretim faaliyetine devam etmiştir. Bina lojman hariç 150 m²'dir. Okul girişine 6 basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Girişte 3.30 x 5.40 ölçülerinde 17.82 m²'lik küçük bir koridor, solda öğretmen ve müdür odası olarak kullanılan 3.30 x 3.30 m ölçüsünde 10.89 m²'lik bir oda, girişte sağda daha sonra okula ilave edilen 4.70 x 7.30 m boyutlarında 34.31 m²'lik bir sınıf ve girişin karşısında ana bina projesi dâhilinde yapılmış olan 9 x 5.80 m boyutunda 52.2 m²'lik okulun en büyük sınıfı yer almaktadır. Bina ile bitişik, sağdaki sınıf ile birlikte sonradan ana binaya ilave edilen ancak kapısı okulun batısına bakan bir sınıf daha bulunmaktadır. Bu sınıf da 4.70 x 7.30 m boyutlarında 34.31 m² alan ge-

9 Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Genel Müdürlüğüne Bağlı Şehir, Kasaba, Köy İlkokulları ve Bu Okullara Ait Bazı Bilgiler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s. 457-758.

10 Resim: 8-9.

11 Bu kahvenin yerinde bugün merhum Yavuz Duman'a ait ev bulunmaktadır.

nişliğine sahiptir. Okul giriş kapısı kuzeye, lojman giriş kapısı doğuya bakmaktadır. Okulda merkezi ısıtma sistemi olmayıp ısınma her sınıfta ayrı ayrı kurulan sobalar aracılığıyla sağlanmıştır.^[12]

Okul binası dâhilinde bir lavabo yoktur. Lavabo okul dışına yaklaşık 20 m mesafede olup kız ve erkek öğrenciler için ikişer lavabolu birer bölümü mevcuttur. Lavabolarda su sistemi olmayıp, 2000'lere kadar taşıma yöntemi ile giderilmiştir. Okul açıldığında su ihtiyacı okul bahçesinde açılan kuyu vasıtasıyla sağlanmış, 1980'lerde ise köye su getirme çalışmaları çerçevesinde okul bahçesine yapılan tek musluklu çeşme; içecek, sulama, temizlik vs. her türlü iş için kullanılmıştır. Lavaboların temizliği okul tarihi boyunca ciddi sorun teşkil etmiştir. Konu öğretmenler kurul defterine de yansımıştır. 1 Eylül 1999 tarihli 56 numaralı kararın 1/d bendi bu konuya ayrılmıştır. İlgili karardan anlaşıldığına göre, tuvaletlerin temizlik yetersizliği sebebiyle kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden tuvaletlerin kullanılabilir hale getirilmesi, fosseptik çukurunun temizletilmesi, boruların yenilenmesi, sıva döküntülerinin tamirinin yapılması ve su tesisatı döşenmesi kararı alınmıştır. Ancak tuvalet temizliği ve kullanılabilir hale getirilmesi 1 Eylül 2003 tarihli 66 nolu kararda tekrar konu edildiğine göre problem devam etmektedir.

Bina ve bahçede yapılan değişimler maalesef belge eksikliği sebebiyle takip edilememektedir. Ancak 1 Ekim 1973'ten beri eksiksiz tutulan *Öğretmenler Kurul Karar Defteri'nde* bazı küçük ipuçlarına rastlanılmaktadır. Deftere göre, okul uygulama bahçesi 1973'ten önce hazırlanmıştır. Çünkü bu tarihten sonra uygulama bahçesindeki ağaçların bakımı rutin bir karar maddesi olarak neredeyse her kurulda kayda geçmiştir. Okul bahçesinin kuzeydoğusunda yer alan mezarlık sınırında mevcut olan çamların 1973 yılında dikildiği anlaşılmaktadır. Zira 1 Mart 1974 tarihli 2 numaralı kararın 12. maddesi "*Çam fidanlarının etrafının çitlerle çevrilmesi*" şeklindedir. Aynı kurulun 10. maddesinde ise "*Okulun sıvasının ve dışa açılan kapının önüne yağmurluk yapılmasının zarurî olduğu*" ibaresi yer almasına rağmen okul giriş kapısı önüne bu yağmurluk bir türlü yapılamamıştır. 1975'te çam fidanlarının korunması için etrafına muhafaza yapımına devam edilmiştir. Bahçe bakım işleri rutin olarak yapılırken, çamların etrafındaki muhafazalar bir türlü bitirilememiş, önceki yapılan muhafazalar onarılırken kalanların tamamlanması 7 Ocak 1976 tarihli 5 numaralı kararın 1/d bendi ve 5 Ocak 1978 tarihli 6 numaralı kararın 1/s bendi olarak kayıtlara geçmiştir. 1985 yılında ise uygulama bahçesi "*Zenginlik Kaynaklarımız*" ünitesinin tatbik sahasına dönüştürülmüştür. 1986'da ise bahçe çitleri yenilenmiştir.

Zamanla okul binası da yıpranmıştır. İlk olarak Müdür M. Sıraç Barış okulda genel bir tamirata gerek olduğuna dair İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bir yazı yazmıştır. Barış'ın 8.5.1984 tarih ve 700/13 nolu yazısında okulun durumu, "*Oku-*

12 Resim 16-19.

lumuz 1950 yılında eğitim öğretime açılmış ve 34 yıldır hiçbir onarıma alınmamıştır. Bu uzun zaman içinde okulumuz oldukça yıpranmıştır. Pencere çerçevelerinin büyük bölümü çürümüştür. Müdür odasının taban döşemesiyle lojman salonunun taban döşemesi çürüyerek çökmüştür. Lojman ve okul kapılarının birçoğu kullanılmaz haldedir. İç ve dış duvarlar yıpranmış, bir türlü badana tutmamaktadır. Tuvaleti kesinlikle sağlığa uygun değildir.” cümleleriyle ifade edilmiştir. 1987’de müdür odası zeminini yenilenmiştir. 1990’da boya badana yapılmış, bu tarihten sonra gereken yerler her yıl boyanmıştır.

9 Mart 1992’de yapılan okul teftişinde okulun genel durumu hakkında; “Okul üç dönümlük bahçe içerisinde yer almıştır. Okul binası üç dershane, bir idare odasından meydana gelmiştir. Okul binası salonunda Atatürk Köşesi bulunmaktadır. Yangın köşesi araç gereçler teşekkül ettirilmiştir. Sonradan eklenen dershanelerin birinin tahta zemininde çökme, ikinci dershanelerin çatısı bulunmadığı için akma görülmüş ve onarıma ihtiyaç duyulduğu kanaatine varılmıştır” şeklinde bir tespit bulunulmuştur. Bunun üzerine Okul Müdürü Hüseyin Duman^[13] harekete geçerek 27.11.1992 tarih ve 700/32 sayılı yazısında, “Okulumuz dershanelerinden birinin taban döşemesi ve pencere çerçeveleri, diğerinin tavanı, okulun tamamının elektrik tesisatının yenilenmesine ihtiyaç vardır. Okulun tuvaleti köy imkânları ile yapılmış olup kullanım ve sağlık açısından uygun değildir.” diyerek İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’nden okulun tamirata konusunda yardım istemiştir. Fakat istenen onarım bir türlü gerçekleştirilmemiştir. Zira bir yıl sonra okul teftişi sırasında dersliklerden birinin tabanının çökmüş olduğu, diğerinin tavanının aktığı, elektrik tesisatındaki arıza nedeniyle okul elektriklerinin yanmadığı tespit edilmiştir.

Benzer bir yazı sekiz yıl sonra Okul Müdürü Hüseyin Duman tarafından yeniden yazılmıştır. Duman 8.5.2000 tarih ve 715/19 sayılı “Okulun Onarıma Alınması” başlıklı yazısında, “Okulumuz 1950 yılında öğretime açılmış, 3 derslik ve lojmandan oluşan bir binadır. Uzun zaman içinde bazı bölüm ve kısımlar yıpranıp eskidiğinden eğitim öğretim güçlüklerle sürdürülmektedir.” diyerek gerekli tespiti yapılarak okulun onarıma alınmasını istemiştir. İlgili yazıya göre okuldaki problemler şunlardır:

- 1-Bir dersliğin taban döşemesi çürümüş çökmek üzeredir.
- 2-Aynı dersliğin üç pencere çerçevesi çürümüş olup kullanılmaz durumdadır.
- 3-Çatının akan yerlerinin onarılması gerekmektedir.
- 4-Dış cephe eski boyalarının kazınarak, dış cephe boyası ile boyanması gerekmektedir.

13 Hüseyin Duman 2 Kasım 2021 Pazartesi günü elim bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir.

Bu yazıya rağmen istenen tadilat yapılamamış, geçici çözümlerle durum idare edilmeye çalışılmıştır. Mesela 5 Eylül 2000'de okul müdürlüğüne 1,5 m3 mamul çam kereste, 2 teneke dış cephe boyası teslim edilmiştir. Ancak sıkıntılar ilerleyen yıllarda da devam etmiştir.

Okul 18 Ağustos 1997 tarihli 4306 sayılı kanun gereğince İlköğretime dönüştürülmüştür.^[14] Ancak dönüşüm okul adı, mührü ve kaşesiyle sınırlı kalmış, okulda fiziki bir değişiklik yapılmamıştır.^[15] Okulda 1951'den, taşınmalı sistem sebebiyle kapandığı yıl olan 2005-2006 eğitim öğretim yılı sonuna kadar eğitim öğretim faaliyetine devam edilmiştir.

B-Öğretmenler

Büyük Atatürk daha Milli Mücadele'nin hemen ardından 27 Ekim 1922'de Bursa Şark Tiyatrosu Salonu'nda 472 ilkokul öğretmeni ile bir araya gelmiş ve onlara çok önemli bir görev yüklemiştir: “*Ordularımızın ihraz ettiği zafer, sizin ve sizin ordularımızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Hakikî zaferi siz ihraz ve idame edeceksiniz ve behemehâl muvaffak olacaksınız.*”. Böylece ülkenin kurtarıcısı, ülkenin geleceğini öğretmenlerin ellerine emanet etmiştir. Bu görevde köy öğretmenleri en ön safta yer almışlardır. Söz konusu görev Tekkesarmaşık İlkokulunda görev yapan öğretmenler için de geçerlidir. Nitekim geçmişte köy öğretmeni diye bir kavram vardır ve bu kavramın içi boş değildir. Köy öğretmenleri hem çevreye örnek olur hem de öğrencilerinin her şeyi ile ilgilenirlerdi. Mesela okulun 1 numaralı Öğretmenler Kurul Kararı'nın 5. maddesi: “*Çevresinin özelliklerine göre giyim kuşam ve davranışlar ayarlanacak, örnek olunacak*” şeklindedir.

Okul açıldığında ilk öğretmen köy hafızasında kendisine unutulmaz bir yer bırakan ve daha sonra da köyle irtibatını hiç kesmeyen 19 yaşında bir genç olan Hüseyin Ataklı'dır. Hüseyin öğretmen Kavak Susuz Köyü nüfusuna kayıtlıdır. Tekkesarmaşık'tan sonra 1958'de okul açılan Lengerli Köyüne, oradan da Bafra'ya tayini çıkmış, kariyerini 60'ların sonunda Almanya'ya gönderilen öğretmen grubu içinde yer alarak sürdürmüştür.^[16] 1958-59 eğitim öğretim yılına kadar birleştirilmiş sınıfta öğrencilere ders veren Hüseyin Ataklı'nın yerine Osman Demirbaş atanmıştır. Demirbaş'tan sonra 60'lı yıllarda sırayla Hasan Çubukçu ve Cahide Müderrisoğlu öğretmen olarak görev yapmışlardır.

5 öğretmenin görev süreleri *Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Öğretmenler Sicil Defteri'nde* yer alırken, diğer öğretmenlerin okuldan ne zaman ayrıldıkları *Tekke-*

14 Resmi Gazete, 18 Ağustos 1997, Sayı: 23084, s. 2-3.

15 Resim: 14-15.

16 Resim 1; Anlatı Selime Afet Yılmaz, 1939 Bafra Doğumlu, okula 1950 yılında kaydolun 5 numaralı öğrencidir. Ancak yaşı büyük olduğu için ikinci sınıfın sonunda okula veda etmek zorunda kalmıştır.

sarmaşık Köyü İlkokulu Öğretmenler Karar Defteri değerlendirilerek elde edilmiştir. Öğretmenlerden Resul Şahin 3 Eylül 1975'te başladığı görevine sekiz yıl devam ettikten sonra 19 Ocak 1983'te 243.1/4590 tarih ve sayılı yazı ile Ballica (19 Mayıs) İlkokulu Müdürlüğü'ne atanmıştır. Emine Karaduman'ın ise 16 Ocak 1981'de başladığı görevi kısa sürmüş, o 10 Ekim 1983 tarih ve 243.1/13 sayılı yazı ile Kemah Eriç İstasyon Mahallesi İlkokuluna nakledilmiştir. Devrim Doğanay'ın^[17] 9 Eylül 1985'te başlayan görevi 8 Ocak 1993'te son bulmuştur. Doğanay, bu tarihten sonra görevini Bafra Sarıçevre İlkokulunda sürdürmüştür. Tekkesarmaşık İlkokulunda uzun süre görev yapan öğretmenlerden biri de Yusuf Akyürek'tir. Akyürek 5 Eylül 1986'dan 17 Ocak 1996'ya kadar okulda görev yapmıştır. Onun sonraki görev yeri Bafra Cumhuriyet İlköğretim Okulu olmuştur. Okulda en uzun süre görev yapan öğretmen ise Hüseyin Duman^[18] olmuştur. Duman 16 Eylül 1986'da başladığı görevini 2005 yılına kadar aralıksız 19 yıl sürdürmüştür. Duman uzun süren öğretmenlik ve müdürlük görevini 23 Ağustos 2005'te Emrullah Atalar'a devretmiştir. Öğretmenlerden Nejat Çakır'da okulda sekiz yılı dolduran öğretmenlerdendir. O, 14 Eylül 1993 ilâ 2 Kasım 2001 yılları arasında Tekkesarmaşık İlkokulunda görev yapmış ve daha sonra Bafra 50. Yıl İlkokuluna nakil gitmiştir.

Mevcut Öğretmenler İzin Defteri incelendiğinde, öğretmenlerin çoğunun görevlerini titizlikte yerine getirdiği görülecektir. Devamsızlık genel olarak değerlendirildiğinde erkek öğretmenlerin genellikle dış görevler, hizmet içi kurslar, ölüm, mahkeme davetiyesi gibi sebeplerle; kadın öğretmenlerin ise hastalık ve doğum gibi sebeplerle devamsızlık yaptıkları anlaşılmaktadır.

2 öğretmen olduğunda 1, 2 ve 3. sınıfları 1 öğretmen, 4-5. sınıfları 1 öğretmen okutmuştur. 3 öğretmen olduğunda 1. sınıflar 1 öğretmen, 2-3. sınıflar 1 öğretmen, 4-5. sınıflar 1 öğretmen tarafından alınmıştır. 4 öğretmenin olduğu yıllarda 4-5. sınıflar 1 öğretmen diğer sınıflar 1'er öğretmen tarafından paylaşılmıştır. 2 öğretmenin olduğu 1972 öncesinde ve 4 öğretmenin eğitimin olduğu 3 yıl boyunca okulda ikili eğitim yapılarak derslik problemi çözülmüştür.

17 Resim 4.

18 Resim 5.

Tekkesarmaşık Köyünde Görev Yapan ğretmenler

Adı	Doğum Yılı	Doğum Yeri	ğretmenliğe Başlama	Göreve Başlama	Görevden ayrılma
Hüseyin Ataklı		Kavak	1931	10.11.1950	1958
Osman Demirbaş				1958	2.11.1965
Osman zcan				1.11.1965	10.5.1966
Hasan ubuku				1966	1970
Cahide Müderrisoğlu				1966	1970
Ahmet Fevzi Erdal				1966	17.8.1967
Sadrettin iek	1944	Şavşat	25.07.1967	29.08.1970	1975
Sermin iek	1949	Şavşat	31.07.1969	08.09.1970	1975
Salim Yavuz	1953	Alaçam	19.09.1971	19.09.1971	1975
Gülseren Aktaş	-	-	-	08.10.1973	1976
Resul Şahin	1950	Şavşat	09.12.1970	16.09.1975	19.12.1983
Erol Tokur[19]	1952	Bafra	-	05.01.1976	1980
Kerime Kul	-	-	-	09.11.1976	1977
Nevin Kuruçay	-	-	-	12.02.1979	1979
Kmil Sarı	1951	Alaçam	23.10.1972	19.11.1980	1985
Emine Karaduman	1958	Bafra	1978	16.01.1981	10.10.1983
M. Sıra Barış	1954	Kozluk	28.08.1974	09.01.1984	2.10.1986
Devrim Doğanay	1960	Bafra	16.11.1979	09.09.1985	08.02.1993
Yusuf Akyürek	1959	Bafra	28.02.1979	05.09.1986	17.02.1996
Hüseyin Duman	1960	Bafra	20.11.1979	16.09.1986	23.08.2005
Nejat akır	1959	Alaçam	05.01.1981	14.09.1993	02.11.2001
Emrullah Atalar	1971	Samsun	23.03.1998	08.02.2002	2006
Türkan Canikli Yıldırım				2005	02.10.2007

C-Öğrenciler

1-Açılış ve İlk Öğrenciler^[20]

Tekkesarmaşık ilkokulunun ilk sınıfı 62 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin tamamının kaydı 10 Kasım 1950 tarihlidir. Ancak 10 Kasım Cuma gününe denk geldiğinden, okulda fiili eğitim 13 Kasım 1950 Pazartesi günü resmen başlamıştır. 62 öğrencinin tamamı köy halkının çocukları olup, ailelerinin geçim kaynakları çiftçiliktir. Öğrencilerin hepsinin doğum yeri Bafra gösterilmiştir. Okula kaydolan öğrencilerin 47'si erkek (% 75,8), 15'i (% 24,2) kızdır. Kız öğrencilerin azlığına bakarak bazı ailelerin başlangıçta kızlarını okula göndermedikleri anlaşılmaktadır.

Bu ilk grupta mezun olan öğrenci sayısı da oldukça azdır. Öğrencilerden 3'ü 1. sınıfta kalmış 2. sınıfa geçememiştir. 1 öğrenci 4 yıl, 1 öğrenci ise 5 yıl üst üste 1. sınıfta kalmıştır. 11 öğrenci 2. sınıfta kalmış, 3. sınıfa geçememiştir. Bazı öğrenciler yaş veya sınıf tekrarı sebebiyle 2. sınıftan sonra okulu bırakmak zorunda kalınca 3. sınıfa 39, 4. sınıfa 33 kişi devam etmiş ve 33 kişiden 28'i mezun olmayı başarmıştır. Mezun öğrenci oranı % 45,16 olurken, kayıp % 54,83 olmuştur. Mezunların 5'i kız (% 17,86), 23'ü (%82,14) erkektir. 1950'de okula kaydolan kız öğrenciler içinde mezun oranı % 33,33 iken, erkek öğrenciler arasında % 48,93'tür.

Okula devamın yanı sıra başarı konusunda da sıkıntı mevcuttur. Zira mezun öğrenciler arasında doğrudan sınıfı geçen 12 (%42,85) kişidir, diğer öğrenciler sınıf tekrarı yapmak zorunda kalmışlardır. Sınıf tekrarı yapmadan bir üst sınıfa geçen öğrencilerin tamamı erkektir. Bu öğrencilerin 3'ü "pekiyi", 8'i "iyi", 1'i ise "orta" derece ile mezun olmuştur. Sınıf tekrarı yaparak mezun olanlardan 2'si 2 kez 1. sınıf tekrarı yaparken, 11'i 1. sınıf, 3'ü ise 4.cü sınıfa yeniden devam etmiştir.

İlk kayıt olan öğrencilerden 6'sı çeşitli sebeplerle başka okullara nakledilmiştir. 16'sı erkek, 8'i kız olmak üzere 24 öğrenci ise 5955 sayılı kanun gereğince yaşı okul çağını geçtiği için velisinin isteği ile okuldan kaydı silinmiştir. Bu oran kayıt olan öğrencilerin % 38,70'i gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır. Öğrencilerden 1 erkek, 1 kız öğrenci, resmî olarak evlendiği için aynı kanuna istinaden 17 Kasım 1952'de 1952-53 eğitim öğretim yılı başında 3. sınıfa başlamadan okuldan ayrılmıştır. 1 kız öğrenci hastalık 1 erkek öğrenci ise okulu terk suretiyle eğitimlerini tamamlayamamışlardır. Öğrencilerden 6'sının vesikalık fotoğrafı varken, 53'ünün yoktur. 6 fotoğrafın tamamı da mezun öğrencilere aittir. Fotoğrafı olan öğrencilerden 5'i erkek 1'i kızdır.

İlk öğrencilere *Türkçe, Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi, Tabiat Bilgisi, Aile Bilgisi, Hayat Bilgisi, Aritmetik-Geometri, Resim İş, Din Bilgisi, Yazı, Müzik, Jimnastik*

20 Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Öğrenci Kütüğü, 1.

dersleri verilmiştir. Bunun yanında *Hal ve Gidiş, Temizlik, İntizam ve Diş Koruma* gibi davranış dersleri de nota tabidir. Okul tam gün olup, öğle öncesi dersler 08:30-11:45, öğle arası (öğrencilerin deyimiyle öğle paydosu) 11:45-12:55, öğle sonrası dersler 12:55-14:50 saatleri arasında yapılmıştır.

2-Yıllara Göre Öğrenci Sayıları^[21]

1951'de okula hiçbir kayıt yapılmazken 1952'de 8 öğrenci kayıt yapmıştır. Öğrencilerden 7'si erkek 1'i kızdır. 1952 kayıtlılardan 5'i mezun olmuş, 1'i babası öldüğü için 3. sınıfta okulu bırakmış, 1'i yaşı öğrenim çağını geçtiği için kayıt sildirmiş, 1'i ise ailesi İstanbul'a göç ettiği için okulu bırakmıştır.

1953'te okula kaydolun öğrenci sayısı 14 olup, öğrencilerin 5'i kız 9'u erkektir. 1953 kayıtlılardan 10'u okuldan mezun olmayı başarmıştır. 1 kız öğrenci nişanlanması sebebiyle okulu 3. sınıftan sonra bırakmıştır. Üstelik onun dersleri pekiyi ve iyidir. 1 kız öğrenci de ailesi 1958 yılı içinde İstanbul'a göç ettiği için 4. sınıf sonunda okulu bırakmak zorunda kalmıştır. 2 kız öğrenci ise öğrenim yaşını geçtiği için okulla ilişkileri kesilmiştir.

1954'te 12 öğrenci okula kaydolmuş olup, öğrencilerin 4'ü kız 8'i erkektir. Bu öğrencilerden 8'i mezun olmuştur. Mezun olamayanların 3'ü kız 1'i erkektir. 1 öğrenci ailesi Ayazma Köyü'ne göç ettiği, 1'i akıl hastalığı, 1'i ise 5 yıl üst üste 1. sınıfta kaldığı için okulu bırakmak zorunda kalmıştır. Okulu tamamlayamayan erkek öğrenci ise görme engelli olduğu için okula devam edememiştir.

1955'te 14 öğrenci kayıt olmuştur. Öğrencilerin 3'ü kız 11'i erkektir. Bu öğrencilerden 4'ü hariç diğerleri mezun olmuştur. Maalesef 2 kız öğrenci hayatını kaybettiği için listeden silinmiştir. Hastalık nedenleri bilinmemektedir. 1 öğrenci ailesi İstanbul'a göç ettiği için 1 öğrenci ise öğrenim çağını geçtiği için okula devam edememiştir.

1956'ta tamamı erkek 7 öğrenci okula kaydolmuştur. Öğrencilerden 2'si 13 Ekim 1956 tarihinde Bafra Atatürk İlkokulundan nakil gelmiştir. Öğrencilerden 1'i 1. sınıfta üst üste 3 yıl kaldığı için okulla ilişkisi kesilmiş, diğerleri mezun olmuştur.

Okula 1957 kayıtlı 8 öğrenci vardır ve 1'i hariç hepsi mezun olmayı başarmıştır. 1 öğrenci ailesi İzmir'e göç ettiği için okula devam edememiştir. Öğrencilerden 2'si kız 6'sı erkektir.

1958'te okula kayıt olan öğrenci sayısı 23'tür. Öğrencilerden 2'si kızken 21'i erkektir. Kızların 2'si de mezun olmayı başarırken, erkeklerden 17'si okulu tamamladı.

21 Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Öğrenci Kütüğü, I.

yabilmiştir. 2'si öğrenim çağını doldurduğu, 1'inin ailesi Vezirköprü'ye, 1'inin ailesi de İstanbul'a göç ettiği için okulu tamamlayamamıştır.

1959'da 2'si kız 9'u erkek 11 öğrenci kaydolmuş, tamamı da mezun olmuştur.

1960'ta 15'i kız 19 öğrenci kaydolmuş, ancak 7'si kız 3'ü erkek toplam 10 öğrenci mezun olabilmiştir. 5 kız öğrenci öğrenim yaşını doldurduğu, 1'si velisinin isteği, 1'i Samsun Irmak İlkokuluna nakil gittiği için okula devam edemezken, 2 öğrencinin okulu bırakma gerekçesi belli değildir.

1961'de 6 kız 7 erkek toplam 13 öğrenci okula kaydolmuş, 3'ü erkek 3'ü kız olmak üzere 6 öğrenci mezun olmuştur. Öğrencilerden 3'ü öğrenim çağını doldurduğu, 1'inin ailesi İstanbul'a göç ettiği için okulu tamamlayamaz iken, 1 öğrencinin kayıt silinme gerekçesi oldukça ilginçtir. Hakkında adından başka bir bilgi bulunmayan bu öğrenci kimsesi olmadığı için 3.cü sınıftan sonra okulla ilişkisi kesilmiştir. 2 öğrencinin ise kayıt sildirme gerekçesi belli değildir.

1962'de 5'i kız 10'u erkek 15 öğrenci kaydı söz konusudur. 1 öğrenci eğitim görürken vefat etmiş, 3 öğrenci başka okullara nakil gitmiş, 2'si yaşı öğrenim çağını geçtiği için okulu bırakmıştır. 1'nin okul bırakma sebebi belli değildir. 4'ü kız 4'ü erkek 8 öğrenci ise mezun olmuştur.

1963'te 13'ü erkek 9'u kız 22 öğrenci kayıt olmuş, ancak sadece 6 erkek 3 kız öğrenci mezun olabilmiştir. 5'i başka okullara nakil edilirken, 1'i ailesi İzmir'e göç ettiği için okula devam edememiştir. 7'sinin okulu neden bıraktığı belli değildir.

1964'te 4'ü kız 5'i erkek 9 öğrenci okula kaydedilmiş, fakat mezun öğrenci görünmemektedir. Bu tarihten itibaren kayıtlarda bir eksiklik söz konusudur. Zira çoğu öğrencinin 2. sınıftan sonraki notları deftere kaydedilmemiştir.

1965'te 4'ü kız 6'sı erkek 10, 1966'ta 12'si kız 22'si erkek 34, 1967'de 10'u kız 17'si erkek 27, 1968'de 7'si kız 13'ü erkek 20 öğrenci kaydolmuştur.

1969-1982 yılları arası bir değerlendirme yapılamamıştır. Çünkü 1970'li yıllara ait öğrenci sayılarına ulaşılamamıştır.

1982-83 eğitim öğretim yılında okulda 3 öğretmen vardır. Öğretmenlerden Emine Karaduman 1. sınıfları okuturken 9'u kız 6'sı erkek 15 öğrencisi, Kamil Sarı^[22] 2 ve 3. sınıfları okutmaktadır ve 14'ü kız 16'sı erkek 30 öğrencisi, Okul Müdürü Resul Şahin ise 4 ve 5. sınıfları okutmakta olup 15'i erkek 9'u kız 24 öğrencisi bulunmaktadır. Bu durumda okulda 32'si kız, 37'si erkek olmak üzere 69 öğrenci

mevcuttur.^[23]

1983-84 yılında okula kayıtlı 70 öğrenci mevcuttur. Ancak sadece Kamil Sarı'nın okuttuğu sınıf öğrenci sayılarına ulaşılmıştır. Sarı, 1983-84 eğitim öğretim yılında 1 ve 2. sınıfları okutmaktadır. 18'i kız 10'u erkek olmak üzere 28 öğrencisi vardır. Öğrencilerden 16'sı 1. sınıf, 12'si ikinci sınıf öğrencisidir.

1984-85 eğitim öğretim yılında okulda 35'i kız 27'si erkek olmak üzere toplam 62 öğrenci vardır. Öğrencilerden 14'ü kız, 13'ü erkek toplam 27 öğrenci 4 ve 5. sınıfa devam etmektedir.

1985-86 eğitim öğretim yılında sadece öğretmen Devrim Doğanay'ın sınıf mevcudu sayısına ulaşılabilmektedir. Doğanay 1, 2 ve 3. sınıfları okutmaktadır. Sınıfta 17'si kız 23'ü erkek olmak üzere 40 öğrenci vardır. 1 sınıfta 13, 2. sınıfta 7, 3. sınıfta 19 öğrenci bulunmaktadır, 1 öğrencinin hangi sınıfa devam ettiği tespit edilememiştir.

1986-87 eğitim öğretim yılında 1. sınıfta 10 kız, 13 erkek; 2 ve 3. sınıfta 6 kız, 12 erkek; 4 ve 5. sınıfta 19 kız, 11 erkek, toplamda 35 kız 36 erkek olmak üzere 71 öğrenci okula devam etmektedir.

1987-88 eğitim öğretim yılında 1. sınıfta 9 kız, 10 erkek; 2 ve 3. sınıfta 16 kız, 15 erkek; 4 ve 5. sınıfta 6 kız, 14 erkek, toplamda 31 kız 39 erkek olmak üzere 70 öğrenci okula devam etmektedir.

1988-89 eğitim öğretim yılında okulda 3 öğretmen vardır. Öğretmenlerden Hüseyin Duman 1. sınıfları okuturken 14'ü kız 15'i erkek 29 öğrencisi, Yusuf Akyürek 2-3. sınıfları okutmaktadır ve 10'u kız 11'i erkek 21 öğrencisi vardır. Devrim Doğanay ise 4-5. sınıfları okutmaktadır, ancak onun öğrenci sayısına ulaşılamamıştır.

1989-90 eğitim öğretim yılında okulda 3 öğretmen vardır. Öğretmenlerden Devrim Doğanay 1. sınıfları okuturken 8'i kız 1'i erkek 9 öğrencisi mevcuttur. Hüseyin Duman 2-3. sınıfları okutmaktadır ancak onun öğrenci sayısına ulaşılamamıştır. Yusuf Akyürek ise 4-5. sınıfları okutmaktadır ve 14'ü kız 16'sı erkek 30 öğrencisi vardır.

1990-91 eğitim öğretim yılında okulda 3 öğretmen vardır. Öğretmenlerden Hüseyin Duman 1. sınıfları okuturken 4'ü kız 9'u erkek 13 öğrencisi mevcuttur. Devrim Doğanay 2-3. sınıfları okutmaktadır ancak onun öğrenci sayısına ulaşıla-

23 Bundan sonraki sayısal bilgiler *Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Öğretmenler Teftiş Rapor Klasörü*'nden elde edilmiştir.

mamıştır. Yusuf Akyürek ise 4-5. sınıfları okutmaktadır ve 16'sı kız 119'u erkek 35 öğrencisi vardır.

1991-92 eğitim öğretim yılında okulda 29 kız, 27 erkek olmak üzere toplam 56 öğrenci 3 öğretmen mevcuttur.

1992-93 eğitim öğretim yılında okulda 25 kız, 23 erkek olmak üzere toplam 48 öğrenci ve 2 öğretmen mevcuttur.

1993-94 eğitim öğretim yılında okulda 23 kız, 25 erkek olmak üzere toplam 48 öğrenci ve 3 öğretmen mevcuttur.

1994-95 eğitim öğretim yılında okulda 24 kız, 25 erkek olmak üzere toplam 49 öğrenci ve 3 öğretmen mevcuttur.

1995-96 eğitim öğretim yılında okulda 21'i kız 19'u erkek olmak üzere toplam 40 öğrenci, 3 öğretmen vardır. Öğrencilerden 2'si kız 3'ü erkek toplam 5 öğrenci 1. sınıfta, 19 öğrenci 2-3. sınıflarda, 6'sı kız 8'i erkek toplam 14 öğrenci ise 4-5. sınıfta eğitim görmektedir. 1. sınıfa Yusuf Akyürek, 2-3. sınıflara Hüseyin Duman, 4-5. sınıflara ise Nejat Çakır tarafından eğitim verilmektedir.

1996-97 eğitim öğretim yılında okulda 22'si kız, 20'si erkek olmak üzere toplam 42 öğrenci ve 2 öğretmen mevcuttur. Öğrencilerden 13'ü kız 13'ü erkek toplam 26 öğrenci 1, 2 ve 3. sınıflarda, 16 öğrenci ise 4-5. sınıflara devam etmektedir. 1, 2 ve 3. sınıflara öğretmen Nejat Çakır, 4-5. sınıflara ise Hüseyin Duman tarafından eğitim verilmektedir.

1997-98 eğitim öğretim yılında okulda 22'si kız, 19'u erkek olmak üzere toplam 41 öğrenci ve 2 öğretmen mevcuttur. Öğrencilerden 11'i kız 11'i erkek toplam 22 öğrenci 1, 2 ve 3. sınıflarda, 18 öğrenci ise 4-5. sınıflara devam etmektedir. 1, 2 ve 3. sınıflara öğretmen Nejat Çakır, 4-5. sınıflara ise Hüseyin Duman tarafından eğitim verilmektedir.

1998-99 eğitim öğretim yılında okulda 18'i kız, 14'ü erkek olmak üzere toplam 32 öğrenci ve 2 öğretmen mevcuttur. Öğrencilerden 13'ü kız 9'u erkek toplam 22 öğrenci 1,2 ve 3. sınıflarda, 10 öğrenci ise 4-5. sınıflara devam etmektedir. 1, 2 ve 3. sınıflara öğretmen Nejat Çakır, 4-5. sınıflara ise Hüseyin Duman tarafından eğitim verilmektedir.

1999-2000 eğitim öğretim yılında okulda 17'si kız, 17'si erkek olmak üzere toplam 34 öğrenci ve 2 öğretmen mevcuttur. Öğrencilerden 10'u kız 8'i erkek toplam 18 öğrenci 1,2 ve 3. sınıflarda, 16 öğrenci ise 4-5. sınıflara devam etmektedir. 1,

2 ve 3. sınıflara Nejat Çakır, 4-5. sınıflara ise Hüseyin Duman tarafından eğitim verilmektedir.

2001-2002 eğitim öğretim yılında öğrenci sayısının oldukça düştüğü gözlenir. Bu eğitim öğretim yılında 9'u yeni kayıt 1'i nakil toplam 10 öğrenci okula kayıt edilmiştir. Öğrencilerin 5'i erkek, 4'ü kızdır. Nakil öğrenci ise erkektir. Bu öğretim yılında 20'si kız, 16'sı erkek olmak üzere toplam 36 öğrenci okula devam etmektedir. Öğrencilerden 13'ü kız 8'i erkek toplam 21 öğrenci 1, 2 ve 3. sınıflarda, 15 öğrenci ise 4-5. sınıflara devam etmektedir. 1, 2 ve 3. sınıflara Nejat Çakır, 4-5. sınıflara ise Hüseyin Duman tarafından eğitim verilmektedir.

2002-2003 eğitim öğretim yılında 1. sınıfta 1 erkek 3 kız, 2. sınıfta 4 erkek 4 kız, 3. sınıfta 2 erkek 8 kız, 4. sınıfta sadece 6 erkek, 5. sınıfta ise sadece 5 kız olmak üzere, 13'ü erkek 20'si kız toplam 33 öğrenci mevcuttur. Bu eğitim öğretim yılında 1, 2 ve 3. sınıfları öğretmen Emrullah Atalar, 4-5. sınıfları Hüseyin Duman okutmaktadır.

2003-2004 eğitim öğretim yılında 1. sınıfta 5 erkek 5 kız, 2. sınıfta 2 erkek 2 kız, 3. sınıfta 4 erkek 4 kız, 4. sınıfta 2 erkek 8 kız, 5. sınıfta 6 erkek 0 kız olmak üzere, 19'ü erkek 19'u kız toplam 38 öğrenci mevcuttur.

2004-2005 eğitim öğretim yılında 1. sınıfta 3 erkek 3 kız, 2. sınıfta 5 erkek 5 kız, 3. sınıfta 2 erkek 2 kız, 4. sınıfta 4 erkek 4 kız, 5. sınıfta 2 erkek 8 kız olmak üzere, 16'sı erkek 22'si kız toplam 38 öğrenci mevcuttur. İkinci yarıl öğrenci sayısı 36 gelememiş, 1 kız ve 1 erkek öğrenci başka okullara nakil gitmiştir. Bu eğitim öğretim yılında 1, 2 ve 3. sınıfları öğretmen Emrullah Atalar, 4-5. sınıfları Hüseyin Duman okutmaktadır.

2005-2006 eğitim öğretim yılında 1. sınıfta 2 erkek 1 kız, 2. sınıfta 4 erkek 3 kız, 3. sınıfta 5 erkek 4 kız, 4. sınıfta 1 erkek 2 kız, 5. sınıfta 4 erkek 5 kız olmak üzere, 16'sı erkek 15'i kız toplam 31 öğrenci mevcuttur. Fakat yılsonunda öğrenci sayısı 14'ü kız, 11'i erkek olmak üzere toplam 25 öğrenciye düşmüştür. Okulun son yılı olan bu eğitim öğretim yılında sadece bir öğretmen mevcuttur. Bu yüzden 7 öğrenci başka okullara nakil gitmiş, sadece 1 öğrenci gelmiştir.

2000'li yıllarla birlikte okuldaki gerek fizikî gerekse öğretmen yetersizliği okula olan ilgiyi azaltmış, imkânı olan aileler çocuklarını Bafra merkezdeki okullara nakletmişlerdir. Bir başka faktör de köy gençlerinin geçim kaygıları sebebiyle köyü terk etmeleri sonucu köy nüfusunun azalmasıdır. Zaman zaman çeşitli sebeplerle okula geri dönüşler yaşansa da nakiller daha fazladır.

3-Öğrenci Profili ve Okulda Yaşam^[24]

Öğrenciler büyük çoğunlukla Tekkesarmaşık, Benliuşağı ve Sarmaşık Mahallesi sakinlerinden oluşmaktadır. Daha sonra önce Sarmaşık, 1990'larda da Benliuşağı'na okul yapılmış^[25], böylece tüm öğrenciler Tekkesarmaşıklılardan oluşmuştur. Öğrencilerin neredeyse tamamının ailesi çiftçilikle geçinmektedirler. 1950-1970 arasında okula devam eden 368 öğrenciden sadece 7'sinin ailesi başka bir işle geçimini sağlamaktadır.

Tekkesarmaşık İlkokulu öğrencileri mutlu çocuklardır. Okul onlar için akademik bilginin öğretildiği bir yer olmanın ötesinde sosyalleşme ve oyun yeridir. Genellikle aile işlerinden oyun oynamaya vakit bulamayan veya coğrafi uzaklık sebebiyle oyuna vakit bulamayan çocuklar bu ihtiyacı okulda karşılamışlardır. Bu yüzden ortalama akademik başarıya sahip her öğrenci okulun açılmasını dört gözle beklemiştir. Yaz tatili, şehirdeki akranlarının tersine onlar için işin başlaması demektir. Özellikle tarımda makineleşmenin yeterli olmadığı 1990'lar öncesi bu durum aşağı yukarı tüm köy okul öğrencileri için geçerlidir. Tekkesarmaşık İlkokulunda herhangi bir spor tesisi olmadığı için oyun alanı okul bahçesiydi. Teneffüslerde bilye, saklambaç, futbol (ya da öğrenci deyimi ile top), ip atlama, yakan top, seksek, mendil kapmaca, dombili, beş taş, encik mencik vs. oyunlar oynanırdı. Erkek çocuklar için top bulunabildiği sürece futbol, kız çocuklar için sek sek ve ip atlama teneffüslerin vazgeçilmez oyunlarıydı. 1990'lardan sonra oyunlara voleybol ve satranç da eklenmiştir.

Öğrenciler için en büyük problem ulaşımdır. 4-5 km'lik bir yarıçapı kapsayan okul bölgesinden yaz kış okula ulaşmak her zaman sıkıntılı olmuştur. Çocukların tamamı evlerinden okula yürüyerek gelmişlerdir. Köy yolu stabilize olup, asfalt değildi (hâlâ da değildir). Özellikle kışın kar, ilkbahar ve sonbaharda yoğun yağış yolları çamura çevirdiği için öğrenciler büyük güçlük çekerek okula ulaşırdı. Okula gelindiğinde ilk iş ayakkabı çamurlarını silmekti. Ayakkabı silmek belki de okula dair öğrencilerin en sevmediği şeydi.

Öğretmenler daima saygı duyulan, sevilen ve aynı zamanda korkulan kişilerdi. Çoğu zaman ailesinden dahi görmedikleri sevgi ve ilgiyi öğretmenlerinden gören öğrenciler öğretmenlerini çok sever ve onlara gönülden bir bağlılık duyarlardı. Bu yüzden öğrencilerin neredeyse tamamının en büyük hayali büyüyünce öğretmen olmak olmuştur.

Okulda her öğrencinin kişisel gelişim özelliklerine göre dâhil olabilecekleri 4

24 Buradaki bilgiler şahsî deneyimlerim ve farklı yıllarda okulda öğrenim görmüş öğrencileri intibahlarından derlenmiştir.

25 Resim 22-23.

temel eğitsel kol faaldi. Bunlar spor, temizlik, Kızılay ve kütüphane kollarıydı. Öğrenciler kol faaliyetlerinde gönüllü olarak yer almışlardır. Bir öğrenci sportif alanda becerili ise spor koluna, akademik başarısı yüksek ise kütüphane koluna, diğer çocuklara göre temizliğine daha fazla önem veriyor ise temizlik koluna, yardımsever ise Kızılay koluna katılabilirdi. Öğrenci temizlik kolunda ise ders başlamadan mendil ve tırnak kontrolü gibi işler temizlik kolu başkanı tarafından yapılırdı. Kızılay kolundaki öğrencinin temel işi öğrencilere Kızılay Pulu dağıtmak ve tahsilini yapmaktı. Kütüphane kolundaki öğrencilerin görevi ise sınıf kütüphanesine bağış kitap toplamak, alınıp verilen kitapları kütüphane defterine kaydetmek ve kütüphanenin düzenini sağlamaktı. Spor kolundaki öğrenciler takımları kurmaktan sorumlu idi. En saygın ve ağır görev sınıf başkanlığı idi. Sınıf başkanı diğer kollarda olduğu gibi atama yöntemi ile değil seçim yolu ile belirlenirdi. Öğretmen kontrolünde gerçekleşen seçimde adaylar tahtaya çıkar, yüzlerini tahtaya döner ve seçim yapılırdı. En fazla oyu alan sınıf başkanı seçilirdi. Sınıf başkanı öğretmen gelmeden sınıf yoklama ve ders defterini müdür odasından alıp getirir, öğretmen gelene kadar sınıfın düzenini sağlar, konuşanları veya düzeni bozanları tahtaya yazardı. Adı tahtaya yazılan öğrenci gürlüğe devam ederse adı tahtada kalır, susarsa adı tahtadan silinirdi. Öğretmen geldiğinde adı tahtada yazılı olan öğrenci çeşitli şekillerde hafif cezalara çarptırılırdı. En yaygın ceza 2-3 dakika tek ayak üzerinde durmak ya da teneffüste dışarı çıkma yasağı şeklinde olurdu. Teneffüste dışarı çıkmama cezası Tekkesarmaşık İlkokulunda bir öğrenciye verilebilecek en ağır ceza olduğundan öğrenciler öğretmen gelene kadar sessiz kalmaya dikkat ederlerdi.

Okulda hizmetli bulunmadığı zamanlarda okul bakım ve temizliği öğrenciler tarafından yapılırdı. Hizmetli istihdam edilemeyen yıllarda nöbetçi öğrenciler diğer öğrencilerden yarım saat erken okula giderek kış günleri sobaları yakar, yine aynı öğrenciler sınıfı süpürürdü. 1985 yılı itibariyle maaşı köy bütçesinden ödenmek kaydıyla 1 hizmetli istihdam edilmeye başlanmıştır. Hizmetliler genellikle köyün düşük gelirli kimseleri arasından seçilirdi. Fakat her öğretim yılında hizmetli istihdamı mümkün olmamıştır. Mesela 1985 yılında okulda bir hizmetli olduğu anlaşılmaktadır. 5 Kasım 1985 tarihli 20 nolu öğretmenler kurul kararın 10. maddesinden anlaşıldığına göre, mevcut hizmetlinin işini layıkıyla yerine getirmedeği anlaşılmaktadır. Zira ilgili maddede, sınıf temizliklerine önem verilmesi ve “bu konuda okul hademesinin uyarılması ve çalışmaya sevk edilmesi” kararı yer almaktadır. Hizmetli uyarılara rağmen görevini yerine getirmemiş olmalı ki 23-24 Aralık 1985’te yapılan teftiş raporunda okulda hizmetli olmadığı kayıtlıdır. İlerleyen yıllarda da hizmetli problemi devam etmiştir. 1987-88 eğitim öğretim yılında maaşı köy bütçesinden verilmek üzere bir hizmetli mevcuttur. 23 Eylül 1988 tarihli 24 numaralı öğretmenler kurul kararın 1. maddesi de bu konu ile ilgilidir. İlgili karara göre, 30 Eylül 1988’de bir veli toplantısı yapılmasına ve “Hademe ve yakacak sorunun halledilmesine” karar verilmiştir.

Yakacak temini de okulun en büyük problemi idi. Hatta zaman zaman her öğrenci okula gelirken 3-4 parça odun getirmek suretiyle yakacak odun temin edilerek ısıtma sağlanırdı. 20 ve 24 nolu kararlarda bu durum açıkça ifade edilmiştir. 4 Eylül 1989 tarihli 25 nolu kararın 11. maddesinde görüleceği gibi müstahdem ve yakacak temin işi köy bu tarihten sonra Okul Aile Birliği'nin uhdesine verilmiştir. Aynı husus 3 Eylül 1990 tarihli 27 nolu, 2 Eylül 1991 tarihli 29 nolu, 2 Eylül 1992 tarihli 29 nolu kararlarda tekrarlanmıştır. Ancak 1993 yılından itibaren müstahdem ve yakacak sorunu kalıcı olarak halledilmiştir. Zira 1993'ten sonra konuyla ilgili herhangi bir kayıt söz konusu değildir.

Okulun günlük giderlerine dair harcamalar da öğrencilerden para toplanarak karşılanırdı. Tebeşir parası, fiş parası, karne parası, kitap parası, diploma parası okulun rutinleri arasındaydı. Mesela 2 Ekim 1981 tarihli 12 nolu kararın 13. maddesinde yer alan, "Okul kitaplığına yeni kitaplar temin edilip öğrencilerin bundan en iyi şekilde yararlanmaları sağlanacak" şeklinde bir cümle vardır. Bu cümle bundan sonraki kurul kararlarının vazgeçilmezlerinden biri olacaktır. Kitaplar genellikle ya öğrencilerden doğrudan para ya da kitap toplamak sureti ile temin edilirdi.

D-Eğitim Öğretim

Okul tarihi boyunca hiçbir zaman 5 öğretmene sahip olmamıştır. Zaten 5 öğretmen olduğu takdirde eğitim verilebilecek sınıf da yoktur. Okulun maksimum kapasitesi 3 sınıftır. 1950-60 yıllarında 5 sınıf birleştirilmiş olarak eğitim görmüştür. Ardından okul kapanana kadar öğretmen sayısı 2-3 arasında değişmiştir. 1970'te 2, 1971'de 3, 1973-75 yılları arasında 4, 1976-78'de 3, 1978-79 3, 1979-84 arasında 2, 1985-1996 arasında 3, 1997-2005 arasında ise 2 öğretmen vardır. Öğretmen ve derslik yetersizliğinde istenilen kalitede eğitim verilememiş olması aşikârdır. Bu açık öğretmenlerin gayret ve çabaları ile aşılmaya çalışılmıştır. Mesela 1973'te Cumhuriyet'in 50 Yılı Kutlamaları için alınan karar çok manidar ve anlamlıdır. Kararda, "50. Yıla (Cumhuriyet Bayramı) elimizdeki imkânları seferber ederek gereği gibi kutlanmasına özel önem verilecek bu konuda görev taksimi yapılacaktır." ifadeleri yer almaktadır. Öğretmenler ellerindeki imkânların kıt olduğunun farkındadır. Ancak bunu bir tembellik vasıtası saymamış tam tersine var güçleri ile bu eksiklikleri gidermeye çalışmışlardır. Bu hususa özellikle değinmek gereklidir. Zira hemen hemen her kurul kararında Cumhuriyet Bayramı ve 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın özenli bir şekilde kutlanması yönünde kararlar vardır. Kutlamalar aynı zamanda köy-okul kaynaşmasına da vesile olan iki özel gündür. Bayramlarda okul bahçesinde yapılan kutlamalara genellikle tüm köy halkı katılır, öğrenciler tarafından gerçekleştirilen etkinlikleri izler; şiir, söylev, tiyatro ve monologları dinlerlerdi. Başarılı öğrenciler şiir ve monolog okuma işini üstlenirken, diğer öğrenciler kaşıktta yumurta taşıma, yoğurt kasesi içinde bozuk para bulma, urgan çekme, koşu, ip atlama gibi bedensel etkinliklere katılır, böylece

tüm öğrencilerin faaliyetlere katılması sağlanırdı.

Öğrencilerin gözünde temel ders olarak Türkçe ve Matematik dersleri kabul ediliyordu. Bu dersleri Hayat Bilgisi-Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi izliyordu. Resim-İş, Beden Eğitimi ve Müzik dersleri ise öğrencilerin en sevdikleri ve eğlendikleri derslerdi.

Okulda Okutulan Dersler^[26]

1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe	Türkçe
Hayat Bilgisi	Hayat Bilgisi	Hayat Bilgisi	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler
Matematik	Matematik	Matematik	Fen Bilgisi	Fen Bilgisi
Resim-İş	Resim-İş	Resim-İş	Matematik	Matematik
Müzik	Müzik	Müzik	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ^[27]	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Beden Eğitimi	Beden Eğitimi	Beden Eğitimi	Resim-İş	Resim-İş
			Müzik	Müzik
			Beden Eğitimi	Beden Eğitimi

Okulu bitirememek ya da okula devam edilmemesi köy okullarının en büyük problemlerinden biri olmuştur. Zira köyde altı yedi yaşından itibaren kız ya da erkek olsun tüm çocuklar bir şekilde üretime eklenmiştir ve onların çalışması için daima bir iş vardır. 10 yaşına gelmiş bir erkek çocuğunun kışın okula gelmeden önce ailenin hayvanlarının bakımını sağlaması ya da okul sonrası hayvan gütmeye gitmesi son derece olağan bir durumdur. Tekkesarmaşık köy halkı geçimini genellikle tütün ziraatı ile sağlamaktaydı. Tütünün hasada dönüşmesi çok emek isteyen ve uzun zaman dilimini kapsayan bir iştir. Süre bazen 1,5 yılı dahi bulabilmektedir. Büyükler tütün üretimi ile meşgul olurken, fazla emek istemeyen işler için çocuk emeğine gerek duyulurdu. Çocukların çalışması sadece okula devam problemine yol açmakla kalmaz, aynı zamanda ders çalışmaları için de büyük e gel teşkil ederdi. Bu yüzden öğretmenlerin çabasına rağmen okul akademik başarısı her dönem istenilen seviyede seyretmemiştir. Çocukların ya da ailenin samimi çaba ve ısrarı yoksa 1980 öncesinde öğrencilerin ortaöğretim ya da yüksek eğitime geçişleri yok denecek kadar az olmuştur. Buna rağmen bazı istisnai örnekler de yok değildir. Mesela 1958'de okula başlayıp mezun olan dönemin öğretmeni Osman Demirbaş'ın oğlu İbrahim Demirbaş Fen Bilgisi öğretmeni olmuş ve 1983'ten itibaren İkizpınar Ortaokulu müdürü olarak görev yapmıştır. Bir başka örnek ise sınıf öğretmeni olup Tekkesarmaşık İlkokulunda 19 yıl görev yapan Hüseyin Du-

26 Resim 6-7.

27 1982-83 Eğitim Öğretim yılına kadar bu ders *Ahlak Bilgisi* ve *Din Dersi* olarak iki ayrı dersten oluşmaktaydı.

mandır. Bu örneklere ilave olarak Eğitim Enstitüsü bitiren Mevlut Er, İsmail Aydın ve Niyazi Ak 1960'larda okuldan mezun olup üniversite bitiren diğer kişilerdir.

Akademik başarı okul tarihi boyunca problem olmuştur. Mesela 25 Kasım 1982 tarihli teftişte 14 kişilik 2. sınıf öğrencilerinden 3 öğrencinin, 16 kişilik 3. sınıf öğrencilerinden 3'ünün okuma yazmasının zayıf olduğu tespit edilmiştir. 10 Ocak 1985 tarihli teftişte 4. sınıfta 4, 5. sınıfta 2 öğrenci hâlâ Türkçe yazma ve okuma konusunda sıkıntılı olup, 7 öğrencinin ise yazısı okunamayacak kadar kötüdür. 24 Aralık 1985 teftişine göre, 19 öğrenci bulunan 3. sınıf öğrencilerinden 10'unun defter kullanmada sorunları, 4 öğrencinin 1. sınıf seviyesinde olduğu, 6 öğrencinin ses eksikliği tespit edilmiş sınıfta sadece 6 öğrenci normal seviyede bulunmuştur. Bu konuda teftiş raporlarında onlarca başka örnek daha vardır. Problem ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Buna karşın öğretmenler sürekli olarak akademik başarıyı artıracak yöntemler üzerinde kafa yormuş, öğretmenler kurul karar defterindeki kayıtlara göre bu konu ile ilgili onlarca tedbir alınarak hayata geçirilmiştir.^[28]

Mevcut problemlere rağmen 1980 sonrasında daha ileri eğitim kurumlarına devam eden öğrenci sayısında artış yaşanmıştır. Özellikle 1990'larla birlikte üniversitede kazanan ve mezun olan öğrenci sayısında da belirgin bir artış vardır. Bu yıllarda Tekkesarmaşık İlkokulu öğrencilerinin genel akademik başarısı çevre köy okullarından ileri düzeydedir. Bugün o tarihlerde mezun olan öğrenciler öğretmen, polis, mühendis olarak birçok iş kolunda görev almış durumdadırlar.^[29]

E-Araç-Gereç

Resmi olarak kamuya ait bir kurumdaki araç gereçler demirbaş eşya listelerinden anlaşılmaktadır. Okulun en eski demirbaş kaydı olan 1 Kasım 1965 tarihli kayda göre, okulda 32 öğrenci sırası, 1 yazı tahtası, masa, termometre, masa saati vardır. Bunun yanında tıraş makinesi, süt kazanı, süt kaynatma sobası, süt kepçesi, süt süzeği gibi beslenmeye yönelik araç gereçler dikkat çekmektedir. Ders malzemelerine gelince, 1 dünya küresi, bezli Türkiye haritası, bezsiz Türkiye haritası, Dünya, Asya, Avrupa, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika, Okyanusya haritaları mevcuttur. Bunun yanında 5 adet tabiat levhası, 4 adet tarihi hükümdarlar, 2 adet büyük Türk şairleri resmi, T cetveli, gürgen gönye ve pergel, keser, yangın cetveli, kürek, testere, zil, masa, sandalye, yazı takımı, soba, bayrak, su kuyusu ipi diğer malzemelerdir. Bu kayıtlardan okulda Atatürk resmi olmadığı anlaşılmaktadır. Yine sütle ilgili malzemeler dikkate alındığında Marshall Planı sonrası tüm yurttan dağıtılan süt tozu furyasından Tekkesarmaşık İlkokulunun da nasibini aldığı anlaşılmaktadır. O tarihlerde okulda öğrenim gören öğrenciler de içtikleri sütün süt tozundan imal edildiğini teyit etmektedirler. Hatta büyük veya küçükbaş hayvanı olmayan ailelere

28 Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Öğretmenler Teftiş Rapor Klasörü.

29 Şahsî bilgilerim ve okulun müdürlerinden müteveffa Hüseyin Duman'la 2021 Nisan ayında yapılan mülakat.

de süt tozu dağıtımı yapılmıştır. Okul kütüphanesinde 73 adet kitap bulunmaktaydı. Bunlardan *İstatistik Kılavuzu*, *Nutuk*, *Kuran-ı Kerim'den Ayetler*, *Sığırların Bulaşıcı Hastalıkları*, *Hububatın Başlıca Düşmanları*, *Sıtma*, *Yurdumuz Nasıl Bir Yerdir*, *Köyde İçme Kullanma Suyu*, *Süt ve Süt Sağlığı*, *Gebelerin Bakımı*, *Çocuğumuz Hastalıklardan Nasıl Koruruz*, *İshalden Korunalım*, *Hayvan Hastalıklarından Korunma*, *Sıtma Savaşı*, *Meyve ve Sebze Kurutma*, *Altın Yaprak Memleketi Bafra* gibi kitaplar dikkati çekmektedir. Bu kitapların okul kütüphanesinde mevcudiyeti düşünüldüğünde okulda verilen eğitimin sadece bilgi vermekle sınırlı olmadığı, köy çocuklarını karşılaşılabilecekleri problemlere karşı da hazırlamak olduğu ortaya çıkar. Bunların haricinde diğer kitaplar günümüzde 100 temel eser olarak bilinen, *Pinokyo*, *Altın Bülbül*, *Heidi*, *İki Sene Mektep Tatili*, *La Fontain'den Masallar* gibi okuma kitaplarıdır. 1967'de demirbaş listesine Atatürk Büstü, 2 adet Atatürk resmi ve 1 adet İstiklâl Marşı eklenmiştir. 1967'de eklenen diğer malzemeler ecza dolabı ve pusula olmuştur.

Demirbaş defterinden elde edilen kayıtlara göre, 1980 Askeri Darbesi'nden sonra okulda yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Darbenin getirdiği sert iklimde sınıflar ve okul MEB mevzuatına göre yeniden düzenlenmiştir. Evvla bir yangın köşesi oluşturulmuş, ardından her sınıfa Atatürk Portresi, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi ve İstiklâl Marşları standart olarak dâhil edilmiştir. Atatürk Portreleri daha evvel mevcut iken Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi ve İstiklâl Marşlarının temini gerekmiştir. Bu amaçla tanesi 1.200 TL'den 4 adet İstiklâl Marşı ve tanesi 1.200 TL'den 4 adet Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi satın alınmıştır. Yine 6.950 TL masrafla bir Yangın Köşesi hazırlanmıştır. Tüm bu alımların masrafları köy bütçesinden karşılanmıştır. 1983'e gelindiğinde okulun araç gereç ihtiyacı büyük oranda tamamlanmıştır. Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi ders setleri, mevsim şeritleri, çerçevesi Atatürk, İstiklâl Marşı, Andımız, İl ve İlçe Haritaları, 50. Yıl Marşı her sınıfta yerini almıştır. 19 Şubat 1984'te okulda 23 öğrenci sırası bulunurken, 17 Nisan 1984'te Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 5 sıra daha temin edilerek okula kazandırılmıştır.³⁰

2002 yılında ilköğretim kaynaklarının daha verimli kullanılarak eğitim kalitesinin artırılmasına ve birlikte işbirliği yapma bilincini geliştirmek amacıyla Kardeş Okul uygulamasına geçilmiştir. *Kardeş okul* projesinden beklenen fayda okulların ders araç-gereç ve donatım malzemesine ilişkin gereksinimlerinin karşılanmasına yardımcı olmaktı. Bu uygulama 25 Mart 2002 tarihinde Bafra İlçesi'nde de hayata geçilmiştir. Tekkesarmaşık İlköğretim Okulu, komşu köy okulu olan İkizpınar Aliefendi İlköğretim Okulu ile kardeş okul olmuştur. Anlaşılacağı gibi, zaten donanım açısından yetersiz olan bir okulun başka bir köy okulu ile kardeş okul yapılmasından bir fayda elde edilememiştir.

30 Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Demirbaş Eşya Defteri.

SONUÇ

Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu 10 Kasım 1950'de tek sınıflı, tek öğretmenli bir okul olarak eğitime başlamıştır. 2006 yılına kadar eğitim kesintisiz devam etmiştir. Okul ilk açıldığında köylünün tek beklentisi çocuklarının okuma yazma ve dört işlem yapabilecek kadar matematik öğrenmesidir. Bundan dolayı ilk yıllarda çoğu öğrenci ikinci sınıftan sonra okula devam etmemiştir. 1980'lere kadar durum pek de değişmemiş, sınıf tekrarları veya mezun olmadan okuldan ayrılmak rutin bir hal almıştır. Okulda yaşanan bir diğer problem ise istikrarsız öğrenci ve öğretmen sayılarıdır. Köy nüfusundaki azalmaya paralel olarak gittikçe azalan sayıda öğrenci kaydolan okulda doğal olarak öğretmen sayısı da azalmıştır. Öğretmen yetersizliği eğitimi de etkilemiş, iki ya da üç öğretmen olduğu dönemlerde tüm öğrenciler yeterli eğitimi alamamıştır. Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu öğretmenleri halkının orta gelirli bir bölgede olmasının sıkıntısını çekmiş, okuldaki eksikler devlet tarafından karşılanamadığı zaman problemler sürekli ertelenmiştir. Zamanla eskiyen binada ciddi yıpranmalar meydana gelmiş ancak bu eksikler bir türlü giderilememiştir. Tuvalet temizliği, hizmetli yokluğu, öğretim araç gereç eksikliği daima yaşanan durumlardır. Tüm bu eksikliklere rağmen kurulduğu günden kapandığı güne kadar köyün kalbi, çocukların neşesi olmaya devam etmiştir. Özellikle resmî bayramlarda yapılan törenler köy halkının heyecanla izlediği etkinlikler olmuş, okul millet kaynaşması sağlanmıştır. Okul yarım asır boyunca köyde yetişen yüzlerce çocuğun en güzel anılarını süsleyen yer olmuştur. Bu sebeple Kültür ve Milli Eğitim Bakanlıkları bir proje geliştirerek kapanmış köy okulları Etnografya Müzeleri'ne dönüştürülmelidir. Gerekli malzeme yöre halkından gönüllük usulüne göre toplanmalı ve okullarda koruma altına alınmalıdır. Böylelikle hem kültürel aktarım sağlanmış, hem köy hafızası diri tutulmuş hem de yöre halkının okullarına sahip çıkmaları teşvik edilmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

- 1990 Genel Nüfus Sayımı. *Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 20.10.1985. İli:55-Samsun*, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1994.
- AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2010.
- Genel Nüfus Sayımı *Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 12.10.1980. İli:55-Samsun*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1983.
- Genel Nüfus Sayımı *Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 20.10.1985. İli:55-Samsun*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1989.
- Resmî Gazete*, 18 Ağustos 1997, Sayı: 23084.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Genel Müdürlüğüne Bağlı Şehir, Kasaba, Köy Okulları ve Bu Okullara Ait Bazı Bilgiler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.
- Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Demirbaş Eşya Defteri.*
- Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Karar Defteri.*
- Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Okul Kütüğü, 1.*
- Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Öğretmenler İzin Defteri.*
- Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu Öğretmenler Sicil Defteri.*

Tekkesarmaşık Köyü İlkokulu ğretmenler Teftiş Rapor Klasörü.
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı Kat'ı ve Mufassal Neticeler*
Samsun Vilâyeti, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937.

RESİMLER

Resim 1: Hüseyin Ataklı ve 1950 kayıtlı öğrenciler 1951-52 senesi Mayıs ayı (Z. Glen zel arşivi).

Resim 2: Erol Tokur öğrencileri ile 1979-80 Eğitim Öğretim Yılı Bahar ayları (Z. Gölen özel arşivi).

Resim 3: Kamil Sarı Bafra Atatürk Koşusunda Tekkesarmaşık İlkokulu Takımı ile. Nisan 1985 (Z. Gölen özel arşivi).

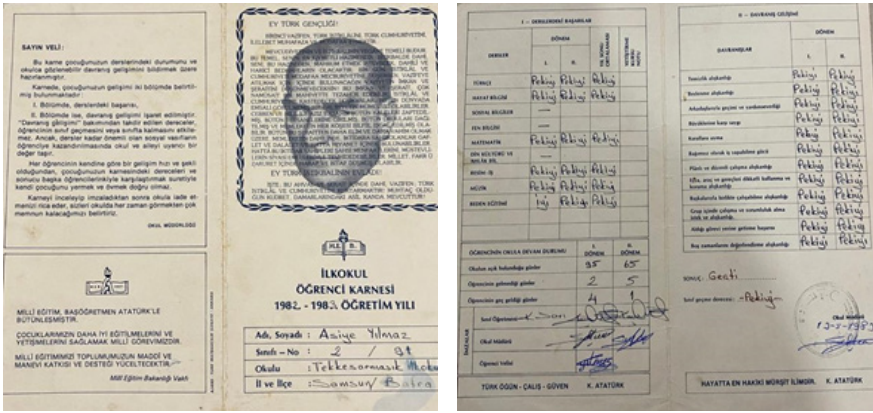
Resim 4: Devrim Doğanay ğrencileri ile 1985-86 Eğitim ğretim Yılı Bahar ayları (Z. Glen zel arşivi).

Resim 5: Hüseyin Duman ve öğrencileri okul uygulama bahçesi önünde (23 Nisan 1991) (H. Duman zel arşivi)

Resim 6: Tekkesarmaşık İlkokulu Tarafından Verilen Bir Karne (16 Mayıs 1980) (Z. Gölen özel arşivi).

Resim 7: Tekkesarmaşık İlkokulu Tarafından Verilen Yeni Tip Bir Karne (13 Mayıs 1986) (Z. Gölen özel arşivi).

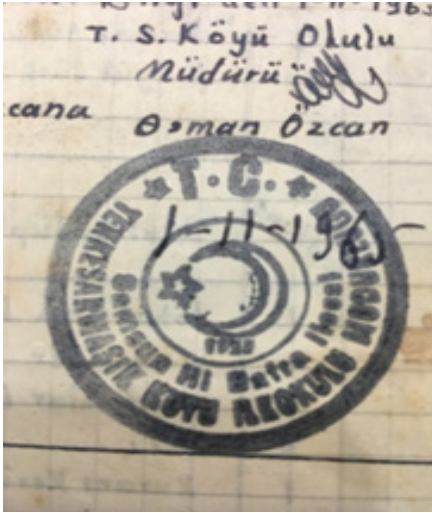

Resim 8: Tekkesarmaşık Köyü (Mahallesi). Kaynak: <https://atlas.harita.gov.tr/#5/39/3>, (Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Öz nitelik Bilgisi	
Taşınmaz No	107298750
İl	Samsun
İlçe	Bafra
Mahalle/Köy	İkizpınar
Ada	149
Parsel	1
Tapu Alanı	3.180,01
Nitelik	Kargir okul ve uygulama bahçe
Mevkili	Memoğlu
Zemin Tipi	Ana Taşınmaz
Pafta	F35-b-04-a-4

Resim 9: Okula Ait Taşınmaz Kayıt Bilgileri

Resim 10: Okulun İlk Mührü.

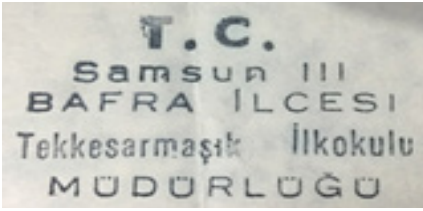
Resim 11: Okulun İkinci Mührü.

Resim 12: Okulun Üçüncü Mührü (1984-1998)

Resim 13: Okulun Son Mührü (1998-2006)

Resim 14: Okulun İlkokul İken Kullanılan Kaşesi

Resim 15: Okul İlköğretim Okuluna Çevrildikten Sonraki Kaşesi

Resim 16: Okulun Günümüzdeki Hali

Resim 17: Okulun Giriş Kapısı

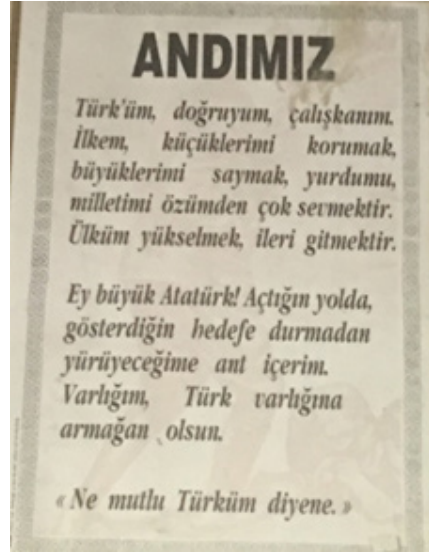
Resim 18: Sınıf

Resim 19: Sınıf

Resim 20: Giriş Salonu

Resim 21: Andımız

Resim 22: Benliuşağı İlköğretim Okulu

Resim 23: Benliuşağı İlköğretim Okulu Tabelası

MAKÜ Kayıt Tarihi ve No: 03.05.2021 - 31607

T.C.
SAMSUN VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-27485554-605.01-24625671
Konu : Araştırma İzni

26/04/2021

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
BURDUR

İlgi : Bakanlığımız Temel Eğitim Genel Müdürlüğünün 26/03/2021 tarihli ve 23136061 sayılı yazısı.

Üniversiteniz Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof.Dr.Zafer GÖLEN'in; İlimiz Bafra İlçesi Teçkesarışık Köyü İlkokulu'nun tarihi hakkında araştırma izin talebi ilgi yazı ile bildirilmiş ve Bafra İlçe Millî Eğitim Müdürlüğünce uygun görüldüğüne dair 16/04/2021 tarihli ve 24327687 sayılı yazısı ekte gönderilmiştir.

Bilgilerimizi ve ilgiliye tebliğini rica ederim.

İbrahim ÇİVELEK
Vali a.
Vali Yardımcısı

Eki: Yazı (2 sayfa)

Be belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Atatürk Bulvarı Hükümet Konağı İl Millî Eğitim
Müdürlüğü-SAMSUN
Telefon No : 0 (362) 435 80 63
E-Posta: samsunmeh@meb.gov.tr
Kep Adresi : meb@sb01.kep.tr

Be belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys>
Bilgi için : I. SOYLEYİCİ
Uyruğu : Şef
Faisce 3624324854

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır <https://emim.sogru.me.gov.tr> adresinden d9fd-be6b-34be-b2be-ce2e kodu ile teyit edilebilir.

Resim 24: Araştırma Resmi İzni

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 129-156

On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Müslim Nüfusu

Muslim Population in Bafra in The Early Nineteenth Century

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ¹, Yüksek Lisans Öğr. Cengiz ARSLAN²

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

• rkaragoz@omu.edu.tr • ORCID > 0000-0002-7268-6190

² Millî Eğitim Bakanlığı

• unforgiven1980@gmail.com • ORCID > 0000-0002-1620-7052

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 3 Kasım / November 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 129-156

Atıf/Cite as: Karagöz, R. ve Arslan, C., "On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Müslim Nüfusu- Muslim Population in Bafra in The Early Nineteenth Century", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 129-156.

<https://10.51533/insanbilimleri.1016664>

<https://10.51533/insanbilimleri.1016664>

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN İLK YARISINDA BAFRA MÜSLİM NÜFUSU

MUSLIM POPULATION IN BAFRA IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY

ÖZ:

Modernizm öncesi toplumlar üretim odaklı gerekçelerle veya başka pratik nedenlerle nüfusun öneminin farkına vararak nüfus sayımı çalışmaları yapmışlardır. Modern anlamda 19. yüzyıldan itibaren başlayan demografik çalışmalar ise toplumsal dinamikler açısından nüfusun önemini fazlasıyla göstermiştir. Osmanlı Devleti için de nüfus ve nüfus çalışmaları her zaman temel meselelerden birisi olagelmıştır. Osmanlı klasik dönemde toprağa dayalı nüfus sayımlarını içeren tahrir defterleri başta mali ve askeri olmak üzere farklı alanlarda kullanılmak üzere temel verileri kayıt altına alır. Bu defterler aynı zamanda Osmanlı toplum ve nüfus yapısı hakkında zengin bilgiler sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde demografik veriler içeren ilk nüfus sayımları 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapılmıştır. Bu makale, Bafra kazasının 1834/1835-1845 (H.1250-1261) tarihleri arasındaki demografik yapısını konu edinmektedir. Makalenin asıl kaynağı Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri kataloğunda kayıtlı 990 numaralı Müslim defteridir. Söz konusu defterde Bafra'nın on bir mahalle ve seksen üç köyünde ikamet eden Müslüman erkek nüfus kayıt altına alınmıştır. Yöntem olarak, 990 numaralı defterde elde edilen veriler çeşitli başlıklar altında tasnif edilmiş, ulaşılan bilgiler daha net ifade edilmek amacıyla tablo ve grafiklerle görsel ola-

rak desteklenmiştir. Bu demografik veriler değerlendirilmek suretiyle Bafra'nın 19. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal ve kültürel yapısı hakkında bir fikir edinilmiş olacaktır. Ayrıca devletin ihtiyaç duyduğu asker kaynağı bakımından yöreyi Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyası içinde konumlandırmak mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Bafra Kazası, Müslim Nüfus, Demografik Yapı.

ABSTRACT:

Pre-modern societies carried out census studies in regard of production-oriented or some other practical reasons by noticing the importance of the population. Demographic studies started from the 19th century with the modern sense showed the importance of the population in terms of social dynamics. Population and demographic studies have always been one of the main affairs for the Ottoman Empire. Tahrir registers composing demographic data based on rural population recorded basic information to use primarily in economic and military purposes. These registers provide us with a wide range of data on Ottoman society in demographic terms. The first censuses containing demographic data in the Ottoman Empire were made in the second quarter of the 19th century. This article

deals with the demographic structure of Bafra district between 1834/1835-1845 (H.1250-1261). The main source of the article is the Muslim book numbered 990 registered in the Ottoman Archive Population Registers catalogue. This tahrir register contains the details on Muslim male population resided in eleven neighborhoods and eighty-three villages in Bafra district. As a method, the data obtained in the tahrir numbered 990 were classified under various headings, and the information obtained

was visually supported with tables and graphics to express it more clearly. By evaluating these demographic data, an idea will be gained about the social and cultural structure of Bafra in the first half of the 19th century. In addition, it will be possible to position the region within the wide geography of the Ottoman Empire in terms of the military resources needed by the state.

Keywords: 19th century, Bafra, Muslim Population, Demographic Structure.

GİRİŞ: OSMANLI DEVLETİ'NDE TAHRİRLERDEN NÜFUS SAYIMLARINA

Tarihin her döneminde nüfus, devletler için önem arz eden önemli bir güç kaynağı olmuştur. Sanayi Devrimi öncesi toprağı işleyen ve verginin kaynağı olan nüfus, sonrasında kentlerde kurulan fabrikalarda üretimin dinamikleri arasında yer almıştır. Bu nedenle devletler sahip oldukları bu gücün niteliklerini tanıyabilmek, analiz edip askeri, ekonomik vb. alanlarda planlama yapabilmek amacıyla nüfus sayımı yapma yoluna gitmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde fethedilen topraklar içerisinde tımar sisteminin hayata geçirileceğı alanlarda uygulanan tahrirler, Klasik Dönem nüfus sayımları olarak da kabul edilebilir. "Yazma, kaydetme" anlamına gelen tahrir, Osmanlı Devleti'nde, daha önceki Türk-İslam devletlerinde uygulanmış olan tahrirlerden daha gelişmiş ve kapsamlı bir yapıya sahiptir.^[1] Bu tahrirlerde ülke sınırları içinde bulunan vergi mükellefleri ve tımarlı sipahilerin sayısı, alınan vergiler, yıllık ürün miktarı, zanaat ve hizmet grubu, vergiden muaf olanlar ve diğer konuları içeren bilgiler yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ilk tahririn yapılış tarihi hakkında farklı görüşler savunulmuştur. Ebül'ula Mardin, ilk tahririn Sultan Orhan zamanında yapıldığını belirtirken^[2], Ömer Lütfi Barkan ise Sultan Murat^[3] devrini işaret eder. II. Murat, II. Mehmet, II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman dönemlerine ait sayım defterleri zaten mevcuttur.^[4] Yerleşim alanlarının özelliklerine göre farklılık göstermekle birlikte

1 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1998, s. 125.

2 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara Aralık 1997, s. 7.

3 Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneğı", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, 1989, s. 238.

4 Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, C. 4, Ankara: 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 20.

tahrirlerin önce on yolda bir, sonraki dönemlerde otuz yıllık periyotlarda yapıldığı konusunda ortak görüşler mevcuttur.^[5] Tımar sisteminin öneminin azalması ile birlikte 16. yüzyıl sonlarından itibaren klasik tahrir usulü yerine avarız tahrirleri yapılmaya başlanmış, tahrir defterleri de birer avarız defteri gibi kullanılmaya başlanmıştır.^[6] Gerek klasik dönemde yapılan tahrirler gerekse avarız sayımları esas itibarıyla Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ekonomik, sosyal dinamikleri ve askeri potansiyeli tespit etmek için yapılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin nüfusu hakkında bilgi edinmek isteyen araştırmacılar da ihtiyatlı davranmak şartıyla bu tahrir ve avarız kayıtlarının tutulduğu defterlerden istifade ederek bazı değerlendirmeler ve analizler yapabilmektedir.^[7] Elbette bu defterlerdeki veriler modern dönemdeki nüfus sayımı gibi sağlıklı ve demografik anlamda kesin ve doğru veriler elde edilebilecek sayımlar değildir.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan yenileşme hareketleri sonraki dönemlerde sosyal, idari ve ekonomik yapıda pek çok değişme ve yeni yaklaşımların kapısını açmıştır. Bu yeni yaklaşımlar sonraki yüzyılın il yarısında demografi çalışmaları alanında da etkisini göstermiştir. Sultan II. Mahmut, 1826 tarihinde yaşanan *Vak'a-i Hayriyye*^[8] ile kaldırılan Yeniçeri Ocağı yerine modern tarzda oluşturulacak yeni ordu için vergi mükelleflerini ve askere alınacakların sayısını belirlemek amacıyla bir nüfus sayımı kararı almıştır. Planlanan ilk sayım 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle yarım kalsa da sayım işlemi savaş sonunda İstanbul'da yapılabilmektedir.^[9] Ardından daha geniş alanı kapsayan bir sayımın yapılması kararı alınarak çalışma başlatılmıştır. Bu maksatla çoğunluğu ilmiye sınıfı mensubu olan sayım memurları görevlendirilmiştir. 1830 tarihinde başlatılan nüfus sayımları her yerde aynı zamanda tamamlanamamış, hatta yapılan hatalar sebebiyle, Filibe'de olduğu gibi, bazı yerlerde tekrarlanmıştır.^[10] Sayım sonuçlarının kayıt altına alınması ve değerlendirilmesi için İstanbul'da kurulan Ceride Nezareti, taşrada oluşturulan Defter Nazırlıklarının belirli zaman aralıklarında gönderdikleri demografik verileri kayda geçirmişlerdir.

1844 tarihinde yeniden bir sayım yapılmış, ancak eksik ve yanlış veriler ne-

5 Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", s. 238.

6 Mehmet Öz, "Tahrir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, 2010, s. 428.

7 Oktay Özel, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed: Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2001, ss. 35-50; Mehmet Öz, "Tahrir", ss. 425-429; Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlihi" *Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, Kış 2014, ss. 221-240.

8 Ayrıntılı bilgi ve kaynakça için şundan yararlanılabilir: Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, ss. 454-457.

9 Sedat Bingöl, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir 2004, s. 2.

10 Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 4.

deniyle hükümet resmi sayım sonuçlarını yayınlamamıştır.^[11] 1854'te Rumeli'de, 1856'da Anadolu ve Suriye'de yapılan sayım çalışmaları da başarılı olmamıştır. 1866'da Tuna Vilayetinde Mithat Paşa öncülüğünde yapılan sayım, öncekilerle mukayese edildiğinde daha detaylı ve doğru nüfus verileri içermesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nde yapılan modern nüfus sayımlarının ilk örneklerinden kabul edilmektedir.^[12]

1881 tarihinde yeni bir nüfus sayımı için planlama yapılmıştır. Bu sayım amaçlanan süreden daha uzun sürmüş ve 1887'de tamamlanabilmiştir.^[13] Daha öncekilerden farklı olarak bu sayımda kadın nüfus da sayılmıştır. Öte yandan bu sayımdan sonra Osmanlı vatandaşlarına ilk kez nüfus tezkeresi verilmeye başlanmıştır.^[14] 1905 tarihindeki nüfus sayımında ise kişiler ilk defa ikamet yerlerinde sayıma tabi tutulmuşlardır.^[15]

1. Bafra Kazası'nın Tarihçesi

Bafra'nın tarihi M.Ö. 4500'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Bafra yakınlarında bulunan İkiztepe'de Kalkolitik Çağa ait yerleşim izlerine rastlanmıştır.^[16] Bafra'da Türk hakimiyeti 1214 tarihinde Türkiye Selçuklu Hükümdarı II. İzzettin Keykâvus'un Doğu Roma İmparatorluğu'nun buradaki egemenliğine son vermesiyle başlamıştır. Ardından sırasıyla Pervaneoğulları ve Bafra Beylerinin idaresi altına giren Bafra, Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ankara Savaşından sonra buradaki Osmanlı hakimiyeti bir süreliğine kaybedilmişse de 1419 tarihinde Sultan I. Mehmed'in yaptığı sefer sonrasında bölge Candaroğullarından geri alınmış ve bundan sonra yıkılışa kadar Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalmıştır.^[17]

1.1. Osmanlı Yönetiminde Bafra

Osmanlı Devleti idari teşkilatlanmasında Canik Sancağı'na bağlı bir kaza konumunda olan Bafra'nın 15. yüzyılda sınırları dahilinde merkez (nefs-i Bafra), 6 nahiyeye (Üskübi, Martakale, Emlâk, Değirmenözü, Pazarlı, Harıs) ile 110 köy bu-

11 Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 9; Doğru, "Osmanlı Devleti'nde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", s. 249.

12 Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 - 1927*, DİE Matbaası, Ankara Mayıs 2003, s. 32.

13 Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, 2012, s. 197.

14 Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 - 1927*, s. 42.

15 Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 - 1927*, s. 42.

16 İbrahim Tellioğlu, *İlk Çağ'dan Osmanlılara Samsun*, Samsun 2012, s. 37-38.

17 Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 18-20.

lunmaktadır.^[18] 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde 138 olan köy sayısı bazı köylerin Alaçam'a bağlanması neticesinde 17. yüzyılın ilk yarısında 110'a düşmüştür.^[19]

1830'lu yıllarda yapılan nüfus sayımlarına ait veriler bir nüshası sayım yapılan yerde kalmak diğeri merkeze gönderilmek üzere nüfus defterlerine işlenerek kayıt altına alınmıştır. Bu defterlerden arşivde bulunanların araştırmaya açılmasıyla son yıllarda Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı konulu bilimsel çalışmalar hız kazanmıştır. Bu meyanda Canik Sancağı nüfus yapısı hakkında da çeşitli araştırmalar yapılmıştır.^[20]

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Nüfus Defterleri Fonu'nda Bafra Kazası nüfusu ile ilgili kayıtlı 13 tane defter bulunmaktadır. Bunlar içerisinde 972, 991, 993, 995 ve 1035 numaralı defterlerde yalnızca Bafra Kazasına ait sayım bilgileri yer alırken, 973, 980, 990, 992 ve 994 numaralı defterlerde ise Bafra ve Alaçam kazaları birlikte kayıt altına alınmıştır. Mufassal nüfus verilerinin kaydedildiği bu defterlerden başka Canik Sancağı'na bağlı diğer kazalarla birlikte Bafra Kazası'na ait toplam nüfus sayılarını içeren 1033, 1034 ve 1035 numaralı icmal defterleri de vardır. Aşağıdaki tabloda Bafra Kazası nüfus bilgilerinin yer aldığı Nüfus Defterleri gösterilmiştir.

-
- 18 Rıza Karagöz, "Canik'in İdari Yapısı ve İdarecileri ", *İlkçağ'dan Cumhuriyete Canik*, Ed: Prof. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, s. 127.
- 19 Mehmet Öz, "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Ed: Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s. 15.
- 20 Nedim İpek, Canik Sancağının Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, Samsun 1997, s. 145-160; Sabri Bacacı-İ. Dağdelen-O. Doğan, *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul 2011; Nedim İpek-R. Karagöz-C. Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Samsun 2016; Cihat Uslucan, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Samsun Kazası'nın Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2012; Tancan Özkan, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Kazası Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2012; Tuğba Avkan, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ünye Kazasının Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2015; Kadir Tekin Ertekin, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Çarşamba Kazasının Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2013; Nilay Okur, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Terme Kazası'nın Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2017; Cengiz Arslan, *Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra ve Alaçam Müslim Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2019; Rıza Karagöz, "Nüfus Defterlerine Göre Samsun Kazasında Misafir ve Göçmen Nüfus (1834-1845)", *Geçmişten Günümüze Göç*, Ed: Osman Köse, Samsun 2017, s. 1523-1532; Rıza Karagöz, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Tekkeköy (Ökse) Nüfusu", *Tarih Boyunca Tekkeköy*, Ed: İbrahim Telloğlu, Serander Yayınları 2021, s. 71-105.

Sancak	Kaza/ Nahiye	Numara	Nüfus
Canik	Bafra	972	Müslim
Canik	Bafra / Alaçam	973	Müslim
Canik	Bafra / Alaçam / Samsun / Erim / Ayvacık / Ökse / Akçay / Terme / Ünye / Çöreği / Cevizderesi / Fatsa / Serkeş / Keşderesi	979	Yabancı
Canik	Bafra / Alaçam	980	Gayri Müslim
Canik	Bafra / Alaçam	990	Müslim
Canik	Bafra	991	Müslim
Canik	Bafra / Alaçam	992	Müslim Gayri Müslim
Canik	Bafra	993	Yabancı
Canik	Bafra / Alaçam	994	Gayri Müslim
Canik	Bafra	995	Gayri Müslim
Canik	Samsun / Kabi Madeni / Bafra / Alaçam / Erim / Ayvacık / Ökse / Akçay / Terme / Ünye / Çöreği / İfraz / Cevizderesi / Fatsa / Serkeş / Keşderesi / Meydan	1033	İcmal ve Yoklama
Canik	Samsun / Kabi Madeni / Meydan / Serkeş / Bafra	1034	İcmal
Canik	Bafra	1035	İcmal

Tablo 1: Bafra Kazasına Ait Nüfus Defterleri

2. 990 Numaralı Nüfus Defterine Göre H. 1250 Tarihinde Bafra Kazasında Müslüman Nüfus

Kapağında H. 1261 (M. 1845) tarihli olduğu yazılı olan 990 numaralı nüfus defteri 18x49 cm. ebatlarında olup toplam 248 sayfadır. Defterde H.1250-1261 (M.1834/1835-1845) tarihleri arasında Bafra Kazası sınırları dahilinde 11 mahalle ve 83 köyde ikamet eden Müslüman erkek nüfus mevcudu, ölenler ve doğanlar kayıtlanmıştır. Deftere göre toplam 1.855 hanede 6.440 kişinin sayıldığı H.1250 yılı itibarıyla toplam erkek nüfusun 1.065'i Bafra kasabasını oluşturan mahallelerde, geriye kalan 5.375'i ise köylerde ikamet etmektedir.

Sıra No	Mahalle-Köy	Hane Sayısı	Toplam Erkek Nüfusu
1	M.Hacı Nabi	40	98
2	M.Hacı Şaban	32	63
3	M.Sofulu	29	86
4	M.Debbağhane	57	114
5	M.Karkalu	28	56
6	M.Yaka	43	104
7	M.İshaklu	13	32
8	M.Küçük Hamam	19	69
9	M.Müfti	29	71
10	M.Çilehane	52	115
11	M.Cami-i Kebir	108	257
12	Gelemağrı	12	38
13	Kaygusuz	13	39
14	Karaburç	9	30
15	Kalaycılı	5	9
16	Kuşcular	14	41
17	Cuma Harızı	13	42
18	Hamam Harızı	4	13
19	Garıpşah	7	20
20	Dedelü	24	74
21	Yörgüç	9	37
22	Tatarlı	6	15
23	Virancık maa Ekberli	18	52
24	Elmacık maa Kozagızı	7	25
25	Keresteciyan	31	101
26	Türkköy	11	45
27	Kışla	3	7
28	Paşa Şeyh	8	27
29	Gökçeagaç maa Gültepesi	21	88
30	Kelikler	14	37
31	Demşek	24	130
32	Kuşluhan maa Değirmenözü	7	36
33	Karaşeyh	6	21
34	İnegazi	18	64
35	Burunca	6	26

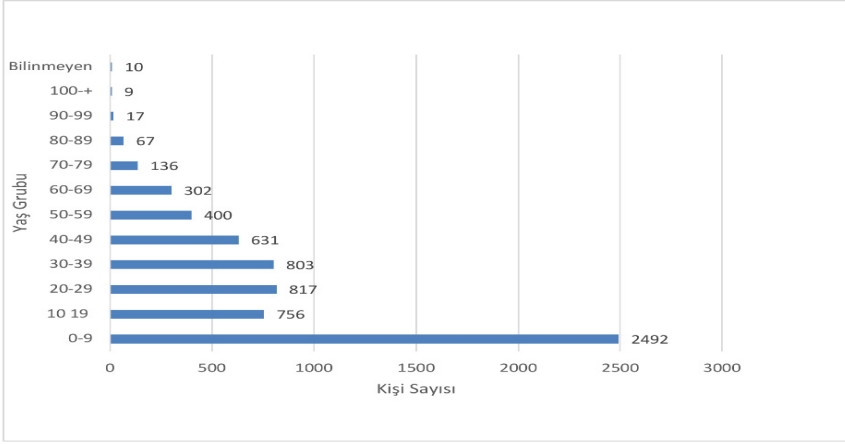
36	İlyaslu	30	97
37	Tosköyü	27	87
38	Gazibeylü	21	94
39	Aktekke	8	25
40	Şeyhulaş	31	113
41	Martakale	35	102
42	Kinise	7	19
43	Sarıköy	4	13
44	Tacir Beylü	15	44
45	Sarmaşuk	3	14
46	Terzülü	13	52
47	Hacılar	12	29
48	Gümere	2	7
49	Lerodos	6	19
50	Koca Yörük	4	9
51	Tekke	6	22
52	Şeyhevrân	13	45
53	Kıran	6	23
54	Girne	12	35
55	Çıkırıççı	5	19
56	İnözü	11	48
57	Düzköy	21	97
58	Çalköy	12	44
59	Yörükalanı	6	22
60	Lengerlü	8	24
61	Sürmeli	4	10
62	Köseli	18	64
63	Mardar	69	200
64	Kuşkayası	19	94
65	Domuzagılı	7	30
66	Çağşur	39	195
67	Killik	11	43
68	Almaklu	7	22
69	İğlemezlü	3	6
70	Ayazma	17	112
71	Kanlıgüney	11	57
72	Yiğitalanı	8	38
73	Kasnakçı	52	202
74	Sarpun	38	133

75	Elalanı	27	109
76	Köleyurdu	29	225
77	Gelericik	5	9
78	Akalan	20	61
79	Farander	19	73
80	Çiftlik-i Hacı Çırac	21	74
81	Dede Alanı	18	50
82	Hüccetlü	19	68
83	Alancık	9	27
84	Kabalu	32	128
85	İl Alanı	37	150
86	Erik Palanı	24	75
87	Kaplancık	11	35
88	Kovanlı	6	24
89	Eğidir	23	120
90	Çulhakoca	13	73
91	Bengü	43	206
92	Pelitbükü	54	183
93	Kolay	37	144
94	Çeltik Alanı	47	215
TOPLAM		1.855	6.440

Tablo 2: Bafra Kazasının Hane ve Müslim Erkek Nüfus Dağılımı (1834-1835)^[21]

Tablodaki nüfus sayılarına göre H. 1250 (1834-1835) yılında Bafra Kazası'nda 2.492 kişi ile toplam erkek nüfusun %39'unu, 0-9 yaş aralığındakiler oluşturmaktadır. Erkek nüfusun yalnızca %0,14'lük kısmını oluşturan 100 yaş ve üstündekiler en az nüfusa sahip grup olarak görülmektedir. Defterde kayıtlı 10 kişinin ise yaş bilgileri yazılmamış olduğundan bunlar herhangi bir yaş aralığı tasnifinde yer almamaktadır. Bu 10 kişi toplam erkek nüfusun %0,16'sına karşılık gelmektedir. Defterde kayıtlı erkek nüfus miktarı kadar kadın nüfus olduğu varsayımından hareketle Bafra Kazası'nın söz konusu tarihteki erkek-kadın toplam nüfusunun 12.500-13.000 aralığında olduğu söylenebilir.

21 Tabloda 990 No.lu nüfus defterinde ilk kaydın tutulduğu H.1250 yılı sayıları yer almakta olup 1834/1835-1845 (H.1250-1261) yılları arasında doğan ve ölenlere ait kayıtlar dikkate alınmamıştır.

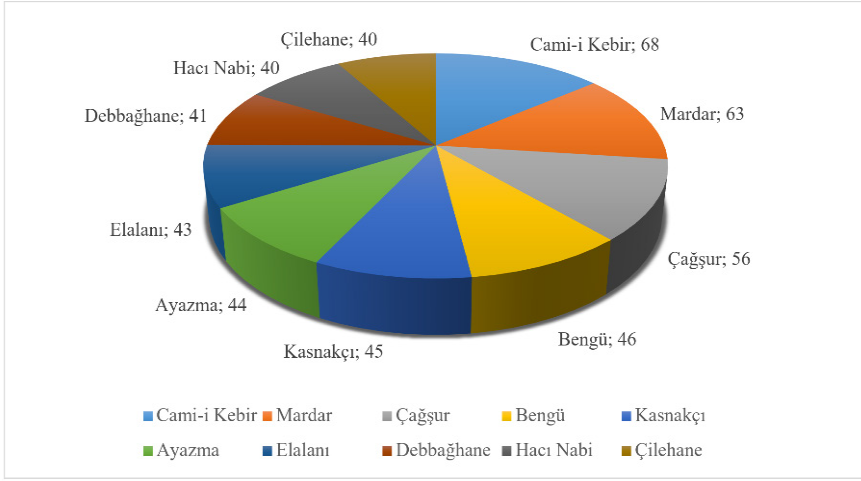
Grafik 1: Bafra Kazası Müslim Erkek Nüfusunun Yaş Gruplarına Dağılımı (1834-1835)

3. Bafra Kazasında Nüfus Hareketleri

3.1. Doğumlar

Değişkenlik gösterme özelliği bulunan nüfus, zaman içerisinde bu karakterine bağlı olarak azalma ve artma eğilimindedir. Yerleşim yerlerinde gerçekleşen doğumlar, ölümler göçler nüfus hareketliliğinin ana faktörleridir. Doğumlar ve ölümlere bağlı gerçekleşen nüfus hareketleri doğal nüfus artışı ve/veya azalışı olarak kabul edilmektedir.

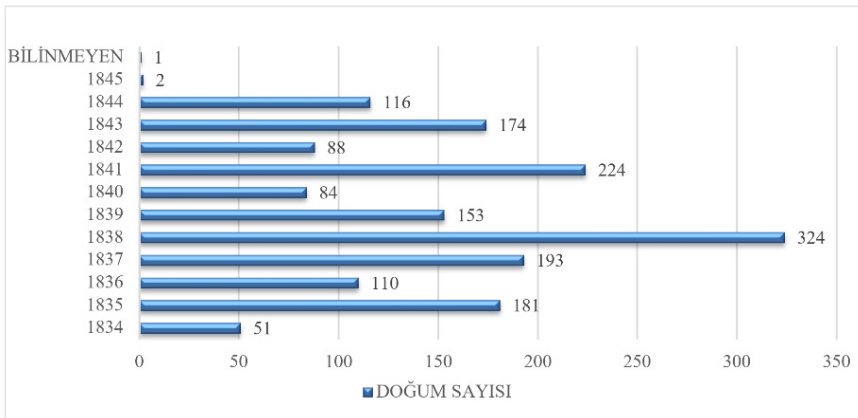
Çalışmanın kaynağını oluşturan 990 numaralı defterde yaklaşık on yıllık sürede Bafra Kazası dahilindeki yerleşim yerlerinde doğan çocuklar, babalarının isimlerinin altına tevellüd kaydıyla ve doğum tarihleriyle yazılmışlardır. Aşağıdaki grafikte söz konusu dönemde doğum vakalarının en fazla gerçekleştiği yerleşim birimleri ve doğum sayıları gösterilmiştir.

Grafik 2: Baflra Kazasında Doğum Olayının En Fazla Gerçekleştiği Yerleşim Yerleri

1834/1835-1845 yılları arasında Baflra Kazasının mahalle ve köylerinde gerçekleşen doğum olayı sayısı 1.701'dir. Bu dönemde en fazla doğum olayının yaşandığı mahalle Cami-i Kebir'dir (68 doğum). Köyler arasında ise en çok doğum Mardar'da görülmektedir (63 doğum). Sarıköy ve Alancık köylerinde ise hiçbir doğum kaydedilmemiştir.

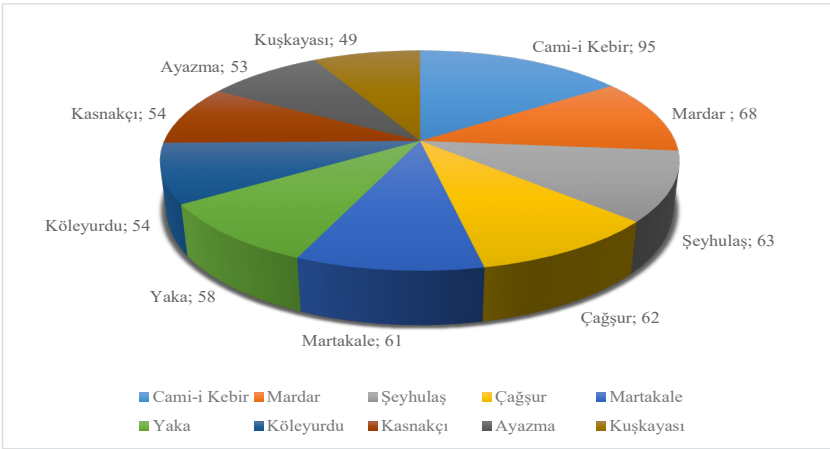
Yıllara göre dağılımına bakıldığında 324 kişiyle en fazla doğum 1838 yılında gerçekleşmiştir. En az doğum olayı ise 1 kişiyle 1845 yılında vuku bulmuştur (Kuşkayası köyü). Bunlar arasında 9 tanesinin ikiz doğum vakası tespit edilmiştir.

Grafik 3: Baflra Kazasında Doğumların Yıllara Göre Dağılımı (1834/1835-1845)

3.2. Ölüm

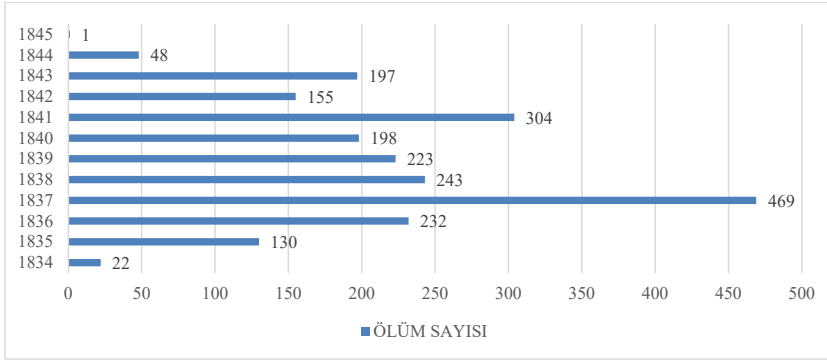
1834/1835-1845 (H.1250-1261) yılları arasında Bafra Kazasının mahalle ve köylerinde toplam 2.222 ölüm olayı gerçekleşmiştir. On yıllık sürede en fazla ölüm olayının vuku bulduğu mahalle Cami-i Kebir (95 ölüm) iken, köylerde ise en çok ölüm vakası Mardar'da görülmektedir (68 ölüm). Aynı dönemde en az ölüm olayının gerçekleştiği mahalle İshaklu (9 ölüm), köy ise Sarıköy'dür (1 ölüm). Aşağıdaki grafik ölüm vakasının en fazla gerçekleştiği yerleşim yerlerini göstermektedir.

Grafik 4: Bafra Kazasında Ölüm Olayının En Fazla Gerçekleştiği Yerleşim Yerleri

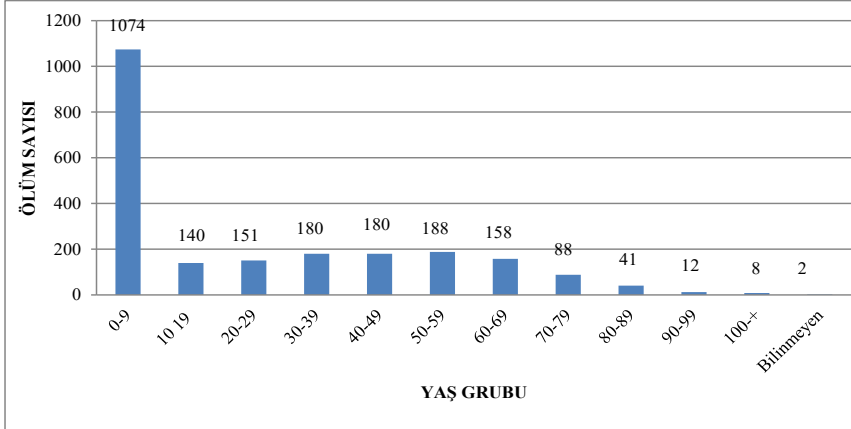
Yıllara göre ölüm olayları incelendiğinde en fazla ölümün 1837 senesinde yaşandığı görülmektedir. Bu sene içerisinde toplam 469 kişi yaşamını yitirmiştir. Bu yılı 304 ölüm vakasıyla 1841 ve 243 ölüm vakasıyla 1838 yılları takip etmektedir. Diğer yıllara oranla en fazla ölüm olayına 1837/1838 yıllarında rastlanması bu ölümlerde doğal sebeplerin dışında salgın hastalıklar gibi başka faktörlerin de etkili olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim 1830'lu yıllarda Anadolu'da görülmeye başlayan ve kıyı kesimlerde daha fazla etkili olan kolera, Canik Sancağı'nın Karadeniz kıyı şeridindeki kazalarında da etkisini hissettirmiştir.^[22] Dolayısıyla bu yıllardaki kolera salgınının Bafra'da yaşanan ölüm vakalarında da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

22 Fatma Yıldız, 19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli Temmuz 2014, s. 37.

Grafik 5: Bafra Kazasında Ölümlerin Yıllara Göre Dağılımı

Bafra Kazasında 1834/1835-1845 (H.1250-1261) yılları arasında toplam 2.222 ölüm olayı kayıt altına alınmıştır. Gerçekleşen ölümlerin yaş gruplarına dağılımına bakıldığında en fazla ölüm 1.074 kişi ile 0-9 yaş grubunda olup bu sayı toplam ölümlerin %48,33'ünü oluşturmaktadır. Bu sayının 416'sı 1834/1835-1845 yılları arasındaki on yıllık dönemde yeni doğan olarak kaydı yapılan çocuklara aittir. Bakımsızlık, sağlık ve beslenme şartlarındaki yetersizlik bu ölüm vakalarında rol oynamış olmalıdır.

Grafik 6: Bafra Kazasında Ölümlerin Yaş Gruplarına Dağılımı

3.3. Bafra Kazasında 1834/1835-1845 (H.1250-1261) Tarihleri Arasındaki Doğumlar ve Ölümlerin Karşılaştırılması

Doğum ve ölüm kayıtları incelendiğinde her iki tarafta da en fazla sayı Cami-i Kebir mahallesinde tespit edilmektedir. Mahallenin nüfusunun diğer yerleşim yerlerine kıyasla fazla oluşu dikkate alındığında bu durum normal kabul edilebilir. Kazaya bağlı her mahalle ve köyde bu tarihler arasında az çok ölüm kaydı söz konusudur. Tabloya bakıldığında incelenen tarihler arasında Bafra Kazasının toplam nüfusunun 521 kişi azaldığı anlaşılmaktadır.

Sıra No	Mahalle-Köy	DOĞUM SAYISI	ÖLÜM SAYISI	ERKEK NÜFUS
1	M.Hacı Nabi	40	41	98
2	M.Hacı Şaban	8	31	63
3	M.Sofulu	36	31	86
4	M.Debbâğhane	41	40	114
5	M.Karkalu	13	19	56
6	M.Yaka	35	58	104
7	M.İshaklu	10	9	32
8	M.Küçük Hamam	21	27	69
9	M.Müfti	15	26	71
10	M.Çilehane	40	39	115
11	M.Cami-i Kebir	68	95	257
12	Gelemağri	13	16	38
13	Kaygusuz	15	25	39
14	Karaburç	12	15	30
15	Kalaycılı	1	6	9
16	Kuşcular	9	13	41
17	Cuma Harızı	10	19	42
18	Hamam Harızı	1	6	13
19	Garişah	4	5	20
20	Dedelü	27	42	74
21	Yörgüç	13	21	37
22	Tatarlı	5	6	15
23	Virancık maa Ekberli	18	17	52
24	Elmacık maa Kozagızı	7	5	25
25	Keresteciyan	26	45	101
26	Türkköy	16	17	45
27	Kışla	2	2	7
28	Paşa Şeyh	1	5	27

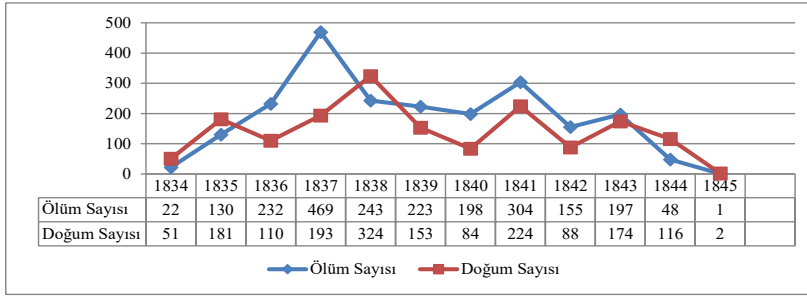
29	Gökçeğaç maa Gültepesi	16	36	88
30	Kelikler	23	17	37
31	Demşek	33	32	130
32	Kuşluhan maa Değirmenözü	7	11	36
33	Karaşeyh	3	7	21
34	İnegazi	13	16	64
35	Burunca	4	7	26
36	İlyaslu	27	33	97
37	Tosköyü	26	32	87
38	Gazibeyli	30	39	94
39	Aktekke	6	16	25
40	Şeyhulaş	30	63	113
41	Martakale	26	61	102
42	Kinise	4	3	19
43	Sarıköy	0	1	13
44	Tacir Beyli	9	18	44
45	Sarmaşuk	4	8	14
46	Terzülü	23	37	52
47	Hacılar	6	17	29
48	Gümere	2	2	7
49	Lerodos	7	9	19
50	Koca Yörük	2	5	9
51	Tekke	6	10	22
52	Şeyhevrân	16	23	45
53	Kıran	4	10	23
54	Girne	8	13	35
55	Çıkrıkçı	4	12	19
56	İnözü	16	21	48
57	Düzköy	28	41	97
58	Çalköy	19	29	44
59	Yörükalanı	7	13	22
60	Lengerlü	1	10	24
61	Sürmeli	4	3	10
62	Köseli	16	30	64
63	Mardar	63	68	200
64	Kuşkayası	25	49	94
65	Domuzçalı	7	9	30
66	Çağşur	56	62	195
67	Killik	19	11	43

68	Almaklu	5	16	22
69	İğlemezlü	3	4	6
70	Ayazma	44	53	112
71	Kanlıgüney	23	17	57
72	Yiğitalanı	11	9	38
73	Kasnakçı	45	54	202
74	Sarpun	29	34	133
75	Elalanı	43	19	109
76	Köleyurdu	36	54	225
77	Gelericik	3	4	9
78	Akalan	19	25	61
79	Farander	20	11	73
80	Çiftlik-i Hacı Çırak	20	19	74
81	Dede Alanı	17	10	50
82	Hüccetlü	8	17	68
83	Alancık	0	6	27
84	Kabalu	24	19	128
85	İl Alanı	25	40	150
86	Erik Palanı	21	24	75
87	Kaplancık	2	3	35
88	Kovanlı	3	11	24
89	Eğidir	28	20	120
90	Çulhakoca	24	18	73
91	Bengü	46	47	206
92	Pelitbükü	18	48	183
93	Kolay	38	39	144
94	Çeltik Alanı	39	36	215
TOPLAM		1.701	2.222	6.440

Tablo 3: Bafra Kazasında Doğumlar ve Ölümler Karşılaştırılması

Nüfus defterindeki kayıtlara göre Bafra'da Müslüman erkek nüfusta doğumlar ve ölümler arasında en büyük sayısal fark 1837 yılında gerçekleşmiştir. Bu yıl içerisinde 193 doğuma karşılık 469 ölüm vakası gerçekleşmiştir. Sadece bu yıl nüfusta 276 kişilik azalma olmuştur.

Defterde Bafra dışından gelip kaza dahilindeki mahalle veya köylere yerleşenlerin sayısı 19 olarak tespit edilmiştir. On yıllık süre içerisinde genelde kaza dahilindeki mahalle veya köyler arasında nüfus hareketliliği dikkat çekmektedir. Kaza dışına giden az sayıdaki nüfusla birlikte bu gruptakilerin toplam sayısı 168'dir.

Grafik 7: Baflra Kazasında Erkek Nüfusun Yıllara Göre Değişimi

4. Baflra Kazasında Aile (Soy) İsimleri

Baflra Kazasında kullanılan aile isimleri incelendiğinde Türkmenoğlu, Araboğlu, Boşnakoğlu, Çerkezoğlu, Gürcüoğlu gibi milliyet belirten; Hamamcıoğlu, Etmekçioğlu, Nalbandoğlu, Kalyoncuoğlu, Bostancıoğlu gibi meslek bildiren; kara, sarı, uzunca, ince, kel, topal, çolak, âmâ fiziksel özellik ve kusur içeren isimler bulunmaktadır. Defterde kayıtlı yerleşim yerlerinde tespit edilen aile isimleri aşağıdaki tabloda görülebilir.

Sıra No	Mahalle-Köy	Aile İsimleri
1	Hacı Nabi	Etmekçioğlu, Mimaroğlu, Gebelioğlu, Araboğlu, Müftüoğlu, Çuhaoğlu, Hayratoğlu, Hacıaşıoğlu, Töngüoğlu, Mansuroğlu.
2	Hacı Şaban	İnceoğlu, Porsukoğlu, Kelamcıoğlu, Karabaşoğlu, Pıslıoğlu, Dönmeoğlu, Kazanasmazoğlu, Fakıoğlu, Şeküroğlu.
3	Sofulu	Beşebabaoğlu, Pazvantoğlu, Kulhasanoğlu, Gödalcıoğlu, Zorhacıoğlu, Saçlıoğlu, Terzioğlu, Sarıoğlu, Hacıbahoğlu, Topaloğlu.
4	Debbağhane	Dağcıoğlu, Softaoğlu, Yankaloğlu, Ganiyoğlu, Küfecioğlu, İkiizoğlu, Kabaşoğlu, Bülbüloğlu, Taktakoğlu, Kabakoğlu, Etmekçioğlu, Kanberoğlu, Güvecioğlu, Lazıoğlu, Marmaralıoğlu, Pazbantoğlu, Titioğlu.
5	Karkalu	Mazlumoğlu, Kartlakoğlu, Karagözoğlu, Köroğlu, Karaoğlanoğlu, Eyyüboğlu, Tütüncübaşıoğlu, Kürdoğlu, Balıkçıoğlu.
6	Yaka	Portakaloğlu, Kabaoğlu, Etmekçioğlu, Çerkesoğlu, Fakıoğlu, Kelekçioğlu, Sadıkoğlu, Koçoğlu, İmamoğlu, Palazoğlu.
7	İshaklu	Kemercioğlu, Cingözoğlu, Karagözoğlu, İshakoğlu, Civelekoğlu, Pırtıkoğlu, Kırıklınoğlu.
8	Küçük Hamam	Nalbandoğlu, Bozacıoğlu, Hamamcıoğlu, Serdaroğlu, Karatanoğlu, Tiftikoğlu.

9	Müftü	Kuşçuoğlu, Karaalioğlu, Etyemezoğlu, Bakioğlu, Alaçamlıoğlu, İskenderoğlu, Kapancıoğlu, İmamoglu, Mardarağasıoğlu, Hafizhasanoğlu.
10	Çilehane	Kemikçioğlu, Etmekçioğlu, Şeyhoğlu, Dağlıoğlu, Bacakoğlu, Kapıcıoğlu, Gayboğlu, Ağaçbacakoğlu, Mazlumoğlu, Başlıoğlu, Gürcüoğlu, Fettahoğlu, Pazvandoğlu, Çivicioğlu.
11	Cami-i Kebir	Sıvacioğlu, Müftüoğlu, Bozoğlu, Nakıboğlu, Hacıhatiboğlu, Balıoğlu, Kelamcıoğlu, Köseoğlu, İkizoğlu, Kurtoğlu, Sebilcioğlu, Dönmeoğlu, Andıroğlu, Kakaşoğlu, Portakaloğlu, Sağıroğlu, Comazoğlu, Yanyaloğlu, Bülbüloğlu, Dağlıoğlu, Müderrisoğlu, Tutukoğlu, Mehteroğlu, Müezzinoğlu, Sucuoğlu, Lazoğlu, Mirahuroğlu, Bakioğlu, Çelebioğlu, Tiryakioğlu, Mollaoğlu.
12	Gelemağri	Kollukçuoğlu, Caferoğlu, Kaküllüoğlu, Hacıoğlu, Cinoğlu.
13	Kaygusuz	Tekeşinoğlu, Akbaşoğlu, Hükkamoğlu.
14	Karaburç	Kavaklıoğlu.
15	Kalaycılı	Haboğlu, Subaşıoğlu.
16	Kuşçular	Orakoğlu, Karakaşoğlu, Serpelükoğlu, Gökgözoğlu, Yabancıoğlu.
17	Cuma Harızı	Çömezoglu, İthasanoğlu, Uzunhasanoğlu, Araboğlu, Sarıkethüdaoğlu, Hacıoğlu, Kocaoğlanoğlu.
18	Hamam Harızı	Piroğlu, Çoroğlu, Dümenoğlu.
19	Garipşah	Kuşçuoğlu, Uzunhasanoğlu, Tekeşinoğlu.
20	Dedelü	Kocaoğlu, Gulamoğlu, Çerkezoğlu, Sakallımehtemedoğlu, Kuloğlu, Kütükahmedoğlu, Kuruhüseyinoğlu, Balakoğlu, Himmedoğlu, Çakıroğlu, Kanberoğlu.
21	Yörgüç	Hacıoğlu, Uzuncaoğlu, Müezzinoğlu, Canıklıoğlu, Karabacakoğlu.
22	Tatarlı	Hatiboğlu, Kayaoğlu, Akbaşoğlu, Karındaşoğlu.
23	Virancık maa Ekberli	Şahbazoğlu, Kürthacıoğlu, Çakıroğlu, Alibeşeoğlu, Dedeoğlu, Hacıhasanoğlu, Tonyazoğlu, Sipahioğlu, Kabasakaloğlu, Söylemezoğlu.
24	Elmacık maa Kozacı	Nuhoğlu, Kürdoğlu, Karamuhmedoğlu, Çakıroğlu.
25	Keresteciyan	Köleoğlu, Mürseloğlu, Kiroğlu, Tokuroğlu, Çiloğlu Kuva-zoğlu, Boduroğlu, Hiroğlu, Topalahmedoğlu, Kelamcıoğlu, Dalakluoğlu, Kocaosmanoğlu, Alibeşeoğlu, Gödaloğlu, İmamoglu.
26	Türkköy	Ağcaimamoğlu, Dereliöğlu, Kavaklıoğlu, Keleşoğlu, Marazoğlu, Karaoğlanoğlu, Hatiboğlu.
27	Kışla	Kundakçioğlu.
28	Paşa Şeyh	Taciroğlu, Katırcakoğlu, İmamoglu, Cebeoğlu, Boduroğlu.
29	Gökçeagaç maa Gültepesi	Menteşoğlu, Himmedoğlu, Mansuroğlu, Kemükoğlu, Ozanoğlu, Kirhasanoğlu, Cumazoğlu, Emiroğlu, Hekimoğlu, İmamoglu, Humaoglu, Dursunoğlu, Hümaoğlu, Makascioğlu.

30	Kelikler	Mestanoğlu, Huduloğlu, Ağcaoğlu, Seyranoğlu, Kadioğlu, Benioğlu, Çobanoğlu, Softaoğlu.
31	Demşek	İmamoğlu, Abdioğlu, Nasuhoğlu, Akhüseyinoğlu, Kelmustafaoğlu, Kürdahmedoğlu, Cıbroğlu, Mirzâdeoğlu, Uzunbayramoğlu, Bekdaşoğlu, Hacıoğlu, Güçaloğlu, Cinahmedoğlu.
32	Kuşluhan maa Değirmenözü	Tankazoğlu, Karaçoroğlu, Cüdeoğlu, Karahacıoğlu,.
33	Karaşeyh	Burunsuzoğlu, Hacıoğlu, İmamoğlu, Cinoğlu.
34	İnegazi	Çakıroğlu, Tuzoğlu, Sandıkçioğlu, Gödaloğlu, Çakırbeççioğlu, Çıkrıkçioğlu, İmamoğlu, Yayıkçioğlu, Çavuşoğlu, Sipahioğlu, Asbahioğlu.
35	Burunca	Şeküroğlu, Çebnioğlu, Emirali, Karaçoroğlu, Karahasanoğlu.
36	İlyasu	Türkmenoğlu, Kaşıkıoğlu, Sırmabaşoğlu, Şahbazoğlu, Çakıroğlu, Tankuloğlu, Efendioğlu.
37	Tosköyü	Sarıbaşoğlu, Karaoğlanoğlu, Emiroğlu, Türkmenoğlu, Kabalioğlu, Kalyoncuoğlu, Hatiboğlu, Kürtoğlu, Yahyaoğlu, Bostancioğlu.
38	Gazibeylü	Kıroğlu, Çevikoğlu, Kokuoğlu, Çotoağlu, Mollaoğlu, Çavuşoğlu, Kocaoğlu, Çatakoğlu, Azkunoğlu, Kabacooğlu.
39	Aktekke	Celiloğlu, Şeküroğlu, Engizlioğlu, Veziroğlu.
40	Şeyh Ulaş	Alemdaroğlu, Kayaoğlu, Karahacıoğlu, Kayıoğlu, Keçepostoğlu, Devocioğlu, Kapıcıoğlu, Keleşoğlu, Anaşoğlu, Bıykoğlu, Şeyhoğlu, Mihvanoğlu, Dirlikoğlu, Torunoğlu, Balooğlu, İmamoğlu, Setranoğlu, Kapusuzoğlu, Güdükoğlu.
41	Martakale	Aşıkoğlu, Çavuşoğlu, Karaibrahimoğlu, Beşeoğlu, Müezzi-noğlu, İbişoğlu, Aşurahmedoğlu, Civelekoğlu, Tokuroğlu, Kamçioğlu, Tomaloğlu, Kalyoncuoğlu, Kulluoğlu, Karamustafaoğlu, Kız İbrahimioğlu.
42	Kinise	Güllüoğlu, Beşeoğlu, Aşıkoğlu, Karaosmanoğlu.
43	Sarıköy	Keçepostoğlu.
44	Tacir Beylü	Tiryakioğlu, Hatiboğlu, İmamoğlu, Odabaşoğlu, Çiloğlu, Veledoğlu, Gavasinoğlu, Ağcaalemdaroğlu, Bayrakdarooğlu.
45	Sarmaşuk	Kavaklıoğlu, Delioğlanoğlu, Karaahmedoğlu.
46	Terzilü	Gökaliioğlu, Emiroğlu, Tütüncüoğlu, Zindancioğlu, Soytarı-nınoğlu, Duhancioğlu, İmamoğlu, Yolcuoğlu,
47	Hacılar	Sofubekiroğlu, Aliimamoğlu, Karamuhamedoğlu, Numanoğlu, Keçelioğlu, Karkaoğlu, Hachhatiboğlu.
48	Gümere	Kürdoğlu.
49	Lerodos	Kocaoğlu, Depedelenoğlu, Kokanoğlu.
50	Koca Yörük	Çemenderoğlu, Kamberoğlu.
51	Tekke	Mahioğlu, Azdınoğlu, Tekkşeyhoğlu.
52	Şeyh Evran	Kocaoğlu, Yahyaoğlu, Maksudoğlu, Koyunoğlu, Boynukaraoğlu, Gelemetlioğlu, Bacaksızoğlu.
53	Kıran	İncemuhammedoğlu, Kethüdaoğlu, Şabanoğlu, Arabooğlu, Kelahmedoğlu.

54	Girne	Kazancıoğlu, Kocakürdoğlu, Köbrülüoğlu, Boşnaçoğlu.
55	Çıkrıkçı	Topaloğlu, Karakethüdaoğlu, Kocaoğlu.
56	İnözü	Kelbaçoğlu, İmamoğlu, Arabalioğlu, Karaosmanoğlu, Karamollaoğlu, Tunaoğlu, Tobcuoğlu.
57	Düzköy	Kürdoğlu, Gebeşoğlu, Kabacioğlu, Receboğlu, Asımoğlu, Keçelioğlu, Dallıoğlu, Hatiboğlu, Fettahoğlu, Türkmenoğlu, Tütüncüoğlu, Pintioğlu.
58	Çalköy	Günalioğlu, Sarıbaçoğlu, Kuruahmedoğlu, Topsakaloğlu, Kızılcaoğlu, Kaçaroğlu.
59	Yörük alanı	Maksudoğlu, Softaoğlu, Kapıcıoğlu, Kahyaoğlu.
60	Lengerlü	Şahaneoğlu, Kocaimamoğlu, Yergözlüoğlu, Düzköylüoğlu, Sarıoğlanoğlu.
61	Sürmeli	Kalpakoğlu, Uzunalioğlu.
62	Köseli	Hızıroğlu, Beşeoğlu, İslamoğlu, Köroğlu, Topalimamoğlu, Bayrakdaroğlu, Cırtlakoğlu, Kırımlıoğlu, İmamoğlu.
63	Mardar	Çolakoğlu, Budakoğlu, Çamuralioğlu, Kedicioğlu, Karaalioğlu, Çakıroğlu, Teberoglu, Çalicioğlu, Keloğlu, Kadioğlu, Keleşoğlu, Karabrahimoğlu, Temuroğlu, Karakoçoğlu, Müezzinoğlu, Topaloğlu, Kemendoğlu, Camcioğlu, Oda-başoğlu, Palabıyıkoglu, Birincioğlu, Dilsizoğlu, Sağıroğlu, Çakırhasanoğlu, Satılmışoğlu, Suhteoğlu, Saçılıroğlu, Karagözoğlu, Ciğercioğlu, Kürdoğlu, Kelimamoğlu, Gökçeoğlu.
64	Kuşkayası	Karaosmanoğlu, İmamoğlu, Gökçeoğlu, Karabacakoğlu, Söylemezoğlu, Dönmeoğlu, Hacıosmanoğlu, Başhoğlu.
65	Domuzağılı	Yedincioğlu, Yalancıoğlu.
66	Çağşur	Hacımuhammedoğlu, Karamustafaoğlu, Kavakluoğlu, Tulumcuoğlu, Kaörahmedoğlu, Hacıosmanoğlu, Tilkioglu, Tiryakioğlu, Hacıboğlu, Kürdoğlu, Tanoğlu, Zoralioğlu, Haliloğlu, Çalicioğlu, Davulcuoğlu, Karadışoğlu, Yıldızoğlu, Suhteoğlu, Duzcuoğlu, Kalenderoğlu.
67	Killik	Ecdadoğlu, Kömürcüoğlu.
68	Almaklu	Bekcioğlu, Kokuoğlu, Kırallıoğlu, Davulcuoğlu, Karaimamoğlu
69	İğlemezlü	Sarıhasanoğlu, İlyasoğlu.
70	Ayazma	Çolakoğlu, Kethüdaoğlu, Kadioğlu, İmamoğlu, Dağlıoğlu.
71	Kanlıgüney	Söylemezoğlu, Hacıoğlu, Kadioğlu, Sakızoğlu.
72	Yiğitalanı	Delioğlu, Kayışoğlu, Kürdoğlu, Kusturoğlu, Kefe oğlu, Sariosmanoğlu.
73	Kasnakçı	Mollaoğlu, Kabaoğlu, Emirimamoğlu, Çarıkoğlu, Habiboğlu, Şimşiroğlu.
74	Sarpun	Gökçeoğlu, Türidioğlu, Karaalioğlu, Hatiboğlu, Boyanoğlu, Karatacoğlu, Bacakoğlu, Gödanoğlu, Karataşoğlu, Kuşcuoğlu, Bostanlıoğlu, Kırıkbaşoğlu, Feddanoğlu, Topalismailoğlu, Kuruhasanoğlu, Tankalosmanoğlu
75	Karye-i Elalanı	Cıldıroğlu, Kürdhasanoğlu, Karahasanoğlu, Kürdosmanoğlu, Gürzoğlu, Tosalıoğlu, Çoturhalıoğlu, Abdioğlu, Kocabekiroğlu, İmamoğlu, Delikurtoğlu, Bıçakoğlu.

76	Köle Yurdu	Karabaşoğlu, Çobanoğlu, Emiroğlu, Teberoğlu, Bayramoğlu, Şemsioğlu, Mansuroğlu, Sarıklıoğlu, Kürdoğlu, Piroğlu, Çoturoğlu, Küçükhasanoğlu.
77	Gelericik	Kuşkayaloğlu, Hıdroğlu, Emiroğlu, Hatiboğlu, Köribrahimoğlu.
78	Akalan	Ayvazoğlu, Tekeşinoğlu, Delimollaoğlu, Ömerinoğlu, Şabanoğlu, Karaöksüzözü, İmamoğlu, Hızırlioğlu, Karaibrahi moğlu, Kaltakoğlu.
79	Feradar	Hacıoğlu, Müezzinoğlu, Hatiboğlu, Araboğlu, Karabaşoğlu, Öksüzosmanoğlu, Arabömeroğlu, Memişoğlu, Pehlivanoğlu
80	Çiflik-i Hacı Çırak	Şalvarlıoğlu, Emiroğlu, Temürcüoğlu, Karaoğlanoğlu, Kilcioğlu, Hatiboğlu, Gödanoğlu, Körhali oğlu, Tonbul oğlu, Tuna oğlu.
81	Dede Alanı	Sazakoğlu, Karakaşoğlu, Kesikbaşoğlu, Gülosmanoğlu, Tekeşinoğlu
82	Hüccetlü	Çakıroğlu, Köleoğlu, Çıkınoğlu, Kuloğlu, Oduncuoğlu, Ciridoğlu, Kirlioğlu, Sığirtmaçoğlu.
83	Alancık	Hacıoğlu, Abdioğlu, Kuruimamoğlu, Karahali oğlu.
84	Kabalu	Öksüzözü, Kürtoğlu, Sarıoğlu, Ömeroğlu, Küçükhasanoğlu, Ecdadoğlu, Keleşoğlu, Karakaşoğlu, Katırcıoğlu, Çarıkoğlu, Oduncuoğlu, Yalunoğlu, Ciritoğlu, Hacıhüseynoğlu, Bolathıoğlu, Karahasanoğlu, Karahamedoğlu, Tuna oğlu, Karayusufoğlu, Delihասanoğlu.
85	Alan	Körahmedoğlu, Beşlioğlu, Yazıcıoğlu, Softaoğlu, Tankaloğlu, Gerizlioğlu, Gevheroğlu, Çıraoğlu, Kuruosmanoğlu, Şabanoğlu, Kelali oğlu, Demircioğlu, Karayusufoğlu, Seydioğlu, Kemiksüzözü, Kocaimamoğlu, Müderrisoğlu, Karaali oğlu, Hızıroğlu, Caferoğlu, Çavuşoğlu, Kapısüzözü.
86	Erik Palanı	Hatiboğlu, Çamuralıoğlu, Kösehamidoğlu, Hacıoğlu, Köleoğlu, Mollaosmanoğlu, Çulhaoğlu, Kürthüseynoğlu, Katırcıoğlu, Bekçioğlu, Temürcüoğlu.
87	Kaplancık	Tankaloğlu, Çıracıoğlu, Kerimoğlu, Bögri oğlu, Kürali oğlu, İbişoğlu.
88	Kovanlı	Cırcırnoğlu, Tulununoğlu, Tataroğlu.
89	Eğidir	Çömezoğlu, Abdioğlu, Kürekçininoğlu, Kabaşoğlu, Gümüšoğlu, Büzükoğlu, Tataroğlu, Türkmenoğlu, İmamoğlu, Topaloğlu, Fıslakoğlu, Pamukoğlu, Bekdaşoğlu, Softaoğlu, Karacebeoğlu, Kocamanoğlu.
90	Çulhakoca	Sürmeli oğlu, Bacakoğlu, Karavelioğlu, Köralıoğlu, Delimustafa oğlu, Değirmencioğlu, Çabutcuoğlu, Kaşifoğlu.
91	Bengü	Abdioğlu, Alibeşeoğlu, Lafcıoğlu, Kocaçobanoğlu, Bayrakdar oğlu, Vahioğlu, Hatiboğlu, Kırhasanoğlu, Emirmuhammedoğlu, Öksüzosmanoğlu, İnceoğlu, Kellecioğlu, Cörtlekoğlu, Çahioğlu, Beyoğlanoğlu, Bozokluoğlu, Eminoğlu, Himmetoğlu, Cirimoğlu, Şabanoğlu, Çökezoğlu, Delihասanoğlu, Yahşioğlu, Kurualıoğlu, Temüroğlu.

92	Pelitbükü	Temürcüoğlu, Kırımoğlu, Madenoğlu, İbrahimbeşeoğlu, Kuruosmanoğlu, Karabaşoğlu, Sakaçoğlu, Değirmencioğlu, Muttaliboğlu, Kayaoğlu, Karaosmanoğlu, Dervişoğlu, Tozluoğlu, Softaoğlu, Kürtoğlu, Hacıyakuboğlu, Karasüleymanoğlu, Afcioğlu, Kurduoğlu, Musluoğlu, Tataroğlu.
93	Kolay	Karaalioğlu, Cirithasanoğlu, Karamustafaoğlu, İkizoğlu, Küçükaliyoğlu, Abidinoğlu, Softaoğlu, Kefensizoğlu, Şeyhoğlu, Hasanbeşeoğlu, Köseçoğlu, Delihüseynoğlu, Kösemuhammedoğlu, İmamoğlu, Sarımustafaoğlu, Kodamanoğlu, Dervişoğlu, Kelosmanoğlu, Kadıoğlu, Cılızoğlu, Alaoğlu, Kırhüseynoğlu, Köseoğlu, Orduluoğlu, Seferoğlu, Karacaoğlu, Kocaosmanoğlu.
94	Çeltik Alanı	Yanbakoğlu, Emiroğlu, İmamoğlu, Cörmenoğlu, Topalfakıoğlu, Layaloğlu, Tataroğlu, Kapıkıranoğlu, Kelhüseynoğlu, Karaömeroğlu, Karahimmetoğlu, Sakaçoğlu, Şabançoğlu, Hocaçoğlu, Karabacakoğlu, Kabaoğlu, Yanukoğlu, Köryölüköğlu, Hacıkonbuloğlu, Körhacıoğlu, Hacıimamoğlu, Esiroğlu, Aliimamoğlu, Yahyaoğlu, Uzunömeroğlu, Aşçıoğlu, Gençosmanoğlu, Kadıroğlu, Musaoğlu.

Tablo 4: Bafra Köy ve Mahallelerinde Aile İsimleri

5. Bafra Kazasında Lâkaplar

Bafra köy ve mahallelerinde kişilerin fiziksel özelliklerine, engel durumlarına, mesleklerine, etnik menşelerine ve baba adlarına göre lâkaplar aldıkları görülmektedir. Kişilerin fiziksel durumunu yansıtan lâkaplar saç, göz ve ten rengi, boy uzunluğu, ağırlığı, saç ve sakal gibi özelliklerine göre farklılaşmaktadır. Bu gruptakiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Ağaçbacak	Kabasakal	Kocaman
Ak	Kambur	Köse
Akbaş	Kara	Kuru
Bodur	Karabaş	Küçük
Boynukara	Karadiş	Palabryık
Burunsuz	Karagöz	Peltek
Cılız	Karakaş	Saçlı
Cörtlek	Karakulak	Sakallı
Çalı	Kel	Sarı
Çilli	Keleş	Sarıbaş
Diktırnak	Kemiksiz	Solak
Güdük	Kır	Tankal
İnce	Koca	Tokur
İncebacak	Kocagöz	Uzun

Tablo 5: Fiziksel Özellik Belirten Lâkaplar

Nüfus defterindeki bilgilere bakıldığında Bafra Kazasında en çok meslek belirten lâkaplara rastlanmaktadır. Bunlar aşağıdaki tabloda görülebilir.

Ahmerci	Duhancı	Kalyoncu	Oduncu
Aşçı	Dülger	Kapancı	Sadıcı
Bakkal	Eskici	Kapıcı	Semerci
Baltacı	Etmekçi	Kayıkçı	Sığırtmaç
Bostancı	Eyerci	Kazancı	Sucu
Bozacı	Göncü	Kemerci	Tacir
Çiğerci	Hamamcı	Kethüda	Temürcü
Çaycı	Hancı	Kınacı	Terzi
Çilingir	Hekim	Kollukçu	Topcu
Çoban	Hurdacı	Kuşçu	Tüccar
Çorbacı	İbci	Küfeci	Tüfenkçi
Çölmekçi	Kahveci	Mimar	Tütüncü
Çuvalcı	Kalaycı	Mumcu	Usta
Değirmenci	Kalburcu	Nalbant	Yüzükçü

Tablo 6: Meslek Belirten Lâkaplar

Bazı lâkaplar kişinin etnik menşesini veya memleketini belirtmektedir. Memleket belirten lâkaplar genellikle Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden oluşmaktadır. Etnik menşe belirten lâkaplar ise adeta Osmanlı Devleti'nin üç kıtadaki topraklarında yaşayan tebaasına işaret etmektedir.

Acem	Çerkez	Köprülü	Tatar
Ahıskalı	Engizli	Kürt	Tekeli
Alaçamlı	Erzurumlu	Laz	Tonyalı
Arap	Geredeli	Marmaralı	Tosyalı
Bafralı	Gürcü	Niksarlı	Trabzonlu
Bozoklu	Havzalı	Ordulu	Türkmen
Boşnak	İskilibli	Rizeli	Urfalı
Buharalı	İzmirli	Samsunlu	Zonguldaklı
Canikli	Karahisarlı	Sinoplu	
Çarşambalı	Kavaklı	Sivashlı	
Çaylı	Kırımlı	Taşovalı	

Tablo 7: Etnik Köken veya Memleket Belirten Lâkaplar

Molla, hacı, efendi, ağa gibi sosyal statü belirten lâkaplar da kullanılmaktadır. Bunlar arasında molla lâkabını kullanan kişiler sayıca daha fazladır.

Ağa	Hacı	Kadı	Müftü
Çavuş	Hafız	Kethüda	Naib
Derviş	Halifezade	Molla	Sipahi
Efendi	Hatip	Muhtar	Subaşı
Emir	Hazinedar	Müderris	
Gedik	İmam	Müezzin	

Tablo 8: Sosyal Statü ve Mevki Belirten Lâkaplar

6. Yöneticiler

Osmanlı Devleti'nde köklü değişimlerin yaşandığı Sultan II. Mahmud döneminde idari alanda yapılan yeniliklerden biri de muhtarlık teşkilatının kurulmasıdır.^[23] Bu sayede devlet otoritesinin ülkenin en uzak köşelerinde hissedilmesi, kırsal yerleşim yerlerinin güvenliğini sağlanması, devlet-vatandaş arasında bağlantının kolaylaşp resmi işlemlerin hızlanması amaçlanmıştır. Bafra kazasında belirtilen tarihler arasında sadece mahallelerin muhtarlık kayıtları mevcuttur.

Sıra No	Mahalle	MUHTARIN ADI	MUHTARIN YAŞI
1	Hacı Nabi	Etmekçioğlu Muhammed	55
2	Hacı Şaban	Yusuf oğlu Yusuf	60
3	Sofulu	-	-
4	Debbağhane	Sarıklıoğlu Ahmed Efendi	55
5	Karkalu	-	-
6	Yaka	Şeyh Molla Mustafa	70
7	İshaklu	Kemercioğlu Hacı Muhammed	65
8	Küçük Hamam	İnce Mustafa oğlu Hacı Ali	38
9	Müfti	Sansar Mustafa	45
10	Çilehane	Şeyhoğlu Mustafa	60
11	Cami-i Kebir	Sıvacıoğlu Ahmed Efendi	41

Tablo 9: Bafra Kazası Mahalle Muhtarları

23 Osmanlı Devleti'nde muhtarlık teşkilatının kuruluşu hakkında derli toplu bilgi için bk. Bilal Eryılmaz, "Türkiye'de Köy ve Mahalle Muhtarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 60, S. 378, Mart 1988, s. 465-475; Yusuf Şahin-Semih Asarkaya, "Mahalle Muhtarlığı Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 3, 2019, s. 23-32.

SONUÇ

Çok kısa bir zamana kadar, Osmanlı Devleti'nin asırlar içindeki nüfusu ve nüfustaki değişim ve demografik yapısı hakkında yazılan yazılarda tahrir ve avarız defterlerindeki veriler kullanılmaktaydı. Osmanlı Arşivinde bulunan Nüfus Defterlerinin araştırmaya açılması ile birlikte bu alandaki çalışmalar hem nicelik hem de nitelik olarak artmıştır. Özellikle 19. yüzyılda nüfus, nüfus hareketleri ve bu nüfusun yapısı hakkında ayrıntılı bilgi ve analiz içeren akademik ve popüler araştırmalar önemli bir yeküne ulaşmıştır. Bununla birlikte bölgesel ölçekteki (sancak veya kaza sınırlarıyla mahdut) nüfus çalışmaları henüz kifayet noktasına ulaşmış değildir. Takdir edilir ki üç kıtada hüküm süren Osmanlı Devleti'nin geniş miktastaki topraklarında yaşayan insanların nüfusu hakkında, daha çok çalışmaya ihtiyaç vardır. Yukarıdaki araştırma da böyle bir ihtiyaçtan hareketle, daha önce üzerinde fazla kalem oynatılmamış bir konuda, Bafra kazasının 19. yüzyılın ilk yarısındaki Müslüman nüfusu hakkında özgün bilgiler içermektedir.

Bafra, Orta Karadeniz'in Anadolu sahilinde yer alan eski ve önemli bir yerleşim yeridir. Kızılırmak deltasında kurulmuş kasaba, münbit arazisi ve ikliminin yumuşaklığı ile her zaman nüfus celbetmiş bir yerdir. Söz konusu dönemde bağlı olduğu Canik Sancağı'nın merkezi olan Samsun kazasından daha fazla nüfusa sahip oluşu, buranın ne ölçüde yaşanabilir bir yer olduğunu göstermektedir. Ulaşımı ve yerleşimi kolay olan Bafra'nın nüfusu özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında dışarıdan gelen göçlerin de etkisiyle daha da artmıştır. Bu çalışma söz konusu yüzyılın ilk yarısı ve sadece Müslüman nüfusla sınırlıdır. Oysa Bafra'da önemli sayıda gayrimüslim nüfus da yaşamaktadır. Dışarıdan gelen ve yerli gayrimüslim nüfus hakkındaki çalışmaların öncüsü olarak yapılan bu araştırma ile gerek yakın çevre gerekse Anadolu'nun sair kazaları hakkında yapılmış olan benzer çalışmalara Bafra Kazası özelinde bir katkı yapılmıştır. Elde edilen veriler sadece Bafra'nın nüfusu hakkında bir fikir vermekle kalmayıp aynı zamanda diğer yerler hakkında mukayese yapma imkânı da tanımaktadır. Dahası bu çalışma ile sonraki yıllarda bölgede yaşanan büyük nüfus hareketleri öncesinde kazanın nüfus yapısı ve yerleşim yerleri hakkında elde edilen bilgiler sayesinde, Cumhuriyet Türkiyesine bırakılan demografik mirasa da ışık tutulması hedeflenmiştir. Elbette bu hedef doğrultusunda, bu makalenin boyutunu aşan daha ayrıntılı, Müslim-gayrimüslim-göçmen nüfusun tamamını içerecek genişlikte araştırmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

1 - Kaynak

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Nüfus Defterleri Tasnifi, 990 No. lu Mufassal Nüfus Defteri*

2 – Tetkikler

- ARSLAN, Cengiz, *Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra ve Alaçam Müslim Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2019.
- AVKAN, Tuğba, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ünye Kazasının Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2015.
- BACACI, Sabri, vd, *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul 2011.
- BEHAR, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 – 1927*, DİE Matbaası, Ankara Mayıs 2003.
- BİNGÖL, Sedat, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir 2004.
- ÇİMEN, Adnan, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, 2012, ss. 183-216.
- DOĞRU, Halime, "Osmanlı Devleti'nde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, 1989, ss. 233-285.
- ERTEKİN, Kadir Tekin, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Çarşamba Kazasının Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2013.
- GÜNEŞ, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahliili", *Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, Kış 2014, ss. 221-240.
- İPEK, Nedim, Canik Sancağının Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, Samsun 1997, ss. 145-160.
- İPEK, Nedim, vd, *Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Samsun 2016.
- KARAGÖZ, Rıza, "Canik'in İdarî Yapısı ve İdarecileri ", *İlkçağ'dan Cumhuriyete Canik*, Ed: Prof. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, ss. 119-160.
- , "Nüfus Defterlerine Göre Samsun Kazasında Misafir ve Göçmen Nüfus (1834-1845)", *Geçmişten Günümüze Göç*, Ed: Osman Köse, Samsun 2017, ss. 1523-1532.
- , "Osmanlı'dan Cumhuriyete Tekkeköy (Ökse) Nüfusu", *Tarih Boyunca Tekkeköy*, Ed: İbrahim Tellioğlu, Serander Yayınları, İstanbul 2021, ss. 71-105.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Aralık 1997.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- OKUR, Nilay, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Terme Kazası'nın Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2017.
- ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- , "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Doç. Dr. Cevdet Yılmaz (ed.), Samsun 2006, ss. 3-29.
- , "Tahrir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, 2010, ss. 425-429.
- ÖZEL, Oktay, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed: Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2001, ss. 35-50.
- ÖZKAN, Tancan, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Kazası Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2012.
- TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, ss. 17-31.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *İlk Çağ'dan Osmanlılara Samsun*, Samsun 2012.
- USLUCAN, Cihat, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Samsun Kazası'nın Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun 2012.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1998.

YILDIZ, Fatma, *19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli Temmuz 2014.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 157-186

Çivi Yazılı Tıbbi Kaynaklara Göre Eski Mezopotamya Toplularında Enfeksiyon Hastalıkları

Infectious Diseases in Ancient Mesopotamian
Societies according to Medical Sources in Cuneiform

Yüksek Lisans Öğr. Bülent DİRİ¹

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
• bulentdiri@gmail.com • ORCID > 0000-0003-1791-3327

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Kasım / November 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 157-186

Atıf/Cite as: Dirı, B., "Çivi Yazılı Tıbbi Kaynaklara Göre Eski Mezopotamya Toplularında Enfeksiyon Hastalıkları - Infectious Diseases in Ancient Mesopotamian Societies according to Medical Sources in Cuneiform", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 157-186.

<https://10.51533/insanbilimleri.1016768>

<https://10.51533/insanbilimleri.1016768>

ÇİVİ YAZILI TIBBİ KAYNAKLARA GÖRE ESKİ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINDA ENFEKSİYON HASTALIKLARI

INFECTIOUS DISEASES IN ANCIENT MESOPOTAMIAN SOCIETIES ACCORDING TO MEDICAL SOURCES IN CUNEIFORM

ÖZ:

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki verimli toprakları içine alan; doğuda Zagros Dağları, batıda Lübnan Dağları ve Filistin, kuzeyde Toros Dağları, güneyde ise Basra Körfezi'ne kadar uzanan coğrafi bölgeye Mezopotamya adı verilir. İnsanlık ve bilim tarihine ev sahipliği yapmış olan bu coğrafya kuşkusuz tıp alanında da önemli bir birikime sahipti. Çalışmamızın tarih olarak başlangıcını ilk yazılı kaynakların sahibi olan Sumerliler oluşturmakla birlikte Akad, Asur, Babil ve Elam gibi medeniyetler çalışmamız alanına girmiştir. Yeni Asur Dönemi'ne ait Asurbanipal Kütüphanesi'nde bulunan çivi yazılı eserler kadim Mezopotamya tıbbını özetleyerek özel önem arz etmektedir. Bu çalışmada Mezopotamya tıbbıyla ilgili çivi yazılı belge ve konuyla ilgili bilimsel dokümanların günümüz enfeksiyon hastalıkları branşına göre değerlendirilmesi yapılmıştır. Enfeksiyon hastalıklarından yumuşak doku enfeksiyonu (selülit), sıtma, kuduz, lepra ve tüberkülozun konuyla ilgili Eski Mezopotamya çivi yazılı belgeleri günümüz tıp literatürü ve tıp anlayışı açısından değerlendirilmiştir. Çalışma alanına giren hastalıkların Eski Mezopotamya tıp ve sağlık anlayışındaki izleri sürülmüştür. Bu örnek hastalıklarda dahi Mezopotamya tıbbı ile ilgili sihir, büyü, ruh gibi kavramlara metinlerde

sıkça rastlanabilir. Ancak bunlar arasında oldukça detaylı gözleme dayanan ve prognoz belirtme çabası içerisinde, semptomlar temelinde günümüz hastalıklarını tanımakta oldukları görülecektir. Bu çalışmada enfeksiyon hastalıkları branşına ait yumuşak doku enfeksiyonları, sıtma, kuduz, lepra ve tüberküloz hakkında değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya, Enfeksiyon Hastalıkları, Çivi Yazılı Metin, Tıp Tarihi.

ABSTRACT:

Mesopotamia is the region that covers the fertile lands between the Euphrates and Tigris rivers that hosted many civilizations throughout history, the Zagros Mountains in the east, the Lebanon Mountains in the west, Palestine, the Taurus Mountains in the north and the Persian Gulf in the south. This geography, which hosted the history of humanity and science, undoubtedly had an important accumulation in the field of medicine. The owners of the first written sources, the Sumerians, formed the beginning of our study as history. In addition, civilizations such as Akkad, Assyria, Babylon, and Elam constituted the scope of our study. The cuneiform works found in the Ashurbanipal Library of the Neo-Assyrian Period are of special importance by summarizing ancient Mesopotamian medicine. In this

study, cuneiform documents related to Mesopotamian medicine and scientific documents related to the subject were evaluated according to today's infectious diseases branch. Ancient Mesopotamian cuneiform texts on the subject of soft tissue infection (cellulitis), malaria, rabies, leprosy and tuberculosis from infectious diseases were evaluated in terms of today's medical literature and understanding of medicine. The traces of the Ancient Mesopotamian medicine and health understandings of the diseases included in the study area were traced. Even in these exemplary diseases, concepts such as magic, ma-

gic, and spirit related to Mesopotamian medicine can be frequently encountered in texts. However, among these, it will be seen that they recognize today's diseases on the basis of symptoms, based on very detailed observations and in an effort to indicate prognosis. In this study, an evaluation will be made about soft tissue infections, malaria, rabies, leprosy and tuberculosis belonging to the infectious diseases branch.

Keywords: *Ancient Mesopotamia, Infectious Diseases, Cuneiform, History of Medicine.*

GİRİŞ

Mezopotamya, medeniyetin beşiği olarak ilk yerleşik yaşam deneyimlerinin, ilk sulu tarımın yapıldığı coğrafya olmakla birlikte insan topluluklarının birikmiş hafızasını kayıt altına almaya yarayan ilk yazının da icat edilmiş olduğu coğrafyadır. Bu coğrafya uygarlığa giden tüm bu gelişmelerin yaşanmış olduğu topraklar olmakla birlikte tıp alanında da büyük bir birikime sahiptir. Bu bağlamda elimizdeki en önemli tarihsel yazılı kaynakları “çivi yazılı tabletler” oluşturmaktadır. Tıbbi yazılı kaynaklar arasında bulunan bazı özel tabletler, Hammurabi Kanunnamesi, kral kronikleri ve Asurbanipal Kütüphanesi (özellikle *sakikku* adlı tablet serisi) sayılabilir. Özellikle Asurbanipal Kütüphanesi’nden çıkartılan çivi yazılı tabletlerden 1000 adedi hastalıkların iyileştirilmesi ile ilgilidir.^[1] Bu tabletler üzerine yapılan çalışmalarla içerisindeki tıp ile ilgili bilgilerimiz her gün daha da artmaktadır. Değişik merkezlerde yapılan çalışmalarda, çivi yazılı metinlerin yayınlandığı önemli seriler oluşturulmuştur. 1923 yılında Campbell Thompson tarafından Assyrian Medical Texts (Asur Tıp Metinleri / AMT) yayınlanmıştır. 1951 yılındaysa R. Labat tarafından *Traite' Akkadien de Diagnostic et Prognostics Médicaux* (TDP) oluşturulmuştur. Die Babylonishch- Assyrische Medizin (BAM) adıyla başlayan bir seri Franz Kocher tarafından 1980’de yayınlanırken, Thompson’un eksik tabletlerine de

1 Rene Labat, *Traite Akkadien de Diagnostic et de Pronostic Médicaux*, C. 2, Académie Internationale D'histoire des Sciences, Paris 1952, s. 374-377.

takviyeler yapmıştır.^[2]

Tüm bu çalışmaların yanı sıra bazı önemli tabletler de bulunmuştur. Philadelphia Üniversite Müzesi'nde sergilenmekte olup, Nippur'da ele geçirilmiş olan kil tablet, en eski tıp el kitabı olma özelliğine sahiptir.^[3] Ayrıca MÖ 2000'li yıllarda Eski Asur Dönemi'nde Nabû.leu adlı hekim tarafından Sumer dili ile yazılmış olup ilaçların doz ve formüllerini konu edinen diğer bir tablet de ilk farmokope^[4] olarak kabul edilir.

Sağlık konusunda yapılmış kanunlar da o dönem tıbbi hakkında başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Hammurabi Kanunları bu konuda önem arz eder. Hammurabi Kanunnamesi'nde cerrahlar ve sağlık konusunda da maddeler içermektedir. Söz konusu kanunnamede sağlık alanında kontrolü sağlamaya yönelik oluşturulmuş maddelerden bazılarını baktığımızda hatalarda cezalandırma, doğru tedavide ise ücret tanziminin yapıldığı görülmektedir. Öyle ki, ilgili kanun maddelerinden bazılarında şu ifadelere yer verilmektedir:

215. Madde: “Eğer bir hekim, ağır yaralı bir adamı bronz neşterle ameliyat edip, adamın hayatını kurtarırsa (yaşatırsa) veya adamın alnını veya şakağını bronz neşterle açıp, adamı yaşatırsa 10 şekel gümüş alacaktır.”^[5]

Travmalı hastaya cerrahi müdahalelerde bulunulduğunu söyleyebiliriz. Ama cerrahi müdahalelerin ne ölçüde uygulandığı konusunda bilgilerimiz kısıtlıdır. Ancak kırıklı hastanın tedavisi ve iyileşmesinden bahsedilen metin örneklerini aşağıda görmekteyiz.

221. Madde: “Eğer bir hekim, bir adamın kırık kemiğini iyileştirir ve hasta bir damarı/adaleyi iyi ederse, yara sahibi hekime 5 şekel gümüş ödeyecektir.”^[6]

Muhtemelen kırıklara konservatif yöntem ile yaklaşılmaktadır. Kırık kemiklerin yerine konma işleminin (redüksiyon) yapılmadığı, kırık uzvun sargı ve bandaj gibi tespit araçlarıyla sabitlenme şeklinde tedavi edildiği bildirilmiştir.^[7] Ancak

2 J. Kinnier Wilson, “Babil'de Hastalıklar: Örnek Metinlere Dayalı Bir İnceleme” (Çev. Gökhan Kağnıcı), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23/2, 2008, s. 261-274.

3 Samuel N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk, 2. baskı, Kabalci Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 86-90.

4 Farmakope: İlaç kılavuzu, Kocaeli Türkçe Tıp Dili Kurulu (TTDK), *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu (TDK)*, 2. Basım, Kocaeli Üniversitesi Basımevi, Kocaeli 2007, s. 36.

5 Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi- Saduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1975, s. 3.

6 Tosun ve Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi- Saduqa Fermanı*, s. 3.

7 Godfrey Rolles Driver ve John C. Miles, *Codex Hammurabi, Babylonian Laws*, Vol 2, Clarendon Pres, Oxford 1955-56, s. 221-223.

günümüz tıbbında kırıklara traksiyon uygulanarak kırığa şekil verilmesi ve uzvun düzgünlüğünün sağlanması sonrasında sabitleme yoluna gidilerek yapılan tedavi şekli, klasik bir kırık tedavi yoludur.

Günümüzde olduğu gibi bandajlar başta kırık-çıkık vakaları olmak üzere Eski Mezopotamya'da da geniş bir kullanım alanı elde etmişlerdir. *Šuhattu* üst uzuv kırıklarında kullanılan bir sargı çeşididir. *Riksu*, *ulāpu* ise yünden yapılan dokuma bandajları iken *ešu* ise alt uzvun kırık-çıkıklarını tespit etmede kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca kirlenmiş sargıya *ulāpu*, yıpranmış ve zarar görmüş keten sargıya ise *šiš/rtu* adı verilmekteydi.^[8] Eski Mezopotamya'da sargıların bu kadar detaylı tarif edilmesi, sarıldığı uzva göre farklı isimler verilmesi hatta sağlam ve yıpranmış bandaj ayrımının yapılması bu konservatif kırık ve travma tedavilerinin yoğun bir şekilde yapıldığı sonucunu göstermektedir.

Eski Mezopotamya'da resmî tarih yazıcılığı da bulunmaktadır. Devletin kontrolünde yakın ve uzak geçmişe ait dönemin siyasi, dini, askeri pozisyonuna göre değişen önemli görülen olayların kayıt altına alınma geleneği kral kroniklerini oluşturmuştur. Kroniklerde zaman sırası gözetilmekle birlikte her zaman bunun olduğu söylenemez. O günün siyasi yapısına hizmet edecek şekilde düzenlenen kronikler kısa, düz anlatımlı kral listeleri şeklinde de görülebilmektedir. Buna karşın MÖ 1. binyılda Sargon gibi önemli kralların hayatlarını anlatan edebi özelliklere sahip metinlerde mevcuttur.^[9] Özellikle Yeni Babil kroniklerinde “hasta” veya “hasta olmak” anlamlarında olan GIG ideogramının geçtiği metinlerde tıpla ilgili problemlerden bahsedilmiştir.^[10] Asurlularda ise kraliyet içi yazışmalardan kral ve ailesinin sağlık problemleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Muhtemelen siyasi güç ve propaganda kaygıları ile krallara ait sağlık problemleri kroniklerde yer almamaktadır.^[11]

Kral kroniklerinin yanı sıra Eski Mezopotamya kütüphaneleri de tıbbi bilgi açısından çeşitli bilgileri barındırmaktadır. Söz konusu kütüphanelerden olan Asurbanipal Kütüphanesi dikkat çekici bir arşiv niteliğindedir. Söz konusu kral, MÖ 668-627 tarihleri arasındaki iktidarı esnasında tapınaklarda bulunan çivi yazılı tablet eserlerin ya asıllarını alarak ya da kopyalarını çıkartarak kendi kütüphanesini o dönemin bilim merkezi hâline getirmeye çalışmıştır. Asurbanipal kurmuş olduğu kütüphaneden dolayı oldukça mutlu olarak bilim faaliyetinden duyduğu gururu ve sevinci şu sözleriyle bir tablette vurgulamaktadır.

8 P. B. Adamson, “Eski Mezopotamya’da Cerrahi”, (Çev. Gökhan Kağnıcı), *Tarih Okulu*, 2008, s. 97.

9 Gökhan Kağnıcı, “Tıbbi Bilginin İdeolojik Kullanımı Üzerine Okumalar: Yeni Babil Kroniklerinde Hastalıklar ve Babil Tarih Yazıcılığı”, *Tarih Dergisi*, 69, 2019/1, s.4.

10 The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago [CAD] M/1, s. 269-272, 291-295.

11 P. B. Adamson, The Influence of the King on Medical Practice in Ancient Mesopotamia. *Medicina Nei Secoli*, 1/1, 1989, s. 13-22.

“Hiçbir hükümdarın sahip olmadığı tablet sanatının en seçkin parçalarını tabletlere yazdım, dizdim, gözden geçirdim ve sonra bunları seyredilmesi ve okunması için sarayın ortasında teşhir ettim”.^[12]

Günümüzde bu kitaplıktan çıkartılan yaklaşık 20 bin tablet British Museum’da bulunmaktadır. Kütüphane içerik olarak Yaratılış, Gilgameş, Anzu Irra, Etena gibi destanları, Sumerce - Akadca ve diğer dillerle ilgili sözlükler ile 1000 kadar da tıbbi tableti içermektedir.^[13] Kütüphanedeki kitapların kronolojik tespitini R. Labat yapmıştır. Ona göre tabletlerin çoğunluğu Asurbanipal (MÖ 668-627) dönemine aittir. Bununla birlikte Babil Kralı II. Marduk-apla-iddina^[14] (MÖ 721- 710) zamanına ait de tabletler bulunmaktadır. R. Labat, kütüphanenin en son tabletlerinin ise Artakserkses (MÖ 453) zamanına ait olduğunu tespit etmiştir. Aslında bu tabletler Akadlılar dönemine kadar uzanan kadim bir anlayışı temsil ettiği için “*Akad Tıbbi Diyagnoz ve Prognoz*^[15] Serisi” adı ile anılmaktadır.^[16]

Şimdiye kadar bulunmuş olan en büyük sınıflandırılmış seri olan “tıbbi teşhis ve tedavi” anlamında *Sakikku/SA.GİG* serisi 40 tableten oluşmaktadır.^[17] R. Labat tarafından çalışılan *Sakikku*, “tanı el kitabı” olarak adlandırılmakta olup “semptomlar” adıyla da tanımlanmaktadır. Sonuçta hastalık isimleri her zaman belirtilmesine de genel olarak bugünkü tıp branşlarını çağrıştıracak şekilde semptomlar sıralanarak hastalık bilgisini takiben prognoz hakkında yorum yapılabilmektedir.^[18] Orta Asur Dönemi krallarından Adad-apla-iddina (MÖ 1068- 1047) döneminde yaşamış olan Esagil-kin-apli, bu kralın himayesine girerek çalışmıştır. Bu *āšipu*^[19] daha önceki *Sakikku*’ya yeni eklemeler ve düzenlemeler sağlayarak elimizdeki son versiyonu yazmıştır.^[20]

Akadca *Sakikkû* olarak adlandırılan tıbbi metin serisi her ne kadar Asur Dönemi’ne tarihlendirilse de içerik itibarıyla Sumer Dönemi’nden beri gelen kadim Mezopotamya tıbbına dair bilgi birikiminin devamı niteliğinde olup Sumerce SA.GİG

12 Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2010, s.49

13 Labat, *Traiti Akkadien de Diagnostic et de Pronostic Midicaux*, C. 2, s. 374-377.

14 Tevrat’ta geçen adıyla Merodach-Baladan.

15 Prognoz: Önbili, öngörüm, kestirim. Kocaeli TTDK, TDK, s. 72.

16 Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 49

17 Seda Arihan Karagöz, *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji ABD Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 12-18.

18 JoAnn Scurlock ve Bruton R. Andersen, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, Urbana – Chicago, 2005[a], s. 7.

19 *Āšipu*: Eski Mezopotamya’da sihir, büyü çıkartması nedeniyle ak büyücü olarak tanımlanmakla birlikte hekim pozisyonunda olduğu bildirilmiştir. Scurlock, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, s. 7.

20 Fatih Erdem, “Eski Mezopotamya’da Kehanet Geleneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Denizli 2020, s. 198-216.

olarak adlandırılmaktadır. Özellikle Asur Dönemi tıpla ilgili çivi yazılı belgeler her ne kadar o döneme tarihlense de içerik itibarı ile Sumer Dönemi'nden beri gelen kadim Mezopotamya tıbbının bilgi ve tecrübelerinin bir devamı ve sonucudur.^[21] *Sakikku*; 40 tabletten oluşurken 3000 kayıt mevcuttur.^{[22][23]}

Eski Mezopotamya'da Enfeksiyon Hastalıklarına Bakış

Enfeksiyon hastalıkları, mikropların sebep olduğu ve genellikle bulaşıcı karakterde olan bazen de insanoğlunun ulaşabildiği tüm dünyaya yayılarak pandemilere yol açan hastalıklardır. Her ne kadar 17. yüzyılda mikroskop ve mikrop keşfedilse de mikropların sebep olduğu enfeksiyon hastalıklarının varlığı insanlık tarihi kadar eski olmalıdır. Kadim Mezopotamya medeniyeti bu hastalıkları ne kadar biliyorlardı sorusu tıp tarihi araştırmacılarının merak ettiği önemli sorulardan birisidir. Bu çalışmada yumuşak doku enfeksiyonları, sıtma, kuduz, lepra ve tüberkülozun Eski Mezopotamya'daki değerlendirilmeleri yapılmıştır.

1. Yara ve Yumuşak Doku Enfeksiyonları (*Samānu vb.*)

Akadca "Samānu kelimesi, Eski Mezopotamya'da basit yumuşak doku enfeksiyonlarını tarif etmek için kullanılmıştır.^[24] Yumuşak doku enfeksiyonlarında hastada ciltte kızarıklık, lokal ateş, ağrı, derideki renk değişimleri gibi lokal bulgulara sistemik ateş de eklenebilir. Eğer apse oluşumu meydana gelmişse kızamık bölgesinin ortasında zamanla yumuşama görülebilir. Takibinde apsenin drenajına bağlı olarak akıntı ve bazı durumlarda da yara ortaya çıkabilir. Bu klinik bulgulara metinlerde şu şekilde rastlanılmaktadır.

"3.172 *Eğer ağrının doğasında kızarıklık, şişlik, ısı artışı, ve akıntılar (varsa) samānu diye [çağrılır]*".^[25]

Şu metinde de olduğu gibi sistemik ateş ve bulantı gibi spesifik olmayan enfeksiyon bulguları da olabilir.

21 Ulla Susanne Koch, *Mesopotamian Divination Texts: Conversing with the Gods, Sources from the First Millennium BCE*, Ugarit-Verlag, Münster 2015, s. 21; Nils P. Heeßel, "Diagnosis, Divination And Disease: Towards An Understanding Of The Rationale Behind The Babylonian Diagnostic Handbook", *Magic And Rationality In Ancient Near Eastern And Graeco-Roman*, 2004, s. 97-116

22 Heeßel, "Diagnosis, Divination And Disease: Towards An Understanding of The Rationale Behind The Babylonian Diagnostic Handbook", s. 100-101.

23 Kağnıcı, "Tıbbi Bilginin Ideolojik Kullanımı Üzerine Okumalar: Yeni Babil Kroniklerinde Hastalıklar ve Babil Tarih Yazıcılığı", s. 4.

24 Scurlock, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, s.62.

25 *The Diagnostic and Prognostic Series of Tablets (DPS)*, (Edited in this volume 1.1.3 to 1.1.40), (DPS XXXIII:23 [AOAT 43.354]).

“3.173 Eğer ağrının doğasında kızarıklık (ve) kişide sürekli ateşlenme ve kusmalar (varsa), samānu [diye çağrılır]”.^[26]

Başlangıçta kızarık sert olan yumuşak doku orta bölgesinde beyazlaşmayla beraber sertliğinde yumuşama görülür. Bu tablo pürülan (cerahat) birikimini göstermektedir. Oluşan apse ya kendiliğinden patlar ya da cerrahi yöntemlere başvuru olarak boşaltılır. Aşağıdaki metinde samānu sonrasında apse oluşumu şu şekilde tarif edilmektedir.

“3.175 Eğer bir kişi(de) ya kırmızı renkte samānu var ya da siyah, sarı/yeşil, [beyaz] (renkte) kabartılı bir iğneyle delinirse... Eğer sürekli kan ve pü üretirse...”.^[27]

Apse yarısı akıntısında pis bir koku varsa etken mikrop anaerobik gruptan mikroorganizma olma ihtimali fazladır. Mikrobu tanınmasalar da āşipu’lar yaranın akıntısını gözlemleyerek pis kokulu akıntılı yarayı “3.185 Eğer bir kişi pis kokuyla hastaysa, yaranın pis kokusu denir”^[28] şeklinde tanımlamışlardır.

Her yumuşak doku enfeksiyonlarında her zaman apse gelişmesi olmayabilir. Apse olmadan selülit olur ve iyileşir. Aşağıdaki metinde midru” kelimesi samānu’ya alternatif olarak kullanılmıştır.^[29] Üstelik metinde apse oluşumu yoktur.

“3.192 Eğer yaranın yapısı sert, yanmalı [...] ve (senin tedavine) cevap yoktur, bir midru (ya da) alternatif olarak samānu [olarak isimlendirilir].”^[30]

2. Sıtma

Sıtma; sivrisineğin insanı ısırmasıyla mikrobun insana taşınması sonucu gelişen periyodik ateş nöbetleriyle karakterize bir hastalıktır. Sıtma hastalığı riski, durgun sular ve bataklıkların varlığıyla ve sivrisineklerin sayısı ile orantılı olarak artmaktadır. Ancak bu ortamlar sadece sıtma hastalığını değil genel olarak bulaşıcı hastalıklar riskini de yükseltmektedir. Bu konu aşağıdaki metinde şu şekilde ifade edilmektedir.

“3.43 O nehrin yanındaki (bölgeye) gitmemelidir, giderse o bulaşıcı hastalık ile

26 DPS, XXXIII:24 [AOAT 43.354].

27 Franz Kocher, *Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen* (BAM), Vol. 1-6 (1963-80) Kocher, (BAM 409 obv. l1-12;16’).

28 *Uruanna ancient pharmacological plant-list*, (Uruanna lvi 4)

29 Scurlock, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Transtations, and Modern Medical Analyses*, s. 66.

30 DPS, XXXIII:25 [AOAT 43.354].

enfekte olacaktır.^[31]

Durgun suların bulaşıcı hastalık tehlikesini içermesi Eski Mezopotamya'da bilinen bir durumdur. Buna önemli bir örnek Hammurabi Dönemi'nde (MÖ 1793-1750) yazılan mektuplarda su kanallarının temizliğinin ve bakımının sağlanmasının yanında hatalı kullanım ve ihmal sonucunda suyun drenaj sisteminin zarar görmesi durumu için cezalar belirlenmiştir.^[32] Burada su akışkanlığının devamlılığı amaçlanırken durağan suyun getireceği sıtma gibi bulaşıcı hastalıkları önlenme düşüncesi de olabilir. Bu aynı zamanda bir çevre sağlığı sorununun giderilmesidir.

Sıtma hastalığında döngüsel olarak günün belli saatlerinde yükselen ateş nöbetleri bulunmaktadır. Ayrıca aşağıdaki metin günlük aralıklarla yükselen ateş nedeniyle hastanın durumunun ciddi olduğunu ve Eski Mezopotamya'daki prognoz belirleyen *āšipu*'ların iyimser olmamalarını öneriyor.

"3.44 Eğer kişi 6 gün boyunca hasta olup, 7. gün iyileşir, 8. günde hasta ve 9. gün iyileşir, 10. günde hasta ve 11. günde iyileşirse (ve) (sonuçta) hastalığı daha da kötüye giderse āšipu hastalığın iyileşmesi (açısından) iyileşme tahmininde bulunmamalıdır."^[33]

Eski Mezopotamya'da özellikle sebebi açıklanamayan nörolojik hastalıklar doğüstü güçlerle açıklamaya çalışılmıştır. Özellikle hastalık sebeplerini açıklamada dini inanış önem arz etmektedir. Sıtmanın nörolojik bulguları da öldürücü bulaşıcı hastalıklara neden olan Yeraltı Tanrısı Nergal'in vücut bulmuş hâli olan ikiz tanrılara bağlanmıştır. Bu ikiz tanrılar aşağıdaki metinlerde görüldüğü gibi ^dLUGAL.GİR.RA ve ^dMES.LAM.TA.EA'dır.^[34] Bu durumla ilgili olarak aşağıdaki metinde şu örnekler yer almaktadır.

"3.45 Eğer onun yüzünde sürekli bir dönme varsa (ve) başı, elleri ve ayakları titirse ^dLUGAL.GİR.RA ve ^dMES.LAM.TA.EA'nın "eli" (değiştir)."^[35]

"3.47 Eğer o, onun üzerine 'gelirse', sol/sağ gözü (sallanma benzeri hareket yapar), dönmeye başladığı zaman bir eksen üzerinde (döner), (ve) sağ/sol gözü kan ile

31 Erich Ebeling, *Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts* (KAR), 2 vol. (1919-23), (KAR 117 r. ii 33-34/ Hulin, Iraq 21.52:47).

32 Esra Bulut, "MÖ 3. ve 2. Binyıllarda Mezopotamya'da Sulama Kanalları ve Toplumsal Yaşama Etkileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30/2, Temmuz 2020, s. 427-442.

33 *DPS*, XVI:73'-74' [AOAT 43.178].

34 Scurlock, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, s. 440-441.

35 *DPS*, IX A 57-58 = TDP76:57-58.

doludur, ağzı sürekli açıktır (ve) o, dilini ısırır, onu ⁴LUGAL.GÎR.RA etkilemiştir.^[36]

Yukarıdaki metin örneklerinde sıtma hastalığı varlığına ancak ikiz tanrılardan hareketle varılabilir. Metindeki semptomlar sıtmaya özel değildir.

3. Kuduz Hastalığı

Et yiyen hayvanların tükürük bezlerinde bulunan ve hasta hayvanların ısırması sonucunda, salyası vasıtasıyla ısırdığı kişinin yarasına virüsün bulaşmasıyla gelişen bir viral ensefalit türüdür. Köpeğin ısırdığı bölgenin merkezi sinir sistemine olan uzaklığı önemlidir. Virüs, periferik^[37] sinirlerdeki nöromüsküler^[38] bağlantılar yoluyla günde 12-24 mm hızla merkezi sinir sistemine doğru ilerler.^[39] Nihayetinde merkezi sinir sisteminde virüs birikir ve ürer, nörolojik semptom vermeye başladığı andan itibaren ise artık ölüm kaçınılmaz bir sonuç olacaktır.^[40]

Eski Mezopotamya metinlerinde direkt kuduz hastalığı ismi geçmez. Ancak Akadca “*nîšku(m)*” kelimesi köpek ve bu cins yırtıcı hayvanların ısırması olarak geçmektedir.^[41] Köpek ısırması sonucu ölümlle ilgili köpek sahibine ait hukuki bir tazminat bedeli aşağıdaki metinde görülmektedir.

“2.31 Eğer bir azgın köpek ...ve bir kişiyi ısırır ve bu nedenle o ölürse (köpeğin sahibi 2-3 gümüş mina öder)”.^[42]

Aşağıdaki metinde ise Ešnunna Yasaları'nın 56-57. maddelerinde kuduz köpek ısırması daha net olarak belirtilmiştir. Kuduz köpek ısırması sonucunda eğer ölüm gelişecek olursa verilmesi gereken tazminat belirlenmiştir.

“Eğer bir köpeğin kuduz olduğu bölge yetkilisi tarafından (köpek) sahibine bildirilir, ancak o köpeği gözetmediği için ölüme sebep olacak şekilde bir adamı ısırır, köpek sahibi 40 şekel gümüş verir; bir köleyi ısırıp ölümüne sebep olursa 15 şekel

36 Oliver Robert Gurney and J. J. Finkelstein, The Sultantepe Tablets (STT). Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara 3 and 7. London, British Institute of Archaeology at Ankara 1957, 1964, (STT 89:103-105a, 109-112 [Stol, Epilepsy 91-92]).

37 Periferik: Çevresel, çevreyle ilgili. Kocaeli TTDK, TDK, s. 68.

38 Nöromüsküler: Sinir-kasla ilgili. Kocaeli TTDK, TDK, s.63.

39 Thiravat Hemachudha, vd, "Human Rabies: a Disease of Complex Neuropathogenetic Mechanisms and Diagnostic Challenges", *Lancet Neurol*, 1, 2002, ss. 101-109; Henri Tsiang, "Pathophysiology of Rabies Virus Infection of The Nervous System". *Adv Virus Res*, 42, 1993, s. 375-41.

40 Aşşegül Demirhan Erdemir, "Türk Tıp Tarihinde Kuduz Hastalığı ve Tedavisi Üzerine Yorumlar", *Türk Dün-yası Araştırmaları*, 117/230, 2017, s. 71-86.

41 Gökhan Kağnıcı, "Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Metinlerde Kuduz", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz, Çağrı Büke vd. (der.)*, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği (BUHASDER) Yayınları, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s.36

42 Laws of Ešnunna, §§ 56/57 A iv 20, 22.

gümüüş ödeyecektir".^[43]

Aslında Eski Mezopotamya'da köpek salyasının şifa verdiği inancı nedeniyle köpeğe karşı iyimser bakış olmasına rağmen, kuduz köpeğin ısırması sonucunda hastalığı bulaştırmada yine köpek salyasının rol aldığı bilinmekteydi. Hastalığın bulaşıcı özelliğinin bilindiği aşağıdaki metinlerden anlaşılabilir.

"2.32 O (kuduz köpek), bacakları uzun, hızlı koşar. O beslenmesi zayıf, yiyeceği azalmıştır. Onun salyası, dişlerinden (ağzının kenarından) asılı durur(akar), onun ısırıldığı yerlere, o çocuklarını bırakır".^[44]

Köpeğin ısırma eylemi sonrasında hastalığın hemen oluşmadığı ve salyadan hastalığın geçtiği ("*hastalığım*) çocuklarını bıraktığımı" ifadesinden anlaşılmaktadır. Kuduz hastalığında ısırılan bölgenin merkezi sinir sistemine uzaklığına göre geçen süreye bu ifade işaret ediyor olabilir. Ayrıca mikrobu bilinmediği bu dönemde kuduz hastalığının köpeğin ısırması sonucunda olduğunu bilmekteydiler. Üstelik bu hastalığa insanın ısırık bölgesindeki köpeğin salyasındaki çocuk olarak tabir edilen şeyin bulaşması sonucu maruz kalındığına inanılmaktaydı. Bu metinde salyadan ısırık bölgesine çocuk bırakılması tabiriyle nicelik olarak hastalık yapmadaki yetersiz etkideki mikrobu zamanla çocuğun büyümesi gibi hastalık yapacak potansiyele erişebileceğini anlamaktayız. Söz konusu durum henüz mikropların bilinmediği bir dönemde etkilerinin farkında olunduğu ve bulaşması sonucunda hastalığa neden olduklarına inanıldığını göstermektedir. Ayrıca çocuk tabirini kullanarak kuduz hastalığının klinik gelişimi ve nörolojik bulguların ortaya çıkması için geçecek süreye mecazi olarak çocuğun büyümesi için geçecek süre ile benzetme yapılmıştır. Kuduzda nörolojik bulguların görülmesiyle artık iyilik durumuna geri dönüşün mümkün olmayacağı bir dönem ve sonrasında ölüm görülecektir.

Kuduz hastalığı sadece köpeklerde değil diğer hayvanlarda da görülebilmektedir. Bu konu Elam kralının gelecek yıllarda gelişecek felaketleri anlatmak için yazdırdığı metinlerde konu edilmiştir. Aşağıdaki metinde görüldüğü üzere kuduz köpek saldırısı sonucunda köpeğin ısırıldığı öküz, koyun ve eşeklerin ölecekleri bildirilmektedir.

"...köpekleri kuduz olacak/salgınlaşacak [insanları], öküzü, koyunu ve eşekleri ısıracak. Isırdıkları iyileşemeyecek (hayatta kalamayacak)".^[45]

Aşağıdaki metinde ise kuduz hastalığının kliniği oldukça detaylı anlatılmıştır.

43 Wu Yuhong, "Rabies and Rabid Dogs in Sumerian and Akkadian Literature", *Journal of the American Oriental Society*, 2001, s. 33.

44 Zeitschrift für Assyriologie (ZA), (Whiting, ZA 75.182:1-9)

45 Kağnıcı, "Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Metinlerde Kuduz", s. 35.

Kuduz hastasının psikolojik olarak ölüm korkusunu hissettiği belirtilmiştir. Nörolojik bulguların yerleşmesi ile oluşan yutma kaslarının felci nedeniyle gelişen su içerken boğulma hissi (hidrofobi^[46]), kas spazmları, ajitasyon semptom ve bulgularının tespit edilebilmiş olduğu aşağıda metinde şu ifadelerle aktarılmıştır:

"2.34 Eğer bir adamın (hastalık durumu) ona sürekli acı veriyor ve dönüyor, uzuvları sürekli gergin, bunalımlı bir ruh hâli içerisinde, konuşması sorunlu bir hal almış, kalbi bitkin, nefesi kısa, ateşi var, mungu-sertleşmesi söz konusu, li'bu ateşi var ve vesveseli, göğsü, sırtı, kasları [...], elleri ve ayakları sürekli ağrı içerisinde, kasıkları yer değiştirmiş, kalkmasında, oturmasında ve konuşmasında yavaşlama var, boyun kasları sürekli ağrıyor, sürekli üşüyor, salyası sürekli yatağa akıyor, ruh hâli değişiklik gösteriyor, karamsar (ve) ruhen dengesiz, söyledikleri anlaşılmaz, söylediklerini sürekli unutup, çok rüya görüyor (ama) gördüğü bu rüyaları hatırlamıyor, sürekli [ölü insan]lar görüyor, sürekli kendi kendine konuşuyor, mide bölgesi şişip şişip iniyor fakat kusmuyor, bedeninde sürekli bir batma hissediyor, [...] kızarmış [...], boğulmaları sıklaşmış, söylenir (ve) feryat eder (ve) yeme ve içme konusundaki iştahı azalmış ise, o kişiye büyü yapılmıştır. Onun zikurudü suları çekilmiştir [...] Abu ayının başlangıcında Gılgamış'a figürinleri [...] (Eğer) 3 ay 10 günden fazla süre boyunca bu kendisinde devam ederse [...]."^[47]

Metnin son bölümlerinde geçen "Zikurudü" kelimesi Akadca'dır. Artık büyü-cünün kurbanını öldürmeye niyetlenmesi anlamındadır.^[48] "Zikurudü" kelimesini takiben 3 ay 10 gün olarak verilen süre, hastaların %75'inde ortalama 30-90 gün olan kuluçka dönemi ve sonrasındaki 10 günlük prodromal döneme uygun düşmektedir. Kuluçka dönemi özellikle hastanın ısırık yarasının lokalizasyonunun beyine olan uzaklığına ve hastanın immunitesiyle yaşına göre değişmektedir.^[49] "Zikurudü" kelimesi kullanımıyla kişinin artık kuduzdan ölümünün kaçınılmaz olduğu anlamı bugünkü bilgilerimizle de nörolojik ensefalitin kliniğindeki ajitasyon, anksiyete, hidrofobi, aerofobi (hava korkusu), tükürük salgısında artma, reflekslerde artma, mental durumda bozulma sonrasında koma ve kaçınılmaz olan ölüm gelişimi mevcuttur. Tüm bu metinlerden hareketle kuduz hastalığı, Eski Mezopotamya insanların üzerinde derin etkiler bıraktığı anlaşılmaktadır.

4. Lepra (Cüzzam/Hansen) Hastalığı

Lepra hastalığının nedeni "Mycobacterium Leprae"dır. Yüz cildinde kalınlaş-

46 Hidrofobi: Su korkusu. Kocaali TTDK, TDK, s. 42.

47 BAM 231i 1-18.

48 Scurlock, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, s. 684.

49 Gade Sampath, vd, "Rabies post-exposure prophylaxis in malnourished children exposed to suspect rabid animals". *Vaccine*, 23, 2005, s. 1102-1105; David Warrel, vd, "Rabies", *Infections of the central nervous system*, Lambert HP (ed), Philadelphia 1991, s. 317-328.

ma, göz kaslarının felci, körlük, sinirlerin etkilenimi sonucu oluşan bölgesel felçler görülebilir. Lepra'nın klinik tablosunda insanları dehşete düşüren el, ayak kemiklerinin uç kısımlarından başlayan kemik rezorpsiyonları^{50]} ve uzuv kayıpları, sinir felçleri aşağıdaki metinde mevcuttur.

“3.214 Eğer (o) yemek yemeksizin, derisi sürekli kalınlaşır, (sahlû) sarımsak kokusu onu rahatsız ederse, (ve) baş parmak ve el parmaklarının yok olduğu (görünürse), lanetin “eli”^{51]}

Nasal membranda (burun iç zarı) lepra basilinin tutulumuyla koku sinirini tahrip ederek yukarıdaki metinde geçen “sarımsak kokusu hissi” oluşabilmektedir.

Lepra'da cilt lezyonları da görülmektedir. Akadca kelime olan *saharšubbû* “tozla kaplı” anlamındadır. Sarı kırmızı renkte *saharšubbû* cilt lezyonu görüldüğünden aşağıdaki metinde bahsedilmektedir. Bu metinde lepramatöz lepranın cilt lezyonlarından bahsediyor olması ihtimal dahilindedir.

“3.219 (Eđer hastada) sarı, kırmızı *saharšubbû* varsa, Sin'in “eli” (değmiştir), onu almak (için)...^{52]}

Lepra bulaşıcı bir hastalık olması nedeniyle hastalık şüphesi olan kişilere sosyal mesafede ve dikkatli yaklaşılması gerekmektedir. *Saharšubbû*'nun, lepranın cilt bulgularına işaret ettiğini kabul ettiğimizde *saharšubbû*'lu hastaya yaklaşılırken büyü metinlerinde geçen “ME.ŠEH.BA.DA.RI” ifadesiyle tanımlanan büyü sözlerin okunması gerektiği aşağıdaki metinlerde belirtilmektedir. Söz konusu metinlerde *Saharšubbû*'nun dikkate alınan, ritüelleri olan ve en önemlisi de dikkatli yaklaşılan bir hastalık olduğu şu ifadelerle vurgulanmaktadır:

“3.222 *Saharšubbû*'sı olan (bir hastaya) yaklaşmadan önce, üç defa ona karşı ME.ŠEH.BA.DA.RI oku.”^{53]}

“3.223 Sen ME.ŠEH.BA.DA(ŠI).RI'yı oku ve (nazarlığı) onun sol eline bağla ME.ŠEH.BA.DA(ŠI).RI büyüsu uyuşukluk için okunur.”^{54]}

Lepra hastalığına değişik konulu metinlerde de rastlanılmaktadır. Özellikle dua metinlerinde Ay Tanrısı Sin ve Güneş Tanrısı Şamaş üzerine yalan yere yemin etme

50 Rezorpsiyon: Emilme, eriyip dağılma. Kocaeli TTDK, TDK, s. 77.

51 (DPS XXIP.22-23 [AOAT 43.253]).

52 Tsukimoto, *Priests and Officials* 199-200: 60.

53 Tsukimoto, *Priests and Officials* 199-200: 41-42.

54 The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania (BE), Series A: Cuneiform Texts, (BE31.60(+)) ii 37-43//K3274 r 1',5' //BAM 354 iv 6//SpTU4.129i 4-5).

durumunda, tanrıların ceza olarak *neqpu*'yu (cilt lezyonu) kişiye musallat etmesi istenmektedir.^[55]

Lepranın geçtiği bir başka metin grubu da kehanet metinleridir. *Šumma Alu İna Mēlê Šakin* kehanet serisine ait aşağıdaki metinde ev halkından birisinde lepra görülmesiyle evdeki tüm insanlara toplumsal izolasyon uygulanması sonucunda muhtemelen evin ekonomik ve sosyal olarak güçten düşmesi söz konusu olabilir.

“Eğer [bir adamın evinde] *saharšubbûm* (olan) birisi varsa, hane güçten düşecektir.”^[56]

Tüm bu metinlerden anlaşıldığı üzere lepranın uzun süreli etkisi, kalıcı uzuv kaybına neden olması, bulaştırıcılığı ve tehlikesi metinlerde bilinmekteydi.

5. Tüberküloz

Tüberküloz hastalığının nedeni *mycobacterium* cinsi bakterilerdir. İnsanlık tarihinin en eski hastalıklarındandır. İnsanda hastalık nedeni *Mycobacterium Tuberculosis* iken, sığırdaki etken *Mycobacterium Bovis*'tir. İnsanda tüberküloz basili ışığa, ısıya, kuruluğa ve alkole karşı oldukça dayanıksızdır. Ancak basil akciğeri etkileyip tüberküloz yaparsa kronik öksürük, hemoptizi^[57], kilo kaybı, gece terlemesi, aralıklı ateş görülebilir.^[58]

Metinlerde akciğer tüberkülozunun henüz belirlenebilmiş bir ismi yoktur. Bununla birlikte hemoptizi, köpek havlaması öksürüğü olan *su'ālu* ve “*guhhu*” adı verilen inatçı öksürüğün metinlerde varlığı akciğer tüberkülozunu çağrıştırmaktadır. Bu durum aşağıdaki metinlerde şu şekilde örneklenmektedir.

“3.94 Eğer kişi sıklıkla akciğerden hastaysa, böylece o *guhhu* (inatçı öksürük) (ve) tükürüğünde kan üretirse...”^[59]

Hemoptizi, *guhhu* öksürüğüne ek olarak büyük bronşların ağrısı da aşağıdaki metinde görülmektedir.

“3.96 Eğer bir kişide (trakea ve bronş) nefes borusu ağrısı (varsa), böylece *guhhu*

55 Benjamin R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature I Second Edition*, CDL Press, Bethesda-Maryland 1996, s. 156.

56 Sally M. Freedman, *If A City is Set on A Height I: The Akkadian Omen Series Šumma Alu İna Mēlê Šakin (Tablet 1-21)*, Occasional Publications of Samuel Noah Kramer Fund 17. Philadelphia 1988, s. 308-309.

57 Hemoptizi: Kan tükürme. Kocaeli TTDK, TDK, s. 41.

58 Nurten Kalender ve Hatice Sütçü Çiçek, “Eski Değil Eskimeyen Hastalık:Tüberküloz”, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 3/2, 2016, s. 58-67.

59 BAM 44:16.

(inatçı öksürük) (ve) tükürüklü kan üretimi vardır...^{60]}

Yine aşağıdaki metinde hemoptizi bulunmakta, beraberinde “su’alu” denen köpek havlaması tarzı bir öksürük iştirak etmektedir.

“3.95 [Eğer bir kişi] [tükürüğünde] kan üretirse (ve) kişi su’alu (köpek havlaması öksürüğü), bir düzgün (öksürük) sonra diğeri (olur)...^{61]}

Bu örnek metinlerde de görüldüğü üzere değişik öksürük tipleri ve hemoptizi ortak semptom olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte tüberküloz teşhisinde hemoptizi önemli bir semptom olmakla birlikte patognomonik^{62]} değildir. Hemoptizi; pnömoni, bronşit, bruselloz, akciğer kanseri ve kistik fibrozis gibi akciğeri etkileyen başka hastalıklarda da görülebilmektedir. Ayrıca akciğer tüberkülozunun hem aktif hem de kronik dönemlerinde hemoptizi görülebilmektedir.^{63]}

Tüberküloz basili birçok organ ve dokuya yerleşip hastalık nedeni olabilir. Tüberküloz menenjitte de merkezi sinir sistemindeki beyin zarlarının basil tarafından enfekte edilmesi söz konusudur. Klinikte ateş, kusma, baş ağrısı, ense sertliği, mental durumun etkilenim derecesine göre genel durum bozukluğu ve bazı sinir işlev bozuklukları görülebilmektedir.^{64]} Aşağıdaki metinde özellikle baş ağrısı, kusma ve sonucunda ölümün geliştiği vurgulanmaktadır.

“Temporal^{65]} baş ağrısı onu yakalarsa ve [sürekli bağırsırsa], büyük ölçüde (bolca) kusar ve yataktan kalkamazsa, bir hayaletin eli (değmiştir), (o) ölecek.”^{66]}

Tüberküloz basilinin kemiklere de yerleşmesi mümkündür. Ancak bu süreç uzun bir dönemde gerçekleşir. Kronik omurga tüberkülozuna “Pott Hastalığı” denir. Kemikteki basilin ara ara aktif duruma geçmesiyle kemik dışında apse birikmesiyle paravertebral apseler oluşur, bu apseler de “pott apsesi” denir. Aşağı bölgelere yer çekiminin etkisiyle özellikle kalçalarda bu apse birikimleri izlenebilir. Omurga kemiği üzerinde basilin yıkıcı etkisi vardır. Bunun sonucu olarak omur-

60 Museum Number of Cuneiform Tablets in the British Museum (BM), (BM 78963: 40).

61 BAM55b iii 55; cf. SAM575 iv 34 [AOAT 43.331].

62 Patognomonik: Tanı koydurucu Kocaeli TTDK, TDK, s. 68.

63 Jennifer Susan Rashidi, “Paleoepidemiology of Mesopotamia and the Ancient Near East: The Impact of Zoonotic Diseases and Population Demographics on Infectious Disease Patterns”, *University of California (A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in Archaeology, Los Angeles 2011, s. 463.*

64 Rashidi, “Paleoepidemiology of Mesopotamia and the Ancient Near East: The Impact of Zoonotic Diseases and Population Demographics on Infectious Disease Patterns”, s. 464; Jesse T. Jacob, vd., “Acute Forms of Tuberculosis in Adults”, *The Journal of American Medicine*, 122, 2009, s. 12-17.

65 Temporal: Şakak. Kocaeli TTDK, TDK, s. 85.

66 Rene Labat, *Traiti Akkadien de Diagnostic et de Pronostic Midicieux*, 2 cilt., Académie Internationale D’histoire des Sciences, Paris 1952. (Labat TDP, Levha IV, ön satır 11).

ganın ön tarafında çökmeler oluşur ve kamburluk anlamına gelen omurgada kifoz deformitesine sebep olur.

Pott hastalığındaki tüberküloz basilinin omurgadaki bu yıkıcı etkisi, osteo arkeolojik çalışmaların inceleme alanındadır. Pott hastalığı için patognomonik kabul edilen omurga çökmesi (kifoz) ve gelişen ankiloz bulgusu omurga gövdesindeki tüberküloz basilinin litik (yıkıcı) etkisi sonucu oluşur.^[67]

“11.24 Eğer omurgası eğilmişse, böylece düzeltilemezse, (eğer) bu durum uzarsa, o ölecek.”^[68]

“11.25 Eğer omurgası düzeltilemeyecek kadar eğimli (kifotik) (ve) (omurga) fonksiyonları tam yerine getiremiyorsa, (eğer) uzun sürerse, o ölecek.”^[69]

Yukarıdaki metinlerde omurga eğilmesi (kifoz) ve sonrasında gelişecek olan ölümden bahsedilmektedir.^[70] Metindeki “omurga eğilmesi” kelimesi kifoz olarak yorumlandığında, kifozun tek başına bir ölüm nedeni olmadığını belirtmeliyiz. Ancak omurga tüberkülozu kifoz nedenleri arasındadır ve birincil tüberküloza bağlı olarak da ölüm gelişebilir. Ayrıca özellikle omurgaya ikincil yayılmış bir kemik kanseri metastazının da omurga deformitesi (kifoz) oluşturması ve birincil kansere bağlı da ölüm gelişmesi mümkündür. Muhtemelen metindeki omurga deformitesi tüberküloz, kanser metastazı gibi ciddi bir hastalığın sonucudur. Bu birincil hastalıklara bağlı olarak da ölüm gelişmiş olabilir.

Tartışma

Binlerce yıllık insanlık tarihi hafızası Sumer’de yazının bulunmasıyla bugünlere aktarılmıştır. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda bugüne kadar Mezopotamya medeniyetiyle ilgili bulunan kil tablet sayısı yaklaşık 100 bin civarındadır. Eski Babil Devleti’nin 6. kralı olan Hammurabi Dönemi’nde (MÖ 1728-1686) Babil merkezli güçlü bir siyasi yönetim oluşturmuştur. Bunu iktidarının ilerleyen daha güçlü yıllarında hukuki alanda yapmış olduğu kanunlarla desteklemiştir. Yapmış olduğu kanunlarda cerrahlar ile ilgili maddelerde alacağı ücretler ve uygulama esnasında gelişecek yanlış işlemlere verilecek cezalar belirtilmiştir.^[71] Bu kanunlar-

67 Donald J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Smithsonian Institution Press, Washington D.C. 2003; Eric Crubezy, vd., “Identification of Mycobacterium DNA in an Egyptian Pott’s Disease of 5400 Years old”, *Comptes Rendus de l’Academie Des Sciences*, 321, 1998, s. 941-951.

68 DPS, XIID iii 33 = TDP 106 iii 33; cf. DPS XV:47 [AOAT 43.153].

69 DPS XII D iii 34= TDP 106 iii 34.

70 Scurllock, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, s. 251.

71 Yusuf Kılıç ve Fatih Erdem, “Eski Mezopotamya Hukûku’nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2/7, Aralık, 2015, s. 10-126.

daki ilgili maddelerin incelenmeleri sonucunda; o dönemlerde travmaya uğramış hastaya cerrahi müdahalelerde bulunulduğunu söyleyebiliriz. Ama bu cerrahi müdahalenin sınırları nedir bunu tam bilmiyoruz. Ancak küçük çaplı apse boşaltma gibi cerrahi müdahalelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca başka Mezopotamya kayıtlarına göre 3. ve 4. kaburgalar arasından yapılan cerrahi kesi ile Akciğer ve plevral^[72] apse drenajı tarif edilmiştir.^[73]

Tıp amaçlı olmamakla birlikte sağlıklı ilgili konuların yer alması nedeniyle kral kroniklerine de yazılı kaynak olarak başvurulabilir. Kronikler özellikle Asur ve Babil devletleri döneminde yazılmıştır. Dönemin önemli olayları resmi yazıcılar tarafından kayıt altına alınmıştır. MÖ 1. binyılda yazılan Yeni Babil ve Yeni Asur Dönemi kronikleri büyük bir önem taşımakla birlikte sayıları 45 olarak bildirilmiştir.^[74] Kroniklerde özellikle kralları ilgilendirenler olmak üzere bazı hastalıklardan bahsedilmiştir. Ancak dönemin siyasi yapısına hizmet etme düşüncesiyle kralların sağlık sorunları kroniklere yeterince gerçekçi yansıtılmamıştır. Üstelik kronikler genel yapı itibarıyla kısa ve sade bilgiler içerir. Bu nedenle *Sakikku* gibi belgelere göre tıp ve hastalık bilgileri daha az oranda bulunabilmektedir. Yeni Babil Kronikleri'nin nerede yazıldığı konusu tartışmalıdır. Ancak Tanrı Marduk'un Babil'deki Esagila Tapınağı ve Borsippa'daki Ezina Tapınağı ile bağlantılı katipler tarafından yazıldığı düşünülmektedir.^[75] Kronikler sadece Asur ve Babil Devletleri'ndeki olaylar hakkında değil aynı zamanda çevre ülkeler hakkında da bilgiler vermektedir.

Oysa ki sağlık konularını içeren *Sakikku*/SA.GİG serisi gibi çivi yazılı kaynaklar bizim için çok daha değerli bilgiler sunar. *Sakikku*, semptomlar anlamına gelmekle birlikte "tanı el kitabı" şeklinde de adlandırılan çivi yazılı tablet serisidir. *Sakikku*/SA.GİG serisi 40 tablettten oluşmakta olup, tıbbi teşhis ve tedavi anlamına gelmektedir. R. Labat tarafından çalışılan bu tabletler en büyük ve en derli toplu seridir. *Sakikku* her ne kadar Asur döneminde yazılmış olsa da içerik itibarıyla Sumer Dönemi'nden beri gelen kadim tıp bilgi birikiminin devamı ve sonucudur.^[76] *Sakikku*'daki çivi yazılı belgeler, hastaların durumlarının semptomlarına göre tanımlanması ve hastalığın prognozunun belirlenmesi gibi bilgilerden oluşmaktadır. Bu serilerin tedavi bildirim konusunda, her zaman bilgi verme düşüncesi yoktur.^[77]

72 Plevral: Akciğer zarı (ile ilgili). Kocaelli TTDK, *TDK*, s. 69.

73 Guido Majno, *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*, Harvard University Press, Cambridge 1975, s. 461.

74 Albert Kirk Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Language Arts & Disciplines, Eisenbrauns 2000, s. 145.

75 Caroline Waerzeggers, The Babylonian Chronicles: Classification and Provenance, *Journal of Near Eastern Studies*, 71(2), 2012, s. 285, 291, 295.

76 Heeßel, "Diagnosis, Divination And Disease: Towards An Understanding Of The Rationale Behind The Babylonian Diagnostic Handbook", s. 100-101.

77 Erdem, *Eski Mezopotamya'da Kehanet Geleneği*, s. 199.

Yazılı kaynaklarda geniş tıp alanları arasında enfeksiyon hastalıkları konularında da ele alınmıştır. Basit yumuşak doku enfeksiyonları için Eski Mezopotamya'da Akadca "samānu" ifadesi kullanılmaktadır.^[78] Apsenin olgunlaşmadığı sert ve ısı artışının olduğu dönemde yumuşak doku enfeksiyonu durumunda *samānu*dan ayrı olarak "midru" kelimesi kullanılmıştır.^[79] Selülit sonrasında gelişecek olan apse oluşumu da metinlerde yerini almıştır. Apsenin boşaltılması ve sonrasında yapılan temizlik, debritleme ve pansuman uygulamaları olduğu metinlerde görülebilmektedir. Büyük cerrahi girişimlerin Eski Mezopotamya'da varlığı bilinmemekle birlikte apse boşaltma gibi küçük cerrahi girişimlere rastlanabilmektedir.

Cerrahi işlemler konusunda imkanlar dar olsa da bulaşıcı enfeksiyon hastalıkları da metinlerde yer almaktadır. "malaria" olarak tıp literatüründe bilinen sıtma hastalığı çok eski çağlardan beri insanoğlunu etkileyen bir çevre sağlığı sorunudur. Sıtma hastalığı genellikle bataklık ve durgun sular bölgelerinde görülmesi nedeniyle bataklıklardaki kötü koku ve gazlarla hastalık arasında ilişki kurulmuştur. Bataklıktaki gazların ve kötü kokunun solunmasının sıtmaya neden olduğu düşüncesi mevcuttu.^[80] Latince'deki mal (kötü) ve aria (hava) kelimelerinin birleşiminden oluşan "malaria" kelimesini ilk kullanan İtalyan hekim Francesco Torti'dir.^[81]

Bununla birlikte geçmiş Neolitik Çağ'a kadar uzanan sıtma hastalığından birçok medeniyetin etkilendiği düşünülmektedir. Hatta Roma'nın yıkılmasında bu hastalığın etkisi olduğunu savunan görüşler de mevcuttur.^[82] Bununla birlikte ilk yazılı metinlerin sahibi Eski Mezopotamya Dönemi'ne ait belgelerde sıtma hastalığını tam olarak karşılayan bir kelime henüz bulunamamıştır. Ancak hastalığın tam adı olmasa da sıtma ile ilişkili olan sivrisinek ve bataklık kelimeler tespit edilmişlerdir. Akadca bataklık kelimeleri "abālu(m)", "appāru" olarak tanımlanırken sivrisinek ise Akadca "zaqqitu", "baqqu(m)", "baqbaqqu" olarak belirtilmiştir.^[83]

Sıtmanın günümüz tedavisinde etkin rol oynayan kinin maddesinin 18. yüzyılda bulunmasına kadar bilinen dünyayı etkileyen birçok pandemi yapmıştır. Peru'daki yerlilerin kına ağaç kabuklarından elde ettikleri bir tozu sıtma tedavisinde kullandıklarını Juan Lopez adlı bir din adamının yayınlaması tedavide bir milat

78 Scurlock, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, s. 62.

79 Scurlock, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, s. 66.

80 Recep Akdur, "Sıtma ve Sıtma Salgınları Tarihi", *Bilim Tarihi Araştırmaları*, 2/1, 2006, s. 1.

81 Ata Ünal, *Sıtma, Yeni Cezaevi Matbaası* (Üçüncü Basım), Ankara 1945, s. 1-203; William Vincent, "An Overview of Malaria", *Quest Diagnostics*, 11/8, 2004, s. 54-59.

82 Ali Can Korkmaz, vd., "Sıtma Küresel Bir Halk Sağlığı Sorunu mu? Nedenler ve Sonuçları ile İlgili Güncel Durum Tespiti", *Sağlık ve Toplum* (3), 2020, s. 28.

83 Gökhan Kaçınıcı, "Eski Mezopotamya'da Sıtma Hastalığı", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Şükran Köse, vd.(der.), *Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Gece Kitaplığı Yayınları*, Ankara 2017, s. 103.

niteliği taşımaktadır. Sonrasında 18. yüzyılda kına kabuğundan kinin maddesinin Fransız doktorlar tarafından elde edilmesiyle büyük bir başarıya ulaşılmıştır.^[84]

Modern tedavi anlayışının 18. yüzyıldan itibaren gelişmesine rağmen Eski Mezopotamya tıbbında sıtma hastalığı kliniğinin bilindiği metinlerden anlaşılmaktadır. Özellikle döngüsel ateş nöbetleri *āšipu* tarafından tarif edilmiştir. Ayrıca suyun durağan veya akışkan olmasının hastalığa zemin hazırlaması Eski Babil Kralı Hammurabi Dönemi'ne ait bir metinde de belirtilmiştir. Koruyucu hekimlik açısından da çevresel etmenlerin kontrol altına alınması oldukça önem arz eden bir durumdur.

Sıtma gibi kuduz da bir diğer hem halk sağlığı sorunu hem de enfeksiyon hastalığıdır. Kuduz hastalığı; başta köpek gibi hasta hayvanların, insanları ısırması sonucu oluşmaktadır. Bu hastalıkta insandan insana geçiş ispatlanamamıştır. Kuduz hastalığının köpeğin evcilleşmesi sonrasında daha önemli olduğu düşünülmektedir. Eski Mezopotamya metinlerinde kuduz hastalığı ismiyle ilgili bir kayda henüz ulaşılamamıştır. Ancak hastalığın klinik semptomlarının tarif edilmesi mevcuttur. Bununla birlikte saldırgan karakterde anormal davranış gösteren köpekleri kuduz köpek olarak yorumlamak mümkündür. Bu köpekler metinlerde Akadca *kalbu(m) šegûm*, Sumerce UR.IDIM/UR.MUZ.DA olarak geçmektedir.^[85] Mezopotamya insanının gözlemleri sonucunda köpeğin yarasını yalayarak salyasıyla tedavi etmeye çalışması anlamlı bulunmuştur.^[86] Babil'deki hasta olan uzuv veya yaranın köpeğe yalıtılması şeklinde olan "zuwi ritüeli" (arınma ritüeli), Hititlerde de tatbik edilmiştir. Benzer şekilde Eski Yunan'da doğumun kolay geçmesi için yapılan Eileithya Kültü^[87] ve kör insanın gözlerinin tedavisi için yapılan Asklepios Kültü'nde^[88] köpeğin ilgili bölgeyi yalaması söz konusudur.^[89] Eski Mezopotamya'dan Anadolu'daki Hititlere oradan da Antik Yunan Medeniyeti'ne köpek salyasının şifa

84 Korkmaz, *Sıtma Küresel Bir Halk Sağlığı Sorunu mu? Nedenler ve Sonuçları ile İlgili Güncel Durum Tespiti*, s. 28-29

85 Kağnıcı, *Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Metinlerde Kuduz*, s. 36.

86 Nil Sarı ve Ayten Altıntaş, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 8.

87 Eileithya: Yunan mitolojisinde ebe tanrıça olarak bilinir ve kadınların doğumlarına yardımcı olur. Delos'da ki Kynthos Dağı kutsal alanında hamile olarak yalvaran kadın figürleri tasvir edilmiştir. Leyla Erdemir, "Eski Yunan ve Roma dünyasında şifacı tanrıçalar ve şifacı kadınlar arasındaki ilişki", *Anadolu Araştırmaları (Anatolian Research)*, 22, s. 55-74.

88 Asklepios Kültü: Yunan mitolojisinde şifacı tanrıdır. Hygea adlı kızından hijyen kelimesinin köken almaktadır. Bir diğer kızı ise Panakeia şifalı bitkiler uzmanıdır. MÖ 7. yüzyıldan önceki heykel ve fresklerde tıp uzmanı olarak tek tek Askleios ailesi üyelerinin tasvir edildikleri görülmektedir. Leyla Erdemir, "Eski Yunan ve Roma dünyasında şifacı tanrıçalar ve şifacı kadınlar arasındaki ilişki", *Anadolu Araştırmaları (Anatolian Research)*, 22, 2019, s. 55-74.

89 Chryssa Bourbou et Petnos Themelis, "Child Burials at Ancient Messene", *L'Enfant et lamort dans l'Antiquité I, Actes de la table ronde internationale organisée à Athènes, Ecole française d' Athènes*, D. Boccard (eds), Paris 2010, s. 116.

unsuru olduğu inancı geçmiştir. Geniş bir zaman dilimi ve coğrafyada köpek salyasından şifa beklentisi oluşmuş ve bununla ilgili ritüeller yapılmıştır.

Köpek salyasının bu şifa veren özelliği Mezopotamya metinlerine de yansımıştır. Tanrıça *Gula* için büyük şifacı anlamında “*bēlet balāti*” veya “*azugallatu*” kelimeleri kullanılmaktadır.^[90] Bu tanrıçanın kutsal hayvanı salyasındaki şifa özelliğine inanılan köpektir.^[91] Tanrıça *Gula* Sumer döneminde Ninisinna adıyla anılmaktaydı. Kutsal hayvanı ise yine köpektir.^[92] Mezopotamya’da İsin Kenti’nde Tanrıça *Gula*’ya ait “*é-u-gi-7-ra*” yani köpek tapınağı anlamında kült merkezi bulunmaktaydı.^[93] Eski Mezopotamya’daki köpeğin bu olumlu imajının yanında köpeğin kuduz mikrobunu taşıyor olması köpeğe karşı olan bakış açısında olumsuz bir sonuca neden olmamıştır. Bunun bir yansıması olarak Tanrıça *Gula*’ya ait hiçbir köpek figüründe kuduz köpek görüntüsü yoktur.^[94] Eski Mezopotamya’da köpeğin kutsal salyasına olan saygıyla birlikte köpeğe karşı olan olumlu bakış açısının da etkisiyle kuduz köpekte gelişen agresif saldırgan davranışlar olmasına rağmen, kuduz köpeğe hastalık nedenleri arasında sayılan “kötü ruhların kovulması” şeklinde farklı bir rol verildiği görülmektedir.^[95] *Gula* heykelciklerinin bu inançla tapınak girişlerine gömüldüğü düşünülmektedir. Aynı inancın başka bir yansıması olarak kuduz köpek figürü, başka yaratıklarla birlikte Babil ve Asur krallarının saray kapılarında bulunmaktadır. Yine benzer şekilde Orta Babil Dönemi’nde sınır taşı anlamına gelen “*kudurru*” taşlarında Tanrıça *Gula* betimlemesi bulunmaktadır.^[96]

Babil Yaradılış Destanı olarak bilinen Enuma Eliş’te, geçen Tiamat-Marduk mücadelesi esnasında Tiamat’ın yaratıkları içinde kuduz köpekte bulunmaktadır. Bu mücadelenin sonunda Tiamat ve yaratıklarının Marduk, Ea, Asurluhi gibi iyi tanrıların üstünlüğünü kabul ederler.^[97] Bu şekilde kuduz köpek demonu da iyi tanrıların kontrolüne geçerek kötülöklere karşı kullanılmış ve kuduz köpeğin yıkı-

90 H. Hande Duymuş Florioti, “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/55, CAD/K,71, 2014, s. 57.

91 Neue Folge, *Abhandlungen / Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Heft*, C. 79, München 1977, s. 136; Duymuş Florioti, “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği”, s. 71.

92 Jane R. McIntosh, *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*, Santa Barbara, California 2005, s. 337.

93 Tallay Ornan, “The Goddess Gula and Her Dog”, *Israel Museum Studies in Archaeology*, 83/20, 2004, ss. 17,19.

94 Duymuş Florioti, “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği”, s. 59.

95 Kağnıcı, “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Metinlerde Kuduz”, s. 33.

96 Ornan, “The Goddess Gula and Her Dog”, s. 17, 19

97 Enuma Eliş: Asurbanipal Kütüphanesi’nden çıkartılan tabletlerden elde edilen destanda yaradılış öyküsü bulunmaktadır. Babil’in baş tanrısı Marduk’un ön planda olduğu destanda Tiamat ordusuyla savaşı konu edilir. Destandaki asıl amaç Marduk’un baş tanrılığının kozmolojik olarak açıklama getirmek için evrenin yaratılışı ve Tiamat’ın yenilmesi gibi konulara girilmiştir. Bu belge dinsel olduğu kadar Babil’i Anunnaki’lerin inşa etmesini de anlatarak Babil’in siyasi yönünü de ön plana çıkartmaktadır. Alexander Heidel, *Enûma Eliş, Babil Yaradılış Destanı*, (Çev. İsmet Birkan), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s. 12-25.

cı gücü kötü ruhların korkutularak uzaklaştırılmasında rol üstlenmiştir.

Kuduz hastalığının bir semptomu olan su içme korkusu (hidrofobi), kuduz köpeğin yutma kaslarının fonksiyonlarının bozulması sonucunda su içmekte zorlanmayla birlikte su içme korkusuna dönüşmektedir. Susuzluk hissinin verdiği durum köpeğin daha da saldırganlaşmasına neden olur. Suyu ve temizliği Eski Mezopotamya'da Tanrıça Ea ve Asurluhi temsil eder. Kuduz köpeğin su içmedeki güçlüğü ve sudan korkuyor görünmesi ve bir süre sonra da kuduz köpeğin ölmesi, su tanrıçalarının kuduz köpeğe karşı üstünlük kurması olarak da görülebilir.

Kuduz gibi geçmiş dönemdeki insanları derinden etkileyen bir diğer hastalık da Lepra'dır. Bu hastalığa *Hansen Hastalığı* ismi de 1873 yılında Dr. Armauer Hansen tarafından keşfedilmesinden dolayı verilmiştir.^[98] Teşhis 19. yüzyılda olsa da Babil metinleri başta olmak üzere Eski Mezopotamya'ya ait birçok metinde lepradan bahsedilmektedir.^[99] Hammurabi Kanunları'nı değiştirecek kişilerle ilgili maddelerde lepraya yakalanmaları için lanetlendikleri görülmektedir.^[100] Lepra'nın Mezopotamya'ya geldiği kaynak konusunda da farklı görüşler ortaya atılmıştır. Yakın Doğu'ya bu hastalığın Büyük İskender'in Doğu Seferi (MÖ 327-326) sırasında getirildiği düşünülmektedir. Ancak Hammurabi Kanunları'nda hastalığın geçiyor olması bu teoriyle çelişmektedir. MÖ 3. binyılda Hindistan-Mezopotamya arasındaki ticari faaliyet sonucunda kurulan iletişim, Mezopotamya'ya Hindistan'dan geldiği teorisini de desteklemektedir.^[101] Moleküler analiz çalışmaları ise lepranın kaynağı olarak Yakın Doğu ve Afrika'yı işaret etmektedir.^[102] Lepra'nın tarihsel kökenin araştırılmasında lepra mikrobinin kemik üzerinde yaptığı değişikliklerin izi sürülmektedir. Lepra vakalarının %5'inde kemik üzerinde bulguya rastlanabilir. Her Lepra vakasının kemikte iz bırakması beklenmez.^[103] Lepra ve tüberküloz gibi kemikte iz bırakan hastalıklarda moleküler düzeyde DNA çalışmaları yapılarak bu hastalıkların geçmiş dönemlerle ilgisi kurulabilmektedir.

Laboratuvar ortamındaki moleküler çalışmaların yanında Mezopotamya metinlerinde de Lepraya ilgili veriler bulunmaktadır. Metin incelemelerinde Sumer-

98 Rashidi, *Paleoepidemiology of Mesopotamia and the Ancient Near East: The Impact of Zoonotic Diseases and Population Demographics on Infectious Disease Patterns*, s. 469.

99 Joe Zias, "New evidence for the history of leprosy in the ancient Near East: An overview. In CA Roberts", *The Past and Present of Leprosy: Archaeological, Historical, Paleopathological and Clinical Approaches*, M.E. Lewis and K. Manchester (ed.), *Archaeopress*, Oxford 2002, ss. 259-268; Marten Stol, "Leprosy: New Light from Greek and Babylonian Sources", *Jaarbericht Ex Oriente Lux*, 30, 1987 s. 24-31.

100 Debra A. Chase, "Evidence of Disease in Ancient Near Eastern Texts: Leprosy in the Epilogue to the Code of Hammurabi", *Human Paleopathology: Current Syntheses and Future Options* Ortner, D.J., and Auferheide, A.C. (eds.), Smithsonian Institution, Washington D.C. 1991, s. 200-204.

101 Rashidi, *Paleoepidemiology of Mesopotamia and the Ancient Near East: The Impact of Zoonotic Diseases and Population Demographics on Infectious Disease Patterns*, s. 469-470.

102 Marc Monet, at all, "On the Origin of Leprosy", *Science*, 2005, s. 1040.

103 Donald Resnick ve Gen Niwayama, *Diagnosis of Bone and Joint Disorder*, Philadelphia- Saunders 1995.

ce SAHAR, SUB.BA kelimelerinin yanı sıra, Akadca *saharšubbû*, *epku* ve *garābu* kelimelerinin leprayla ilişkili olduğu düşünülmektedir.^[104] Bu kelimelerden “tozla kaplı” anlamına gelen *saharšubbû* ifadesi lepramatöz, Lepra'nın cilt lezyonlarının tümünü tarif ediyor olabilir. Lepra'da görülen hipopigmente granüler lezyon tipini *garābu* kelimesi karşılarken, cildin değişik renklerde kalınlaşması şeklindeki lepra tipini ise *epku* kelimesi karşılamış olduğu ihtimal dâhilindedir. *Garābu*'nun kafada görülen bir cilt hastalığı olduğu, *epkunun* ise yeni doğan döneminden itibaren bebeklerde görülen pullu karaktere sahip bir cilt hastalığı olduğu da bildirilmiştir.^[105]

Eski Mezopotamya'da hastaların iyileşene kadar diğer insanlardan uzak bölgelerde izole bir yaşam sürmeleri gerekmekteydi.^[106] Yalnız yaşama cezasının dönemin inanç sistemi içerisinde yorumlandığında tanrılar tarafından verilen bir ceza niteliğinde olduğu, hatta ölüm sonrasında yeraltı dünyasında da benzer bir şekilde cezanın uygulanmaya devam edeceği inancı hakimdir.^[107] Lepra'lı hastaların sosyal izolasyonunun toplumun geniş tabakalarında uygulandığı görülmektedir. Buna kutsal meslek grupları içerisinde bulunan kahinlik, rahiplik gibi mesleklerde dâhildir. Babil metinlerinden de anlaşıldığına göre *barû* (kâhin) örneğinde olduğu gibi rahiplerin tanrı vekili olmaları durumundan hareketle kusursuz fiziksel bir görünüşe sahip olmaları ve belirgin bir hastalığa maruz kalmamaları gerekmektedir.^[108] Sosyal yönden izolasyon uygulaması din adamlarına da bu inanç çerçevesinde uygulanabilmekteydi.^[109] Bu durum da söz konusu izolasyon ve karantina önlemlerinin sıradan kişilere daha yaygın olarak uygulanabildiği kanaatine varılmasına imkân sağlamaktadır.

Eski Mezopotamya metinlerinden anlaşıldığına göre Lepra'nın önemi ve tehlikesi bilinmekteydi. Dönemin inanç sistemine göre söz konusu hastalık tanrının cezası olarak düşünülerek kişinin sosyal izolasyonu güçlü bir şekilde sağlanabilmıştır. Sonuç itibarıyla hastalığın bulaştırıcı özelliğinin bilindiği ve bulaşıcı hastalıkların en önemli kuralı olan “hasta kişilerin izole edilmesi” metodu dini yönden güçlendirilerek Eski Mezopotamya'da uygulanmıştır. Bununla birlikte, iyileşen Lepra'lı hastaların yaşadıkları topluma geri dönmelerine izin verilmekteydi.^[110] Söz konusu

104 Gökhan Kaçnıcı, “MÖ II. ve I. Binyıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar”, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Fevzi Çakmak, vd.(eds), Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018, s. 37.

105 Rashidi, *Paleoepidemiology of Mesopotamia and the Ancient Near East: The Impact of Zoonotic Diseases and Population Demographics on Infectious Disease Patterns*, s.472.

106 Robert D. Biggs, *Veröffentlichungen des Instituts für Historische Anthropologie*, 1978, s. 91-114.

107 Stol, “Leprosy”, *New Light from Greek and Babylonian Sources*, s. 24-31.

108 Anne Löhnert, *State Archives of Assyria Bulletin*, XVI, 2007, s. 273; Wilfred G.Lambert, “Enmeduranki and Related Matters”, *Journal of Cuneiform Studies* 21, (II-28), 1967, s. 132.

109 Karel Van Der Toorn, “Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia”, Van Gorcum, Assen 1985, s. 29; Wilfred G. Lambert, *Ancient Mesopotamian Religion and Mythology: Selected Essays*, Religion and Mythology: Selected Essays, (Eds. A. R. George - T. M. Oshima), Mohr Siebeck, Tübingen 2016, s. 193.

110 Kaçnıcı, “MÖ II. ve I. Binyıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar”, s. 47.

bu uygulamalar dini inançların insanların sağlık konuları dahil olmak üzere sosyal yaşantıları üzerinde ne kadar önemli olduğunu da görülmektedir.

Mycobacterium ailesinin neden olduğu bir diğer hastalık tüberkülozdur. Mycobacterium Tuberculosis insandaki tüberküloz hastalığının nedeniyken, sığırlardaki hastalık nedeni ise Mycobacterium Bovis isimli basildir. Sığır ve insandaki hastalık nedenleri aynı mikroorganizma ailesindedir. Bu nedenle tüberküloz hastalığının tarihsel kaynağı konusundaki araştırmalar sığırların insan hayatındaki öneminin arttığı 10 bin yıl öncesi dönemde Bereketli Hilal'de evcilleştirilme süreçlerine yoğunlaşmaktadır. Bu görüşe göre insana hastalık sığırlardan geçmiştir. Bu dönemde sığırların evcilleştirilmesi sonrasında mycobacterium türünün evrimleşmesiyle insana geçtiğini savunulmaktadır.^[111] Oysa ki, mikrobun yaşının 2,5 milyon yıldan fazla ve kökeninin de Afrika olduğu filogenetik çalışmalarla gösterilmiştir.^[112] Başka bir araştırmada ise Afrikadan insanın çıkmasıyla eş zamanlı olarak Mycobacterium kompleksi ortaya çıkmıştır. Sonrasında Mycobacterium Lepra ve Mycobacterium Pylori günümüzden 20-30 bin yıl önce insanlarda yayıldığı düşünülmektedir. Hayvanlarda hastalık yapan M. Bovis ve M. Caprae gibi basillerse 13 bin yıl önce Bereketli Hilal'de sığır ve keçinin evcilleşmesi döneminde ortaya çıktığı savunulmuştur. Hatta diğer görüşlerin aksine hastalığın insandan hayvana geçtiği iddia edilmiştir.^[113] Tüm bu iddialara rağmen MÖ 10. bin yıl öncesine tarihlenen tüberküloza ait bir kanıt henüz ulaşılamamıştır. Ancak sığırların evcilleştirilmesinin hastalığın insanlar üzerindeki etkisini artırmış olması muhtemeldir.^[114]

Mycobacterium Tuberculosis basili günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık olarak 1/3'ünü enfekte etmesine rağmen insanda basil aktif hastalık yapmadan uzunca yıllar kalabilmektedir. İmmun sistem zayıflamasıyla birlikte bulunduğu organa göre tüberküloz hastalığı aktive olabilir.^[115]

Özellikle aDNA çalışmaları Mycobacterium grubu bakterilerde yapılabilmektedir. Bunun nedenleri şunlardır:

1. Lepra ve tüberküloz gibi hastalıkların kemikte bulgu bırakmaları,
2. Bu grup bakterilerin çevresel rezervuarları olmadığı için zorunlu patojen olmaları nedeniyle izole edilebilmeleri,

111 Aidan Cockburn, *The Evolution and Eradication of Infectious Diseases*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1963, s. 255; Don Brothwell ve A. Sandison, *Diseases in Antiquity*, Springfield: C.C. Thomas 1967, s. 249.

112 AL Hughes, "Genomewide pattern of synonymous nucleotide substitution in two complete genomes of *Mycobacterium tuberculosis*", *Emerging Infectious Diseases*, 8, 2002, s. 1342-1346.

113 Thierry Wirth, vd., "Origin, Spread and Demography of the *Mycobacterium*", *PLoS Pathog*, 2008, s. 1-10.

114 Rashidi, *Paleoepidemiology of Mesopotamia and the Ancient Near East: The Impact of Zoonotic Diseases and Population Demographics on Infectious Disease Patterns*, s. 1-4.

115 Kalender, *Eski Değil Eskimeyen Hastalık:Tüberküloz*, s. 59.

3. Bu bakterinin hücre duvarı yapısının kalın olması ve yoğun yüksek yağ asidi içermesi nedeniyle bozulmasının gecikebilmesi,
4. Lepra ve tüberküloz genomlarının haritalanmış olması sayılabilir.

Bu çalışmaların artması aynı aileden olan lepra ve tüberküloz gibi hastalıkların geçmiş dönemlerdeki süreçlerinin daha iyi anlaşılması açısından oldukça önem taşımaktadır.

SONUÇ

Özellikle çivi yazılı metinlerin konunun uzmanları tarafından çok yönlü değerlendirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Mezopotamya tıbbının kaynakları üzerinde ilerleyen zamanlarda yapılacak olan çok yönlü çalışmalarla birlikte günümüz hastalıklarının tarihini daha iyi aydınlatacağı kuvvetle muhtemeldir. Eski Mezopotamya'da enfeksiyon hastalıkları branşında önem arz eden bu hastalıklar bazında yapılan değerlendirmelerde söz konusu hastalıkların büyük oranda tarif edildikleri görülmektedir. Şifacılar hastalıkları çok iyi gözlemleyerek semptomlar zemininde adlarını belirtmeden tarif etmişlerdir. Özellikle lepra gibi bulaşıcı hastalıklarda, dönemin inanç sisteminin de etkisiyle hastaların izolasyonlarının sağlandığı görülmektedir. Mikrobun bilinmediği bir dönemde kuduz gibi enfeksiyon hastalıklarının yıkıcı etkisinin ve bulaştırıcılığının farkında bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta köpeğin inançtaki kutsal yerine rağmen bulaştırıcılıktaki rolü göz ardı edilmemiştir. Sıtma gibi hastalıkların oluşumunda durgun suların varlığı gibi çevresel faktörler ve sivrisineğin hastalığındaki etkinliği bilinmektedir. Basit yumuşak doku enfeksiyonları ve apse oluşumlarında basit tedavi yöntemleri de tarif edilmiştir. O günün şartlarında tedavi noktasında yeterli olunmasa da hastalıkların gözleme dayalı olarak büyük oranda tarif edildiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Çivi Yazılı Belgeler:

- BE, The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania, Series A: Cuneiform Texts, (BE31.60(+) ii 37-43//K3274 r 1;5' //BAM 354 iv 6//SpTU4.1291 4-5).
- BM, Museum Number of Cuneiform Tablets in the British Museum, (BM 78963:40).
- DPS The Diagnostic and Prognostic Series of Tablets, (edited in this volume 1.1.3 to 1.1.40), (DPS XXXIII:23 [AOAT 43.354]), (DPS XXXIII:24 [AOAT 43.354]), (DPS XIII iii 33 = TDP 106 iii 33; cf. DPS XV:47 [AOAT 43.153]), (DPS XII D iii 34= TDP 106 iii 34),(DPS XXIP:22-23 [AOAT 43.253]), (DPS XXXIII:25 [AOAT 43.354]), (DPS XVI:73'-74' [AOAT 43.178]), (DPS IX A 57-58 = TDP76:57-58).
- EBELING, Erich, *Keilschrifttexte aus Assur Religiösen Inhalts* (KAR), 2 vol. (1919-23) (KAR 117 r. ii 33-34//Hulin, Iraq 21.52:47).
- FREEDMAN, Sally M, *If A City is Set on A Height I: The Akkadian Omen Series Šumma Alu İna Mēlê Šakin* (Tablet 1-21), *Occasional Publications of Samuel Noah Kramer Fund 17*, Philadelphia 1988, ss. 308-309.
- GURNEY, Oliver Robert - J. J. Finkelstein, *The Sultantepe Tablets (STT)*, Occasional Publications of the British

- Institute of Archaeology at Ankara 3 and 7. London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1957, 1964, (STT 89:103-105a, 109-112 [Stol, Epilepsy 91-92]).
- KOCHER, Franz, *Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen* (BAM), Vol. 1-6 (1963-80), (BAM 231 i 1-18), (BAM 409 obv. ll'-12', 16'), (BAM55b iii 55'; cf. SAM575 iv 34 [AOAT 43.331])
- LAW OF ESNUNNA, §§ 56/57 A iv 20, 22.
- TOSUN, Mevrure - Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi- Saduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1975.
- TSUKIMOTO, *Priests and Officials* 199-200: 41-42.
- , *Priests and Officials* 199-200: 60.
- URUANNA, Uruanna ancient pharmacological plant-list, (Uruanna Ivi 4).
- ZA Zeitschrift für Assyriologie, (Whiting, ZA 75.182:1-9).

Modern Literatür:

- ADAMSON, P. B., "Eski Mezopotamya'da Cerrahi", (Çev. Gökhan Kağnıcı), *Tarih Okulu*, 1, 2008, ss. 92-104.
- , "The Influence of the King on Medical Practice in Ancient Mesopotamia", *Medicina Nei Secoli*, 1/1, 1989, ss. 13-22.
- AKDUR, Recep, "Sitma ve Sitma Salgınları Tarihi", *Bilim Tarihi Araştırmaları*, 2/1, 2006. ss. 1-11.
- BAYAT, Ali Haydar, *Tip Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2010.
- BIGGS, Robert D., *Veröffentlichungen des Instituts für Historische Anthropologie*, 1978.
- BULUT, Esra, "MÖ 3. ve 2. Binyıllarda Mezopotamya'da Sulama Kanalları ve Toplumsal Yaşama Etkileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30/2, Temmuz 2020, ss. 427-442.
- BROTHWELL, Don - A. Sandison, *Diseases in Antiquity*, Springfield: C.C. Thomas 1967.
- CAD, The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago M/1.
- CHASE, Debra A., "Evidence of Disease in Ancient Near Eastern Texts: Leprosy in the Epilogue to the Code of Hammurabi", *Human Paleopathology: Current Syntheses and Future Options Ortner*, D.J. - Auferheide, A.C. (eds.), Smithsonian Institution, Washington D.C. 1991, ss. 200-204.
- COCKBURN, Aidan, *The Evolution and Eradication of Infectious Diseases*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1963.
- CRUBEZY, Eric - LUDES, Bertrand - POVEDA, Jean-Dominique - CLAYTON, John - CROUAU-ROY, Brigitte - MONTAGNON, Daniel, "Identification of Mycobacterium DNA in an Egyptian Pott's Disease of 5400 Years old", *Comptes Rendus de l'Academie Des Sciences*, 321, 1998, ss. 941-951.
- DRIVER, Godfrey Rolles ve John C. Miles, *Codex Hammurabi, Babylonian Laws*, Vol 2, Clarendon Pres, Oxford 1955-56.
- DUYMUŞ FLORIOTI, H. Hande, "Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/55, CAD/K,71, 2014, ss. 45-70.
- ERDEM, Fatih, *Eski Mezopotamya'da Kehanet Geleneği*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Denizli 2020.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan, "Türk Tıp Tarihinde Kuduz Hastalığı ve Tedavisi Üzerine Yorumlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117/230, 2017, ss. 71-86.
- ERDEMİR, Leyla, "Eski Yunan ve Roma dünyasında şifacı tanrıçalar ve şifacı kadınlar arasındaki ilişki", *Anadolu Araştırmaları (Anatolian Research)*, 22, 2019, ss. 55-74.
- FOLGE, Neue, "Abhandlungen / Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse", Heft, C. 79, München 1977.
- FOSTER, Benjamin R., *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature I Second Edition*, CDL Press, Bethesda-Maryland 1996.
- GRAYSON, Albert Kirk, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Eisenbrauns: Language Arts & Disciplines, 2000.
- HEEßEL, Nils P., "Diagnosis, Divination And Disease: Towards An Understanding Of The Rationale Behind The Babylonian Diagnostic Handbook", *Magic And Rationality In Ancient Near Eastern And Graeco-Roman*, 2004, ss. 97-116.
- HEIDEL, Alexander, *Enûma Eliş, Babil Yaradılış Destanı*, (Çev. İsmet Birkan), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.
- HEMACHUDHA, Thiravat - LAOTHAMATAS, Jiraporn - RUPPRECHT, Charles E., "Human Rabies: a Disease of

- Complex Neuropathogenetic Mechanisms and Diagnostic Challenges", *Lancet Neurol*, 1, 2002, ss. 101-109.
- HUGHES A. L., "Genomewide Pattern Of Synonymous Nucleotide Substitution In Two Complete Genomes Of Mycobacterium Tuberculosis", *Emerging Infectious Diseases*, 8, 2002, ss. 1342-1346.
- JACOB, Jesse T., MEHTA, Aneesh K. and LEONARD, Michael K., "Acute Forms of Tuberculosis in Adults", *The Journal of American Medicine*, 122, 2009, ss. 12-17.
- KAĞNICI, Gökhan, "Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Metinlerde Kuduz", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, (Der. Çağrı Büke vd.), Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018, ss. 31-45.
- , "Eski Mezopotamya'da Sıtma Hastalığı", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Der. Şükran Köse, vd.), Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2017, ss. 99-116.
- , "MÖ II. ve I. Binyıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, (Der. Fevzi Çakmak, vd.), Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018, ss. 37-51.
- , "Tıbbi Bilginin İdeolojik Kullanımı Üzerine Okumalar: Yeni Babil Kroniklerinde Hastalıklar ve Babil Tarih Yazıcılığı", *Tarih Dergisi*, 69/1, 2019, ss. 1-36.
- KALENDER, Nurten - SÜTÇÜ ÇİÇEK, Hatice, "Eski Değil Eskimeyen Hastalık: Tüberküloz", *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 3/2, 2016, ss. 58-67.
- KARAGÖZ, Seda Arhan, *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji ABD Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- KILIÇ, Yusuf - ERDEM Fatih, "Eski Mezopotamya Hukuku'nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2/7 2015, ss. 10-126.
- KRAMER, Samuel N., *Tarih Sümer'de Başlar*, Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk, 2. baskı, Kabalci Yayıncılık, İstanbul 2014.
- KOCAELİ TÜRKÇE TIP DİLİ KURULU (TTDK), *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu(TDK)*, İkinci Basım, Kocaeli Üniversitesi Basımevi, Kocaeli 2007.
- KOCH, Ulla Susanne, *Mesopotamian Divination Texts: Conversing with the Gods, Sources from the First Millennium BCE*, Ugarit-Verlag, Münster 2015.
- KORKMAZ, Ali Can, vd., "Sıtma Küresel Bir Halk Sağlığı Sorunu mu? Nedenler ve Sonuçları ile İlgili Güncel Durum Tespiti", *Sağlık ve Toplum*, 3, 2020.
- LABAT, Rene, *Traiti Akkadien de Diagnostic et de Pronostic Midicaux-2*, Académie Internationale D'histoire des Sciences, Paris 1952.
- LAMBERT, Wilfred G., "Emmeduranki and Related Matters", *Journal of Cuneiform Studies* 21, (II-28), 1967.
- , *Ancient Mesopotamian Religion and Mythology: Selected Essays*, (Eds. A. R. George - T. M. Oshima), Mohr Siebeck, Tübingen 2016.
- LÖHNERT, Anne, *State Archives of Assyria Bulletin*, XVI, 2007.
- MAJNO, Guido, *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*, Harward University Press, Cambridge 1975.
- MCINTOSH, Jane R., *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*, Santa Barbara, California 2005.
- MONOT, Marc, at all, "On the Origin of Leprosy", *Science*, 2005, ss. 1040-1042.
- ORNAN, Tallay, "The Goddess Gula and Her Dog", *Israel Museum Studies in Archaeology*, 83/20, 2004, ss. 13-30.
- ORTNER, Donald J., *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, (Eds. Jane E. Buikstra), Smithsonian Institution Press, Washington D.C. 2003.
- RASHIDI, Jennifer Susan, *Paleoepidemiology of Mesopotamia and the Ancient Near East: The Impact of Zoonotic Diseases and Population Demographics on Infectious Disease Patterns*, University of California, Los Angeles 2011.
- RESNICK, Donald - Gen Niwayama, *Diagnosis of Bone and Joint Disorder*, Philadelphia- Saunders 1995.
- SAMPATH, Gade - PARIKH, S. - SANGRAM, P. - "Rabies post-exposure prophylaxis in malnourished children exposed to suspect rabid animals", *Vaccine*, 23, 2005, ss. 1102-1105.
- SARI, Nil - ALTINTAŞ, Ayten, *Tıp Tarihi ve Tıp etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- SCURLOCK, JoAnn - Bruton R. Andersen, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine, Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, Urbana - Chicago, 2005.
- STOL, Marten, "Leprosy: New Light from Greek and Babylonian Sources", *Jaarbericht Ex Oriente Lux*, 30, 1989, ss. 22-31.
- ÜNALAN, Ata, *Sıtma*, Yeni Cezaevi Matbaası (Üçüncü Basım), Ankara 1945.

- THEMELIS, Chryssa Bourbou et Petnos, "Child Burials at Ancient Messene", *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I, Actes de la table ronde internationale organisée à Athènes, Ecole française d'Athènes*, D. Boccard (eds), Paris 2010, ss. 111-128.
- TSIANG, Henri, "Pathophysiology of Rabies Virus Infection of The Nervous System", *Adv Virus Res*, 42, 1993, ss. 375-41.
- TOORN, Karel Van Der, "Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia", *Studia Semitica Neerlandica* 22, Van Gorcum, Assen 1985.
- VINCENT, William, "An Overview of Malaria", *Quest Diagnostics*, 11/8, 2004, ss. 54-59.
- WAERZEGGERS, Caroline, "The Babylonian Chronicles: Classification and Provenance", *Journal of Near Eastern Studies*, 71/2, 2012, ss. 285-298.
- WARREL, David, vd., "Rabies", *Infections of the central nervous system*, (Ed. Lambert HP), Philadelphia 1991, ss. 317-328.
- WILSON, J. Kinnier, "Babil'de Hastalıklar: Örnek Metinlere Dayalı Bir İnceleme", (Çev: Gökhan Kağnıcı), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23/2, 2008, ss. 261-274.
- WIRTH, Thierry vd., "Origin, Spread and Demography of the Mycobacterium", *PLoS Pathog*, 2008, ss. 1-10.
- YUHONG, Wu, "Rabies and Rabid Dogs in Sumerian and Akkadian Literature", *Journal of the American Oriental Society*, 2001, ss. 32-43.
- , "Rabies and Rabid Dogs in Sumerian and Akkadian Literature". *Journal of the American Oriental Society*, 121/1, ss. 32-43
- ZIAS, Joe, "New evidence for the history of leprosy in the ancient Near East: An overview". *The Past and Present of Leprosy: Archaeological, Historical, Paleopathological and Clinical Approaches*, (Ed. M.E. Lewis - K. Manchester), Archaeopress, Oxford 2002, ss. 259-268.

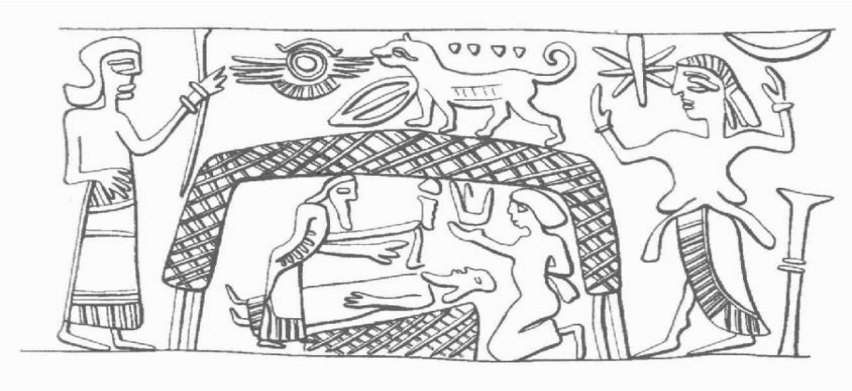

RESİMLER

Şekil 1: Hastanın Tedavi Edildiği Yer

(Marcopoli Antik Yakın Doğu Silindir Mühür Koleksiyonu'ndan Berkeley No: 231; Teissier 1984, 320, fig. 231.)

Şekil 2: Yeni Asur Dönemi Silindir Mühür (Hastanın, bir mekanda tedavisi yapılırken Tanrıça Gula ve köpeğide resmedilmiştir.)

(Tallay Ornan, İsrail Arkeoloji Müzesi Çalışmaları 3, 2004, 20, fig.17.)

Şekil 3: Tanrıça Gula'nın sağ elinde neşter, sol elinde bir tablet tutuyor. Yanında da köpeği mevcuttur.

(Geller, M. J. *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice*. 2010, Chichester. SH: 93), (Collon 1987: No. 793; photo courtesy D. Collon.)

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 187-214

Osmanlı Rumeli'sinde Paylaşılmayan Vakıf: Hâşim Bey Camii Vakfı

The Most Desired Vaqf in Ottoman Rumelia: Hâşim
Bey Mosque Vaqf

Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ¹

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
• bahaoztunc@gmail.com • ORCID > 0000-0002-6995-633X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Kasım / November 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 187-214

Atıf/Cite as: Öztunç, H. B., "Osmanlı Rumeli'sinde Paylaşılmayan Vakıf: Hâşim Bey Camii Vakfı - The Most Desired Vaqf in Ottoman Rumelia: Hâşim Bey Mosque Vaqf", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 187-214.

<https://10.51533/insanbilimleri.1021424>

<https://10.51533/insanbilimleri.1021424>

OSMANLI RUMELİ'SİNDE PAYLAŞILAMAYAN VAKIF: HÂŞİM BEY CAMİİ VAKFI

THE MOST DESIRED VAQF IN OTTOMAN RUMELIA: HÂŞİM BEY MOSQUE VAQF

ÖZ:

İslâmiyet'in önemli kurumlarından birisi olan vakıf kurumu, Osmanlı Devleti'nde büyük gelişim göstermiş ve devletin en önemli kurumlarından birisi olmuştur. Devlet ekonomisindeki bozulmalar neticesinde vakıf gelirlerinin vakıf şartlarından başka yerlere harcanmaya başlamasıyla ortaya çıkan problemler özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça artmıştır. Çalışma, Osmanlı Rumeli'sinde Serfice sancağına tabi Kayalar kasabasında Mehmed Hâşim Bey'in yaptırdığı cami ve kurduğu vakıf gelirlerinin aradan dört yüz sene geçtikten sonra yerinde harcanıp harcanmadığı noktasında oluşan ihtilâfı açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu amaçla, öncelikle vakıfla ilgili bilgi verilerek gelir getiren akar tespit edilecek ve akabinde ortaya çıkan ihtilaf tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Vakıf, Serfice, Kayalar, Evkâf-ı Münderise.

ABSTRACT:

The vaqf institution, which is one of the important institutions of Islam, developed greatly in the Ottoman Empire and became one of the most important institutions of the State. As a result of the deterioration in the state economy, the problems that arose when the vaqf revenues started to be spent in other places than the conditions of the vaqf, especially since the second half of the 19th century. The study aims to reveal the controversy over whether the income of the mosque built by Mehmed Hâşim Bey and the vaqf he established in the town of Kayalar, which is subject to the Serfice Sanjak in Ottoman Rumelia, was spent instead of it after four hundred years. For this purpose, first of all, some information about the vaqf will be provided and its source of income will be determined, and then the resulting conflict will be focused in all its aspects.

Keywords: Ottoman Empire, Vaqf, Serfice, Kayalar, Evkâf-ı Münderise.

GİRİŞ

Önemli bir İslâmî hayır kurumu olan vakıf, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte Türk Devletlerinde de yaygın olarak görülür. Osmanlı Devleti, vakıfları dinî ve hayrî bir müessese olarak öyle bir noktaya ulaştırmıştır ki, araştırmacılar tarafından "Vakıf Medeniyeti" olarak adlandırılmıştır. Sosyal hayattaki pek çok hizmetin halka ulaştırılması noktasında hayatî rol üstlenen vakıflar zamanla bozulmaya başlamıştı. Bu bozulmanın etkileri her ne kadar daha sonraki yüzyıllarda etkisini fazlaca gösterse de Mehmet Öz, henüz XVII. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'ndeki bozulmayla ilgili risale kaleme alan Koçibey'in risalesinde şeriata aykırı temlik ve vakıflar konusu üzerinde çok fazla durulduğunu ifade etmektedir.^[1] Mustafa Alkan da bozulma sebeplerini; Timar/mîrî arazilerin vakıf hale getirilmesi, Evlatlık/zürrî vakıfların yaygınlaşması, vakıfların gayrimenkul olma şartının ortadan kalkması, mukataa, icareteyn ve gedik sistemlerinin suistimalleri ve vakıf kurumları: inşâ bakım ve tasfiye başlıkları altında açıklamaktadır.^[2] II. Mahmud zamanında 1826 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezareti kuruldu. Bu yeni müessesenin kuruluş nedenleri arasında; dağınık durumdaki vakıfların tel elde toplanması, vakıflarda gittikçe artan yolsuzlukların önlenmesi, vakıf potansiyelinden devletin diğer sektörlerinde faydalanma düşüncesi, dinî çevrelerin gücünü kırma, vakıflardaki keyfiliğe son verme, vakıfların yönetimini hem halk hem de vakıf kurumu lehine ıslah etme, vakıflar arası kaynak aktarımı yapabilme fikri yer almaktaydı.^[3] Nezaretin kuruluş amacı her ne kadar yukarıdaki gibi iyi niyetler taşısa da Osmanlı Devleti'nde kendisini gittikçe hissettiren ekonomik sıkıntılar vakıf kurumunu da olumsuz etkilemişti. Ekonomideki bozulmayla beraber vakıf gelirleri de amacından farklı yerlerde kullanılmaya başlanmıştı. Askerî harcamalar başta olmak üzere para gerektiren pek çok noktada vakıf gelirlerinden bu kalemlere para aktarıyordu. Vakıfların gelirlerinden diğer sektörler para aktarımının Nezaretin kuruluş yılı olan 1826 yılında başladığı görülmektedir. Eyüp'te kurulan iplik fabrikası binalarının yapımı ve makinelerin temini ve montajı için 1826-1833 yılları arasında Evkâf Hazinesi'nden 1.134.294 kuruş 76 para aktarılmıştı. Vakıf paralarının Mîrî Hazine'ye aktarılması nedeniyle paraya ihtiyaç duyan vakıfların onarım ve inşâ gibi masrafları için Evkâf Hazinesi'nden para temini imkânsız hale gelmişti.^[4] Çalışma, Kayalar kasabasında Hâşim Bey tarafından yaptırılan Hâşim Bey Camii'ne gelir getirmek için vakfedilen akarlar üzerindeki ihtilafı vakıf müessesesi ve uygulama örnekleri üzerinden ele almaktadır.

1 Mehmet Öz, "Gelenekçi Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi* 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara 2019, s. 108.

2 Mustafa Alkan, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 166, Şubat 2007, s. 70-71.

3 Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 522.

4 Nazif Öztürk, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıfların Üzerindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 1, Ankara 1995, s. 19.

1. Serfice-Kayalar:

Çalışmanın konusunu ihtiva eden vakıf, Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasında bulunan Serfice sancağına bağlı Cumapazarı-Hasanoba bir diğer adıyla Kayalar kasabasında bulunmaktaydı. Klasik dönemde Paşa Livası'na bağlı bir yerleşim yeri olarak idarî taksimatta yerini alan Serfice^[5]'yi 1661 Mayıs ayında ziyaret eden Evliya Çelebi şu bilgileri vermektedir: Selfice de denilen yerleşim merkezinde bir kale bulunmaktadır. Nişancı Paşa Hassı olan Serfice'de kalesinde 100 kadar Rum evinden başka bir yapısı olmayıp bütün imareti aşağı şehirdedir. Altı Müslüman, Sekiz Rum ve Bir Yahudi mahallesi bulunmaktadır. Şehirde altı cami ve altı mahalle mescidi olup, medrese ve aşevi imaretleri bulunmamaktadır. Bir Halvetî tekkesi, iki sıbyan mektebi, bir han, bir hamam ve 100 kadar da dükkânı vardır.^[6] Serfice, 1836 yılında merkezi Manastır olan Rumeli Eyaleti'nin sınırları içinde kalmaktaydı. 1844/1845 (1260) yılında Manastır eyaleti lağvedilmiş, Serfice ise yine Rumeli eyaleti sınırları içinde kalmış ve 1855/1856 (1270) yılında yeniden teşkil edilen Manastır vilayeti bünyesinde kaza merkezi olarak yerini almıştı.^[7] Vakfın bulunduğu Kayalar kasabasıyla ilgili Şemseddin Sami, buranın Cuma ya da Cumapazarı olarak da adlandırıldığını ifade ederken ^[8], yerleşimiyle ilgili olarak da Serfice'nin 30 kilometre kuzeybatısında, Manastır'ın 80 kilometre güneybatısında olduğu, güneyinde Kozana, batısında Kesriye ve Naslıç, kuzeyinde Filorina kazalarıyla doğusunda Selânik vilayeti sınırlarıyla çevrili olduğunu belirtir. Yine Şemseddin Sami'nin tespitlerine göre, XIX. yüzyılın sonlarında nüfusu 2865 olup merkezde üç adet cami, bir rüştiye ve bir ibtidaî mektebi, 25 dükkân, 10 han ve bir kışla bulunmaktadır.^[9] Bu camilerden birisi çalışmanın konusunu teşkil eden Hâşim Bey'in yaptırdığı ve kendi adıyla anılan Hâşim Bey Camii'dir.

2. Haşim Bey Camii ve Vakfı:

Cami ve vakfın kurucusu Hâşim Bey'le ilgili yapılan arşiv araştırmasında herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Şu anda ayakta olmayan caminin yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Gerek Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde gerekse Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yapılan arşiv taramalarında caminin vakfiyesine rastlanamamıştır. Caminin yapılış tarihiyle ilgili çalışmaya konu olan dönemdeki vakıf mütevellisi Osman Nûri farklı bilgiler verdiği için yaklaşık bir tarih belirle-

5 İbrahim Sezgin, "Paşa Livası", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 184.

6 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Kitap, 2. Cilt, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 810-812.

7 H. Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s. 29-30-35-36.

8 Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3794.

9 Şemseddin Sami, *a.g.e.*, C. III, Mihran Matbaası, İstanbul 1308, s. 1835.

mek de bu manada mümkün olamamaktadır. Şöyle ki Osman Nuri'nin bahsettiği ilk tarihe göre caminin yapım zamanı, 15. yüzyılın ikinci yarısı olarak tarihlendirilebilir. Bu tarihlendirmede Hâşim Bey vakfı mütevellisi Yüzbaşı Osman Nuri'nin şu ifadeleri delil teşkil eder: “Manastır vilâyeti dâhilinde Cumabazarı Hasan Oba nâm-ı diğer Kayalar kasabasında ecdâd-ı çâkerânemden müteveffâ Hâşim Beyin dört yüz seneyi mütecâviz binâ ve ihyâ-kerdesi olan câmi‘-i şerîfle meşrûta olmak üzere...”^[10]. Ancak Osman Nuri başka bir belgede ise “Serfice sancağı dahilinde Cum‘a kazâsına tâbi‘ Hasanobası nâm karyede vâki‘ ceddîm bundan yüz altmış beş sene mukaddepleri merhûm Hâşim Bey’in binâ ve ihyâ eylediği câmi‘-i şerîfi...” ifadelerini kullanır.^[11] Bununla birlikte caminin yapılış tarihiyle ilgili belgelerin tümü dikkate alındığında bir belge hariç tarih zikredilen bütün belgelerde dört yüz seneden fazla olduğuna vurgu yapıldığından caminin 15. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı bilgisinin doğru olduğu kanaatine varılmaktadır.

Arşiv taramalarından Hâşim Bey vakfına dair bulunabilen en eski tarihli kayıt 4 Haziran 1742 tarihli bir berât-ı şerif suretidir. Belgede Hâşim Bey'in yaptırdığı cami haremının yakınında hafta pazarının bulunduğu yerde vakfedilen arsadan elde edilen kiralardan caminin imam, hatip, müezzin ve kayyımının maaşları ve yine caminin tamiri, aydınlatma ve hasırları için harcanacağı belirtilir. Bu masraflardan sonra artan paradan günlük 4 akçe vakfın mütevellisine verilecekti. O dönem Mütevellî olan Hüseyin vefât etmiş ve yerine oğlu İsmâil'in “devâm-ı ömr” kaydıyla geçmesi uygun bulunmuştu.^[12]

3. Vakıf Gelirlerine Yapılan Müdahale:

Çalışmanın ana konusunun vakıf gelirlerine yapılan müdahale olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu müdahaleden dolayı ortaya çıkan ihtilafın bir tarafında vakfın mütevellisi, diğer tarafında ise Kayalar eşrâfından Cemal Bey bulunmaktadır. İhtilaf özetle Cemal Bey'in vakıf gelirlerine müdahalesi neticesinde meydana gelmekteydi. Cemal Bey vakfın munderis vakıf haline geldiğinden tutun da mütevellisinin vakfı zarar uğrattığına kadar pek çok gerekçe öne sürerek vakıf gelirlerini kendilerinin daha iyi idare ettiği ve buradan da eğitime para ayrıldığını iddia etmekteydi.

İhtilafın meydana çıktığı zaman diliminde vakıf mütevellisi olan Osman Nûri Bey de bu iddialara karşı çıkararak vakfa yapılan müdahaleyi engellemek için uzun süre çaba gösterecekti. Cemal Bey, Kayalar'ın nüfuzlu kişilerinden olup burada yaptığı faaliyetlerle tanınmaktadır. Cemal Bey'e verilen rütbe-i sâlîse ile ilgili Manastır

10 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), 194/14518, leff 2, 13 Nisan 1309 (25 Nisan 1893).

11 BOA, Evkaf Cihat Kalemi (EV. MKT. CHT), 234/23, leff 1, Fi 25 Kânûn-ı Evvel 1303 (6 Ocak 1888).

12 BOA, Evkaf Mektubi Kalemi (EV. MKT), 2030/4, leff 3, 31 Mayıs 1308 (12 Haziran 1892).

Valisi Mehmed Fâik tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen belgede; kendisi “Cum‘a kazâsı merkezi olan Kayalar kasabası hânedânından” olarak adlandırılmış olup önemli işlerde ve özellikle de 1890/1891 (1306) yılının a‘şâr ihâlesinin gerçekleştirilmesi esnasında hazine menfaatine gösterdiği yararlılığın önemine vurgu yapılmaktadır. Aynı belgede Cemal Bey’in devletine sadık olduğu ve hükûmete yardımda bulunduğu ifade edilerek rütbe-i sâlise ile taltifinin uygun olduğu belirtilmektedir.^[13] Kayalar’ın ileri gelenlerinden olan Cemal Bey’in eşi Fatıma Hanım ve annesi Şirin Hanım’ın da sonraki yıllarda ikinci rütbeden şefkat nişanı aldığı görülmektedir.^[14] Cemal Bey, 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında Zülfikar Efendi’yle beraber askerî sevkiyat komisyonunun başında bulunmuşlar ve çok sayıda malzeme-yi başarıyla nakletmişlerdi. Cemal Bey kendi konağını hastane olarak hizmete açmış, yaralı askerleri tedavilerinin akabinde Soroviçe naklettirmişti.^[15] Tüm bu faaliyetlerinin yanında eğitim alanında da Kayalar’da önemli hizmetlerde bulunan Cemal Bey’in çalışmanın konusuyla ilgili faaliyetleri de eğitime gelir getirmek amacıyla yaptıklarıyla ilişkilidir. Cemal Bey, Haşim Bey evkafını, sadaka tevliyeti olarak değerlendirilerek gelirlerinin Evkâf-ı Münderise Nizamnamesi kapsamında Haşim Bey vakfının gelirlerinden maarife kaynak ayrılmasında öncülük etmişti. Padişah iradesiyle yürürlüğe giren 4 Ekim 1882 tarihli Evkâf-ı Münderise Talimatnamesi hükmünce eğer bir vakfın tevliyeti sadaka tevliyeti statüsündeyse hayrat ve meberrati mevcut olanları ya da münderis olup da cami, medrese, mektep, çeşme ve köprü gibi herkesin yararlandığı birimleri bulunan vakıflar imar ve ihya ettirilirdi. Vakfın fazla gelirlerinden bir miktarı mütevellisine tahsis edilerek gerisi maarif sandığına nakledilirdi.^[16] Hilmi Paşa’nın Rumeli’de sürdürülen eğitim için hazırladığı raporda da maarif gelirleri için evkâf-ı münderisenin kullanılması yer almaktaydı. Böylelikle maarif hisse-i ianesi ve evkâf-ı münderise gelirleri maarife aktarılacaktı.^[17]

İhtilafın diğer tarafındaki kişi ise vakıf mütevellisi, Hassa Redif 4. Alay 3. Tabur 1. Bölükte görevli Yüzbaşı Osman Nuri’ydi. Kendisinin müteveli atanmasına dair yazı; “Serfice sancağı dâhilinde Cum‘a nâm-ı diğer Kayalar kasabasında merhûm Hâşim Bey’in binâ eylediği câmi‘-i şerîf vakfının vazîfe-i mu‘ayyene ile tevliyet ciheti mutasarrıfı Mahmud’un bilâ-veled mahlûlünden Osman Nuri bin Ahmed

13 BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), 1242/97298, leff 1, 27 Mayıs 1307 (8 Haziran 1891). Cemal Bey’e rütbe-i sâlise verilmesi ile ilgili irade 19 Eylül 1891 tarihinde sadrazam tarafından padişaha sunuldu ve bir gün sonra padişah tarafından da kabul edildi Aynı Belge, leff 5, 8 Eylül 1307 (20 Eylül 1891).

14 BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), 227/51, 4 Teşrin-i Evvel 1316 (17 Ekim 1900).

15 H. Baha Öztunç, Rumeli II. Abdülhamid Döneminde Bir Muhabirin Rumeli İzlenimleri (1896-1907), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 313-322.

16 Yakup Karataş, “Sultan II. Abdülhamid’in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 57, 2016, s. 1843.

17 Ahmet Köksal, *Maarife Kaynak Olarak Evkâf-ı Münderise*, Serander Yayınları, Trabzon 2019, s. 24-26.

Efendi uhdesine tevcîhine dâ'ir” ifadeleriyle 4 Kasım 1890 tarihlidir.^[18] Osman Nuri Bey bu tarihten itibaren vakıf mütevellisi olsa da daha önce de “mütevelli kaymakamlığı” vazifesini yaptığından vakıfla ilgilenmekte ve vakfa gelir getiren akarların kullanım haklarıyla ilgili girişimlerde bulunmaktaydı.

İki taraf arasındaki ihtilaf vakfa gelir getiren akarlardan elde edilen gelirlerin başka yerlere harcanmasıyla ilgiliydi. Konuyla ilgili arşivde tespit edilebilen en erken tarihli belge 27 Ekim 1884'tür. Serfice mutasarrıflığından Maarif Nezaretine gönderilen ilgi yazıda, Mutasarrıf Halil Bey'in gayretleri neticesinde Kayalar'da her biri 200 öğrenci kapasiteli iki iptidai mektebi inşaatının başlatıldığı haber verilmekteydi. İnşaat masrafları orada yaşayan halk tarafından karşılanacaktı. Ayrıca Kayalar'da olup meşrûtun-lehi^[19] münderis olan ve irade gereğince gelirinin maarife aktarılması gereken, müzayede ile senelik kirası 27.500 kuruşa çıkartılan dükkânlardan alınacak kira geliri de bu okullar için harcanacaktı.^[20] Burada her ne kadar ismen zikredilmese de münderis olan vakıf, Haşim Bey vakfı ve senelik 27.500 kuruş gelir getiren dükkânlar da bu vakfa şart edilen dükkânlardı. Aynı belgenin arkasında Maarif Nezareti Mekâtib-i ibtidaiye Müdüriyeti mührüyle 13 Aralık 1884 tarihli bir cevap yazısı kaleme alınmıştı. Burada okulların yapımı için sayılan gelirler arasında gösterilen dükkân kiralalarıyla ilgili; söz konusu dükkânların kaç adet olduğu, gelirinin hangi vakıf ya da vakıf esere tahsis edildiği ile vakıf dükkânların vakfiyesi var ise gönderilmesinin uygun olacağı bildiriliyordu. Ayrıca bu mümkün olmazsa eskiden beri uygulanan teamülün bildirilmesinin gerekliliği gibi bilgiler Serfice mutasarrıflığından talep edilmekteydi.^[21] Serfice mutasarrıflığı bölgede bulunan münderis evkâfın gelirlerinin eğitime tahsis edildiği; ancak bu uygulamalarına yönelik bir müddet sonra davalar açıldığını ifade etmektedir. Tek amaçlarının eğitimin ilerlemesi olduğu ve bunu sağlamak için aldıkları kararlardan ötürü mahkemeye çıkmayı ve eğitim için ayrılan parayı mahkeme masrafları için kullanmak zorunda olduklarını belirten mutasarrıf Halil Bey, merkez livâ maarif başkanının bundan dolayı istifâ ettiğini ve kimsenin bu görevi istemediğini de dile getirir. Halil Bey yazısına bu gibi durumlarda olayın Maarif ve Evkâf Nezaretleri arasında yapılacak yazışmalar neticesinde alınacak kararla çözülmesinin doğru olduğu ve bunun için de Adliye ve Evkâf Nezaretlerine gerekli tebligatın yapılması önerisiyle son verir.^[22] Mutasarrıf Halil Bey'in önerisine cevap olarak “evkâf-ı münderise” işlerinden dolayı müddeilerle maarif memurları arasında meydana

18 VGM Defter, 1838. 2; Vakıflardaki cihet mevzuatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Talip Ayar, “Cihât Mevzuatı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 48, Aralık 2017, s. 145-193.

19 Meşrûtun Leh; Vâkif tarafından vakfın menfaati kendisine şart olunan cihettir. Mesela, vâkif vakfeyletiği hanın varidatını bir medresenin müderris ve talebesine veya bir camii imam ve hatibine şart etmiş ise bunlar meşrûtun-leh olmuş olurlar. bk. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, s. 37.

20 BOA, Maarif Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT), 18/21, 15 Teşrîn-i Evvel 1300 (27 Ekim 1884).

21 BOA, MF. İBT, 18/21, 1 Kânûn-ı Evvel 1300 (13 Aralık 1884).

22 BOA, Maarif Mektubi Kalemi (MF. MKT), 91/47, leff 1, 11 Nisan 1302 (23 Nisan 1886).

gelen anlaşmazlıklar için; anlaşmazlıkların iki nezaret arasında halledilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmişti.^[23] Görüleceği üzere, yerel maarif idareleri bazı vakıf gelirlerini kullanmak için bunları evkâf-ı münderise olarak değerlendirmek; ancak bunların bazılarının münderis vakıf olmadığı nedeniyle gelirlerine maarif tarafından haksız yere el konulduğunu ifade eden davalar açılmaktaydı.

Çalışmanın konusu olan Hâşim Bey Camii Vakfı gelirlerine yapılan müdahalenin engellenmesi için daha önceden iki defa yazı gönderilmişken gereğinin yapılmadığı anlaşıldığından bir an evvel ilgili işlemin tesisi Serfice mutasarrıflığına 2 Temmuz 1887 tarihli yazıyla bildirilmişti.^[24] O tarihte Serfice mutasarrıfı olan Reşad Bey bu yazıya cevaben Kayalar'a geldiğini ve Hâşim Bey Camii hakkında gerekli tedkikatı yaptığını ve durumu merkeze bildireceğini belirtmekteydi. Yapılan inceleme neticesinde Serfice livası Evkâf Müdürü Hasan Basri şu tespitleri yapmaktaydı: Haşim Bey camisi şu anda mamur durumda olup beş vakit namaz kılınmaktadır. Vakfın gelirleri Rumi 1301, 1302 ve 1303 senelerinde Maarif Reisi Cemal Bey tarafından zapt edilmiş durumdadır. Vakfın senelik geliri 25.000 kuruş olup üç senelik geliri olan 75.000 kuruş Cemal Bey tarafından alınmıştı. Eğer bu gelirler tekrar cami için kullanılmazsa ileride cami kullanılamaz duruma gelecekti. Bu nedenle gerek Hâşim Bey Camii vakfı ve gerekse diğer vakıf gelirlerine maarif tarafından müdahale edilmemesi daha önceden de ifade edilmişse de henüz gereği yapılmamıştı. Cemal Bey elindeki 75.000 kuruşu bir an önce evkâf sandığına teslim etmesi için Serfice livası mutasarrıflığına bir emirname gönderilmesi uygun olacaktır.^[25] Hasan Basri Bey'in bu tespitlerinden yaklaşık bir buçuk ay sonra Serfice mutasarrıfı Reşad Bey, Evkâf Nezaretine gönderdiği yazıda öncelikle 19 Ocak ve 10 Haziran 1885 tarihlerinde vakıf gelirlerine yapılan müdahalenin engellenmesi ile ilgili yazıya aslında 14 Ocak 1886 tarih ve 121 numaralı arıza ile cevap yazıldığını ifade etmektedir. Vakıf mütevellisi Mehmed Efendi'nin iddiaları neticesinde Kayalar maarif komisyonunda dava açılmış akabinde istinaf davası yapılmış ve bu arada Mehmed Efendi vefat etmişti. Kendisinin vefatından sonra yapılan tahkikat ve evraka göre vakfın tevliyetini üstlenmesinin çok da doğru olmadığı anlaşıldığı ve bu nedenle vakıfla ilgili kararın Evkâf ve Maarif Nezaretleri arasında verilmesinin uygun olduğu ifade edilmekteydi. Reşad Bey burada Kayalar'a gelip yaptığı incelemeye atfen, söz konusu vakıf gelirinin miktarı ve nereye harcandığıyla ilgili bir defter aldığını ve camide namaz kılındığı, malzeme ve diğer masraflarının da söz konusu gelirden harcandığı, bununla birlikte caminin tamire muhtaç durumda olduğuna dikkat çekmişti. Tüm bu işlemleri yapabilmek için de etkili bir maarif müdürünün tayinini isteyen Reşad Bey, Serfice İsmail Efendi'nin bu görevi hakkıyla yerine getirebileceği kanaatiyle yazısına son verir.^[26] Maarif tarafından yapılan

23 BOA, MF. MKT, 91/47, leff 2, 26 Haziran 1302 (8 Temmuz 1886).

24 BOA, EV. MKT, 1391/16, leff 1, 20 Haziran 1303 (2 Temmuz 1887).

25 Aynı Belge, leff 3, 19 Haziran 1303 (1 Temmuz 1887).

26 Aynı Belge, leff 4, 6 Ağustos 1303 (18 Ağustos 1887).

müdahale nedeniyle gereken soruşturmanın yapılması ve bölgedeki vakıf işlerini düzenlemek üzere işinin ehli bir evkâf müdürünün tayini isteğine gelen cevapta müdür atamasının zaten yapıldığı ve gerekli tahkikatın bu müdür tarafından yapı- lıp neticesinin bildirilmesi gerektiği şeklindeydi.^[27] Anlaşılabacağı üzere Osman Nuri Bey oldukça uzun sürecek olan vakıf gelirlerine yapılan müdahaleyle ilgili girişim- lerine daha mütevellî kaymakamı olduğu tarihlerde başlamıştı. Vakıf mütevellisi olan Mehmed Bey'e mütevellilik 9 Şubat 1887 tarihinde verilmişti. Vakfın genel du- rumuyla ilgili "kuyûd-ı hâkânî"ye müracaat edilmiş; ancak herhangi bir kayda rast- lanamamıştı.^[28] 17 Nisan 1888 tarihli Evkâf Nezaretine göndermiş olduğu detaylı bir yazısında; dört sene evvel (16 Ekim 1884) Haşim Bey Camii'ne vakfedilen hafta pazarı arsasından alınan kiraya yapılan müdahalenin menedilmesi ve usulünce şart olunduğu yerlere harcanması 19 Ocak 1885 tarihinde Serfice mutasarrıflığına bildirilmişken aradan geçen dört sene boyunca vakfın gelirleri güyâ maarife aktarılmak üzere maarif reisi Cemal Bey tarafından gasp edildiği ifade edilmekteydi. Cemal Bey'in bu müdahalesi nedeniyle hem cami hizmet veremez hale gelmiş hem usule uygun davranılmamış ve hem de vakıf şartı ihlâl edilmiş durumdaydı. Vakıf mütevellisi olan Osman Nuri'nin kardeşi Mehmed Efendi, müracaat edecek hiçbir yer kalmadığından vakfın tencere ve kazanlarını satmak zorunda kalmış ve dava devam ederken aniden vefat etmişti. İki yüz seksen seneden beri ellerinde bulunan vakıf mütevelliliği vazifesiyle ilgili defterhâne-i âmirede kaydın bulunduğu bahisle müşerref caminin harap olduğu ve tekrar müşerref hâle gelmesi için can ve mallarıyla çalışılsa da bu haliyle harap olacağı görülmekteydi. Bu nedenle vakıf akarına yapılan müdahalenin bir an evvel son bulması ve kuruluş şartlarına uygun olarak yapılan müdahalenin önlenmesi istenmekteydi.^[29] Bu taleple ilgili yapılan incelemelerde; Hasanobası'nın hafta pazarının kurulduğu yerde Hâşim Bey Vak- fı'na ait arsadan elde edilen gelirler caminin imam, hatip, müezzin ve kayyımının maaşlarına, caminin tamiri, aydınlatılması ve hasırları için harcanmakta ve ayrı- ca günlük dört akçe tevliyet ciheti de mütevellisine verilmekteydi. Buraya yapılan müdahalenin engellenmesi ve vakıf muhasebesinin yapılarak gönderilmesi Serfi- ce mutasarrıflığına 19 Ocak 1885 tarihinde iletilmişse de hâlen gelmediği ifade edilmişti ki tarih 12 Ağustos 1888'di.^[30] Bu tespitten üç gün sonra Serfice muta- sarrıflığı ve Evkâf-ı Hümayûn Müdürlüğü'ne gönderilen yazıyla ilgi müdahalenin menedilmesiyle ilgili 19 Ocak 1885 tarihinde Serfice mutasarrıflığına tahrirat gön- derildiği halde işlem yapılmadığı ve söz konusu arsa gelirine mahallî maarif idaresi tarafından yapılan müdahaleyle ilgili gereğinin yapılması istenmekteydi.^[31] Aynı minvalde bir yazı da sene sonunda bu sefer Dahiliye Nezareti tarafından Serfice

27 BOA, EV. MKT, 1394/21, 9 Teşrîn-i Sâni 1303 (21 Kasım 1887).

28 BOA, EV. MKT. CHT, 234/23, leff 2, Fi 7 Kânûn-ı Evvel 1303 (19 Aralık 1887).

29 BOA, EV. MKT, 1449/126, 5 Nisan 1304 (17 Nisan 1888).

30 BOA, EV. MKT, 1394/21, 1 Ağustos 1304 (13 Ağustos 1888).

31 BOA, EV. MKT, 1450/98, 3 Ağustos 1304 (15 Ağustos 1888).

mutasarrıflığına iletilmişti.^[32]

Bu yazışmalar arasında dikkati çeken iki husus bulunmaktadır ki bunlardan ilki Serfice Evkâf Müdürü Hasan Basri Bey'in vakıf gelirine Cemal Bey tarafından yapılan müdahalenin doğru olduğu ve 75.000 kuruşluk gelirin Cemal Bey tarafından gasp edildiği bilgisidir. Diğeri ise bu tespiti karşı Serfice mutasarrıfı Reşad Bey'in, Cemal Bey tarafında yer almasıdır ve bunu yaparken o dönemde vakıf mütevellisi olan Mehmed Bey'in göreviyle ilgili şüpheler olduğunu ifade ederken gasp edildiği ifade edilen 75.000 kuruştan hiç bahsetmemesidir.

Üzerinde ihtilaf oluşan gelirin ne kadar olduğuna dair vakıf mütevellisi ve vekillerinin yazılarının yanı sıra Evkâf Nezaretindeki defterler de bilgi vermektedir. Bunlardan Ocak 1903 tarihli bir kayıta vakıf gelirleri ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

Guruş	500
Nev'-i hayrât	Câmi'
Serfice	Cum'a
Vakıf ve Bânisi	Hâşim Bey
Vâridât-ı seneviyesi	18.000
Mesârif-i Seneviyesi	16.889
Fazla vâridât	611
Evkaf türü	Mülhaka ^[33]
İhyâsı daha ne gibi şeylere muhtâc idüğü	Ta' mirât mezkûr vâridâtından mümkün idüğü

Tablo 1: Haşim Bey vakfının 1903 senesi muhasebe kaydı.^[34]

Vakıf gelirleri ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken caminin de hizmet vermeye devam etmesi gerekiyordu. Caminin müezzin ve kayımlık ciheti 1889 başlarında boş durumdaydı ve bu durum hizmetin aksamasına neden olmaktaydı. Kayalar Naibi'nin ilgi yazısında Mahallî Evkâf Müdürü Rifat Efendi'nin de hazır bulunduğu, Kayalar kasabası ahalisinden Cemal Bey İbnü'l-merhûm Orhan Bey ve El-Hac

32 BOA, Dahiliye Mehtubi Kalemi (DH. MKT), 1580/112, 14 Kânûn-ı Evvel 1304 (26 Aralık 1888).

33 Evkâf-ı Mülhaka: Evkâf idaresinin nezaret ve mürakabesi altında olarak mütevellileri marifetiyle idare olunan vakıflardır. bk. Ali Himmet Berki, A.g.e., s. 16.

34 BOA. Evkaf Defterleri (EV. d.) 37281, s. 15, 15 Kânûn-ı Sâni 1318 (28 Ocak 1903).

Emin Bey İbn-i Abdülkerim Bey ve Mahmud Ağa İbn-i El-Hac Ahmed ve İsmâ'ül Ağa İbn-i Zeynel Ağa ve Molla Ömer bin Sâlih ve diğer kimseler Kayalar kasabası Emirhan Mahallesi'nde yaşayan 30 yaşındaki Ahmed Efendi'yi bu görev için önermekteydi. Ahmed Efendi burada sınava alınıp yeterli bulunur ve ücretini cami vakfından almak üzere aylık 100 kuruş müezzinlik ve 50 kuruş ücretle de kayımlık görevini üstlenmesinin uygun olduğu ifade edilir.^[35] İlgili atama isteği, Serfice mutasarrıflığı idare meclisi tarafından da uygun bulunarak, Ahmed Efendi'nin berat harcı olan 300 kuruş ve varaka bahası 40 kuruş olmak üzere toplam 340 kuruşun istihsal edildiği, askerlik işlemleri için redif zabitanından mazbata alındığı ve mahallî ilam-ı şer'î ve mahalle şehadetnamesi ile Evkâf Nezaretine gerekli tevcihin verilmesi için yazı gönderilmişti.^[36] Ancak yazının aradan beş ay geçtikten sonra gönderilmesi dikkati çekmektedir.^[37]

Vakıf gelirine yapılan müdahaleyle ilgili 1889 senesi sonunda hâlen bir işlem yapılmadığı, vakfın muhasebe kayıtlarının gönderilmesinin 1885 ve 1888 senelelerinde talep edilmesine rağmen gönderilmediği görülmektedir ki bunun sorumlusu yerel yöneticilerdi.^[38] Serfice mutasarrıflığı vakfın 1874-1889 seneleri arasındaki muhasebe işlemlerinin yapılp koçanlarının hazırlandığı ve 1887/1888 senesi cetveline eklendiğini ifade etse de evkâf muhasebesi söz konusu koçanların henüz hazineye ulaşmadığı nedeniyle "rü'yet olduğu hikâye olunan" koçanların bir an evvel gönderilmesi için Manastır vilayeti evkâf muhasebeciliğine tahrirat gönderilmesini istemektedir ki söz konusu tahrirat 14 gün sonra gönderildi.^[39] Vakıfla ilgili araştırma yapan Manastır Evkâf Müdürü Rifat Bey, Kayalar'a gidip ve dönüş harcırahı olan 90 kuruşu Serfice sancağı "mahallî müteferrika" sütununa işleterek buradan tahsil etmişti. Konuyla ilgili 10 Şubat 1889 tarihli tahriratta ise böyle bir harcırahı alabileceğine dair herhangi bir ifade bulunmamaktaydı. Bu tür evkâf-ı mülhakâ muhasebesi yapılırken kimseye bu isimle harcırahı verilmediği için söz konusu 90 kuruşun Rifat Bey'den tahsil edilmesi istenmişti.^[40]

Vakıf gelirlerine yapılan müdahalenin sona erdirilmesi ve vakıf muhasebe kayıtlarının gönderilmesi hususundaki yazışmalar devam ederken bir başka konu

35 BOA, EV. MKT, 1632/66, leff 1, 13 Şaban 1306 (14 Nisan 1889).

36 Aynı Belge, leff 3, 5 Eylül 1305 (17 Eylül 1889).

37 İşlemlerin bu kadar uzun sürmesiyle ilgili olarak Hamadezade Halil Hamdi Paşa 1909 yılında kaleme aldığı layihada vakıf işlemlerindeki muamelelerin sade ve basit bir hâle getirilmesine vurgu yapar. Tespitlerine göre basit işlemler bile gereksiz yere uzamaktadır. Öyle ki taşra ile gerçekleşen basit bir yazışma günlerce sürebilmekte ve onlarca yazışma ve müsvedde içerebilmektedir. bk. Ahmet Köksal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı'nın "Hatırat"ı ve Hamadezade Halil Hamdi Paşa'nın Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 56, Ekim 2014 s. 366.

38 BOA, EV. MKT, 1548/50, 26 Eylül 1305 (8 Ekim 1889).

39 BOA, EV. MKT, 1552/102, 4 Teşrîn-i Sâni 1305 (16 Kasım 1889); BOA, EV. MKT, 1557/99, 18 Teşrîn-i Sâni 1305 (30 Kasım 1889).

40 BOA, EV. MKT, 1580/41, 14 Şubat 1305 (26 Şubat 1890); BOA, EV. MKT, 1582/7, 10 Mart 1306 (22 Mart 1890).

vakfın tevliyeti ile ilgiliydi. Konuyla ilgili Serfice mutasarrıflığı ve evkâf müdürlüğüne gönderilen bir yazıda ilgili vakfın mütevellileri hakkında verilen bilgide vakfın tevliyeti Derviş İsmail'de iken vefâtı üzerine 21 Kasım 1861 tarihinde Hüseyin Efendi'ye ve onun da vefâtı ile 9 Şubat 1887 tarihinde oğlu Mehmed Efendi'ye geçtiği belirtiliyordu. Halihazırda tevliyet Mehmed Efendi'deyken neden İsmail Efendi mahlulüne de veriliyordu. Mehmed Efendi vefât etmişse ehil büyük ve küçük evlâdı yok muydu? Cami halihazırda mevcut mu ve hizmet veriyor mu? gibi sorulara cevap verilmesi istenmekteydi.^[41] Burada asıl dikkati çeken husus, Mehmed Efendi'nin vefâtının daha önceden (1887) bilindiği halde tekrar sorulmasıdır. Mehmed Efendi'nin çocuğunun olmadığı başka bir belgede ifade edilerek tevliyetin Osman Nûri Efendi'ye tevcihinin uygunluğu belirtiliyordu.^[42]

Caminin müezzinlik ve kayyımlik cihetlerinin Ahmed Efendi'ye verilmesiyle ilgili Serfice idare meclisi mazbatası 17 Eylül 1889 tarihiyle gönderilmişti. Aradan bir seneden fazla zaman geçtikten sonra bu atamayla ilgili Manastır vilayeti ve evkâf muhasebeciliğine gönderilen ilgi yazıda caminin hitabet ve imamet cihetleri günlük 3 akçe ile Yaman Efendi'ye müezzinlik ciheti de günlük 1 akçe ile Seyfeddin Efendi'ye tevcih edildiği ifade ediliyordu. Belgeye göre Hüseyin Bey camisinin kayyımlik ciheti ve Haşım Bey camisinin müezzinlik ve kayyımlik cihetine dair kayıt yoktu. Ayrıca Hüseyin Bey ile Haşım Bey bin Hüseyin Bey camileri ayrı ayrı cami değil ikisi aynı camiydi ve cihetleri elinde bulunduran Yaman ve Seyfeddin Efendiler de vefat etmişlerdi. Kendilerinin ehil çocukları varsa bunların bildirilmesi yazıda ifade edilen bir diğer husustu.^[43] Bu örnekte de görüldüğü gibi merkezle taşra arasında yapılan yazışmalarda ciddi bir gecikme yaşanmaktaydı. Caminin imam ve hatiplik görevine ise 25 Ağustos 1889 tarihinde Hâfız Sâlih Efendi tayin getirilmişti.^[44]

Vakfın mütevelliliği görevine gelen Osman Nûri daha önce de ifade edildiği gibi yüzbaşı rütbesinde bir askerdi ve Geyve taburunda görev yapmaktaydı. Görevi icabı dışarıda olduğu zaman işleri için vekil olarak tayin ettiği Kayalarlı Bostancızâde Süleyman Efendi'yi vakfa kaymakam olarak tayin ederek tevliyetin gerektirdiği işleri yapmak ve gelirlerini almak için “şer‘î hüccet” ile görevlendirdi.^[45]

Osman Nûri Efendi bu arada Evkâf Nezaretine detaylı bir yazı daha kaleme almıştı. İfadesine göre; 1884/1885 yılından beri Hâşım Bey vakfına yapılan müdahaleyle senelik 30.000 kuruştan fazla gelir gasp edilmekteydi. Vakıf hasılatı şartına uygun kullanılmamaktaydı. Buna son verilmesi için açılan davada müdahalenin

41 BOA, EV. MKT, 1582/53, 11 Mart 1306 (23 Mart 1890).

42 BOA, EV. MKT, 1626/110, 27 Eylül 1306 (9 Ekim 1890).

43 BOA, EV. MKT, 1634/37, 28 Teşrîn-i Evvel 1306 (9 Kasım 1890).

44 BOA, EV. MKT, 1957/63, 2 Kânûn-ı Sâni 1305 (25 Ağustos 1889).

45 BOA, EV. MKT, 1648/16, 6 Teşrîn-i Sâni 1306 (18 Kasım 1890).

menedilmesine dair Evkâf Nezaretinden mahallî yöneticilere yazı gitmekteydi. 18/21 Mart 1891 tarihlerinde Manastır vilayeti evkaf muhasebeciliğine ve 1 Nisan 1891 tarihinde Serfice Evkâf Müdürlüğü'ne bu yönde emirler gitmişti. Bu emirlerde vakıf gelirlerinin Osman Nûri Efendi'nin oradaki vekiline verilmesinin gerekliliği vurgulanmaktaydı. Ancak gerekli işlemler yapılmadığı için camî-i şerîf ve hayrât-ı sâiresinin harap olduğu ve vakfın son bulmasına çalışıldığını anlayan Osman Nûri Efendi bunun üzerine 1891 Nisan başında Kayalar'a gittiğini ifade eder. Burada, berat, ilam ve emirlere göre hareket edilmesini talep eder. Buna karşın mütegalibe ve nüfuz sahibi olarak nitelendirdiği maarif reisi Cemal Bey ve mahallî idare meclisiyle evkâf müdürünün bir olarak Müslümanlığın şerefini yok sayarcasına vakıf malını paylaştıklarını, muhasebe kayıtlarını gizlediklerine şahit olduğunu ifade eder. Müdâhalenin menedilmesi için Serfice mutasarrıflığı ve evkâf müdürlüğüne müteaddid emirler gönderildiği halde hepsi hükümsüz bırakılmıştı. Bunlara verdikleri cevapta da güya evlâd-ı vâkıftan olanlar vakıf gelirlerinin çürümesine neden olduklarından vakıf işlerinin kendileri tarafından idare edilmesine karar verdikleri gibi bütün tamir ve maaş gibi masraflarının da kendisinden tahsil edilmesi şartıyla 11.000 kuruşu maktuen vakfa sarf ettikleri ve geri kalanını da başka tarafa sarf ettiklerini ifade etmeye cüret etmekteydiler. Osman Nûri Efendi, bu ifadelerden sonra vakfın evkâf-ı mûnderiseden olmadığı, hayrât ve müberrâtının ortada olduğu ve tevliyetinin de evlâd-ı vakfa meşrûat bulunduğunu ifade eder. Böyle bir vakfın hasılatının bir evkaf müdür ve kaza idare meclisinin dört yüz senelik teamülü değiştirerek gelirlerini istedikleri gibi taksim etmeye cüret etmelerinin her türlü nizamı aykırı olduğunu dile getirir. Bu yapılanlarla ilgili gerekler aleyhine Şûrâ-yı Devlet'te dava açacağını ifade eden Osman Nûri Efendi dava sonuçlanana kadar vakıf işlerini vekili Halim Efendi'nin idare etmesi hususuyla ilgili Manastır evkâf muhasebeciliğine bir emirname yazılmasını ister.^[46] Burada evkâf-ı mûnderise iddiasıyla gelirlerine el konulmak istenen başka vakıfların da bulunduğunu ifade etmek gerekir. Köksal'ın tespit ettiği Şeyh Mecnun'un Horasan kazasında bulunan ve mûnderise olarak değerlendirilen vakfın aslında mazbut evkaf olduğu ve müdahale edilmemesi yönünde alınan karar buna örnek olarak gösterilebilir.^[47]

Osman Nûri Efendi'nin daha önce vakıf kaymakamı olarak atadığı Bostancıbaşı Süleyman Efendi'nin yerine Halim Efendi'yi kaymakam olarak tayin ettiği görülmektedir. Bu arada Sadarettin Evkâf Nezareti'ne gönderilen bir yazıdan Cemal Bey'in zimmetinde olup aslen vakıf mütevelliliğine ait olan meblağdan 1.000 Osmanlı lirasının Osman Nûri Efendi tarafından askerî bina yapımı için taahhüt edildiği ve kalan 92.000 kuruşun da caminin tamir masraflarına harcanacağına dair dilekçe geldiği ve bu konudaki ilâm ve diğer evrak işlerinin İstanbul'daki vekilleri tarafından takip edildiği ifade edilmekteydi. Bu konuyla ilgili Evkâf Nezaretinin

46 BOA, EV. MKT, 2030/4, leff 2, 5 Eylül 1307 (17 Eylül 1891).

47 Köksal, *a.g.e.*, s. 60-61.

gerekli çalışmayı yaparak Sadarete bilgi verilmesi istenmekteydi.^[48] Osman Nûri Efendi'nin İstanbul'daki vekili olan Haçadur istinaf davası devam ederken vakfa yapılan bu müdahalenin son bulması ve vakıf gelirlerinin usulüne uygun bir şekilde vakıf mütevellisi tarafından idare edilmesi gerekliliğiyle ilgili yazışmalar yapılmıştı.^[49]

Askerî binalar için para taahhüt eden Osman Nûri Efendi'nin bu hareketi stratejik miydi yoksa samîmi miydi? bilinmemekle birlikte Devletin üst kademelerinin bu dava üzerine dikkatlerini çekmesini sağladığı bir gerçektir. Sadareten başka Seraskerlik makamının da bu davaya müdahil olduğu görülmektedir. Serasker Rıza Paşa 6 Eylül 1892 tarihli yazısında Evkâf Nezaretinden, Cemal Bey'in vakfa yaptığı müdahaleye izin verilmemesi ve vakıf gelirinden vermeyi taahhüt ettiği 100.000 kuruşun gönderilmesini istemekteydi.^[50] Evkâf Nezareti'nin Serasker Rıza Paşa'ya cevabında; daha önce hazineye bu yönde şikâyet gelmiş olup Manastır vilayeti ve evkâf muhasebeciliğine 28 Aralık 1890 ve 21 Mart 1892 tarihlerinde durumun ne olduğu sorulmuş; ancak henüz cevap gelmemiş olup Osman Nûri tarafından 25 Haziran 1892 tarihinde Sadarete de tezkire gönderilmişti. Bunun üzerine tekrar mahallî idareden cevap verilmesi istenmiş olup gelecek cevaba göre gereği yapılacaktır.^[51] Nihayet Serfice Evkâf Müdürü Rifat Bey tarafından Evkâf Nezaretine Osman Nûri Efendi'nin Cemal Bey hakkındaki iddialarıyla ilgili detaylı bir cevabî yazı gönderilir. Rifat Bey yazısında: Kayalar maarif komisyonu reisi olan Cemal Bey'in mutasarrıflıktan aldığı emir üzerine vakfın pazar mahallindeki boş arsası üzerine dükkânlar inşa etmiş ve böylece vakfın yok hükmünde kalan gelirini 15.000 kuruşa çıkartmıştı. Bununla birlikte vatan evlatlarını cehaletten kurtarmak için açılan iptidai mektebinin masraflarına da karşılık bulmuştu. Osman Nûri Efendi'nin iddia ettiği gibi pazar mahallinden elde edilen gelir tevliyyete münhasır değildi. Vakfın, Hâşim Bey'in bina ettirdiği caminin imam, hatip ve müezzin maaşları ve caminin tamiri için şart edilmiş olduğu ve mütevellî adına cüzi bir vazife tahsis edildiği berât-ı âlî suretinden anlaşılmaktaydı. İddia edildiği gibi vakfın "evlâdına meşrûr" olduğuna dair bir kayıt da bulunmamaktaydı. Caminin görevlileri için verilmesi gereken ücretler şimdiye kadar ödendiği gibi Cemal Bey'in zimmetine geçen herhangi bir para da bulunmamaktaydı. Osman Nûri Efendi görev icabı vakfın başında bulunmadığından vakfın gelirlerini muhafaza etmek için vakıf dükkânları ve diğer gelir getiren akarları usulüne uygun bir şekilde hükûmet-i mahalliye tarafından müzayede ile bir mültezime ihale olunmuştu. Buradan vakfa ait olan kısmı taksit taksit mütevellî vekiline ve maarif hissesi de maarif sandığına verilmekteydi. Eğer Osman Nûri Efendi'nin vekilleri elinde iddia ettiği gibi belge var-

48 BOA, EV. MKT, 2030/4, leff 4, 13 Haziran 1308 (25 Haziran 1892).

49 BOA, MF. MKT, 156/114, leff 1-3, 29 Teşrîn-i Evvel 1308 (10 Kasım 1892)-14 Teşrîn-i Sâni 1308 (26 Kasım 1892).

50 BOA, EV. MKT, 1838/10, 25 Ağustos 1308 (6 Eylül 1892).

51 BOA, EV. MKT, 1840/19, 12 Eylül 1308 (24 Eylül 1892).

sa ispat etmek üzere buraya getirmesi gerekmekteydi.^[52] Rıfat Bey'in ifadelerinde vakfın evlatlık vakıf olup olmadığı bilinmediği, vakfiyesinin bulunmadığından durumun anlaşılacağı^[53], Osman Nûri Efendi'nin iddialarının tamamının asılsız olduğu ve asıl kendisinin vakfı zarara uğrattığı, Cemal Bey'in mutasarrıflık emriyle bu işlemleri yaptığı ve zimmetine para geçirmediği ifade ediliyordu ki önceden gönderilen ve 75.000 kuruşun zimmete geçirildiğini ifade eden yazılara tamamen ters düşüyordu. Manastır Vilayeti Valisi Mehmed Faik tarafından Sadarete gönderilen bir yazıda Cemal Bey'in zimmetinde para olmadığı, Osman Nûri Efendi'nin askerlik vazifesi nedeniyle yerinde bulunmamasından dolayı vakıf gelirlerini idare etmek üzere mültetime verildiği ve masraflar haricinde vakıf geliri olarak 20.000 kuruş olduğu ve bu paranın 4.850 kuruşunun müteveli ve kalanının mütezimler zimmetinde olduğu ifade edilmekteydi. Osman Nûri Efendi'nin okul gelirine müdahale etmeye hakkının olmadığı ve vakıf gelirinden bunun dışında kalan parayı istediği yere harcamaya yetkili olduğu da belirtilmekteydi.^[54]

Rıfat Bey ve Mehmed Faik'in bu yazdıklarına karşın Evkâf Nezareti İdare Meclisi farklı düşünmekteydi. Meclis bu konudaki kararını şu ifadelerle dile getirmekteydi: Hazinenin emri olmaksızın maarife evkaftan gelir temin ettikleri için mahalli evkaf muhasebecisi ve müdürüne uyarılmalıdır. Yine evkaf hazinesinin resmî izni olmadan ilgili arsaya Cemal Bey'in zoruyla bina inşa edildiği için arsa ve üzerinde inşa edilenlerin vakıf nam ve hesabına idare olunması lazım geleceği meclis tarafından kabul edilmiştir. Bunun için arsa üzerine yapılan binalardan maarife aktarılan meblağ mahalli evkaf muhasebeciliğinden istenilmesinin mahalli maarif müdürlüğüne yazılması için Maarif Nezaretine de ayrıca tezkire yazılmalı ve tüm süreç sadarete bildirilmelidir.^[55] Bu yazışmalar arasında Osman Nûri Efendi Sadarete 13 Nisan 1893 tarihinde bir dilekçe daha yazmıştı. Bu dilekçesinde vakfa gelir getiren dükkânlarla ilgili yeni bilgiler vermekteydi. Buna göre vakfa ait hafta pazarının yanındaki arsa üzerinde 200 adet ahşap dükkân bulunmaktaydı.^[56] Bu arada 25 Haziran 1892 tarihli Sadaret yazısına Evkâf Nazırı Gâlib Paşa tarafından 19 Ağustos 1893 tarihinde verilen cevapta da vakfa gelir getiren akarlara maarif tarafından müdahale edilmemesi ve okul için para ayrılması gibi bir hususa gidilmemesi gerektiği ifade ediliyordu.^[57]

52 BOA, EV. MKT, 2030/4, leff 7, 21 Teşrin-i Evvel 1308 (2 Kasım 1892).

53 Vakfiye günümüzde bir arşiv tasnifinde bulunamamıştı. Ancak söz konusu dönemde vakfiyenin mütevelliler tarafından dahi elde edilememiş olması farklı bir yorumda bulunulmasını sağlayabilir. Mahkemelerde tanzim edilen vakfiyeler sicile işlendiği gibi bir nüshası da vâkıfın elinde bulunuyordu. 1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıyla mütevelliler ve nazırların ellerindeki vakfiyeler toplanarak VGMA'daki vakfiye defterlerine kaydedildi. Vakfiye defterlerindeki bu istinsah kayıtlarda da bahsi geçen vakfiyenin bulunamaması vakfiyenin daha eski bir tarihte zayi olduğunu düşündürülebilir.

54 BOA, BEO, 194/14518, leff 3, 27 Mayıs 1309 (8 Haziran 1893).

55 BOA, EV. MKT, 2030/4, leff 7, 21 Haziran 1309 (3 Temmuz 1893).

56 BOA, BEO, 194/14518, leff 2, 13 Nisan 1309 (25 Nisan 1893).

57 BOA, BEO, 25/1830, leff 2, 7 Ağustos 1309 (19 Ağustos 1893).

Yazışmalardan ortaya çıkan sonuç; Cemal Bey'in zimmetine herhangi bir para geçirmediği, buna karşın vakfın akarından maarife para ayrılmasının da usule aykırı olduğu ve gelirin idaresinin müteveli ya da vekiline bırakılması gerektiğidir. Burada Serfice Evkâf Müdürü olan Hasan Basri Bey'in 1 Temmuz 1887 tarihli ve vakıf gelirinden 75.000 kuruşun Cemal Bey tarafından zimmetine geçirildiğiyle ilgili yazısını unutmamak gerekir. Tüm bu yazışmalardan sonra vakıf ve akarıyla ilgili yapılması gerekenler ortaya konulmuşsa da Kayalar kaymakamı tarafından dükkânların bir kısmının gelirinin ayrılarak eğitime verilmesi noktasında baskı yapmaktaydı. Vakfın müteveli vekili Halim ve vakıf ailesinden Seyfeddin ve Şuayip bu noktadaki şikâyetlerini telgrafla Manastır vilayetine bildirmişlerdi.^[58] Bu şikâyet konusunun bir an önce halledilmesi için Sadarettin ve Dahiliye Nezareti mektubi kaleminden Manastır vilayetine 8 ve 12 Aralık 1894 tarihlerinde yazılar gönderilmişti.^[59] Bu arada Osman Nûri Efendi'nin Dahiliye Nezaretine Kayalar kasabasında Hâşim Bey Camii yakınında kurulan pazarın yerinin başka yere nakledildiğini ifade eden bir yazı gönderdiği görülmektedir ki^[60] burada vakıf mütevellisinin hakkını araması karşısında yerel yöneticilerin pazarın yerini değiştirmek gibi vakfı zarara uğratacak bir girişimde buldukları anlaşılmaktadır.

Vakfa gelir getiren pazar mahallindeki arsa üzerinde mevcut dükkânlar üzerinde 1894 senesi sonunda yeni bir tartışmanın başladığı görülmektedir. Söz konusu tartışma maarife ait olmak üzere inşa edilen dükkânların aslında "arsa-i hâliye" yani boş arsa üzerine yapıldığı iddiasıdır. Evkâf Nazırı Galib Paşa tarafından Maarif Nezaretine gönderilen ilgi yazıda söz konusu boş arsanın vakıf arsası ile sınır olduğundan karıştırıldığını ifade ederken bu konuda herhangi bir şüphe kalmaması adına mahallî evkâf muhâsebecisi, maarif müdürü ve ilgili diğer kişilerin buldukları bir ekip tarafından bir harita düzenlenmesini istemektedir.^[61] Osman Nûri Efendi ise Cemal Bey'in zimmetine para geçirdiği yönündeki iddialarını devam ettirmektedir. Osman Nûri Efendi 21 Ocak 1895 tarihinde Evkâf Nezaretine gönderdiği yazıda süreci kısaca tekrar hatırlattıktan sonra Cemal Bey'le ilgili; günlük dört akçe alan ve vâkıf evladından olan müteveli tarafından idare edilmekte olan vakıf gelirleri, Rumi 1300 yılında kendisine maarif reisi unvanını veren ve aslında orada maarif reisi olarak tanınmadığı ilgili nezaret tarafından bildirilen "mütegalibe" Cemal Bey söz konusu vakfı mahvettiği gibi gelirini de kendisine yemeklik yapmak için gerçeğe aykırı ve haksız yere vakfa müdahale etmekteydi ifadelerini kullanır. Vakfa yapılan müdahale hakkında Evkâf Nezareti idare meclisi kendilerinin lehine karar vermiş ve bu karar, 19 Ağustos 1893 tarihinde Manastır evkaf muhasebeciliğine iletilmişti. Vakfın geliri on seneden beri Kayalar idare meclisinin

58 BOA, EV. MKT, 2108/123, 4 Ağustos 1310 (16 Ağustos 1894).

59 BOA, BEO, 530/39685, 26 Teşrîn-i Sâni 1310 (8 Aralık 1894); BOA, DH.MKT, 317/69, 30 Teşrîn-i Sâni 1310 (12 Aralık 1894).

60 BOA, DH. MKT, 268/15, 24 Temmuz 1310 (5 Ağustos 1894).

61 BOA, MF. MKT, 237/58, leff 1, 27 Ağustos 1310 (8 Eylül 1894).

bir alakası olmadan bir mazbatayla her sene 30.000 kuruş bedelle mültezime ihale edilmekte ve açıktan açığa Cemal Bey eline geçmekteydi. Cemal Bey'in zimmetine 200.000 kuruş para geçirdiği vakıf hasılatı muhasebesinin yerinde “ma'rifet-i şer'le” yapıldığı ve “dünyevî ve uhrevî” mesuliyet sahibi olmamak adına bunu engellemek için bu müracaatı yaptığını bildirir.^[62] Tüm bu gelişmeler esnasında cami tamire muhtaç duruma gelmişti. Bu minvalde caminin hesaplarında yeterli para olduğu keşfinin ve münakasasının yapıp gönderilmesi Evkâf Nezaretinden Manastır Vilayeti Evkaf Muhasebeciliği'ne bildirilmişti.^[63]

Yaptığı girişimlerden istediği sonucu alamayan Osman Nûri Efendi, çözümü tekrar Sadarete başvurmakta bulur. Bu talebi yinelemesinin sebebi, vakfa vekil olarak bıraktığı Halim Efendi'nin 10 Nisan 1895 tarihinde gönderdiği telgraftır. Hâlim Efendi kısa telgrafında şunları söylemekteydi: Maarif Reisi Cemal Bey'in sülalenize yaptıklarından menedilmesi mümkün değildir. Bundan sonra iş daha kötü yere varabilir. Yaptığım müracaatlara hükûmet önem vermiyor. Vebali sebep olanlara ait olmak üzere görevimi başka birisine tevdi etmeniz gerekmektedir.^[64] Halim Efendi bu ifadelerle görevinden istifa etmişti. Osman Nûri Efendi bu yazısında mütevellisi olduğu vakfın gelirini kendi mâlikânesi gibi addederek kendisine “me'kel” edinen Kayalarlı Cemal Bey'in bu yaptıklarına kaza kaymakamınının da iştirâk ettiğini ifade eder. Bu nedenle olayı Sadarete bildirmek zorunda kaldığını ifade eden, maalesef buradan da bir sonuç alamadığını, artık bu uğurda harcayacak parasının da kalmadığını belirten Osman Nûri Efendi vekili Hâlim Efendi'nin belki de vakfın hukukunu korumaya çalışırken hayatının tehlikeye girdiğine kanaat ettiği için istifasını bardağı taşıran damla olarak görür. Bu talebinin son olduğunu yazan mütevellî “et-yâm ve evkâfın mededgâh-ı yegânesinden tedâbir-i mü'essire-i kat'ıyye ittihazıyla hukûk-ı vakfın ayâdî mütegalibe ve cebâbireden tahlîsi bi-hasbü't-tevliye kemâl-i tazarru'la niyaz ve istirhâm eylerim” ifadeleriyle yazısına son verir.^[65] İlgili belgede kısa süre içinde konuyla ilgili yapılan yazışmalar tablo olarak gösterilmiştir ki işin ne derece sürüncemede kaldığı, verilen kararlara rağmen uygulamada sıkıntılar yaşandığını göstermesi açısından aşağıda verilmektedir.

62 BOA, EV. MKT, 2235/13, 9 Kânûn-ı Sâni 1310 (21 Ocak 1895).

63 BOA, EV. MKT, 2068/79, 28 Kânûn-ı Sâni 1310 (9 Şubat 1895).

64 BOA, BEO, 429/32115, leff 3, 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895).

65 Aynı Belge, leff 2, 2 Nisan 1311 (14 Nisan 1895).

Aded-i Numro	Tarihi	Emirname-i Şereftastir Buyurulan Makamat-ı Aliyye	Makamat
18	20 Haziran 1310	Sadaret-i Uzmâdan	Manastır Vilâyet-i Celîlesine Tahrîrât-ı Sâmiye
1051	2 Ağustos 1309	Sadaret-i Uzmâdan	Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine Tezkire-i Sâmiye
5801	19 Teşrin-i Sâni 1310	Sadaret-i Uzmâdan	Manastır Vilâyet-i Celîlesine Tahrîrât-ı Sâmiye
105	22 Teşrin-i Sâni 1309	Cânib-i Celîl-i Meşihatpenâhîden	Serfice Mutasarrıflığına Tahrîrât-ı Aliyye
222	30 Teşrin-i Sâni 1310	Dâhiliye Nezâret-i Celîlesinden	Manastır Vilâyet-i Celîlesine Tahrîrât-ı Aliyye
78	24 Şa'ban 1310 ve 24 Kânûn-ı Evvel 1304	Dâhiliye Nezâret-i Celîlesinden	Serfice Mutasarrıflığına Tahrîrât-ı Aliyye
509	19 Teşrin-i Sâni 1308	Adliye Umûr-ı Hukûkiyeden	Manastır İstinaf Müdde'î-i Umûmiliğine Tahrîrât
0	3 Ağustos 1309	Adliye Nezâret-i Celîlesinden	Te'kidten Manastır İstinaf Müdde'î-i Umûmiliğine Tahrîrât-ı Aliyye
19	7 Ağustos 1309	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine Tezkire-i Sâmiye
28	7 Ağustos 1309	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Manastır Evkaf Muhasebeciliğine ve Serrice Müdürlüğüne Tahrîrât-ı Aliyye
320	11 Saferü'l-hayr 1311	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Makâm-ı Sadaret-i Uzmâyâ Tezkire
20	29 Ağustos 1310	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Manastır Vilâyet-i Celîlesine Tahrîrât Yazılmışdır
37	29 Ağustos 1310	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Manastır Evkâf Muhasebeciliğine Tahrîrât-ı Aliyye

Tablo 2: Hâşim Bey vakfına yapılan müdahalelerle ilgili yapılan yazışmalardan bir kısmı.^[66]

Osman Nûri Efendi gerçekten de bundan sonra konuyla ilgili herhangi bir makama talepte bulunmamıştı. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve Vakıflar Genel

Müdürlüğü arşivlerinde yapılan taramada aksini ortaya çıkaracak bir belgeye rastlanmadı. Bununla birlikte Manastır Valisi Abdülkerim Paşa tarafından Evkâf Nezaretine gönderilen bir yazıda tarafların bir araya geldiği görülmektedir. Serfice sancağı evkâf müdürü ve vakıf mütevellisi Osman Nûri Efendi vilayet meclisinde vakıf hakkındaki iddialarını dile getirirler. Evkaf müdürünün de olduğu sırada Osman Nûri Efendi'nin meclise gösterdiği senette vakfın Hâşim Bey adına mevcut olduğu “musakkafât ve müstegallâtı” eskiden beri Hâşim Bey Camii'nin imam, hatip, müezzin maaşları ve tamirine, bir de caminin yakınında olup “vâkıf-ı mûmâ-ileyhin müberrâtından” bulunan sıbyan mektebi öğretmenlerinin maaşı ve masraflarına şart edilmişti. Söz konusu mektep zamanında küçük yapıldığı ve şu anda ihtiyaca cevap veremediğinden beklenen eğitimi verememekteydi. İhtiyaca cevap veremeyen bu okul yerine vakıf gelirinden para ayrılan yeni okul belirlenmişti. Okulun masrafları vakıf gelirinden karşılanmak üzere düzenlenen evrakta görüldüğü gibi öğretmen ve kapıcı maaşlarıyla diğer masraflarına karşılık olmak üzere aylık 708 kuruş 10 paradan senelik 8.500 kuruş tutmaktaydı. Bu para her ay taksitle vakıf gelirinden alınacak olup mütevellinin rızası olduğu görülmekteydi. Vakıf mütevellisinden okul için bundan başka bir para talep edilmemesi kararlaştırılarak gereğinin yapılması Serfice mutasarrıflığına tebliğ edilmişti.^[67] Burada dikkati çeken husus, daha önce vakfın hayrâtından olarak bahsi hiç geçmeyen bir sıbyan mektebinin bulunduğu bilgisidir ki burası yeterli gelmediği için yerine iptidai mektebinin masraflarının vakıftan karşılanması Osman Nûri Efendi tarafından taahhüt edilmişti. Osman Nûri Efendi'nin bu taahhüdü isteyerek mi yoksa istemeden mi verdiğini bilmek eldeki verilere göre mümkün olmasa da yapılmak istenen bu işin mümkün olmadığı kısa süre sonra ortaya çıkacaktı. Vakfın hayrâtı arasında sıbyan mektebi olduğu sadece burada ifade edilse de Kayalar'da Hâşim Bey iptidai mektebi olduğu bir imtihan cetvelindeki “Hâşim Bey Câmii'nin Hasanoba Mekteb-i İbtidâ'isi” ibaresinden anlaşılmaktadır.^[68]

Hatırlanacağı üzere Serfice Evkâf Müdürü Rifat Bey 1893 yılında Cemal Bey'in zimmetine para geçirmediği yönünde bir yazı kaleme almıştı. Aradan üç sene geçtikten sonra aynı Rifat Bey bu defa farklı tespitlerde bulunuyordu. Rifat Bey merkezden gelen emirle yapılan inceleme sonucunda; Cemal Bey'in vakıf gelirlerinden vakfa harcanan para haricinde zimmetinde 178.000 kuruşun kaldığı Kayalar şer'î mahkemesi tarafından tespit edilmişti. Ancak kaza nâibi bu paranın tazmin edilmesi hükmünü ertelemekteydi. Bu tavır hem hukuka uygun değildi hem de vakfın zararınaydı. Cemal Bey'in zimmetinde olan para bir an evvel alınmalıydı.^[69] Evkâf Nezareti mektubi kalemi Kayalar naibinin hükmü ertelemesiyle ilgili; vakfın hukukunu korumak hükûmetin aslı görevi olduğundan söz konusu naibin bu hareketine kayıtsız kalınmaması gerekmektedir. Bununla ilgili olarak vakıf hukukunun

67 BOA, EV. MKT, 2142/113, 25 Teşrîn-i Evvel 1311 (6 Kasım 1895).

68 BOA, MF. İBT, 20/34, 17 Kânûn-ı Evvel 1324 (30 Aralık 1908).

69 BOA, EV. MKT, 2235/13, 10 Kânûn-ı Sâni 1311 (22 Ocak 1896).

muhafazası adına muhasebesinin yapılması ve ilgili evrakın gönderilmesi için liva mutasarrıflığıyla evkaf müdürlüğüne tebligat yazılmalıdır tespitlerini yapmaktaydı.^[70]

Vakıf gelirlerine maarif tarafından yapılan müdahaleyle ilgili her ne kadar daha önce Manastır idare meclisinde iptidai mektebi için senede 8.500 kuruş verilmesi mütevellî Osman Nûri Efendi tarafından taahhüt edilmişse de Manastır valisi Abdülkerim Paşa'nın Dahiliye Nezaretine gönderdiği 1 Mayıs 1898 tarihli yazıda vakfın tevliyeti evlâdına meşrû olup sadaka tevliyeti olmadığından mütevellinin taahhüdünü yerine getirmediği ve okulun geri kaldığı ifade edilmişti. Dahiliye Nezareti de durumu Sadarete bildirerek 10 aydan beri kapalı olan okulun açılması için masraflarına karşılık olarak çarşamba günleri kurulan pazarda sergi açanlarda 5-10 ve 20 para vergi alınması, eski pazar yerine 10 dakika uzaklıkta Cemal ve Zülfikar Beylerin hibe ettiği 5 dönüm 1,5 evlek arazi üzerine 3-4 baraka inşa edilmesi ve cumartesi günleri de bir pazar kurulup bu pazardan da vergi alınması teklif edilmişti. Buradan elde edilecek gelirlerden yerine konulmak üzere belediye gelirinden 2000-3000 kuruşun okul için hemen aktarılmasını istenmesi de talepler arasındaydı. Bu teklifler merkez tarafından kabul edildi ve iradesi 30 Ekim 1898 tarihinde çıktı.^[71]

Vakfın gelirleri ile ilgili problem bu şekilde çözülmüştü; ama vakfın yönetimi ile ilgili bir karışıklık yaşanmaktaydı. Mütevellî Osman Nûri Efendi'nin büyük oğlu Ragıb Bey babasının vefatı üzerine tevliyetin kendisine intikal ettiğini Kayalar şer'î mahkemesinden i'lâm hazırlandığı ve kaza meclis idaresi tarafından 27 Mart 1902 tarihli ve 8 numaralı mazbata ile durumun Serfice mutasarrıflığına bildirildiğini ifade ediyordu. Serfice'de ilgi evrakın incelemesi yapılarak evkâf müdüriyetine havale edilmişti. Ancak aradan geçen yaklaşık üç aya rağmen evraklar Evkâf Nezaretine gönderilmeyerek Serfice evkâf müdürü tarafından tutuluyordu. Evrakı neden göndermediği anlaşılmamakla birlikte bu türden evrakın bir an evvel ilgili makama gönderilmesi usule uygun olduğundan konuyla ilgili işlemlerin İstanbul tarafından yapılabilmesi için ilgili i'lâm ve mazbatanın bir an önce gönderilmesi talep edilmekteydi.^[72] Bu isteğe evkâf müdüriyetinden verilen cevapta; söz konusu tevliyet Ragıb Bey'e verilmiş olsa da vakfın vakfiyesi olmadığı gibi Osman Efendi'nin başka küçük çocukları da olduğu anlaşıldığından, vakfiyesi olmayan ve mahkeme-i şer'îye sicillâtında bulunmayan tevliyetler için kadime riayet olunmaması gerektiği Evkâf Nezaretinden kendilerine iletiğinden bu işlemin uygun görülmemeyerek bekletildiği ifade edilmişti.^[73] Evkâf Nezareti mektubî kalemî konuyla ilgili 3 Nisan 1905 tarihli Serfice mutasarrıflığı ve evkâf müdürlüğüne gönderdiği

70 BOA, EV. MKT, 2237/94, 11 Teşrin-i Sâni 1312 (23 Kasım 1896).

71 BOA, İrade Maarif (I. MF), 5/22, 18 Teşrin-i Evvel 1314 (30 Ekim 1898).

72 BOA, EV. MKT, 2270/115, leff 1, 6 Haziran 1318 (19 Haziran 1902).

73 Aynı Belge, leff 2, 6 Ağustos 1318 (19 Ağustos 1902).

yazıda; harbiye mektebi öğrencisi olan Ragıb Bey'in vakfın tevliyetinin kendisine verilmesi ile ilgili talebi karşısında evkâf müdürlüğü 8 Ocak 1903 tarihli bir yazı kaleme aldığını belirtir. Bu şukkada Ragıb Bey'in harbiye mektebi öğrencisi olduğu ve tahsiline devam ettiğinden vakıf işlerini yürütemeyeceği, kendisinin iki kardeşi daha olduğu ve tevliyetin bu iki kardeşe müşterek olarak tevcihi gerekirken Ragıb Bey'e tevcihinin uygun olmayacağı dile getirilmektedir. Çok ilginçtir ki yazının devamında Hâşim Bey Vakfı'nın tevliyetinin Mehmed Efendi'nin vefâtıyla oğlu Halil Efendi'ye verilmesi gerekirken bilâ-veled vefat etti denilerek Osman Nûri Efendi'ye tevcih edildiği hâlbuki Halil Efendi'nin şu anda hayatta olduğu ve tevliyetin kendisine verilmesini istediği ifade edilmektedir. Tüm bu nedenle tevliyetin Ragıb Bey'e verilmesinde tereddüt yaşanmaktaydı. Bu nedenle tevliyetin kime verileceğiyle ilgili gerekli tahkikat yapılmalı ve neticesine göre hareket edilmeliydi.^[74] Serfice mutasarrıflığı bu tereddütler karşısında tevliyetin Ragıb Bey'e tevcihine dair evrakla birlikte Evkâf Nezaretine gönderilmek üzere i'lâm-ı şer'î mazbata ile Manastır vilayetine takdim edilmiş ve konuyla ilgili karar verilene kadar tevliyet cihetine başkasının müdahale etmemesi Cuma kaymakamlığına tebliğ etmişti.^[75]

Bu yazışmalardan Mehmed Efendi'nin yok denilen ama var olan oğlu Halil Efendi'nin 20 Aralık 1902 tarihinde daha önceden hakkını yedikleri ve tevliyetin kendisine iadesi için talepte bulunduğu görülmektedir.^[76] Vakfın mütevelliliği noktasında yaşanan bu ihtilaf esnasında Ragıb Bey okulu bitirmiş ve Siroz'da Mülâzım-ı Evvel olarak görev yapmaktaydı. Buradan, Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya konuyla ilgili gönderdiği yazıda Mart 1902 tarihinde vakfın tevliyetinin ilam ve mazbata alarak kendisine geçtiği; ancak evrakların Serfice evkâf müdüriyetinde tutulduğunu ifade eder. Talebi üzerine evrak Manastır muhasebeciliği tarafından istenmişse de teamül-ü kadîmi ispat edilemediğinden yeniden ilâm alınması istenir. Kasım 1903'te yeni bir "i'lâm-ı şer'î" alır ve Serfice mutasarrıflığına takdim eder. Serfice Evkâf Müdürü bu kez de nedeni anlaşılamayan bir nedenle yine evrakı işlem görmesi için göndermeyerek kendisinde tutar. İlgili tevliyet babası Osman Nûri Efendi'nin beratından istihsâl ettiği bilgisi "sû-i tak-sîr" ile evlâd-ı vâkıfdan Mehmed ile evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı vâkıfdan Osman Nûri kardeş addedilerek kendisine amcasının oğlunun hayatta olduğundan tevliyetin amcasının oğlunda olması gerektiği ifade edilir. Ragıb Bey'in mesleği icabı orada olmamasını fırsat bilen evkâf müdürü, tevliyetin amcasının oğluna verilmesinin uygun olduğunu belirtip Kayalar kaymakamlığına da bu yönde emir yazdırır ve bu Ragıb Bey tarafından duyulur. Ragıb Bey'in gerek elindeki berat ve iki adet ilamla ve gerekse teamül gereği hakkı olmasına rağmen söz konusu müdür yetkisi dışında tevcih evrakını kendisinde tutmakta ve vakıf şartına aykırı olarak başkasına tevcih etmektedir. Bu hem kanuna hem de padişahın adaletine aykırıdır. Ragıb Bey bu

74 BOA, EV. MKT, 2971/121, 21 Mart 1321 (3 Nisan 1905).

75 BOA, EV. MKT, 3119/40, leff 1, 11 Haziran 1322 (24 Haziran 1906).

76 Aynı Belge, leff 2, 26 Kânûn-ı Evvel 1318 (8 Ocak 1903).

nedenle ilgili evrakın müdürün elinden alınarak yeni bir berat verilmesi ve adı geçen vakfın idaresinin Kayalar'daki vekiline verilmesi hakkında gereken yerlere emir verilerek hukukunun korunmasını istemektedir.^[77] Hüseyin Hilmi Paşa, belgenin arka sayfasına: Serfice Evkâf Müdürü böyle bir şeye cüret ettiyse ve doğruysa azli gerekir. Durum acilen araştırılıp neticesi bildirilsin notunu düşerek Manastır Evkâf Muhasebeciliği'nden bilgi ister. Manastır evkâf muhasebecisi Faik Bey bu isteğe verdiği cevapta teamül-ü kadim hakkında Cuma şer'î mahkemesi tarafından düzenlenen ilâmın usulsüz olduğu ve usule uygun olarak iade olunduğu ifade edilerek henüz tekrar düzenlenip Serfice'ye gelmediği ifade edilmekteydi. Cuma kazasında kalan evrakın buldurulup gereğinin bir an evvel yapılması da evkâf müdürüne sıkıca tembih edilmişti.^[78] Aslında tevcih evrakı 19 Mart 1903 tarih ve 45 numaralı tahrirat ile vilâyete gönderilmişti. Bu nedenle tevcih evrakının hazineye gönderilmesi gerekliliği Evkâf Nezareti Mektûbî Kalemî'nden Manastır Vilayeti'ne ve vilayet evkâf muhasebeciliğine bildiriliyordu.^[79]

Haşim Bey vakfına yapılan usulsüz müdahaleler, tevliyet tartışmaları arasında cami ve vakfa gelir getiren dükkânlar tamire muhtaç duruma gelmişti. Yapılan incelemede gerekli tamiratın 2.717 kuruş masrafla yapılacağı anlaşılmış olup keşif defteri düzenlenmişti. Tamiratın inşaat mevsimi geçmeden bir an önce yapılması istenmekteydi.^[80] Ancak tamiratla ilgili sunulan keşif defterinin "muvâfık-ı fen" olmadığı, yapılan incelemede anlaşıldığından fen memurları tarafından düzenlenen rapora göre yeni bir keşif defterinin hazırlanarak gönderilmesi ve tamir masraflarının nereden ve ne şekilde karşılanacağını da bildirilmesi gerekmektedir.^[81]

Gerek Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi gerekse Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden konuyla ilgili tespit edilebilen son belge 30 Mayıs 1909 tarihli olup vakfın işleyişi ile ilgili son derece önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Hâşim Bey vakfı mütevellisinin elinde berât olmadığını ifade eden Serfice evkâf müdürü Es-Seyyid Ahmed Efendi, beratı olmayan mütevellinin cami akarının tamiri için bir senede 13.000 kuruş harcadığını belirtir. Mütevelli bu paranın tazmîni ve vakfın eski usulüne geri döndürülerek söz konusu evkâfa başka kimsenin müdahale ettirilmeyip evkâf idâresi tarafından gelirlerin idare edilmesini istemektedir. Konuyla ilgili yapılan yazışmalardan vakfın gelirlerinin mahallî meclis idaresi ve belediye tarafından idare edildiği anlaşılmaktaydı. Es-Seyyid Ahmed Efendi vakfın evkâf idaresi tarafından yönetilmesi gerektiğine dair mutasarrıflığa bir yazı kaleme alır. Kaza kaymakamlığı cevabında vilayet umumi meclisinin mazbatasını ile vakfın hâkim-i şer'î başkanlığından teşekkül eden komisyon tarafından idare edildiği ve

77 BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuahaller (TFR. I. ŞKT), 87/8656, 19 Nisan 1322 (2 Mayıs 1906).

78 Aynı belge.

79 BOA, EV. MKT, 3121/85, 13 Mart 1323 (26 Mart 1907).

80 BOA, EV. MKT, 3265/113, 11 Teşrin-i Sâni 1324 (24 Kasım 1908).

81 BOA, EV. MKT, 3270/250, 6 Kânûn-ı Sâni 1324 (19 Ocak 1909).

hilâf-ı şart-ı vâkıfa iptidai mektebi öğretmen ve diğer görevlilere senelik 8.500 kuruş vakıf gelirinden verildiği ve gerek gelirin toplanması gerekse okul için para harcanmasının uygun olduğu Serfice Livası İdare Meclisi tarafından tasdik edilmişti. Dolayısıyla gerek vakıf gelirinin idaresi gerekse okula para harcanması “nizâmât-ı mevzû‘a ve evâmir-i aliyyeye külliyyen muhâlif” olduğundan konuyla ilgili gereken bir an evvel yapılması istenmekteydi.^[82]

Günümüzde Kayalar'da Osmanlı Devleti döneminden hükümet konağı haricinde herhangi bir eser bulunmamaktadır.^[83] Hâşim Bey camisi de Kayalar'ın elden çıkmasından sonra yıkılmıştı. Ne zaman yıkıldığı ise tam olarak bilinmemektedir. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde Kayalar merkezi olan Cuma'nın tasfiye taleplerinde dört adet cami bulunmaktadır. Bu camiler; Yukarı Mahalle, Orta Mahalle, Aşağı Mahalle ve Pazar camileridir. Hâşim Bey camisinden bahsedilmemekle birlikte caminin pazar mahallinde olduğu göz önüne alındığında Pazar Camii olarak isimlendirilen cami ile aynı olması ihtimal dahilindedir.^[84]

SONUÇ

Osmanlı Devleti tarih sahnesinde bulunduğu müddetçe pek çok şekilde tanımlandı. Bu tanımlamalardan birisi de “vakıf medeniyeti” idi. Elbette bu tanımlamanın hakkını verdiği muhakkak; ancak özellikle ekonomik olarak yaşanan olumsuz gelişmeler bu medeniyette de bozulmalar meydana getirdi. Merkezî bütçe ile karşılanamayan pek çok gider için vakıf gelirleri kaynak olarak kullanılmaya başlanınca bu durum vakıfların işleyişine de büyük etki yaptı. Tüm bunların yanında vakıf malını kendi malıymış gibi kullananlar, dönemin ifadesiyle “me'kel” edinenlerin sayısı da ülkedeki ekonomik bozulmayla doğru orantılı olarak arttı. Hâşim Bey Camii Vakfı özelinde yaşananlar, dönemle ilgili bazı tespitler yapma imkânı veriyor. Her şeyden evvel ne merkezde ne de mahallinde vakfiyesinin bulunamaması söz konusu kayıtların tutulması noktasında bazı aksaklıklar olduğunu göstermektedir. Vakfa yapılan müdahaleyi engellemek için yapılan girişimlerin yıllarca devam ettiği göz önüne alındığında merkez-taşa ilişkilerinin çok hızlı yürümediği ve ilgili birimler arasında yazışmaların çok uzun süre aldığı ortaya çıkmaktadır ki bu da adaletin gecikmesine neden olmaktaydı. Eğitime gelir temin etmek için kanuna aykırı iş ve işlemlerin yapılmasının özellikle yerel yöneticiler tarafından sakıncalı bulunmadığı da bu yazışmalardan ortaya çıkan başka bir sonuçtur. Vakıf gelirlerine yapılan müdahalelerde her mütevellinin bu kadar uzun soluklu uğraşıya giremeyeceği göz önüne alındığında bu örnek özelinden aslında pek çok vakıf gelirinin bu şekilde şartı haricinde yerlere harcandığının söylenmesi gerçeğe çok da aykırı

82 BOA, EV. MKT, 3406/74, 17 Mayıs 1325 (30 Mayıs 1909).

83 <http://ottoman.mfa.gov.tr/Kategori.aspx?k=ald26af9-af1b-4382-aefe-a382ff971ace> (E.T. 25.09.2021).

84 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 130.16.13.2/3311154.28, (21 Temmuz 1923).

olmayacaktır. Hülâsa Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasında küçük ve geliri de görece çok fazla olmayan bir vakfa yapılan bu müdahale dönemin sosyo-ekonomik şartlarını ortaya koyarken vakıfların pek çoğunun sahipsiz kaldığı gerçeğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- BCA, 130.16.13.2/3311154.28.
 BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 25/1830, 194/14518, 429/32115, 530/39685.
 BOA, Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT), 268/15, 317/69, 1580/112.
 BOA, Evkaf Defterleri (E. d.), 37281.
 BOA, Evkaf Cihat kalemî (EV. MKT. CHT), 234/23.
 BOA, Evkaf Mektubi Kalemî (EV. MKT), 2030/4, 1391/16, 1394/21, 1449/126, 1450/98, 1548/50, 1552/102, 1557/99, 1580/41, 1582/ 7, 1582/53, 1626/110, 1632/66, 1634/37, 1648/16, 1957/63, 1838/10, 1840/19, 2030/4, 2068/79, 2108/123, 2142/113, 2235/13, 2237/94, 2270/115, 2971/121, 3119/40, 3121/85, 3265/113, 3270/250, 3406/74.
 BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), 1242/97298.
 BOA, İrade Maarif (İ. MF), 5/22.
 BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), 227/51.
 BOA, Maarif Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî (MF. İBT), 18/21, 20/34.
 BOA, Maarif Mektubi Kalemî (MF. MKT), 91/47, 156/114, 237/58.
 BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 2030/5.
 BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller (TFR. I. ŞKT), 87/8656.
 VGM Defter, Nu: 1838.

Araştırma Eserleri

- ALKAN, Mustafa, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 166, Şubat 2007, ss. 67-83.
 AYAR, Talip, "Cihât Mevzuatı", *Vakıflar Dergisi*, S. 48, Aralık 2017, ss. 145-193.
 BERKİ, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966.
 GÜNAY, Hacı Mehmet, "Vakıf" C. 42, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 475-479.
Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp, 5. Kitap, 2. Cilt, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
 KARATAŞ, Yakup, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Munderisenin Maarife Terki", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 57, 2016, ss. 1839-1867.
 KÖKSAL, Ahmet, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı'nın "Hatırat"ı ve Hamadezade Halil Hamdi Paşa'nın Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 56, Ekim 2014 ss. 343-386.
 -----, *Maarife Kaynak Olarak Evkâf-ı Munderise*, Serander Yayınları, Trabzon 2019.
 ÖZ, Mehmet, "Gelenekçi Osmanlı İslahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi* 80. Yıl Özel Sayısı, 2019 Ankara, ss. 103-113.
 ÖZTUNÇ, H. Baha, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.
 -----, *Rumeli II. Abdülhamid Döneminde Bir Muhabirin Rumeli İzlenimleri (1896-1907)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.
 ÖZTÜRK, Nazif, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı

- Yayınları, İstanbul 1995, ss. 521-524.
-----, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıfların Üzerindeki Etkileri",
İslâmî Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 1, Ankara 1995, ss. 13-33.
SEZGİN, İbrahim, "Paşa Livası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları, İstanbul 2007, ss. 183-184.
Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
-----, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. III, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
<http://ottoman.mfa.gov.tr/Kategori.aspx?k=a1d26af9-af1b-4382-aefe-a382ff971ace> (E.T. 25.09.2021)

ADMINISTRATION IMPERIALE
DES
POSTES ET TÉLÉGRAPHES

تله ايقناهه سی
 Bureau de
 وصول نومروسی
 N° d'arrivée

ساهنه ارسال
 Expédit
 سنة ۱۳۰
 Le 189
 مامورك امضاسی
 L'Employé

Reçu de
 في
 Le 189
 مامورك امضاسی
 L'Employé

De
 pour
 عدد کلم
 N° mots
 ۴۵
 حداثك
 Dépôt le

كيه
 قیلم
 كيه واکوندر دقیقه
 ساعت
 à h. m. du

مخبرات تلمراقیدن طر لانی دولت هیچ بر کونه مسؤولیت قبول ایلمز
 L'état n'est soumis à aucune responsabilité à raison du service de la correspondance par la voie télégraphique.

كيه مدیف بودیه
 سلاکمه معارف ریس جهان به طرفنده ابدیده تشویقات
 اوزرنه مدخلهده ضغ ایطاری غیر قابل بودیه ایلموس
 موجب فساد در مراجعته حکومت اهمیت دیر میوروبالی
 مسیبله عائد اولونه اوزره مجبور و طیفه مذکورک اذره
 دیگر برینته تودبع یولوسی الزمه
 وکیلک
 حلیم

OSMANLI ARŞIVI
 BEO
 429 | 32115 | 3

Dans les dépêches imprimées en caractères romains par l'appareil télégraphique, le premier nombre qui figure le nom du lieu d'origine est un numéro d'ordre, le second indique le nombre des mots taxés, les autre désignent la date et l'heure du dépôt.

BEO.000429.032115.003

Ek 2: Haşim Bey vakfı mütevellî vekilî Halim Bey'in istifa telgrafı (BOA. BEO., 429/3215, leff 3, 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895))

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 215-236

The Analysis of Iran's National Security Strategy Within The Framework of Sectoral Securitization Theory and Its Impact on Turkey-Iran Relations

İran'ın Ulusal Güvenlik Stratejisinin Sektörel Güvenikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

Ph.D. Candidate Nurbanu BULGUR¹

¹ Sakarya University/Social Sciences Institute
• nurbanubulgur@gmail.com • ORCID > 0000-0001-7365-2518

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 2 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 8 Aralık / December 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 215-236

Atıf/Cite as: Bulgur, N., "The Analysis of Iran's National Security Strategy Within The Framework of Sectoral Securitization Theory and Its Impact on Turkey-Iran Relations - İran'ın Ulusal Güvenlik Stratejisinin Sektörel Güvenikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 215-236.

<https://10.51533/insanbilimleri.1018214>

<https://10.51533/insanbilimleri.1018214>

THE ANALYSIS OF IRAN'S NATIONAL SECURITY STRATEGY WITHIN THE FRAMEWORK OF SECTORAL SECURITIZATION THEORY AND ITS IMPACT ON TURKEY-IRAN RELATIONS

İRAN'IN ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİNİN SEKTÖREL GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

ABSTRACT:

The threats within the securitization theory are divided into five sectors; military, political, social, economic and ecological threats. Despite the importance of each of these threat definitions, traditional military security conceptualization is still a priority and have an important position. In this article, it is aimed that the national security strategies of Iran, threat perceptions and methods of combating these threats are discussed in the context of the theory of sectoral securitization which is developed by Barry Buzan. A comprehensive literature search has been made about the subject and a resource review (Turkish and English Theses, scientific reports, academic articles, books, reports etc.), which is one of the qualitative research techniques, has been chosen as the method.

The main questions to be answered in this study are: What is Iran's conceptualization of security? Does Iran have a definition of a particular security threat? What are the methods and tools to deal with these threats? From which parameters does the national security definition be made? What role does the military and economic capacity play in

Iran's national security strategy? What are the impacts of Iran's national security strategy on Turkey-Iran relations?

The article is shaped with the hypothesis "Iran is pursuing a pragmatic and ideological foreign policy aimed at enhancing its nuclear, military, economic and political capacity in the context of "securitization" policy and thus protecting national interest by determining national security strategy through threat perceptions". Having strong defense systems and obtaining nuclear power for Iran is an important way to counterbalance the weakness of the conventional military power. In the context of national security, Iran's main goal is to rely on its own strength and deterrence.

Iran's national security strategy and political discourse after the 1979 Islamic Revolution influenced Turkey-Iran relations in a negative way in general terms. The security strategies of the two countries, their security priorities, the interests of the two countries due to their intent to become a regional power, have rarely become a co-operative area, but have caused conflict and threat perception.

Keywords: *Iran, National Security,*

USA, Nuclear Power, Islamic Revolution, Turkey.

ÖZ:

Güvenlikleştirme teorisi içindeki tehditler beş sektöre ayrılır; askeri, siyasi, sosyal, ekonomik ve ekolojik tehditler. Bu tehdit tanımlarının her birinin önemine rağmen, geleneksel askeri güvenlik kavramsallaştırması hala bir öncelik ve önemli bir konuma sahiptir. Bu makalede İran'ın ulusal güvenlik stratejilerinin, tehdit algılamalarının ve bu tehditlerle mücadele etme yöntemlerinin Barry Buzan'ın geliştirdiği sektörel güvenlikleştirme teorisi bağlamında ele alınması amaçlanmıştır. Konuyla ilgili kapsamlı literatür taraması yapılmış, yöntem olarak nitel araştırma tekniklerinden olan kaynak incelemesi (Türkçe ve İngilizce Tezler, bilimsel raporlar, akademik makaleler, kitaplar, bildiriler vb.) tercih edilmiştir.

Makalenin içinde cevap aranan temel sorular ise şöyledir: İran'ın güvenlik kavramsallaştırması nedir? Belli bir güvenlik tehdidi tanımlamasına sahip midir? Bu tehditlerle baş etme yöntemi ve araçları nelerdir? Ulusal güvenlik tanımlamasını hangi parametreler üzerinden yapmaktadır? İran'ın yürüttüğü ulusal güvenlik stratejisinde askerî ve ekonomik kapasitenin rolü nedir? İran'ın güvenlik stratejisinin Türkiye-İran ilişkilerine etkisi nedir?

Yukarıda belirtilen sorular doğrultusunda; "İran, ulusal güvenlik stratejisini tehdit algılamaları üzerinden belirleyerek, "güvenlikleştirme" politikası bağlamında nükleer, askerî, ekonomik ve siyasî kapasitesini arttırmayı ve bu yolla ulusal çıkarını korumayı amaçlayan pragmatik ve ideolojik bir dış politika yürütmektedir." varsayımı belirlenmiştir. İran için güçlü savunma sistemlerine sahip olmak ve nükleer güç elde etmek, konvansiyonel askerî gücünün zayıflığını dengelemek için önemli bir yöntemdir. Ulusal güvenlik bağlamında İran'ın temel hedefi ise kendi gücüne dayanmak ve caydırıcılıktır.

İran'ın 1979 İslam Devrimi sonrası ulusal güvenlik stratejisi ve siyasal söylemleri Türkiye-İran ilişkilerini genel hatları itibarıyla olumsuz yönde etkilemiştir. İki ülkenin güvenlik stratejilerinin, güvenlik önceliklerinin farklı olması, bölgesel bir güç olma amacı gütmeleri sebebiyle iki ülkenin çıkarları, nadiren bir iş birliği alanına dönüşse de, zaman zaman çatışmış ve birbirlerini tehdit olarak algılamalarına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İran, Ulusal Güvenlik, ABD, Nükleer Güç, İslam Devrimi, Türkiye.*

INTRODUCTION

In this article, it will be touched on the geopolitical position of Iran, the concept of security, national security^[1], strategy^[2] and the “sectoral securitization” theory that underlines the basic framework of Iran’s national security strategy as it will be mentioned in the hypothesis. Dealing with these basic concepts and phenomena will ultimately create a strong infrastructure for assessments of Iran’s national security strategy. A literature search on this subject has been made. However, because of the fact that there is difficulty so as to get access the documents related to national security except for government programs the speeches of political and religious leaders and related matters of the Iranian Constitution, it is mostly benefited from sources such as articles, reports, theses, analyzes, declarations, news etc.^[3]. In the light of literature survey, there is no other academic resource besides this thesis which examines directly Iran’s national security strategy in the context of securitization theory. In this regard, this article will contribute to the literature. Iran’s security strategies and threat perceptions will be clarified (Annex-1).

Iran is located in the Middle East region, which has two thirds of the proven world oil reserves and one-third of the gas reserves^[4]. Iran, who is trying to develop long-range ballistic missile systems and obtain nuclear energy, wants to become a nuclear regional power. It is also one of the countries with the most complex security problems and threats in the region^[5]. Elements such as religion, nationalism, economy and geopolitics are important in shaping the aims and methods of Iran’s security policies.

1. Main Security Strategies and Sectoral Securitization

In order to analyze the national security strategy of a country, it is necessary to first define “strategy”. Narrow sense of strategy, the art of generalism in ancient Greek tradition; that is, military means are used to reach the purpose of war. Similarly, as stated in the book *Strategy: Indirect Attitude*, which made first publication in 1941 written by British military historian Sir Basil Henry Liddell Hart: “strategy is the art of distributing and implementing military possibilities for the achieve-

1 For detailed information see also; Hasan Basri Yalçın, *Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD-İngiltere-Fransa-Rusya-Çin*, SETA Publications, İstanbul 2017, p. 18-40.

2 Barry Buzan, *İnsanlar, Devletler & Korku*, Emre Çıtak (trans.), Röle Academic Publishing, İstanbul 2015, p. 107-110.

3 There is a directly related PhD thesis to the subject written by Bilgehan Alagöz called “Securitization Policy as an Effective Tool in Foreign Policy of Islamic Republic of Iran: Iran’s Persian Gulf Policy After 2003 Iraqi War”.

4 Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, İş Bankası Publishing, İstanbul 2014, p.252-254.

5 Yunus Emre Yapıcı, *Ulusal Güvenlik Bağlamında İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası: Mahmud Ahmedinejad Dönemi Örneği*, (Master Thesis), Yalova University, The Institute of Social Sciences, Yalova 2015, p. 3.

ment of the aims of politics”.^[6] Based on these definitions, the national security strategy; It is the distribution and use of military, economic and social opportunities for the realization of political goals, ensuring national security and protecting national interests.^[7] Security can be detected in general terms; but can only give a specific meaning to concrete events. Ideally, theoretical studies and case studies should inform and complement each other.

The basic strategies as to security are in general terms:

- a) Regional and global cooperation through the Alliances,
- b) Taking part in multinational operations,
- c) To take diplomatic, political or even military measures to intervene in crises,
- d) Procurement of weapons of mass destruction or opposition to those,
- e) Using space or opposing users, improving the ability to receive and monitor news,
- f) Preparing for a war in a high intensity, or ineffective extraction of high technologies with primitive methods,
- g) Ability to use psychological and sociological elements.^[8]

The theoretical sub-structure of the study in this context will also be mentioned. The sectoral securitization theory that we have considered in defining and explaining Iran's national security strategy was developed by Barry Buzan in the Copenhagen School and is based on two main concepts of the traditional security approach: Existential threat and survival. In this theoretical framework, threats and securitized issues / elements are divided into sectors.^[9] Kenneth Waltz's definition of security has also been very influential on the theory of securitization.

6 Mustafa Aydın (Ed.), *Strateji ve Güvenlik*, Anadolu University Publish, Eskişehir 2012, p. 3.

7 The term “national interest” is used to describe the goals that States want to achieve in the international arena. National interest contains many good and beautiful ideas in a totally abstract quality that are conscious of the society. Although there are many different opinions about what the national interest is tangible, the most basic national interest that people can agree on is “to preserve their self”, that is to protect the national security of the country; Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Siyasal Publishing, Ankara 2000, p. 86-87.

8 Ramazan Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Publishing, İstanbul 2014, p. 111, 112.

9 The threats within the securitization theory are divided into five sectors; military, political, social, economic and ecological threatp. Despite the importance of each of these threat definitions, traditional military security conceptualization is still a priority and have an important position; Buzan, *İnsanlar, Devletler & Korku*, p. 104-119.

According to Waltz, though states have different goals and strategies, they have a common final desire: Survival.^[10] The expression of the existence of an existential threat legitimizes the taking all the necessary measures to remove the threatening actor from the process, which finally reaches the securitization. In this sense, securitization is a political process, and the actors who initiate the securitization process can designate any issue or threat as a threat through discourse.^[11]

Whether it is individual, national or international, it is undeniable that security is at the top among the problems that humanity faces. National security has a special central feature; because states are dominant in many other conditions that determine the security of the individual and the community.^[12] Throughout the history of states, a state has often become insecure due to the existence of others. The military, political and economic actions of each state trying to establish its own national security often went together with the war and the economic problems of others. The density of the national security problem and the character have dramatically diversified over time; sometimes extreme, and sometimes occasionally in the nineteenth century, with a low degree of tension and increased cooperation, as was the case today. But despite these fluctuations, the security problem and all the uncertainties it produces continue.^[13]

In this context, in order to fully understand the national security problem, the concept of security must first be understood. Especially in definitions where security is associated with policy making by the state, this concept has been developed to be inadequate for the task. This study will focus on how a more sophisticated and thoroughly based security concept provides a constructive redefinition of the national security problem.

Indeed, in national security approach, the only concept is not security. Traditionally, much of the literature, which is an attempt to make analysis and rule, is based on concepts of power and peace. At some point today is still so.^[14] The proponents of the approach to power take their thoughts from the realist school of international relations represented by authors such as E. H. Carr and Hans Morgenthau.^[15]

10 Kenneth Waltz is a theorist who explains the main points of structural realism from the perspective of defensive realism. For detailed information see also: Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Reading MA, Addison- Wesley 1979, p. 90-95.

11 Kenneth Waltz, *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York 2001.

12 Barry Buzan et. al., *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London 1998.

13 Yalçın, *ibid.* 2017, p.18-20.

14 Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, Alfa Publishing, İstanbul 2004, p. 27.

15 E.H. Carr, *The Twenty Years Crisis*, Macmillan, London 1946; Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, Knopf, New York 1973.

Power: It can also be argued that not only does it reveal the basic patterns of the capabilities of the international system, but a basic motive for the behavior of the actors. The supporters of the peace-based approach are related to the idealistic school. Idealists argue that they do not only see the problem in a holistic sense, but focus their attention on the battle, which is a fundamental issue. Since the dominant threat from the national security problem is the war, a solution to this would be to remove this problem from the international agenda.

Until the 1980s, these two approaches dominated the understanding of the national security problem. They have often offered highly polarized and conflicting suggestions. Realists tend to see safety as a byproduct of power; an actor who has the power to rise to a dominant position will ultimately gain security. Idealists tend to see security as a result of peace; a lasting peace will provide security for everyone. By the end of the 1980s, with the end of the Cold War era and the bipolar system being regarded as relatively stable, security began to become a priority concept in addressing the high politics in the emerging post-war international system.^[16] The idealistic and realistic view that prevailed until the 1980s has been revised due to conjunctural changes.

2. Iran's National Security Strategy and Threat Perceptions

The most basic national interest of states is to protect the “self-existence”, that is to protect the national security of the country. We can divide the factors that provide national security into two: the first is the natural factors such as the emergence of the countries or the geography (territorial integrity), the understanding of military service, the unity and solidarity of the nation.^[17] The second is the legal factors such as contracts between countries, treaties of disarmament, alliances.^[18]

The concepts of national security, power, peace and conflict, as well as the concept of “capacity” that are important for such factors and “security studies” should be considered when examining Iran's national security strategy. Indeed, it is important that states' capacities and discourses and foreign policy practices are consistent. Moreover, we see that in this matter there is a similarity between the nature of the states and the human nature. At the individual level, a harmony is expected between discourse and behavior; at the state level, the assumption that the politicians are shaped according to the capacity of the country and the national security and foreign policy implementations must be in harmony. Using a discourse below or above the owner's capacity and taking an action in this direction will threaten

16 Buzan, *Security: A New Framework For Analysis*, 1998.

17 Haydar Çakmak, *Avrupa Güvenliği*, Akçağ Publishing, Ankara 2003, p. 26.

18 Osman Tunahan Berk, *Iran'ın Güvenlik Politikaları*, (Unpublished Master Thesis), Military Academy, Institute of Defense Sciences, Ankara 2006, p. 90-100.

the security of the country or undermine that country's credibility in the international arena.

In this context, Iran, who prioritizes basic concepts such as state security, national security, power, is in a constructive capacity to become a regional power and have a deterrent power. The importance of nuclear power for Iran is due in part to this strategy. The harmony between Iran's foreign policy discourses and practices and the effective role of the Iranian Revolutionary Guards in this issue are striking.^[19] First, Iran wants to maintain national security and to have an effective regional role. One of the main security strategies of Iran after the 1979 Revolution is the Anti-Westernism. This is one of the important elements that ensure the continuity of the revolutionary export in Iran's domestic politics.

Seeing the United States (United States) as its primary enemy, Iran has been able to maintain its social and political unity in the early years of the revolution in order to export the revolution^[20] and to come from the upper hand of the struggle with Iraq. But Iran's West enmity and American enmity are not at the same level each period. This perception of hostility and threat; The periodical change of the Presidents of Iran (Reformer-Conservative) and the Presidents of the United States (Republican-Democrat) of the two countries has taken a tumultuous course according to the softening or hardening in national security strategies. In this context, it would not be wrong to say that Iran pursues a coherent strategy in the context of national security and interests.^[21]

However, the harmony / consistency between Iran's foreign policy discourse and its practices is not observed between economic-military capacity and foreign policy implementations.^[22] Iran, who recently increased its spending on military activities^[23] outside the country, has focused on external security policies and has not succeeded in the era of moderate President Hasan Rohani, who is aiming to repair the worn-out economy.^[24] Various socio-economic crises within the country, internal security issues have been neglected recently, and Iran's expansionist poli-

19 Mustafa Küpeli, "Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Vol:3, Issue: 1, 2016, p.116-123.

20 It is aimed to expand Iran's cultural, sectarian and ideological hinterland via "revolution export strategy".

21 Ercan Çitlioğlu, *İran'ı Anlamak*, Başkent University Publishing, Ankara 2015, p. 21.

22 Ebrahim Mohseni, "Iran's Presidential Election and Its Domestic and International Ramifications", *Center for International & Security Studies at Maryland*, Presentation, July 2013, [irans_presidential_election_and_its_ramifications_v2.pdf](#), (25 May 2016).

23 Military activities abroad include Yemen, Syria, Lebanon, Palestine, Iraq, etc. means taking an active role in conflicts and conflict resolution in the regions through its own military forces or its proxies in the region.

24 Mustafa Caner, "5 Soru: İran'daki Gösteriler", <https://www.setav.org/5-soru-irandaki-gosteriler/>, (1 January 2018).

cies have taken a great response from outside and inside the country.^[25]

As a matter of fact, the protest movements in Iran, where erupted in the last days of 2017 after 2009, and the statements that the activists used in this protest^[26] showed us a civil uprising against the expanding policies of the Iranian in the region and the economic troubles in the country.^[27]

When we come back to the main objective of Iran's security policies, it is to protect the territorial integrity of Iran, to ensure the political independence of the Islamic Republic and to play an active and leading role in the Islamic world as a regional power^[28], as stated in Article 152 of the Constitution. While rejecting the "Neither East, Nor West" policy adopted by Iranian Khomeini^[29], refusing to intervene in the domination and superintendence of superpowers, Article 146 of the Iranian Constitution prohibits any power to establish a military base in Iran.^[30]

For Iran, the US and Israel are always a potential threat. US presence in the Gulf of Basra is defined as foreign occupation and is seen as the most fundamental source of instability for the region. Iran has basically set three security strategies to achieve the national security objectives listed as protecting territorial integrity, ensuring political independence and being a regional power; establishing an alliance with major Asian powers such as India, Russia and China against the US's attempt to isolate Iran from the international system and being able to reach its own stronger and sufficient defense capacity against the US, nuclear power and missile defense systems to be able to deter their enemies and to obtain military sufficiency to preserve the geopolitical position.

Currently, the most important issue that gives direction to Iran's security policies is the effects of the Islamic Revolution, which took place in 1979 and lasted for 25 years. In the Islamic Revolution, Muhammad Riza Shah's administration of

25 It has been particularly criticized by the Trump administration, and the US's accusations against Iran are also included in the new national security document. "Trump redoubles support of Iran protests, saying the 'world is watching'", <http://www.foxnewp.com/politics/2017/12/30/iran-slams-trump-as-opportunist-and-deceitful-after-support-anti-government-protestp.html>, (31 December 2017); M. Seyfettin Erol, "2018'in Adı: İran ve Yeni Soğuk Savaş", *Milli Gazete*, <http://www.milligazete.com.tr/makale/1477964/prof-dr-mseyfettin-erol/2018in-adi-iran-ve-yeni-soguk-savas>, (1 January 2018).

26 "Eylemler İran'ın Orta Doğu siyasetine eleştiridir", <http://aa.com.tr/tr/dunya/eylemler-iranin-orta-dogu-siyasetine-elestiridir/1019144>, (31 December 2017).

27 "İran'daki halk gösterilerinin boyutu ve nedenleri", <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/irandaki-halk-gosterilerinin-boyutu-ve-nedenleri/1019284>, (31 December 2017).

28 *Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, https://www.constitute-project.org/constitution/Iran_1989.pdf?lang=en, p. 37.

29 Bekir Halhalli, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)", *The Journal of Individual and Society*, Vol: 4, Issue: 8, Autumn 2014, p. 77.

30 *Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, p.36.

Iran has become increasingly dependent on the military, political and economic aspects of the West and especially on the US, increasing income inequality, risk of losing the power of land reform and the trade class and the development of heavy penalties for the dissidents led to the emergence of massive resistance backed by Shi'i religious authorities.^[31] Iran, the strategic partner of the United States and the West before the Islamic Revolution, has become the biggest enemy of the interests of the United States and the West after the Islamic Revolution.

This revolution has caused a deep break and change in all Iranian policies. From this date on, internal policy issues in Iran's security policies have become more influential than many other issues.^[32] As a matter of fact, 15 different ethnic groups live together in Iran.^[33] Unlike other ethnic and religious minorities, Azeris and Persians are fused. However, the Iranian Azerbaijani have a considerable potential gain when considering the proportions within the population, as well as the shares in the Iranian economy.^[34]

In spite of this mixed ethnic structure of Iran, the most important contribution to survive without fragmenting for hundreds of years is the well-established Persian civilization. The most important issue that directs Iran's security policies is Persian nationalism coupled with Shiite sects.^[35] Other important determinants of Iran's security policies are Iran's geopolitical position and its dependence on oil revenues.^[36] Iran is one of the countries with the world's most important oil and natural gas reserves, as well as an important country in many issues, from the Arab-Israeli conflict to the fight against terrorism (fighting against the Daesh and Al Qaeda organizations)^[37] and nuclear disarmament.

The modernization of the Iranian society and the industrialization policies of

- 31 Nurbanu Bulgur, *Siyasî ve Toplumsal Değişimler Doğrultusunda İran'da Din Adamlarının Rolü ve Etkisi (1925-1979)*, (Unpublished Master Thesis), Sakarya University, The Institute of Social Sciences, Sakarya 2017, p. 72.
- 32 Hadian Testimony, *Iran's Emerging Security Environment and Relations with the United States: Dynamics and Prospects*, <http://foreign.senate.gov/testimony/2003/HadianTestimony031028.pdf>.
- 33 Having a heterogeneous demographic structure is also an important factor affecting Iran's foreign policy orientation. For detailed information see also: Doğan Başaran, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *ANKASAM: Journal of Regional Studies*, Special Issue on Iran, October 2017, p. 224.
- 34 P. Gülden Ayman, "ABD'nin Yeni Orta Doğu Vizyonu ve İran", *Bogazici University- TUSIAD Foreign Policy Forum*, December 2003.
- 35 Yaşar Kalafat, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları", *Khazar University, Center for Eurasian Strategic Studies, 27- 28 September 2001 Baku Conference*, ASAM Publishing: 53, Ankara 2003, p. 8.
- 36 Başaran, *ibid.*, p. 222-225; Harun Öztürkler, "İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Middle East Analysis Magazine*, Vol:4, Issue: 40, 2012, p. 92.
- 37 Atay Akdevelioğlu, *İran'da Dış Politikanın Etnik-Dini Temelleri*, (Unpublished Master Thesis), Ankara University, The Institute of Social Sciences, Ankara 1999.

the economy have increased Iran's dependence on natural resources. The petroleum economy and politics are affecting Iran's external and national security policies. The increased role of oil in the economy has led to the strengthening of the economic dimension of foreign policy. In the Shah period, promoting direct foreign investment, establishing foreign trade zones and establishing deep economic relations with the Western world has become the main targets of Iranian foreign policy.^[38] While oil revenues increased the possibilities of Iran from 1950 to 1970, Iranian leaders have also been able to influence regional developments. Thus, during this period, Iran has sought alliance with powerful non-regional states and has developed its military capacity in a comprehensive manner.^[39]

Iran's national security concept includes the protection of the existence of the motherland, as well as religious and ethnic areas of influence, and especially its national interests. In this context, in order to understand the security policies of Iran, which is a wide national security conceptualization, it is necessary and important to consider historical, political and social fields together with geographical integrity and geopolitical position in the framework of sectoral securitization.

Iran's geopolitical position is becoming increasingly important in the creation of security policies.^[40] In recent years, Iran has begun to focus on centralizing its economic interests, taking into account more geopolitical sensitivities, and developing policies on ethnic and regional issues, while setting foreign and security policies.^[41] An important factor in guiding Iran's security policies is the lessons he has learned from previous warfare in the region. Between 1980 and 1988, Iran had a political, social and military consequences with Iraq, a very heavy war for both sides. Iran, who has been exposed to isolation by almost the whole world during the war with Iraq, has suffered great difficulties in meeting its needs to survive the war.^[42] While the West was the most reliable partner in the region, Iran remained all alone in the face of an Iraq supported by all the important Western states and the Arab States. In order to ensure the security of its people from this war, Iran has learned that a single army must rely on its own resources and that it must have a strong army.^[43]

38 Bulgur, *ibid.*, p. 76.

39 Abbas Ali, *Kapitalizm Öncesi İran*, Avesta Publishing, İstanbul 2007, p. 151-189.

40 Mehmet Burhanettin Coşkun, "Güvenlik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye Ve İran", *ASSAM International Refereed Journal*, Vol: 2, Issue: 4 (2015), <http://www.assam.org.tr/dergi/index.php/assam-uhad/article/view/51>.

41 Daniel Byman, P. Chubin, A. Ehteshami and J. Green, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, RAND Co., Santa Monica 2001; B. Scowcroft and R. Murphy, "Differentiated Containment", *Foreign Affairs*, Vol: 76, Issue: 3, (May-June, 1997), p. 20.

42 Byman, *ibid.*, p. 19-20.

43 Francis V. Xavier, "Iran And Iraq: A Prediction For Future Conflict", *The Research Department Air Command and Staff College*, (March 1997), p. 1,29.

Another important historical development that affects Iran's security policies is the collapse of the USSR. This new geopolitical change has brought new threats and new possibilities to Iran. Iran has struggled to reduce the effects of the "dual containment" policy of the United States, the only superpower that seeks to isolate itself from the world, and to be able to get rid of its isolation. At this time, the USSR had troubled neighbors in which a struggle led to the disintegration of hundreds of thousands of immigrants into the country (Iran). One of the most important historic events is the 9/11 attacks and the US response to this attack. The September 11 attacks also had a serious impact on Iran's regional and even national security policies. The United States began to pursue a policy based on the use of more force after September 11, 2001, attacks at home. The occupation of Afghanistan by the US on the grounds of "war against terrorism" poses a serious threat to Iran.^[44]

The US government has taken the list of countries that have nuclear weapons in the framework of the Bush Doctrine and Preventive War strategy and that have links to terrorist organizations to rogue countries and they have also been described as "Axis of Evil".^[45] In particular, the Middle East countries, Iran and Syria, the increased pressure of the invasion of Iraq and the military forces of US further threatened Iran.^[46] Iran understands that it is not enough to deter the conventional power of the US after this occupation, and that it should plan its defense for an asymmetric war strategy.

For this reason, nuclear weapons have become an indispensable issue in Iran's security policies.^[47] Iran is perceiving the greatest threat to national security from within the country. The most obvious of these threats is economic problems. The Iranian economy is experiencing great difficulties due to embargos, intense military expenditures and commercial problems. The ongoing adverse effects of the Iran-Iraq War, the petroleum-dependent economy, the economic and political embargoes imposed by the US both affect Iran's security policy and cause social problems.^[48]

Being aware of this situation, Iran has begun to focus on pursuing pragmatic

44 A. William Samii, "The Nearest And Dearest Enemy: Iran After The Iraq War", *MERIA: The Middle East Review of International Affairs*, Volume 9, No. 3, Article 3, (September 2005).

45 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Dora Publishing, Bursa 2014, p. 442.

46 Samuel W. Lewis, "The Infernal Triangle; Iran, Israel and United States", *Iran and Its Neighbors: Diverging View on a Strategic Region*, E. Whitlock (Ed.), German Institute for International Security Affairs, Berlin 2003, p. 9-13.

47 Kori N. Schake and Judith P. Yaphe, *The Strategic Implications of a Nuclear-Armed Iran*, McNair Paper 64, Washington D.C. 2001, p. 48, 49.

48 *International Crisis Group East Briefing*, İran : Discontent And Disarray, Middle, (Amman/Brussels, 15 October 2003), www.crisisgroup.org.

policies based on national interests as well as revolutionary export policy.^[49] Iran is also aware of the threats to the integrity of the country, the regime's prerogative and national security policies, both within and outside the country (Annex-1). This has affected Iran's security policies, threat perceptions and priorities.^[50] In the process starting with the invasion of Iraq, the greatest threat to the security of the country comes from the United States. This threat alone has overtaken all other issues in the creation of Iran's security policies. None of the regional countries poses a similar threat to the regime of Iran and the territorial integrity of the United States and Israel.^[51] For this reason Iran; Russia, China, India, and so on, is important for Iran to balance the power of the United States and Israel in the region.

After touching Iran's national security strategies, threat perceptions, it is necessary to briefly mention the methods and means of dealing with these threats. In defining Iran's security priorities, the existing decision-making structure as well as external events / actors are quite influential in the formulation and implementation of security policies. There is a complex structure in the theocratic and democratic institutions as well as other issues in security in Iran.^[52] In this context, it is necessary to examine the decision-making mechanism in Iran and take into account the role of defining security strategies.^[53]

The Iranian security forces, which are the means of Iran's national security strategy, include the Regular Army Corps, the Revolutionary Guard Corps (Pasdaran)^[54], the Anti-Military4. Defense Corps, the Besic People's Guards, the Jerusalem Power and internal security forces. Iran is using the security forces within and outside the country (eg, proxy war) within the framework of national security strategies. Since the establishment of the Islamic Republic of Iran, it has lived under very important security threats and in the post-9/11 period, perceptions of these threats have increased to a crucial level for Iran. In this context of "securitization" within Iran's national security agenda, nuclear power of Iran have attracted the efforts of the international community's response to Iran, in particular pose a serious security threat for the region including Turkey.

49 Başaran, *ibid.*, p. 220-221.

50 Lewis, *ibid.*, p. 9.

51 Eisenstadt, *ibid.*, p. 15.

52 Byman, *ibid.*, p. 2; Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, Adres Publishing, İstanbul 2016, p. 170-182.

53 Ertan Efeğil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Middle Analysis Magazine*, Vol: 4, Issue: 48, 2012, p. 60-65.

54 The army, which was established in May 1979, gained a constitutional presence in November. It is the building block of Iranian security forcep. For detailed information see also: Hakkı Uygur, "Devrim Muhafızları'nın Siyasetteki Rolü Bağlamında İran'da Ordu ve Siyaset", (Ed.) Veysel Kurt, *The Military and Politics in the Middle East*, SETA Publications, İstanbul 2017, p. 19-25; Frederic Wehrey et. al., *The rise of The Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran's Islamic Revolutionary Guards Corps*, Rand National Defense Research Institute, California 2009, p. 2; *Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, p. 37.

3. The Role of the Nuclear Program in Iran's Security Policy and its Regional Impacts

In 1941, the British and the Soviet joint occupation of Iran, and in 1953 Prime Minister Mossadeq was supported by a CIA-sponsored government coup.^[55] In this respect, it is meaningful that Iran, who is confronted with the 'invasion and coup' syndrome, defines the 1979 Revolution, which is the Shah and the USA, as the "twin revolution."^[56] After the 1979 Revolution, the Tehran administration, which canceled its cooperative agreement with the United States in the field of nuclear energy, reached an agreement in 1995 on nuclear cooperation with Russia. The US administration has begun to embargo in 1999 against Iran, who has continued to develop its nuclear program. In 2002, the Iranian nuclear crisis came to an end with the announcement of information about some secret facilities of the People's Mujahideen opposition regime in Iran, and this problem started to be updated today. Subsequently, Iran's nuclear program has become more of a struggle for the mutual hostility of the US and Iran.^[57]

It should not be overlooked that Iran's nuclear program is a regional issue at the same time, although it does not seem to be largely a matter of great power in the context of the P5 + 1, and especially of the United States.^[58] It is also not a rational choice for Iran to enter into a nuclear war with the United States.^[59] Indeed, as Kenneth Waltz puts it, in fact, nuclear weapons are dangerous if the nature of the enemy does not exist.^[60]

Despite the fact that Iran possesses nuclear weapons does not represent a threat to the United States, the theses about the effect this could have on the Middle East, including Israel, have led Iran's nuclear energy production to gain global importance. In this sense, Iran, with its nuclear weapons, will threaten the region it is in

55 For more information; Muriel Atkin, *Russia and Iran: 1780-1828*, Minnesota, The University of Minnesota Press, 1980; In May 1951, following the appointment of Mousaddik as prime minister, Iran National Oil Company was established and all oil industry in the country was controlled by this company. But the British government, whose interests were tainted, overthrew the Mossadish government on August 19, 1953, with a coup led by General Fazlullah Zahid with the help of the CIA and the Shah. See also; Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları*, Selim Önal (trans.), İletişim Publishing, İstanbul 2004.

56 İsmail Sarı, "İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Etkileri", <https://iramcenter.org/iran-in-nukleer-programi-kuresel-ve-bolgesel-etkileri/>, (03.08.2016); Ruhi K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", *The Middle East Journal*, Vol: 43, Issue:2 (Spring 1989), p. 203.

57 Sarı, "İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Etkileri", 2016.

58 Bilgehan Alagöz, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Etkili Bir Unsor Olarak Güvenlikleştirme Siyaseti: 2003 Irak Savaşı Sonrası İran'ın Basra Körfezi Politikası*, (Marmara University, The Institute of Middle Eastern Studies, PhD Thesis), 2013, p. 173.

59 Hasan Basri Yalçın, "İran Nükleer Müzakereleri", *SETA Analysis*, Issue: 130, (June 2015), p.19.

60 Kenneth N. Waltz, "More May Be Better", *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*, Scott D. Sagan ve Kenneth N. Waltz (Ed.), W.W. Norton and Company, New York 2003, p. 3-45.

most, so focusing on its far-reaching regional impact and consequences from its global outcomes will lead to more productive analyzes. As a matter of fact, Iran's access to nuclear weapons or the capacity to produce these weapons will also change strategic balances in the region. In this case, it can be said that Iran wants such a technology to defend itself against the US and Israel, which have troubled relations, with a deterrent factor.^[61]

Iran has started to use nuclear negotiations as an opportunity to expand its spheres of influence in the region.^[62] Iran's regional expansionist foreign policy, when considered together with the nuclear deal, has triggered the historical reflexes of Gulf governments, especially Saudi Arabia, and other regional countries towards Iran. However, this situation can make Iran become a part of a deeper regional bloc that is trying to get rid of global loneliness at a time when regional bloc is getting clearer and the parties are in mutual struggles in Bahrain, Syria and Yemen.^[63]

4. Effects on Turkey-Iran relations of Iran's National Security Strategy

4.1. After 1979 Turkey-Iran Relations

After the 1979 Islamic Revolution, Turkey approached Iran's revolution export discourse cautiously. The revolution disrupted the relatively close relations during the Pahlavi Dynasty (1925-1979). Political problems and the crisis of confidence caused by these problems negatively affect Turkey-Iran relations. Since they are two countries with leadership potential in the Middle East region and they compete within this framework, problems often arise between Turkey and Iran. In 1979, after the revolution that took place in Tehran, Iran's regime issued policies in 1980, after starting and Ankara dating back to the 1990s, but supported the PKK and the Iranian accusations^[64], yet some of the assassinations that took place in Turkey in the 1990s due to Turkey's Iran in the accused Iran and 2010s Syria, to follow an expansionist policy in Iraq and Yemen charges, whereas Tehran Ankara accuses Syria and Iraq interference in internal affairs accusations and Malatya / beads to criticism of the deployed NATO Missile Defense Radar System can be expressed as the

61 İsmail Sarı, "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Vol: 2, Issue: 1, 2015, p. 124-127.

62 Hasan Ürküt and Gökhan Sarı, "İran Nükleer Programının Türk Dış Politikasına Etkisi", *The Journal of Security Strategies*, Issue: 20, 2010, p. 221-223.

63 Ürküt and Sarı, *ibid.*, p. 222-225; Sarı, "İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Etkileri", 2016.

64 Kemal İnat, "Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *SETA Analysis*, Issue: 132, 2015, p. 9-11.

major problems that have recently been experienced between the two countries.^[65]

It should be emphasized that these problems, which are experienced in political and especially in the field of security, have an effect on economic relations; in general this effect is negative, but this negativity is not at the same level in every period. Steps towards the resolution of the problems in the political arena and in particular the efforts to prevent the negative effects of these problems on economic relations vary according to the political approaches, security strategies and economic visions of the powers in both countries.

4.2. After 2000 and the Turkey-Iran Relations

When it came to the 2000s, it was seen that the AKP government acted in a political understanding that Turgut Özal developed the economic development priority foreign policy approach applied in the 1980s and considered the neighboring countries as actors to be economic cooperatives. While ideological battles among important problems in the 1990s were left on this side, the issue of the PKK became a matter of tension between Ankara and Tehran and the two countries cooperated on PKK / PJAK.^[66]

However, Arab Spring erupted in Tunisia with splashes Syria (March 2011) there has been a break in the negative aspects of strategic cooperation in the context of Turkey-Iran relations.^[67] For example; area with an initiative in favor of Iran Trade Treaty in 2010. Turkey has been cautious against nuclear treaty, which was signed in 2015 due to the crisis in Syria.^[68] Turkey-Iran relations after the Arab Spring will be separated before and after the date on which Hasan Rohani came to power in June 2013. The first reason for this is liberalization policies of Rohani and the signing of the nuclear agreement; the second is that Iran is more visible on the battlefield in the fight against the Daesh during the Syrian crisis.^[69]

After 2013, Iran's global relations softened, while regional relations were har-

65 Ürküt and Sarı, *ibid.*, p. 221-223; Kemal İnat and Abdullah Yegin, "Türkiye'nin İran Politikası 2014", Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat and Ali Balcı, *Türk Dış Politikası Yılığ 2014*, SETA Publications, İstanbul 2015, p. 145-160.

66 Utku Çakırözler, "Askere İran Sorusu", *Milliyet*, 26 August 2005.

67 Positive developments such as the "Barter Agreement" signed with the mediator between Turkey and Brazil in 2010, joint operation against the PKK, Turkey's opposition to the sanctions imposed on Iran, efforts to develop economic relations, and the activation of the High Level Strategic Cooperation Council (YDSİK). It was interrupted by the Arab Spring. The spread of popular movements to Syria has led to tensions between Turkey and Iran, who take part in different sides.

68 Özden Z. Oktav, "Suriye Krizi Sürecinde Türkiye-İran: Değişen Roller, Çatışan Çıkarlar, Küresel Güçlerle İlişkiler", Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran (Ed.), *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, SETA Publications, İstanbul 2016, p. 197-222.

69 Oktav, *ibid.*, p. 200-202.

dened due to Arab Spring. In this context, we must primarily take into account the threats that Turkey and Iran are conceptualized in the context of security strategies and opportunities. Threat perceptions and priorities of the two countries are very different. For Turkey SDG (Syrian Democratic Forces) a terrorist organization in the north of Syria and the first threat based on ethnicity is the possible establishment of a Kurdish state, while for Iran, Daesh is a terrorist organization as fundamental sectarian threat in the first degree.

Turkey, for the termination of instability in the region preceded the overthrow of the Assad regime. Yet, the presence of the Syrian regime is crucial for Iran in terms of protecting the habitat that Iran established before the civil war in Iraq and Syria. As a matter of fact, Iran is making security strategies (Resistance Axis, etc.) by establishing front lines. Because of strategic differences in such interests and threat perceptions; Turkey and Iran have an obstacle to cooperate in many areas and find a permanent solution to the conflict. However, on behalf of resolving the Syrian crisis, Astana Summit, which was held under the leadership of Turkey, Russia and Iran, has been an indication that cooperate.^[70]

CONCLUSION

National security is called a state in which all states are free from danger and threats to their own assets in a political structure composed of nation states. National security, which means preserving the sovereignty and territorial integrity of a state, is an extension of national power according to the realist teaching, the basic theory of international relations. According to Kenneth Waltz, it is the maintenance of the ultimate purpose of the states. States are using it as a force to maintain their assets and ensure their security. According to Morgenthau, the concept of power can be used as a means of realizing the goal in one place while creating the main purpose of politics in another.

National power is all the potential that a state can use to force a state to do or not to do with a particular attitude and behavior to another state. Some of these possibilities are entirely material-physical, while others are entirely social and moral. Political infrastructure, economic situation, geographical location and size, population and technological level are very important, as well as being the military force at the top of national power elements.

According to the realist teaching, national power is the basic element in the formation of international politics and foreign politics, and it forms the basis of international politics as both a means and a direct aim. In this study, it is aimed to take a broader view of the issue from the perspective of sectors by using sectoral

70 "Astana'da yeni Suriye zirvesi", <http://www.dw.com/tr/astanada-yeni-suriye-zirvesi/a-41168423>, 30 October 2017.

securitization theory, in which Iran's national security strategy uses the conceptual framework of classical realist teaching to better understand and presents us with a more comprehensive understanding of security. In this respect, it is reached that the Islamic Republic of Iran applies its policies, in the above-mentioned theoretical framework, in order to achieve national interests and ensure national security.

This study was based on the period after the establishment of the Islamic Republic of Iran in 1979, when there was a dramatic change in Iranian security policies. Although it had to deal with the fact that it had entered into the subject of studying some earlier historical events from this date and left deep traces in Iran's perception of security, the study of 1979 and later developments was the actual period of study. Iran is trying to build its national security on the axis of "securitization" policy by building on threats that may come from inside and outside. In line with these strategies, it also increases its military and economic capacity. In the light of all this information, we see that Iran has four important points in its national security strategies: independence, self-sufficiency, being a regional power and having a deterrent military power. When Iran's recent security policies are examined, it is seen that Iranian leaders and important institutions are as pragmatic as they want to reach ideological targets (Resistance Axis, Proxy war, Revolutionary Exporters, etc.).

Iran's national security strategy and political discourse after the 1979 Islamic Revolution influenced Turkey-Iran relations in a negative way in general terms. The security strategies of the two countries, their security priorities, the interests of the two countries due to their intent to become a regional power, have rarely become a co-operative area, but have caused conflict and threat perception.

Annex-1

Iran's National Security Strategies*	
Security conceptualizations	<ul style="list-style-type: none"> • Scope: broad • Shape: concrete, aggressive, and diffuse • Theoretical Mentality: Sectoral Securitization • Strategic Mentality: Superiority (we can understand from pre-1979 emphasis on Persian civilization and the understanding of the Ummah after the Islamic Revolution (the speech of Ali Larijani of the Islamic Council of Iran and the preface of the Iranian Constitution), security prior, capacity building,

<p>Factors affecting national security strategy</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Historical heritage and security policy ✓ The concession granted to England and the subsequent tobacco protest (1891) ✓ The invasion of Iran by the United Kingdom and Russia (1907 and 1941) <ul style="list-style-type: none"> ✓ The exclusion of the clergy in the period of Pahlavi dynasty and the excessive expenditure of the Shah, the inequitable distribution of oil revenues (1973 oil crisis) ✓ The nationalization of the Iranian oil in 1951 and the coup d'état of the US and Israeli intelligence in 1953 (Ajax Operation) ✓ The collapse of the USSR in 1989 caused a major power vacuum and instability in the immediate vicinity of Iran. <ul style="list-style-type: none"> ✓ 2003 occupation of Iraq <ul style="list-style-type: none"> ✓ Arab Spring • Political security and regime security <ul style="list-style-type: none"> ✓ 1980-88 Iran-Iraq War ✓ Capacity construction and self-sufficiency <ul style="list-style-type: none"> ✓ Nuclear Studies • Social security and Islamic identity discourse <ul style="list-style-type: none"> ✓ As stated in the Iranian Constitution (Article 12), the Twelve Imams are the official denominations of the country. (Caferiyye) ✓ Persian nationalism ✓ Ayatollah Khomeini's rhetoric and leadership that strengthens the revolution and keeps different segments of the society together
<p>Security Threats</p>	<p>External Threats</p> <ul style="list-style-type: none"> • Firstly, USA and Israel <ul style="list-style-type: none"> • Regional wars • Foreign policy discourses of the USA (Axis of Evil, etc.) <ul style="list-style-type: none"> • Daesh and so on. terrorist organizations • Economic sanctions <p>Internal Threats</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sectarian diversity (disadvantaged Sunni groups in the Iranian system, etc.) • Ethnic problems (separatist terrorist organizations: separatist Ceyşü'l-Adl based in Sistan-Belugan, Ahvaz-based Movement-Nidal, PJAK, Democratic Party of Iranian Kurdistan (IKDP) etc.) • Opposition political groups <ul style="list-style-type: none"> • Drug trading • Unemployment (12.4%) <ul style="list-style-type: none"> • Economic troubles
<p>Security Forces</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Regular Army Corps, • The Revolutionary Guards Army (Pasdaran), the new defense unions established after the Islamic Revolution, <ul style="list-style-type: none"> • Military Defense Corps, • Basic Public Guards, • Jerusalem Force and internal security forces.

Methods of Security Policies	<ul style="list-style-type: none"> • Front line • Proxy war • Balancing against • Building force • Power concentration • Forward deployment <ul style="list-style-type: none"> • Armament • Deterrence • Independence <ul style="list-style-type: none"> ✓ For example; the discourse of “Neither East Nor West, Islamic Republic” • Self-help, Nuclear Power
------------------------------	--

* This table is intended to provide summarized information to the reader while it was created and prepared by using the resources referenced in the article. Hasan Basri Yalçın's book named *National Security Strategy: US-UK-France-Russia-China* was used in the process of drawing the basic template of the table and in this frame, the events, actors, phenomena and concepts that have been leading the national security strategy of Iran were analyzed and tried to be materialized.

References Books

- ABRAHAMIAN, Ervand, *Modern İran Tarihi*, İş Bankası Publishing, İstanbul 2014.
- ALİ, Abbas, *Kapitalizm Öncesi İran*, Avesta Publishing, İstanbul 2007.
- ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Dora Publishing, Bursa 2014.
- ARI, Tayyar, *Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, Alfa Publishing, İstanbul 2004.
- ATKIN, Muriel, *Russia and Iran: 1780-1828*, The University of Minnesota Press, Minnesota 1980.
- AYDIN, Mustafa, (Ed.), *Strateji ve Güvenlik*, Anadolu University Publishing, Eskişehir 2012.
- BUZAN, Barry, *İnsanlar, Devletler & Korku*, Emre Çıtak (trans.), Röle Academic Publishing, İstanbul 2015.
- BUZAN, Barry et. al., *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London 1998.
- BYMAN, Daniel, S. Chubin, A. Ehteshami and J. Green, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, RAND Co., Santa Monica 2001.
- CARR, Edward H., *The Twenty Years Crisis*, Macmillan, London 1946.
- ÇAKMAK, Haydar, *Avrupa Güvenliği*, Akçağ Publishing, Ankara 2003.
- ÇİTLİOĞLU, Ercan, *İran'ı Anlamak*, Başkent University Publishing, Ankara 2015.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Siyasal Publishing, Ankara 2000.
- GÖZEN, Ramazan, (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Publishing, İstanbul 2014.
- GÜNDOĞAN, Ünal, *İran ve Ortadoğu*, Adres Publishing, İstanbul 2016.
- KINZER, Stephen, *Şah'ın Bütün Adamları*, Selim Önal (trans.), İletişim Publishing, İstanbul 2004.
- KURT, Veysel, (Ed.), *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, SETA Publications, İstanbul 2017.
- LEWIS, Samuel, "The Infernal Triangle; Iran, Israel and United States", *Iran and Its Neighbors: Diverging View on a Strategic Region*, E. WHITLOCK (Ed.), German Institute for International Security Affairs, Berlin 2003.
- MORGENTHAU, Hans, *Politics Among Nations*, Knopf, New York 1973.
- OKTAV, Özden, "Suriye Krizi Sürecinde Türkiye-İran: Değişen Roller, Çatışan Çıkarlar, Küresel Güçlerle İlişkiler", Hasan Basri Yalçın and Burhanettin Duran (Ed.), *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, SETA Publications, İstanbul 2016, p. 197-222.
- WALTZ, Kenneth, Man, *The State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York 2001.
- WALTZ, Kenneth, "More May Be Better", *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*, Scott D. Sagan and Kenneth N. Waltz (Ed.), W.W. Norton and Company, New York 2003.
- WALTZ, Kenneth, *Theory of International Politics*, Reading MA, Addison- Wesley 1979.

XAVIER, Francis, "Iran And Iraq: A Prediction For Future Conflict", *The Research Department Air Command and Staff College*, (March 1997).

YALÇIN, Hasan, *Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD-İngiltere-Fransa-Rusya-Çin*, SETA Publications, İstanbul 2017.

Theses

AKDEVELİOĞLU, Atay, *İran'da Dış Politikanın Etnik-Dini Temelleri*, (Unpublished Master Thesis), Ankara University, The Institute of Social Sciences, Ankara 1999.

ALAGÖZ, Bilgehan, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Etkili Bir Unsurlar Olarak Güvenlikleştirme Siyaseti: 2003 Irak Savaşı Sonrası İran'ın Basra Körfezi Politikası*, (PhD Thesis), Marmara University, The Institute of Middle Eastern Studies, İstanbul 2013.

BERK, Osman, *İran'ın Güvenlik Politikaları*, (Unpublished Master Thesis), Military Academy, Institute of Defense Sciences, Ankara 2006.

BULGUR, Nurbanu, *Siyasî ve Toplumsal Değişimler Doğultusunda İran'da Din Adamlarının Rolü ve Etkisi (1925-1979)*, (Unpublished Master Thesis), Sakarya University, The Institute of Social Sciences, Sakarya 2017.

YAPICI, Yunus, *Ulusal Güvenlik Bağlamında İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası: Mahmud Ahmedinejad Dönemi Örneği*, (Master Thesis), Yalova University, The Institute of Social Sciences, Yalova 2015.

Articles

AYMAN, Gülden, "ABD'nin Yeni Orta Doğu Vizyonu ve İran", *Bogazici University - TUSIAD Foreign Policy Forum*, December 2003.

BAŞARAN, Doğan, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *ANKASAM: Journal of Regional Studies, Special Issue on Iran*, October 2017, ss. 220-244.

COŞKUN, Mehmet, "Güvenlik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye Ve İran", *ASSAM International Refereed Journal*, Vol: 2, Issue: 4 (2015), <http://www.assam.org.tr/dergi/index.php/assam-uhad/article/view/51>.

EFEĞİL, Ertan, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Middle East Analysis Magazine*, Vol: 4, Issue: 48, 2012, pp. 53-68.

HALHALLI, Bekir, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)", *The Journal of Individual and Society*, Vol: 4, Issue: 8, Autumn 2014.

İNAT, Kemal, and Abdullah Yeğin, "Türkiye'nin İran Politikası 2014", Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnât and Ali Balcı, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, SETA Publications, İstanbul 2015, pp. 141-170.

İNAT, Kemal, "Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *SETA Analysis*, Issue: 132, 2015, pp. 5-25.

KALAFAT, Yaşar, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları", *Khazar University, Center for Eurasian Strategic Studies, 27-28 September 2001 Baku Conference, ASAM Publishing: 53*, Ankara 2003.

KÜPELİ, Mustafa, "Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Vol:3, Issue: 1, 2016, pp. 97-135.

MOHSENI, Ebrahim, "Iran's Presidential Election and Its Domestic and International Ramifications", *Center for International & Security Studies at Maryland*, Presentation, July 2013, [irans_presidential_election_and_its_ ramifications_v2.pdf](https://www.csis.org/analysis/iran-presidential-election-and-its-ramifications_v2.pdf), (25 May 2016).

ÖZTÜRKLER, Harun, "İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Middle Analysis Magazine*, Vol:4, Issue: 40, 2012.

RAMAZANİ, Ruhî, "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", *The Middle East Journal*, Vol: 43, Issue: 2, (Spring 1989).

SAMİİ, William, "The Nearest And Dearest Enemy: Iran After The Iraq War", *MERIA: The Middle East Review of International Affairs*, Vol: 9, Issue: 3, Article 3, (September 2005).

SARI, İsmail, "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Türkiye Ortadoğu Araştırmaları/Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Vol: 2, Issue: 1, 2015.

SCHAKE Kori N. and Judith S. YAPHE, *The Strategic Implications of a Nuclear-Armed Iran*, McNair Paper 64, Washington D.C. 2001.

SCOWCROFT, Brent and R. Murphy, "Differentiated Containment", *Foreign Affairs*, Vol: 76, Issue: 3, (May-June,

1997).

ÜRKÜT, Hasan and Gökhan Sarı, "İran Nükleer Programının Türk Dış Politikasına Etkisi", *The Journal of Security Strategies*, Issue: 20, 2010, pp. 199-228.

Internet Resources

- CANER, Mustafa, "5 Soru: İran'daki Gösteriler", <https://www.SETAv.org/5-soru-irandaki-gosteriler/>, (1 January 2018).
- ÇAKIRÖZER, Utku, "Askere İran sorusu", *Milliyet*, (26 August 2005).
- International Crisis Group East Briefing, Iran: Discontent And Disarray, Middle*, (Amman/Brussels, 15 October 2003), www.crisisgroup.org.
- Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf?lang=en.
- SARI, İsmail, "İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Etkileri", <https://iramcenter.org/iran-in-nukleer-programi-kuresel-ve-bolgesel-etkileri/>, (3 August 2016).
- TESTIMONY, Hadian, *Iran's Emerging Security Environment and Relations with the United States: Dynamics and Prospects*, <http://foreign.senate.gov/testimony/2003/HadianTestimony031028.pdf>.
- YALÇIN, Hasan, "İran Nükleer Müzakereleri", *SETA Analysis*, Issue: 130, (June 2015).
- "Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri", <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri/>, (6 January 2014).
- "Astana'da yeni Suriye zirvesi", <http://www.dw.com/tr/astanada-yeni-suriye-zirvesi/a-41168423>, (30 October 2017).
- "İstihbarat Bakanından terörle mücadele konusunda önemli açıklamalar", *Mehr News Agency*, (26 June 2017).
- "Türkiye ve İran anlaşta! Terörle mücadele operasyonu...", *Milliyet*, (8 November 2017).
- "Trump redoubles support of Iran protests, saying the 'world is watching'", <http://www.foxnews.com/politics/2017/12/30/iran-slams-trump-as-opportunist-and-deceitful-after-support-anti-government-protests.html>, (31 December 2017).
- EROL, M. Seyfettin, "2018'in Adı: İran ve Yeni Soğuk Savaş", *Milli Gazete*, <http://www.milligazete.com.tr/makale/1477964/prof-dr-mseyfettin-erol/2018in-adi-iran-ve-yeni-soguk-savas>, (1 January 2018).
- "İranda halk gösterilerinin boyutu ve nedenleri", <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/irandaki-halk-gosterilerinin-boyutu-ve-nedenleri/1019284>, (31 December 2017).
- "Eylemler İran'ın Orta Doğu siyasetine eleştiridir", <http://aa.com.tr/tr/dunya/eylemler-iranin-orta-dogu-siyasetine-elestiridir/1019144>, (31 December 2017).

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 237-252

Torul Derebeyleri: Kabasitaslar (1355-1479)

Torul Overlords: Kabasitas (1355-1479)

Dr. Bekir SARIYILDIZ¹

¹ Emniyet Genel Müdürlüğü

• bkrsariyildiz@gmail.com • ORCID > 0000-0003-4229-3457

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 2 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 7 Aralık / December 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 237-252

Atıf/Cite as: Sarıyıldız, B., "Torul Derebeyleri: Kabasitaslar (1355-1479) - Torul Overlords: Kabasitas (1355-1479)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 237-252.

<https://10.51533/insanbilimleri.1018272>

<https://10.51533/insanbilimleri.1018272>

TORUL DEREBEYLERİ: KABASİTASLAR (1355-1479)**TORUL OVERLORDS: KABASITAS (1355-1479)****ÖZ:**

Torul, Karadeniz kıyılarından Kelkit Havzası'na kadar ulaşılan önemli bir güzergâhın anahtarı vaziyetindedir. Bu konumu ile bölgede gerçekleşen siyasi, askeri ve ekonomik pek çok faaliyetin denetimini yapma olanağına sahiptir. 1355 yılından önce Harşit Vadisi'nin Torul ve çevresini kapsayan üst kısmında, Torul (Mesokhaldia) Dukalığı adında siyasi bir yapı tesis edilmiştir. Torul Dukalığı/Derebeyliği ile birlikte Trabzon Rum Devleti'ndeki soylu ailelerden biri olan Kabasitasların adı ön plana çıkmış ve önem kazanmıştır. Kabasitasların, bölgedeki varlıkları ya da Torul Derebeyliği'ndeki hakimiyetlerinin başlangıcı henüz belirlenemmiştir. Ancak bölgedeki varlıklarından anlaşılacağı üzere 1355 yılından önceki bir tarihten başlayarak 1479 yılına kadar Torul Derebeyliği'ni idare ettikleri açıktır. Bu süreç içerisinde çoğu zaman Komnenoslarla ittifak yaparak Türk akıncılarının ilerlemesine karşı koymaya çalışmışlardır. Kabasitasların hakimi oldukları bölgenin Trabzon ve Giresun'un Kelkit Havzası'na ulaşmak için kullandığı Zigana (Değirmendere) ve Harşit vadi güzergahlarının birleştiği bir kavşakta olması, Torul Derebeyleri'ni bölge siyasetinde etkili bir konuma yükseltmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Kabasitas, Kabasitai, Mesokhaldia, Torul.*

ABSTRACT:

Torul is the key to an important route from the Black Sea coast to the Kelkit Basin. With this position, it has the opportunity to control many political, military and economic activities. Before 1355, a political structure called the Duchy of Torul (Mesokhaldia) was established in the upper part of the Harşit Valley, which includes Torul and its surroundings. The name of Kabasitas, one of the noble families in the Greek State of Trabzon, came to the fore and gained importance together with the Torul Duchy/Overlord. The existence of the Kabasitas in the region or the beginning of their dominance in Torul Overlord has not yet been determined. However, as can be understood from the activities in the region, it is clear that they ruled the Torul Overlord from a date before 1355 until 1479. During this process, they often made an alliance with the Komnenos and resisted the progress of the Turkish raiders. The fact that the region dominated by Kabasitas is at the junction of Zigana (Değirmendere) and Harşit valley routes, which Trabzon and Giresun use to reach the Kelkit Basin, raised the Torul Overlords to an effective position in the regional politics.

Keywords: *Kabasitas, Kabasitai, Mesokhaldia, Torul.*

GİRİŞ

Bizans İmparatorluğu, IX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun kuzeydoğusundaki toprakları üzerinde Khaldia adında yeni bir thema oluşturmuştur. Khaldia'nın sınırları genel hatlarıyla; kuzeyde Karadeniz sahilleri boyunca Terme'den itibaren Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize'yi içerisine alacak şekilde Çoruh Nehri'ne kadar uzanmaktayken, güneyde ise Kelkit Nehri'nin oluşturduğu vadi boyundaki Gümüşhane ve Bayburt'u kapsamaktadır.^{[1] [2]}

1048 yılından itibaren Türklerin, Bizans ve Komnenoslar idaresindeki Doğu Karadeniz'e yönelik saldırıları sebebiyle Khaldia'nın sınırları daralmaya başlamıştır. Türk beylerinin Giresun ve Trabzon topraklarına yönelik saldırılarında, Khaldia'nın güney kısmının yanı sıra kıyı ile iç kesim arasında ulaşımı sağlayan Harşit ve Zigana vadilerini kullanmaları bölgedeki zarar ve talanın etkilerini kıyı yerleşimlerine kadar ulaştırmıştır.^[3] Nitekim Anadolu'da siyasi durumu değiştiren Malazgirt Savaşı sonrasında, Bizans'ın doğu eyaletlerinin sınırlarında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Doğu Karadeniz topraklarını kapsayan Khaldia Theması da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. 1071-1080 yılları arasında Khaldia'nın sınırları Trabzon kentine kadar daralmaktayken^[4], bölgenin Bizans valisi Theodore Gabras'ın çabalarıyla kaybedilen toprakların bir kısmı geri alınmış ve Khaldia sınırları yeniden eski haline getirilmeye çalışılmıştır.^[5] Ancak 1070'li yıllardan itibaren 1204 yılına kadar görevde bulunan Khaldia valileri, Türklerin bölgedeki akınları sebebiyle sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Yaşanan baskıların etkilerini Khaldia'nın sınırlarında görmek mümkündür. Bu dönemde Khaldia, Çoruh Nehri boylarında ve Kelkit Havzası'nda toprak kaybettiği gibi, themanın güney sınırı Gümüşhane'nin kuzeyine kadar daralmıştır.

- 1 *Hudud al-Alam*, Russian V. Minorsky (trans.), English V.V. Barthold (trans.), Oxford University Press, London 1937, s. 156; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret İşıltan (çev.), TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 194. Khaldia adı ve halkı için ayrıca bkz. Anthony Bryer, David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1985, s. 299-300.
- 2 Jakob Philip Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, Ahmet Cevat Eren (ter.), Celalettin Yavuz, İsmail Hacifettahoğlu (haz.), İbrahim Tellioğlu (not.), Ankara 2012, s. 14-15; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Fikret İşıltan (çev.), İstanbul 1970, s. 52, 89; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkilâp Yayınevi, İstanbul 2009, s. 426.
- 3 Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Bilge Umar (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 55; *Azîmî Tarihi*, Ali Sevim (çev.), TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 9-10.
- 4 Anna Komnena, *Alexiad*, Bilge Umar (çev.), İnkilap Yayınevi, İstanbul 1996, s. 261; George Finlay, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, William Blackwood and Sons, Londra 1851, s. 361-362; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, C. I, Refet Yinanç (haz.), TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 87.
- 5 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 262; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, The University of Wisconsin Press, Madison 1952, s. 577.

1. Torul (Mesokhaldia) Derebeyliği'nden Önce Bölgenin Siyasi Durumu

1204 yılında Bizans payitaht varislerinden Komnenoslar, başkenti Trabzon olmak üzere Khaldia topraklarını da içerisine alan bölgede Trabzon Rum Devleti adında bağımsız yeni bir siyasi teşekkül kurmuşlardır.^[6] Bu yeni devletin idari sınırları, Bizans'ın Doğu Karadeniz'i kapsayan eski Khaldia Theması üzerinde yeniden düzenlenmiştir. Yedi idari birime (bandon) ayrılan Khaldia'nın yeni merkezlerinden biri de Philabonites (Harşit Vadisi) bandonudur.^[7] Türklere bırakıldığı belirtilen Harşit Vadisi (Philabonites) bandonu^[8], Tirebolu'dan Kelkit Havzası'na kadar açılan önemli bir güzergâhı bünyesinde barındırmaktadır. Bu konumu ile vadinin kontrolü sağlandığında siyasi, askeri ve ekonomik olarak önemli kazançlar elde edileceği gibi, kontrolü kaybedildiğinde ise ciddi istilalara açık bir vaziyettedir. Ancak Trabzon Rum Devleti, vadinin kontrolünü sağlayamamış ve Türk akınlarının kısa sürede Karadeniz kıyılarına kadar ulaşmasını engelleyememiştir.^[9]

Trabzon Rum Devleti, 1243 yılında Köseadağ Savaşı sonrasında Anadolu'da başlayan kargaşa, asayişsizlik ve otorite değişikliği sırasında Moğol idaresini kabul et-

-
- 6 Georgios Akropolites, *Vekayiname*, Işın Demirkent (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 25; *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206)*, Işın Demirkent (haz.), Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 226; A. Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, Enver Uzun (nşr.), Yeni Zamanlar Dağıtım, Trabzon 2004, s. 61-62; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 18-21; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, C. II, Refet Yinanç (haz.), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 6-7; Bryer, Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus*, s. 300.
- 7 Bandon, 50-400 arasında asker bulundurabilen en küçük idari ve askeri birimdir. Bkz. "Bandon", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. 1, Oxford University Press, Oxford, New York 1991, s. 250.
- 8 Bizans'ın taht varislerinden olan Komnenoslar, bağımsızlıklarını ilan ettikleri bölgede Bizans idarelerinin yaşatılması amacıyla bölgedeki yer adlarını ve idari birimlerin sınırlarını korumaya yönelik bir politika izlemiştir. Bkz. Georgios Akropolites, *Vekayiname*, s. 25; *Niketas Khoniates'in Historiası*, s. 226; Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, s. 61-62; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, ss. 18-21; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, C. II, Refet Yinanç (haz.), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 6-7; Anthony Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers 29/1975*, Variorum Reprints, London 1980, s. 117.
- 9 Kelkit Havzası, Anadolu'nun geri kalanına açılan önemli bir vadi boyudur. Tarih boyunca önemli olayların yaşandığı Kelkit Vadisi, Anadolu'nun kuzeyinden geçen önemli bir ticaret yoluna da ev sahipliği yapmaktadır. Vadi, bulunduğu mevki sayesinde İran'a ve hatta Hint ülkesine kadar uzanan geniş bir coğrafya ile yakın ilişki içerisindedir. Bu durumun bir sonucu olarak etrafındaki bölgelerden ve ülkelerden gelen ticari mallar, Kelkit Havzası'ndan vadiler yoluyla Karadeniz limanlarına ve sonrasında batıya ulaşan geniş bir yol ağı ortaya çıkmıştır. Bu yol ağı üzerinde askeri, ticari ve ulaşım yönünden Zigana ve Harşit vadi güzergahlarının adı ön plana çıkmaktadır. Değirmenağzı mevkinde Trabzon'a ulaşan Zigana Vadisi ile Tirebolu'ya dolayısıyla Giresun'a ulaşan Harşit Vadisi, Torul civarında (Mesokhaldia) birleşerek tek bir hat üzerinden Kelkit Havzası'na açılmaktadır. Bu sebeple Torul bölgesi (Mesokhaldia) kıyı ile iç kesim arasında yapılacak ulaşım ve sevkியatta hayati öneme sahip bir konumdadır. Bkz. İbrahim Telliöğlü, "Türkerin Karadeniz'e Çıkışında Zigana Vadisi'nin Önemi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 21, 2016, s. 164.

mek zorunda kalmıştır.^[10] Anadolu'da Türkiye Selçukluları otoritesinin sona ermesiyle tabiiyeti altında bulunan Türkler, Moğol katliamından ve boyunduruğundan kurtulmak için gruplar halinde dağlık arazilere ve dar vadi boylarına kaçmışlardır. Türklerin bu amaçlarla ulaştığı bölgelerden biriside Harşit Vadisi boylarıdır. Türk akıncılarının 1279-1330 yılları arasında düzenlediği saldırılar ile Khaldia ve Harşit Vadisi (Philabonites) civarının büyük bir kısmı Türklerin eline geçmiştir.^[11] Buradan anlaşılacağı üzere Harşit Vadisi (Philabonites) bandonu Türklerin elindedir ve aksine bir bilgi henüz yoktur. Daha açık bir ifadeyle bölgede bir idari birimden ya da derebeylikten bahsedilmemektedir. Nitekim 1330'lu yıllarda Gümüşhaneden büyük ve bakımlı bir şehir olarak bahseden İbn Battûta'nın, bölgenin Eratna idaresinde olduğunu belirtmesi bu durumu desteklemektedir. Eğer farklı bir siyasi yapı söz konusu olsaydı, kuzeyde iki günlük mesafedeki sarp kayalıklardan (Torul-Zigana civarı) bahseden seyyah, bölgede farklı bir siyasi idarenin varlığından da bahsedeceği aşikârdır.^[12]

2. Torul Derebeyliği ve Kabasitaslar

1355 yılına gelindiğinde Khaldia'nın eski sınırları içerisinde, Harşit Vadisi (Philabonites) bandonunun üst kısımlarında yani Torul civarında yeni bir idari birim ortaya çıkmıştır. Bu idare, Mesokhaldia/Mesohaldiya olarak adlandırılan Golacha merkezli bir dukalıktır.^[13] Mesokhaldia adı, eski Khaldia'ya ithafen olmalıdır ki Khaldia'nın ortası anlamına gelmektedir. Dukalık sınırları kuzeyde Zigana Geçidi ile Pontus kapısına, kuzeydoğuda Paryandros Dağları'na (Kuzeydoğu Anadolu Dağları), güneydoğuda Bayburt Ovası'na ve güneybatıda ise Şiran'a kadar olan toprakları kapsamaktadır.^[14] Kaynaklarda kuruluş tarihine dair bilgi bulunmayan Mesokhaldia (Torul) Dukalığı'nın, ilk idarecileri olarak 1355 yılından itibaren Kabasitaslar ya da Kabasikailler olarak adlandırılan ve aslen Rum-Laz kimliğine sahip olduğu iddia edilen soylu bir ailenin adı geçmektedir.^[15]

10 İbn Bîbî, *Selçuknâme*, Mükrimin Halil Yinaç (çev.), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 174-178; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, Post Yayınevi, İstanbul 2017, s. 100; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Cemal Köprülü (çev.), TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 75-76; İbrahim Tellioğlu, "Moğol Hakimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 2006, s. 19-20.

11 İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004, ss. 112-118; Rustam Shukurov, "Two Waves of Nomadic Migration in The Pontos in The Thirteenth-Fourteenth Centuries", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 2006, s. 37; W. Barthold, "İl-khans", *El*, C. II, ed. M. Th. Houtsma vd., Leyden Late E. J. Brill Ltd, London 1927, s. 469.

12 İbn-i Batûta, Ebû Abdullah Muhammed Tanci, *İbn-i Batûta Seyahatnâmesi*, C. I, A. Sait Aykut (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 287.

13 Golacha, günümüzde Torul-Şiran yolu üzerinde Bahçelik köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.

14 Bryer, Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, s. 300-302.

15 Hahanov, Panaret'in Trabzon Tarihi, ss. 73-77; Bryer, Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, ss. 64, 300-312; Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 144; Anthony Bryer, "Son Laz İsyani ve Karadeniz Derebeylerinin Çöküşü", Özgür Yılmaz, Aşegül Kuş (çev.), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 20, 2016, s. 310.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Kabasitalara ait ilk bilgilere, 1340-1341 yıllarında Trabzon Rum Devleti'nde, Kral Basilius'un ölümüyle tahta geçen Kraliçe İrene devrinde çıkan iç isyanlarda ve 5 Mayıs 1349 tarihinde Büyük Dük (Grand Duke) Jean Kabasitas ve adamlarının öldürülmesi olayı ile rastlanılmaktadır.^[16] Kabasitalardan bahsedilen ilk iki olaya nazaran, 1351-1355 yılları arasında Trabzon Rum Devleti'nde yaşanan ve ülke geneline yayılan isyanlarla Kabasitalar hakkındaki bilgiler artmaktadır. Komnenoslara karşı girişilen başkaldırının Scholarioi, Meizomatai, Doranitai, Kamechenoi gibi ülkenin idaresinde önemli yerleri olan arkontların (soylu ailelerinin) arasında Kabasitalarda yer almaktadır.^[17] Trabzon Rum ülkesindeki asil ailelerin, nüfuzlarını ve topraklarını arttırmak amacıyla işbirliği yaparak kralın otoritesine karşı çıktığı iç savaş sırasında, Kabasitaların bir kısmı da çıkarları gereği krala karşı mücadeleye girmiştir.^[18] Ancak başarısız olan isyan girişiminin sonunda başı çeken asilerden Büyük General unvanlı Leon Kabasitas, Bilim Adamı Nicetas, Büyük Dük Grégoire Midzomate, Jean Kabasitas, Chamberlain, Amirtzaoutzis ve Tzaniehite gibi pek çok önemli devlet adamı ve soylu kişi idamla cezalandırılmıştır.

İsyanda cezalandırılan Kabasitas üyelerinin unvanlarından anlaşılacağı üzere, Komnenoslar nezdinde müttefikliğine ihtiyaç duyulan Kabasitaların ülke idaresinde önemli mevkilerde tutuldukları ve etkili nüfuzlara sahip oldukları görülmektedir.^[19] İsyanın sonunda, Kabasitaların asi üyelerinin cezalandırıldığı gibi devletçi üyelerinde ödüllendirilmesi, Kabasitaları devletin yanında tutmak amacıyla olmalıdır. Nitekim büyük başkaldırıdan önceki ve sonraki yıllarda, I. John Kabasitas'ın 1344-1345 yıllarında devlet harcamaları kontrol eden en üst düzey görevli memur (Grand Logariastes), 1349 yılında Büyük Dük (Grand Duke) ve 1355-1356 yıllarında ise III. Khaldia (Mesokhaldia) Dükü olması, ayrıca I. Leon Kabasitas'ın 1343 yılında Grand Domestic ve 1350-1351 yıllarında ise Protovestiarios göreviyle ülkenin üst bürokrasisinde görev yapması, devletçi Kabasitaların aldığı kıdem ve terfilere birer örnek mahiyetindedir.^[20]

16 Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, s. 68-73; Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, C. XX, ed. M. Brosset, De L'imprimerie De Firmin Didot Frères, Paris 1836, s. 489; Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 172.

17 Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, s. 74-77; William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Nurettin Süleymangil (çev.), Heyamola Yayınları, İstanbul 2007, s. 34-35; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 183-184; İbrahim Telliöğlu, "Panaretos Kronoğünde Türkler", *Tarih Boyunca Karadeniz*, Serander Yayınları, Trabzon 2015, s. 136-137.

18 Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, s. 69-72; Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 128-129.

19 Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, C. XX, s. 488.

20 Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, s. 77; Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 125. Protovestiarios, imparatorun giyim işleri ile ilgilenen yetkili anlamına gelen bu sıfatı taşıyan görevlilerin zaman zaman imparatorun önemli işlerini yaptığı da bilinmektedir. Bkz. "Protovestiarios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. 3, Oxford University Press, Oxford, New York 1991, s. 1749.

Panaretos'un tuttuğu kayıtlara göre XIV. yüzyılın ortalarından itibaren, Torul civarında bir derebeylikten ve Kabasitaslarında buraya dük olarak atanmasından bahsedilmektedir. Böylece Mesokhaldia Dükü olan Kabasitaslar hakkında ilk önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Panaretos, 1355 yılından önceki bir tarihte Türkler ile Cheriana'da (Şiran) yaşanan iki çatışmadan daha bahsetmektedir. Ayrıca Khaldia (Mesokhaldia) Dükü Ioannes Kabasitas'ın 1355 yılının Ağustos ayında Şiran'ı (Cheriana) ele geçirdiği ancak Gümüşhane'nin 10 km. batısında, Kabasitasların merkezi olan Golacha'nın hemen batısındaki Sorogaina Kalesi'nin Türklerle bırakılmak zorunda kaldığı belirtilmektedir.^[21]

1355 tarihli kayıtlara göre Torul (Mesokhaldia) Derebeyi Kabasitaslar, Harşit Havzası boyunca Torul, Kürtün, Gümüşhane ve hatta Şiran'a kadar uzanan Mesokhaldia'nın idaresini sağlamaktadırlar. Takip edileceği üzere Kabasitasların hakimiyet alanı Harşit Vadisi'nin (Philabonites) üst kısmını kapsamaktadır.^[22] Panaretos'un Komnenosları merkez alarak tuttuğu kayıtlar, Mesokhaldia Düklüğü ya da Kabasitaslar hakkında sınırlı bilgi vermektedir. Bu bilgilerde Trabzon Rum Devleti kralı III. Aleksios'un, 1355 yılında Cheriana (Şiran) bölgesindeki Türklerle karşı yaptığı sefer ile kısıtlıdır. Bu sefer sayesinde haberdar olduğumuz Mesokhaldia Düklüğü ve Kabasitaslar, Komnenos kralının ordusuna destek vererek birlikte ilerlemiş ancak 27 Kasım 1355 Cuma günü Şiran'da girilen çatışmada mağlubiyete uğramışlardır. Panaretos, kendisinin de katıldığı ve canını zor kurtardığı savaş sırasında, dört yüz kadar Hıristiyan askerinin öldürüldüğü ve Khaldia (Mesokhaldia) Dükü Ioannes Kabasitas'ında, Türk güçlerine esir düştüğünü belirtmektedir.^[23]

3. Torul Derebeyliği'nin İdari Sınırları

Panaretos'un Trabzon Rum Devleti'ndeki resmi görevi göz önünde bulundurulduğunda; Ioannes Kabasitas'ı, Khaldia Dükü olarak göstermesi devletin bazı idari birimleri ve sınırlarını tanımlamasında ciddi bir değişikliğe gittiğini göstermektedir. Nitekim Trabzon Rum Devleti zamanındaki Khaldia çok daha dar bir bölgeyi temsil etmektedir. Bryer, Komnenos Khaldia'sını (Mesokhaldia); Yağlı Dere Kalesi (Gümüşhane'nin 15 km. kuzeydoğusu), Kurum Kale (Gümüşhane'nin 18 km. kuzeydoğusu), Ardasa Kalesi (Torul Kalesi), İksu Köyü Kalesi, Kodil Kalesi (Gümüşhane'nin 7 km batısında), Golacha Kalesi (Gümüşhane'nin 10 km batısında),

21 Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, ss. 76-78; Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, C. XX, s. 493; Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 144.

22 Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 125. Trabzon'un hemen güneyinde yer alan bu bölgede, Malazgirt Savaşından sonra başlayan Türk hâkimiyeti, XIV. yüzyılın başlarında Moğollardan uzaklaşarak yöreye gelen altmış bin civarındaki Türkmens sayısı daha da artarak aynı asrın sonlarında Torul dışındaki yerlere de yayılmıştır. Bkz. İbrahim Tellioğlu, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri 1214-1458", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 5, 2008, s. 50-51.

23 Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 144; Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, C. XX, s. 493; Tellioğlu, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri 1214-1458", s. 50-51.

Yalinkavak Kalesi (Gümüşhane'nin 18 km batısında), Bayana Kalesi (Gümüşhane'nin 15 km güneybatısında), Canca Kalesi (Gümüşhane'nin 2 km kuzeybatısında), Akçakale (Gümüşhane'nin 4 km doğusunda), Koğ Kalesi (Gümüşhane'nin 15 km güneydoğusunda), Zindanlar Arazı ve Keçi Kalesi'ni (Gümüşhane'nin 25 km doğusunda) kapsayan bölge ile sınırlandırmaktadır. Kalelerin yerleri göz önünde bulundurulduğunda Khaldia bölgesinin, Gümüşhane ve Torul civarı ile sınırlandırıldığı görülmektedir.^[24]

Bölgedeki Türk akınlarına karşı Komnenoslarla işbirliği yapan Kabasitasların, Torul'daki (Mesokhaldia) varlıklarını müttefikleri yardımıyla sürdürdükleri muhakkaktır. Nitekim Kabasitasların ile Komnenosların var olma çabaları ve karşılıklı çıkarları iki tarafı birbirleriyle iyi geçinmek zorunda bırakmıştır. Komnenoslara göre Kabasitaslar, Zigana Geçidi'ne ulaşarak Maçka'nın ardına ulaşabilecek saldırıları engelleyebilmek için Torul civarında (Mesokhaldia) bir savunma hattı görevini yerine getirmektedir. Yine aynı şekilde Kabasitaslar da, Komnenosları ihtiyaç duyulan askeri lojistiği sağlayan, özerk idarelerine karşı çıkmayan bir müttefik olarak görmektedir. Ancak Türklere karşı varlıklarını koruyabilmek için oluşturulan Komnenos-Kabasitas ittifakı toprakları XIV. asır boyunca pek çok defa saldırılara maruz kalmıştır.

4. Türk Akınları Karşısında Torul Derebeyliği

1360 yılı Nisan ayında Trabzon Rum kralı, Khaldia topraklarına güneydoğu tarafından gelecek saldırıları karşılamak, Khaldia'nın savunma hattını güçlendirmek ve düşmanın Zigana Geçidi'ne ulaşmasını engellemek amacıyla Koğ kalesini inşa ettirmiştir. Ancak Trabzon Khaldia'sının doğusunda ve güneyinde faaliyetlerde bulunan Bayburt Emiri Hoca Latif, üç yüz kişilik bir kuvvet ile kısa sürede Koğ Kalesi'ni aşarak Ioannes Kabasitas idaresindeki bölgeyi ele geçirmiştir. Bayburt Emiri seferine devam ederek, Torul'u (Mesokhaldia) aşmış ve Maçka içlerine kadar ilerlemiştir. Trabzon Rumları'nın Maçka'da direnişi ile karşılaşan Emir Hoca Latif, 1361 yılı Temmuz ayında Maçka'da yapılan bir çatışmada yakalanarak idam edilmiştir.^[25]

1380 yılına gelindiğinde Türk akıncılarının, güneyden ilerleyerek Harşit Vadisi içlerinden Tirebolu sahillerine kadar olan bölgeye ulaşması, Torul (Mesokhaldia) Dukası Kabasitasların bölgedeki saldırılara karşı başarısız olduklarını göstermektedir. Kaynaklara göre Harşit Vadisi'ndeki seferlerde daha önce Torul'da (Mesokhaldia) buluşan ve sefere çıkan Komnenos-Kabasitas ittifakı, bu defa sadece

24 Bryer, Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 64, s. 300-312.

25 Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, s. 81; Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 145; Bryer, Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, s. 303; Élizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and The Turks (1352-1402)", *Arkeon Pontou*, "Black Sea", Birmingham 18-20 Mart 1978, Atina 1979, s. 234.

Kommenoslar tarafından tertiplenen hareket merkezi Tirebolu olan bir sefer olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Komnenoslar ile Kabasitasların kara bağlantısında kopukluk olduğu düşünülebileceği gibi, eğer iki ordu Torul'da toplanırsa, Harşit Vadisi'nin (Philabonites) alt kısmında (Tirebolu-Doğankent) sayıca tehlikeli hale gelen Türk kuvvetleri ile Torul'un (Mesokhaldia) güneyinde bulunan daha kuvvetli Türk kuvvetleri arasında kalınacağı tahmin edilerek böyle bir strateji izlenmiş olunmalıdır.

Harşit Vadisi'nin (Philabonites) alt kısmındaki düşman faaliyetleri hatta Bedreme Kalesi'nin kaybedilmesi, Komnenos kralı III. Aleksios'u 1380 yılı Mart ayında Tirebolu üzerinden önce Bedreme Kalesi'ne ve sonra Harşit Vadisi içlerindeki Türkler üzerine harekete geçirmiştir. Ancak Türklere karşı fazla ilerleyemeyen Komnenos ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. III. Aleksios'un Harşit seferinde, Kabasitaslar ile ilgili bilgi bulunmazken, sefer güzergahının Torul'a çok yakın bir bölgeye kadar uzanması, Harşit seferinde vadinin diğer tarafındaki Kabasitaslarında hareket halinde olduğu fikrini düşündürmektedir fakat kaynaklarda konu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak görüleceği üzere Harşit Vadisi'nin (Philabonites) alt kısmındaki Türklerin tehlikeli bir unsur haline gelmesiyle, Kabasitasların müttefikleri Komnenoslarla tek toprak bağlantısının kuzeydoğusu yani Zigana-Maçka hattının kaldığı görülmektedir. Bu sefer sırasında Komnenoslar, Harşit Vadisi'ni açamadıkları gibi, aynı tarihlerde Kabasitasların güneydeki nüfuz alanı da Kovanlar, Gümüşhane, Torul ve Maçka-Hamsiköy bölgelerine kadar daralmıştır.^[26]

III. Aleksios zamanında, Türk ilerlemelerini durdurmak için Kabasitasların idare ettiği Khaldia bölgesinde pek çok önemli noktaya hisarlar (gözlem kuleleri) tesis edilmiştir.^[27] Torul ve çevresinde (Mesokhaldia) yapılan hisarlar bölgedeki asayişin sağlanması ve saldırı anında korunmak amacıyla birer sığınak olarak kullanılmıştır. III. Aleksios'un bölgedeki yatırımları, Komnenosların çıkarları gereği güneyden gelebilecek saldırıları bertaraf etmeye yönelik bir politikanın ürünüdür. Ayrıca saldırılara karşı hızlı kararlar alabilen tampon vaziyetteki özerk bir yönetime de müsaade edilerek, Kabasitaslar gibi önemli bir müttefik ile ilişkilerin kuvvetlendirildiği görülmektedir.^[28]

26 Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, s. 90; Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, C. XX, s. 504; Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 118-119.

27 Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, S. 9, June 1994, s. 67; İbrahim Tellioğlu, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. 103.

28 Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 131.

5. Kabasitasların Hakimiyet Alanının Daralması

XV. yüzyılın başlarında Khaldia (Mesokhaldia) Dükü Ioannes liderliğindeki Kabasitasların, III. Manuel (1390-1417) idaresindeki Trabzon Rum Devleti ile iş birliği devam etmektedir. İki müttefiğin aralarındaki ilişkinin boyutu hakkındaki bilgiler karanlıkta kalmaktayken, İspanyol elçisi Clavijo'nun Kabasitas topraklarındaki yolculuğundan, Kabasitasların hakimiyet alanları ve faaliyetleri hakkında kısmen bilgi sahibi olunmaktadır. Clavijo, 27 Nisan 1404 tarihinde Trabzon'dan ayrılarak Kelkit Vadisi'ne yöneldiğinde, iki günlük bir mesafede Zigana civarında Kabasitas topraklarına ulaştığını ve Torul'da (Mesokhaldia) Komnenos müttefiki II. John Kabasitas'ın hüküm sürdüğünü belirtmektedir.^[29] Yol üzerindeki Dorila'nın (Torul) ve ismini vermediği bir kalenin de Kabasitaslara ait olduğunu kaydeden seyyah, Dorila (Torul) Kalesi'nde oturan Kabasitas'ın bölgeyi Türklerden hisarlar vasıtasıyla koruduğunu ifade etmektedir.^[30] Bu dönemde Kabasitasların, Khaldia Dağları'nın (Trabzon Khaldia'sı) ve buradaki bazı kalelerin hâkimi olduğu görülmektedir. Ancak bölgede Timur İmparatorluğu'nun etkilerinin görülmesi, Bayburt civarında Akkoyunlular ile Kürtün'ün kuzeyinde ve Alucra çevrelerinde bulunan Türklerin artan saldırıları, Kabasitasları tedirgin etmiş ve savunmaya yönelik bir politika izlemek zorunda bırakmıştır.

Kabasitaslar, Trabzon'dan Tebriz'e kadar uzanan önemli bir kervan yolunun tam üzerinde bulunan Torul (Mesokhaldia) merkezli bir bölgeyi hakimiyetleri altında tutmaktadır. Nitekim buldukları coğrafyanın jeopolitik öneminde faydalanmayı da ihmal etmemişlerdir. Kabasitaslar, Harşit Vadisi'nin kilit noktasında bulunan Torul'u ellerinde tutmalarının bir getirisi olarak, güzergahı kullanan kervanlar ve yolculardan yol vergisi karşılığında, para veya mal alarak gelir sağlamaktadırlar. Claviyo'da bu topraklardan geçmenin ücretini fazlasıyla ödemiştir. Claviyo, 2 Mayıs günü öğleden sonra Kabasitas topraklarında bir kaleye vardıklarını, Ziganadan beri dördüncü defa yol kullanma ücreti ödediğini belirtmektedir. Ayrıca bölgede Kabasitaslar ile Çepniler arasındaki çatışmaların devam etmesinden dolayı, Kabasitaslı klavuzların önce keşif yapıp sonra yola devam ettiğini de notlarına eklemiştir.^[31] Claviyo'ya göre Kabasitaslar, Trabzon krallarının tabiiyetindedir. Clavijo'nun verdiği bilgiler dışında Torul Derebeyleri ile Komnenoslar arasındaki ilişki hakkındaki bilgiler eksik kalmaktadır. Döneme ait kaynaklarda Komnenosların gü-

29 Claviyo, *Timur'un Hayatı, Kadiz'den Semerkand'a Seyahatler*, Zeynep Ertan (çev.), Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, s. 72-73; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 223; Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 125; Telliöglü, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri 1214-1458", s. 50-51.

30 Claviyo, *Timur'un Hayatı, Kadiz'den Semerkand'a Seyahatler*, s. 73-74; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 278.

31 Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, s. 85; Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 125-144; Mehmet Tezcan, "Türk-Moğol Hakimiyeti Döneminde XIII-XVI. Yüzyıllarda Karadeniz Bölgesi Ticareti", *Klasik ve Orta Çağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Serander Yayınları, Trabzon 2012, s. 380-381; Bryer, "Son Laz İsyanı ve Karadeniz Derebeylerinin Çöküşü", s. 313.

neyindeki Akkoyunlular ve Erzincan emiri ile ilişkileri konusunda bilgiler bulunmaktayken, Kabasitalara dair bilgiler oldukça azdır. Bu kayıtlar da, IV. Aleksios (1417-1446) dönemi gibi, Kabasitaların devletin zayıflığını hissettiği zamanlarda bağımsız hareket ettiklerine dair bilgilerdir.^[32]

Kabasitas-Kommenos ittifakına ait son bilgilere Şeyh Cüneyd'in, 1456 yılında Niksar Emiri'nden aldığı destek ile Trabzon üzerine çıktığı sefer ile ulaşılmaktadır. Şeyh Cüneyd, III. Aleksios'un 1380 yılında Çepniler üzerine giderken kullandığı Harşit güzergahı boyunca harekete geçerek, Torul (Mesokhaldia) Dukalığı ile karşılaşmadan^[33] Süme geçidi üzerinden Maçka'ya doğru uzanan bir rotayı takip etmiştir. Burada Torul (Mesokhaldia) tamponu atlatılarak, Trabzon'a ani bir saldırı amaçlanmış olmalıdır. Ancak Kabasitaslar, Trabzonlu müttelikleri ve hamileri Komnenosların yanında savaşa katılmışlar hatta Mesokhaldia Dükü Kabasitanlı Pansehasas Aleksander savaşta öldürülmüştür. Bu olay Kabasitaslar ile Komnenosların son işbirliği olmalıdır.^[34]

Kaynaklarda Trabzon Rum Devleti'nin güneyinde Torul (Mesokhaldia) civarının yöneticisi olarak bahsedilen Kabasitaslar^[35], 1461 yılında Trabzon, Osmanlılar tarafından ele geçirilerek Trabzon Rum Devleti ortadan kaldırıldığında teslim olmuşlar ancak bölgedeki varlıklarını bir şekilde devam ettirmişlerdir. 1461 yılındaki sefer sırasında Haydar Paşa bölgeyi zapt etmiş ancak elinde tutamamıştır. Bu tarihlerde Torul (Mesokhaldia) Dükü olarak Pansebastos^[36] unvanıyla A. Kabasitas'ın adı zikredilmektedir.^[37] Trabzon'un ele geçirilmesi ancak stratejik bir noktada bulunan Torul'un yaklaşık yirmi yıl ele geçirilememesi tartışmalı bir konudur. Fakat dönemin bölgesel güçlerine bakıldığında kökü kazanmamış Kabasitas varlığının devam etmesinde, Uzun Hasan'ın desteğinin olması muhtemeldir. Nitekim Fatih Sultan Mehmet'in 1473 yılında Akkoyunluları yenmesiyle^[38] Doğu Karadeniz'e kadar uzayan Akkoyunlu etkileri kırılmış ve sonrasında gelişen olaylar ile 1479 yılında Torul civarı Üçüncüoğullarına tımar olarak verilmiştir.^[39] Böylece 1479 yılında Kabasitaların Torul (Mesokhaldia) Dukalığı'nın ortadan kaldırıldığı açıktır. An-

32 Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 245.

33 Bryer, Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontus*, s. 153-155; Rustam Shukurov, "Şeyh Cüneyd Safevi'nin Trabzon Seferi (M. 1456/H. 860)", Murat Keçiç (çev.), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 9, 2010, s. 150-151.

34 Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, s. 33.

35 Telliöğlu, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri 1214-1458", s. 50-53.

36 Pansebastos/Pansebastoi kelimesi 12. Asırda yabancı prenlere verilen bu unvan, 13. ve 14. Asırlarda etnik toplulukların komutanlarına verilmiştir. Bkz. "Sebastos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. 3, Oxford University Press, Oxford, New York 1991, s. 1863.

37 Bryer, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", s. 125.

38 Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Mürsel Öztürk (çev.), TTK Yayınları, Ankara 2014, ss. 371-380; Caterino Zeno, Ambrogio Contarini, *Doğu'da Venedik Elçileri*, Tufan Gündüz (çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 31-35.

39 Bryer, Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontus*, s. 301.

cak Kabasitasların bölgedeki faaliyetlerini yeniden canlandırma çabalarından olsa gerek, Fatih'in emriyle 1481 yılında harekete geçen şehzade II. Bayezid, Torul'a geldiğinde Kabasitaslar bölgeyi terketmişler ve Azerbaycan tarafına sığınmışlardır.⁴⁰

SONUÇ

Bizans'ın eski Khaldia Teması, Komnenos yönetimi tarafından yeniden düzenlenerek yedi bandona ayrılmıştır. Yedi idari birimden biri olan Harşit Vadisi (Philabonites) bandonunun Torul ve çevresini kapsayan üst kısmında, Golacha merkezli Mesokhaldia adından bir dukalık oluşturulmuştur. Karadeniz kıyılarındaki Tirebolu'dan Kelkit Havzası'na kadar açılan önemli bir güzergâhın kalbinde bulunan Torul, bölgede gerçekleşen siyasi, askeri ve ekonomi pek çok faaliyetin denetimini yapma olanağına sahip bir mevkedir. Bu stratejik bölgede, 1355 yılından önce bir tarihte Kabasitaslar idareyi ele alarak Khaldia (Torul) Dukalığı/ Derebeyliği adıyla özerk bir yapıya bürünmüşlerdir. Nitekim dukalığın Zigana Geçidi'nden, Kuzey Anadolu dağlarına, Bayburt Ovası'ndan Şiran'a kadar olan hâkimiyet alanı göz önünde bulundurulduğunda geniş bir etkinlik alanı vardır. Ancak bölgedeki Türk saldırıları düşünüldüğünde, Kabasitaslar daha büyük bir alanda savunma yapmak zorunda kalmışlardır. Kabasitaslar, varlıklarını müttefikleri Komnenosların yardımlarıyla sürdürmüşlerdir. Nitekim Komnenoslarda Trabzon'a ulaşabilecek saldırıları engelleyebilmek için Kabasitasların, Torul civarındaki özerk yapılı varlıklarını desteklemiştir.

Trabzon'un fethedilmesinden sonra Kabasitasların Torul'daki varlığı Uzun Hasan'ın desteğiyle tahmin edilemez şekilde devam etmiştir. Ancak 1473 yılında Akkoyunluların bölgedeki etkilerinin kırılması Torul'daki Kabasitas idaresini 1479 yılında, Kabasitas varlığını ise 1481 yılında sona erdirmiştir. Kabasitesler, XIV. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık 125-130 yıl boyunca Torul ve çevresinin (Mesokhaldia) hakimi olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Kabasiteslerin idaresi altında yapılan pek çok kale ve kalıntının varlığını günümüzde bile görmek mümkündür.

40 Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1974, s. 89; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, A. Nihal Atsız (haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 160; Bryer, Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, s. 64; Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 259; Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, s. 59-60; Telliöğlü, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Zigana Vadisi'nin Önemi", s. 170; Telliöğlü, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri 1214-1458", s. 52.

KAYNAKLAR

- A. HAHANOV, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, Enver Uzun (nşr.), Yeni Zamanlar Dağıtım, Trabzon 2004.
- AŞIKPAŞAOĞLU TARİHİ, haz. A. Nihal Atsiz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- ANNA KOMNENA, *Alexiad*, Bilge Umar (nşr.), İnkilap Kitabevi, İstanbul 1996.
- AZİMİ TARİHİ, Ali Sevim (çev.), TTK Yayınları, Ankara 2006.
- "Bandon", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. 1, Oxford University Press, Oxford, New York 1991, s. 250.
- BARTHOLD, W., "Il-khans", *El*, C. II, M. Th. Houtsma vd. (ed.), Leyden Late E. J. Brill Ltd, London 1927, s. 469.
- BRYER, *Anthony and David Winfield, The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1985.
- BRYER, Anthony, "Greeks and Türkmens; The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers* 29/ 1975, Variorum Reprints, London 1980, ss. 113-149.
- , "Son Laz İsyanı ve Karadeniz Derebeylerinin Çöküşü", Özgür Yılmaz, Ayşegül Kuş (çev.), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 20, 2016, ss. 309-326.
- CATERINO ZENO, AMBROGIO CONTARİNİ, *Doğu'da Venedik Elçileri*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- EBU BEKR-İ TİHRANİ, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Mürsel Öztürk (çev.), TTK Yayınları, Ankara 2014.
- FALLMERAYER, Jakob Philip, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, Ahmet Cevat Eren (ter.), Celalettin Yavuz, İsmail Hacifettahoğlu (haz.), İbrahim Tellioglu (not.), TTK Yayınları, Ankara 2012.
- FINLAY, George, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, William Blackwood and Sons, Londra 1851.
- HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Fikret Işıltan (çev.), İstanbul 1970.
- HUDUD AL-ALAM, Russian V. Minorsky (trans.), English V.V. Barthold (trans.), Oxford University Press, London 1937.
- İBN BİBİ, *Selçuknâme*, Mükrimin Halil Yinanç (çev.), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.
- İBN-İ BATÛTÂ, Ebû Abdullah Muhammed Tancı, *İbn-i Batûtâ Seyahatnâmesi*, C. I, A. Sait Aykut (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1998.
- KONUĞÇU, Enver, "Klaviyo'nun Doğu Anadolu (Erzincan-Doğu Bayezid) Yolculuğu (1404-1405)", *XI. Türk Tarihi Kongresi*, C. II, 5-9 Eylül 1990 Ankara, TTK Bildirimi, ss. 796-803.
- LEBEAU, *Histoire du Bas-Empire*, C. XX, M. Brosset (ed.), De L'Imprimerie De Firmin Didot Frères, Paris 1836.
- MILLER, William, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Nurettin Süleymangil (çev.), Heyamola Yayınları, İstanbul 2007.
- MİKHAEEL ATTALEİATES, *Tarih*, Bilge Umar (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- MÜVERRİH VARDAN, *Türk Fetihleri Tarihi*, Post Yayınevi, İstanbul 2017.
- NİKETAS KHONIATES'İN HİSTORİASI (1195-1206), Işın Demirkent (haz.), Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.
- "Protovestiarios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. 3, Oxford University Press, Oxford, New York 1991, ss. 1749-1750.
- "Sebastos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. 3, Oxford University Press, Oxford, New York 1991, s. 1863.
- SHUKUROV, Rustam, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, S. 9, June 1994, ss. 20-72.
- , "Two Waves of Nomadic Migration in The Pontos in The Thirteenth-Fourteenth Centuries", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.1, 2006, ss. 29-43.
- , "Şeyh Cüneyd Safevî'nin Trabzon Seferi (M. 1456/H. 860)", Murat Keçiş (çev.), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 9, 2010, ss. 145-156.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Cemal Köprülü (çev.), TTK Basımevi, Ankara 2011.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.
- , *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.
- , "Moğol Hakimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 2006, ss. 19-28.
- , "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyası İle İlişkileri 1214-1458", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 5, S. 5, 2008, ss. 33-53.
- , "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Zigana Vadisi'nin Önemi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*,

S. 21, 2016, ss. 163-172.

-----, "Panaretos Kronoğinde Türkler", *Tarih Boyunca Karadeniz*, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 131-142.

TEZCAN, Mehmet, "Türk-Moğol Hakimiyeti Döneminde XIII-XVI. Yüzyıllarda Karadeniz Bölgesi Ticareti", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Serander Yayınları, Trabzon 2012, ss. 353-408.

TURSUN BEY, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, Mertol Tulum (haz.), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1974.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

VASİLİEV, A. A., *History of the Byzantine Empire 324-1453*, The University of Wisconsin Press, Madison 1952.

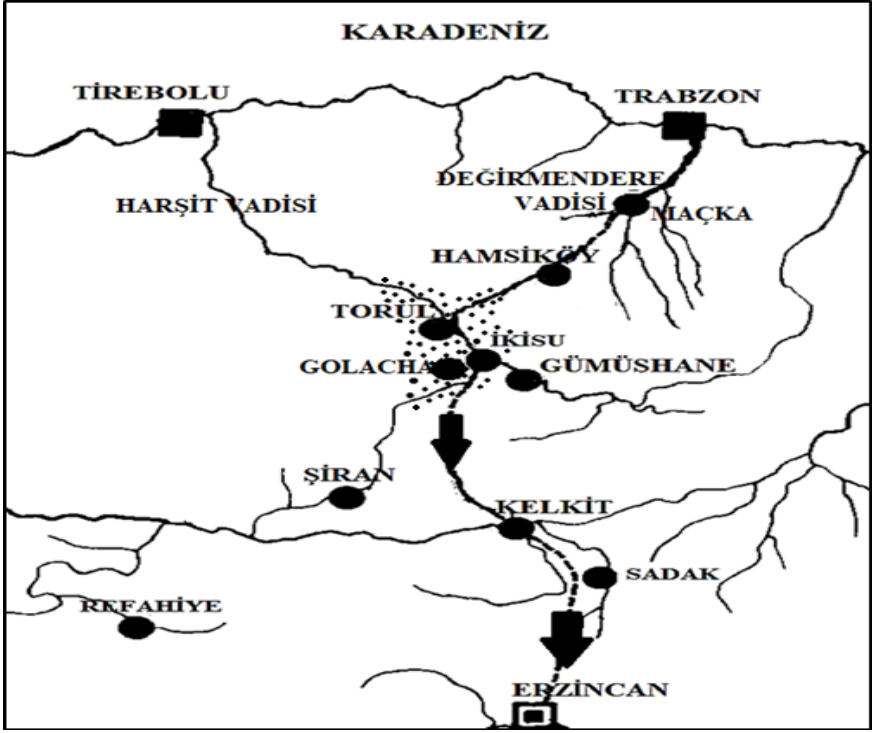
YINANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, C. II, Refet Yinanç (haz.), TTK Yayınları, Ankara 2014.

-----, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I, Refet Yinanç (haz.), TTK Yayınları, Ankara 2018.

ZACHARIADOU, Élizabeth A., *Trebizond and The Turks (1352-1402)*, *Arkeon Pontou, "Black Sea"*, Birmingham 18-20 Mart 1978, Atina 1979.

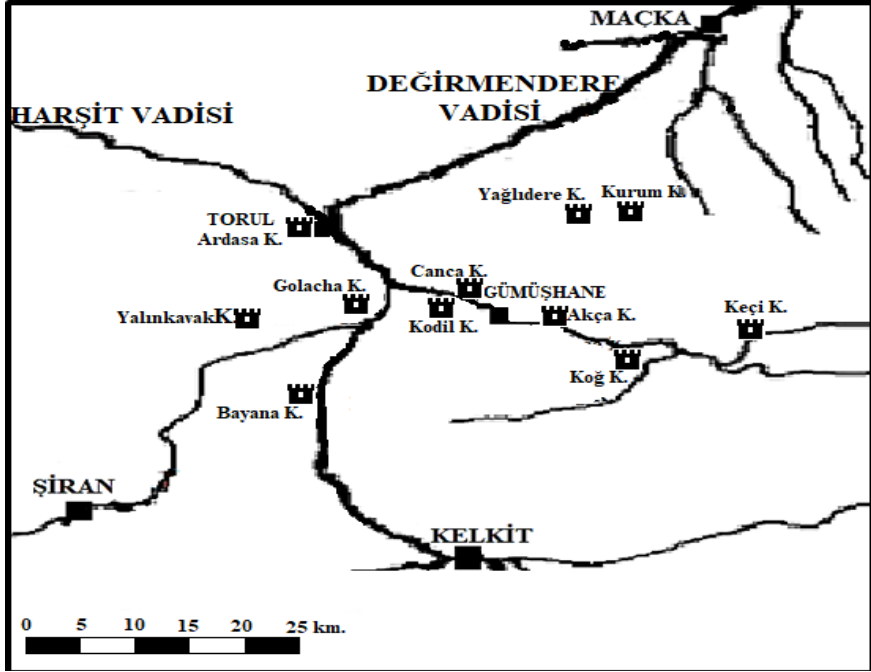

EKLER

1355-1461 Yıllarında Kabasitasların Torul (Mesokhaldia) ve Golocha Çevresindeki Hakimiyet Alanı
(Noktalı Gösterilen Bölge)

(Anthony Bryer, David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. I, Map II esas alınarak hazırlanmıştır.)

Kabasitaslar Zamanında Khaldia (Mesokhaldia) Kaleleri (1355-1461)

(Anthony Bryer, David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. I, Map II esas alınarak hazırlanmıştır.)

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, IBD, December 2021, 2(2): 253-282

Buket Uzuner'in *Kumral Ada Mavi Tuna* Adlı Romanında Yer Alan Ana Karakterlerin Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları Açısından İncelenmesi

An Investigation of the Main Characters in Buket Uzuner's Novel titled *Kumral Ada Mavi Tuna* in Terms of Gender Stereotypes

Yüksek Lisans Öğr. Fatma DEMİR¹, Doç. Dr. Zerrin EREN²

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
• fatma.yolcu.86@hotmail.com • ORCID > 0000-0003-0755-9862

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi
• erenz@omu.edu.tr • ORCID > 0000-0002-8579-6639

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 8 Aralık / December 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 253-282

Atıf/Cite as: Demir, F. ve Eren, Z., "Buket Uzuner'in *Kumral Ada Mavi Tuna* Adlı Romanında Yer Alan Ana Karakterlerin Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları Açısından İncelenmesi - An Investigation of the Main Characters in Buket Uzuner's Novel titled *Kumral Ada Mavi Tuna* in Terms of Gender Stereotypes", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi- Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 253-282.

<https://10.51533/insanbilimleri.1021434>

<https://10.51533/insanbilimleri.1021434>

BUKET UZUNER'İN KUMRAL ADA MAVİ TUNA ADLI ROMANINDA YER ALAN ANA KARAKTERLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET KALIP YARGILARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF THE MAIN CHARACTERS IN BUKET UZUNER'S NOVEL TITLED KUMRAL ADA MAVİ TUNA IN TERMS OF GENDER STEREOTYPES

ÖZ:

Bu çalışmanın amacı Buket Uzuner'in *Kumral Ada Mavi Tuna* adlı eserinde toplumsal cinsiyetin bireye ne şekilde sunulduğu, romanda yer alan olay ve ana karakterlerin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını destekler nitelikte olup olmadığı, kadın erkek-eşitsizliğine romanda yer verilip verilmediğini incelemektir. Romanın ana karakterleri, toplumsal cinsiyet kalıp yargı ve rolleri bağlamında ele alınmış, romanda kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesine katkı sağlayan ifadelere yer verilip verilmediği tartışılmıştır. Uzuner'in *Kumral Ada Mavi Tuna* eserinin, toplumda var olan kadın erkek eşitsizliğinin giderilebilmesine, bu konuda farkındalık kazanılmasına katkı sağlayabilecek bir eser olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Roller, Kadınsılık ve Erkeksilik, Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*.

ABSTRACT:

The aim of this study is to examine how the gender is presented to the reader, whether the events and main characters in the novel support dominant gender stereotypes, in society, whether there is gender inequality in Buket Uzuner's work titled *Kumral Ada Mavi Tuna*. The main characters in this study have been discussed in the context of gender roles and stereotypes; the novel has been scrutinized to find out whether there are expressions contributing to the reduction of gender inequality in the novel. It has been concluded that Uzuner's *Kumral Ada Mavi Tuna* is a work that can contribute to the reduction of inequality between women and men in society and to raise awareness on this issue.

Keywords: Gender Roles, Femininity and Masculinity, Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*.

GİRİŞ

21. yüzyılda, hızla küreselleşen, sürekli gelişen bir dünyadan bahsetmek mümkündür. Değişen tüm dünya dengelerine rağmen günümüz dünyasında, kadın erkek eşitsizliğinin halen var olduğu, bu eşitsizliğin kadınların aleyhine olmaktan çıkamadığı aşikârdır. Yüzyıllardır ataerkil sistemin öğretilerinin içselleştirilmiş olması bu eşitsizliğin giderilememesinde belki de en büyük nedendir. İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan bu düzen, nesilden nesile, sözlü ve yazılı anlatımla bireylere ulaşmış ve ulaşmaya devam etmektedir.

Kadın ve erkeğin yaşadıkları toplumda “kadınlık ve erkeklik” rollerinin ne şekilde kabul edildiği, bireylere yüklenen bu rollerin neler olduğu, bu rollerin kadın ve erkeklerin cinsel kimlik kazanımını ne şekilde etkilediği merak konusu olmuş ve birçok çalışmada bu sorulara yer verilmiştir. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları bu çalışmaların en önemli iki kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cinsiyet, canlıların cinsiyet kromozomları tarafından belirlenen yapısal, işlevsel ve davranışsal özelliklerini içerir.^[1] Başka bir ifadeyle cinsiyet kişinin fiziksel, biyolojik ve genetik özelliklerini ifade eder. Bu özellikleri birey doğuştan getirir. Diğer taraftan bireyin içerisinde var olduğu toplum, doğumundan başlayarak bireyi biyolojik cinsiyetine göre birtakım değer ve yargılarla kuşatmaya başlar. Bu değer ve yargılar toplumun geneli tarafından benimsenen ve bireyin biyolojik cinsiyetine dayanarak bireylerde olduğu varsayılan kişilik özellikleri ya da bireylerde yapmaları beklenen rollerin tümünü kapsar. O halde toplumsal cinsiyet, toplumun bireye verdiği roller, görev ve sorumluluklar, toplumun bireyi nasıl gördüğü, algıladığı, beklentileri ile ilgili bir kavramdır.^[2]

Toplumsal cinsiyet, kültürel olarak belirlenir. Dünyanın bütün toplumlarında doğuştan gelen biyolojik farklılıklar kültürel olarak yorumlanıp değerlendirilir. Böylece kadın ve erkeğin hangi davranış ve faaliyetleri yapabileceklerine, hangi haklara ve güce kimin ne derece sahip olduğuna veya sahip olması gerektiğine dair toplumsal beklentiler geliştirilir. Bu beklentilerin, toplumdan topluma veya aynı toplum içinde bir kesimden diğerine kısmen değişse de özünde ortak noktaları vardır. Bu ortak noktaların (benzerliklerin) nedeni, dünya üzerindeki toplumların çok büyük bir kısmında ataerkil sistemin varlığı olabilir. Hem özel alanda hem de kamusal alanda erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetine işaret eden ataerkillik kavramı, çoğunlukla erkek ile kadın arasındaki güç ilişkisini tanımlamak amacıyla kullanılır; bu kavram, genelde toplumda kadın üzerindeki erkek egemenliğini arttırma, ailede çocuk ve kadın üzerinde erkek egemenliğinin kurumsallaşması

1 Britta N. Tongrison ve Christopher Minson, “Sex and Gender: what is the difference?”, *Journal of Applied Physiology*, 99, 2005, s. 785-787.

2 Britta N. Tongrison ve Christopher Minson, “Sex and Gender: what is the difference?”, s. 785-787.

ve gösterimini ifade eder.^[3] Öyleyse toplumsal cinsiyetin bireyler tarafından ne-redeyse bilinçsiz şekilde öğrenilmesinde en önemli neden olarak ataerkillik ifade edilebilir.

Bireyler, toplumda sahip oldukları rollerini yerine getirirken aslında toplumsal yapının onlara attığı rollere göre davranırlar.^[4] Rol, çeşitli çalışmalarda belli bir toplumsal duruma ilişkin olarak beklenen davranışlar, davranış kalıpları, gerçek ya da beklenen edimlerin toplamı^[5] olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda rol, toplumsallığın bireyde davranışa dönüşmesidir. Toplumsal cinsiyet rolleri bireyin er ya da dişi olarak, bulunduğu toplumda yaşamın değişik kademelerinde yapmaları gereken iş ve sorumlulukları belirler.^[6] Bir başka deyişle, toplumsal cinsiyet rolleri, her toplumun kendi kültürel içeriğinde yer alan kadınlık ve erkeklik kavramlarına uygun olarak, kadınlardan ve erkeklerden beklediği kişilik özellikleri, giyim tarzı, tutum ve davranışlardır.^[7] Kadın ve erkeklerden, toplumun beklentileri ile biçimlenen bu rollere, tutum ve davranışlara sadık kalmaları beklenmektedir. Bu beklentiler farklı toplumlarda farklı ya da benzer özellikler gösterebilir.^[8] Atay *Çin İşi, Japon İşi* adlı kitabında erkeklik ve kadınlığın doğal haller olmadığını, kültürel pratikler olduğunu ifade eder.^[9] Atay, buna örnek olarak 1930'larda Mead'ın Okyanusya yerlileri üzerindeki bir çalışmasından bahseder. Çalışmada yer alan, Arapesh toplumunda hem kadınların hem erkeklerin modern batıda beklenen tavır ve davranışları sergilediği, yumuşak, hassas, başkalarının istek ve taleplerine duyarlı, saldırganlıktan uzak olduğu görülür. İkinci topluluk olan Mundugumor'da kadınlar ve erkeklerin Batı dünyasında erkeklerden beklenen davranışları sergilediği görülür: Şedit, saldırgan, sert... Diğer topluluk Tchambuli'de ise Batı'da beklenilenin tam tersine, erkeklerin uysal, yumuşak olup, alışveriş yaptıkları, evin ihtiyaçları ve çocuk bakımıyla ilgilendikleri, kadınların ise sert, dominant ve yönetici tavır sergiledikleri görülür.^[10] Mead'ın çalışması, bu çalışmaya kadar ataerkil toplumlarda biyolojik olduğu düşünülen kadınsı ve erkeksi özelliklerin, kadınsı ve erkeksi rollerin, biyolojik değil, kültürel olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

3 Abeda Sultana, "Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz", *e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi*, 11/1, Nisan 2019, s. 418.

4 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay-Derya Kömürcü (çev.). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 624.

5 Mine Tan, *Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1979, s. 158.

6 Selmin Evrim, *Şahsiyet Alanında Psikososyolojik Bir Kavram Olarak Rol Sorununa Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s. 102.

7 Zerrin Eren, *Baba Karnım Acıktı Anne Bisikletim Bozuldu*, Favori Yayınları, Ankara 2015, s. 20.

8 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 24.

9 Tayfun Atay, *Çin İşi, Japon İşi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 31.

10 Tayfun Atay, *Çin İşi, Japon İşi*, s. 31.

Tarih boyunca kadınlar, erkeklerden daha düşük statüde kalmış, erkeklere göre daha az hak ve şansa sahip olmuş, birçok yönden eşitsizliğe mahkûm bırakılmışlardır.^[11] Toplumsal cinsiyet alanında yapılan çalışmalarda bu eşitsizlik durumlarının; haklarda eşitsizlik, kaynaklarda eşitsizlik, ekonomik faaliyet alanında eşitsizlik, kamusal ve siyasal alanda eşitsizlik, sağlık hizmetlerine erişebilme açısından eşitsizlik gibi gruplara ayrılarak açıklanmaya çalışıldığı görülür.^[12] Bu eşitsizliklerin temelini baktığımızda, ataerkil sistemin hâkim olduğu toplumlarda kadının, erkek egemenliğine boyun eğmek zorunda kaldığını söylemek mümkündür. Erkeğin hâkim gücünün, kendini her alanda gösterdiği, kadını ise daima ikincil konumda bıraktığı ifade edilebilir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasında ve değişiminde; aile, okul, din kurumları, medya gibi oluşumlar etkilidir.^[13] Bunun yanı sıra sözlü ve yazılı edebiyat ya da sanat dallarının da önemi yadsınamaz. Toplumsal cinsiyet kavramı, zaman içinde değişebilen dinamik bir kavramdır.^[14] Bu değişime katkı sağlayan pek çok değişken vardır. Toplumdaki yeri ve konumu bebeklikten itibaren şekillendirilen bireyin, cinsiyetinden beklenen tavır ve davranışları öğrenmesine hiç şüphesiz kitaplar da katkı sağlamaktadır. Bu nedenle kitapların verdiği iletilerin önemi büyüktür. Toplumda var olan eşitsizliğin giderilebilmesinin ancak bu konuda oluşacak farkındalık ile mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla Buket Uzuner'in *Kumral Ada Mavi Tuna* adlı eserinde toplumsal cinsiyet kavramının bireye ne şekilde sunulduğu, romanda yer alan olay ve karakterlerin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını destekler nitelikte olup olmadığı, kadın erkek-eşitsizliğinin romanda yer alıp almadığı, karakterlerin kadınsılık ve erkeksilik özellikleri sergileyip sergilemedikleri incelenecektir. Bu çalışmada yer alan karakterler, toplumsal cinsiyet algısı bağlamında ele alınacak, romanda kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesine katkı sağlayan ifadelere yer verilip verilmediği ortaya çıkarılacaktır. Bu çalışma, romanın ana karakterleri olan Ada, Tuna ve Aras'ın özellikleriyle sınırlıdır. Romandaki ana karakterlerin kişilik özellikleri toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili kuramlarla karşılaştırılacak, ana karakterlerin kişilik özelliklerinin kuramlarla uyumlu olup olmadıkları değerlendirilecektir.

Bu çalışma ile toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve toplumsal cinsiyet rolleri ele alınarak, başta bu konular ile ilgilenenler olmak üzere sosyal bilimlere, feminist edebiyat eleştirisine ve kadın çalışmaları alanlarına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

11 Sevda Demirbilek, "Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açından İncelenmesi", *Finans, Politik, Ekonomik Yorumlar*, 44/511, 2007, s. 25.

12 Anahit Coşkun ve Resmiye Özdilek, "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sağlığa Yansımı ve Kadın Sağlığı Hemşiresinin Rolü", *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9/3, 2012, s. 48.

13 James William ve Harold R. Kerbo, *Social Problems: A Brief Introduction, Second Edition*, Prentice Hall, New Jersey 2003, s. 277.

14 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 24.

1. Ada

Romanın ana karakteri Tuna ailesiyle birlikte Kuzguncuk'ta yaşamaktadır. Romanın diğer ana karakteri olan Ada'nın ailesi, Tuna'nın yaşadığı evin yakınında olan bir köşke taşınırlar ve komşu olurlar. Ada, Tuna'nın küçük yaşlardan beri saplantılı bir şekilde âşık olduğu, her tavrına, her hareketine, her haline hayran kaldığı, âdeta kendi ruh dünyasında yeniden yarattığı bir karakterdir. Ada'yı ilk gördüğü andan itibaren nasıl etkilendiğini Tuna, "Tam anlamıyla büyülenmişim. Hani anlatmak için sözcüklerin yetersiz kaldığı, ancak mecazlarla, metaforlarla ifade edilebilecek insanlardandı o"^[15] şeklinde ifade eder.

Tuna, Ada'yı alımlı, kişilikli ve kumral bir kadın olarak tanıtmaktadır. Tuna sık sık Ada'nın güzelliğini anlatacak cümle bulmakta zorlandığını ifade eder:

Onu anlatmak için güzel, boylu poslu, sarışın/esmer, şahane gibi sözcükler haksızlık olurdu. Onun için bu dünya dışından gelmiş kadar değişik, bir kuyruklu yıldız kadar etkileyici, iyi pişmiş kahve kadar tiryakilik yaratıcı, gezegene yalnız yollandığı için eşsiz... Dingin ve içe sinmiş bir güzelliği onunkisi.^[16]

Toplumsal cinsiyet rolleri kadınlara duygusal, ikincil ve pasif olma rolleri ile, aklını kullanmasının yerine güzel ve albenili olmasını bekleyen dayatmalar da sunar.^[17] Güzül beden kavramı pek çok dönemde, kadınla bağdaştırılmış ve kadın imgeleriyle örneklenmiştir.^[18] Kadının boyu, kilosu, ten rengi, göz rengi, yüz hatları gibi özellikleri ile güzül algısı arasında doğrudan bağ kurulmuştur. Kadının güzelliği nice şiire, sayısız türküye konu olmuştur. Birçok sanat eserinde güzül kadın imgesi yer almıştır. Bu bağlamda 'güzül' kadını özelliklerden sayılmıştır. Tuna'nın gözüyle tanıyabildiğimiz Ada karakterinde güzül, etkileyicilik, zariflik gibi sıfatların bulunduğu anlaşılır. Nitekim romanda, Tuna sık sık Ada'nın güzelliğini, zarifliğini dile getirir. "...Ada Mercan! Mahallenin bal prensesi, akıllı, zarif, görgülü kıızı..."^[19] Zarif, kelimesi "hoşluk, çekicilik, incelik"^[20] anlamlarına gelir. Zarafet (zariflik), toplumda kabul gören kadını özelliklerden biridir. Zarif olan bir kadın, toplumda olumlu karşılanır. Kız çocuklarının zarif bir şekilde yetiştirilmesi önem arz eder. Ada'nın da bu bağlamda kadını bir özellik olan zarifliği taşıdığı

15 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, Everest Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.

16 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, Everest Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.

17 Yonca Altındal, "Kadınları Tepeden Tırnağa Boyayan Kadınlar: Güzül Salonlarında Çalışan Kadınların İş Yaşam ve Aile Döngüleri Yaşam ve Aile Döngüleri", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2017, s. 65.

18 Hale Çevlik, *Güzül Olarak Nitelendirilen Kadın İmgesinin Yorumlanması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Güzül Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, İsparta 2012.

19 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 119.

20 *TDK Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul 1982, s. 1342.

görülür.

Tuna'ya göre Ada, güzel, zarif olmasının yanı sıra, son derece dişi ve çekici bir kızdır.

Oysa gözlerinden zeki pırıltılar, dudaklarından yaramaz gülücükler saçarak ve açıkça meydan okuyarak yürek hoplatan Ada son derece seksiydi. Kıvılcım da söz mü, Ada etkilediği erkeği tehlikeli şimşeklerle, gökkuşağı arasında sürekli teyakkuza tutabilen tutkusall dişilerdendi.^[21]

Tuna'nın gözüyle tanıyabildiğimiz Ada karakterinin kadınsı özelliklerden sayılan güzel, "kırılğan, alımlı"^[22], narin, dişi ve çekici olmak gibi özellikleri taşıdığı görülür. Ada'nın bu yönleriyle kadınsı özellikler taşıdığını söylemek uygun olacaktır.

Romanımızın ana karakterlerinden Ada'nın, bahsettiğimiz kadınsı özelliklerin yanı sıra erkeksi özellikler olarak kabul edilen özelliklere de sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Toplum tarafından kadınların ve erkeklerin sahip oldukları düşünülen kişilik özellikleri genel olarak kadınsı (feminen) ve erkeksi (maskülen) özellikler olarak nitelendirilmektedir. Kadınlardan toplum tarafından kabul gören kadınsı özelliklere sahip olup, erkeksi özellikleri taşımamaları; erkeklerden ise erkeksi özelliklere sahip olup kadınsı özellikler göstermemeleri beklenmektedir.^[23] Ada, Tuna'nın ailesi tarafından da sevilen bir kızdır, ancak onların bildiği 'sıradan' kızlardan farklıdır. İlkokula giderken üst üste sınıf başkanlığına seçilen, mahallenin en popüler çocuğu olan Aras'a rakip olur ve sınıf başkanı seçilir. Bu duruma içerleyen Aras'la ertesine sene aralarında kıyasıya bir rekabet yaşanır. Ada kendine güvenen, kararlı bir kızdır. Bu yarışta kazanabilmek için vaat vermekten çekinmez: "Beni seçerseniz" diyordu Ada, "beni seçerseniz ayda bir kez herkese bir masal kitabı armağan ederim, doğum günlerinizde ailenizle fotoğraf çektirir, gofret ve kola ikram ederim"^[24] Ada'nın Aras'la rekabet etmesi, onda var olan erkeksi özelliklere bir örnektir. Çalışmalarda rekabetçilik özelliği erkeksi özelliklerden biri olarak karşımıza çıkar.^[25] Sınıf başkanı olmak istemesi ve seçilmesi ise sınıfta lider bir öğrenci olduğu anlamına gelir. Liderlik de erkeksi özelliklerden biridir.^[26] Ada bu anlamıyla da erkeksi bir özelliğe sahiptir.

21 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 290.

22 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 4.

23 Betül Aydın ve Aüşe Nur Kavuncu, "Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeylerdeki Lise Öğrencilerinde Cinsiyet Rollerinin Araştırılması", *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1/2, 1991, s. 23.

24 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 119.

25 Celaleddin Vatandaş, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları*, 35, 2011, s. 47.

26 Zehra Yaşın Dökmen, "Bem Cinsiyet Rolü Envanteri Kadınsılık ve Erkeklik Ölçekleri Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri", *Kriz*, 44/511, 1999, s. 30.

Ayrıca Tuna'nın dedesinin Ada ile ilgili aşağıdaki sözleri dikkat çekicidir:

Bu kızanı erkek gibi yetiştirmişler bre!. Çok konuşur soru sorar, gözünü budaktan esirgemez kerata! Hah, hah, hah! Aslında severim yaramazı, çok güvenir kendine. Toprağı bol olsun, Rozita'yı atırlatır bana cevvaliği...fakat kız dediğin anım anımcık olmalı az birazcık kızanlar!^[27]

Tuna'nın dedesinin cümlelerinden, Ada'nın bir kızdan beklenilmeyen özellikleri olduğu anlaşılır. Ada'nın kendine güvenen, cevval bir kız olması erkeğe benzetilir. Bu özelliklerin ancak bir erkekte bulunduğu 'normal' olduğu düşünülür. Ada'nın kafasına koyduğunu yapan, tuttuğunu koparan, kararlı ve başarılı oluşu erkeksi özellikler arasında yer aldığından Tuna'nın dedesi tarafından eleştirilir. Diğer taraftan dedenin cümlelerinden Ada'yı sevdiği anlaşılır. Toplumda da erkeksi özellikler taşıyan kadınların olumlu karşılandığı bilinmektedir. 'Erkek gibi kadın' tabiri sık duyduğumuz bir tabirdir ve toplum nazarında olumlu karşılanır. Kendine güvenen, ayakları üzerinde durabilen kadınlar için kullanılan bu ifadelerden, kadının erkeğe benzediği için yüceltildiği algısı çıkar. Oysa tam tersi bir algının, yani erkeğin kadına benzemesi durumunun aşağılayıcı bir durum olarak görülmesi ve hakaret sayılması toplumsal cinsiyetin kadını ikincilleştirdiğinin bir göstergesidir.

Ada, çocukluğunda rekabet içerisinde olduğu arkadaşı Aras ile tutkulu bir aşk yaşar. Aras, Tuna'nın öz ağabeyidir ve ikisi arasında yaşanan aşkın en yakın şahididir. Ada bu ilişkide de kendine güvenen bir duruş sergiler. Çok yakışıklı ve dikkat çeken bir genç olan Aras'ı sahiplendiğini etrafına göstermekten çekinmez: "Ada kendi kupundan bir kaşık alarak Aras'ın ağzına uzattı"^[28] ifadeleri Ada'nın topluluk içinde çekingen tavırları olmadığını gösterir. Daha sonra Tuna'nın "Sonra yüzünde çapkın bir gülücükle uzanıp Aras'ın yanağını okşadı. Hâlâ Aras'a gözlerini dikmiş öbür masa kızlarına bir ihtar olmalıydı bu"^[29] cümlelerinden Ada'nın Aras'ı sahiplendiğini anlamak mümkündür. Ada'nın, sevdiğini sahiplendiğini gösterebilen ve bunu etrafına göstermekten çekinmeyen bir kız olduğu anlaşılmaktadır. Çoğu zaman erkeklerde görülen bu özellikler, Ada'nın sahip olduğu erkeksi özelliklerden sayılabilir.

Ada, Aras'la birlikte Amerika'da eğitim görmek ister. Aras'ın ise farklı planları vardır ve Amerika'ya gitmek istemez. Ada âşık olduğu erkeğin gölgesinde kalacak bir kız değildir. "O zaman Amerika'ya ben yalnız giderim, dedi Ada kırgın ama kafa tutan bir sesle"^[30] Bu ifadelerden, Ada'nın kendi bildiğinden şaşmayan bir kız

27 Buket Uzuner, Kumral Ada Mavi Tuna, s. 110.

28 Buket Uzuner, Kumral Ada Mavi Tuna, s. 217.

29 Buket Uzuner, Kumral Ada Mavi Tuna, s. 218.

30 Buket Uzuner, Kumral Ada Mavi Tuna, s. 220.

olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Toplumsal cinsiyet kalıp yargularına göre, genellikle kadınların pasif olması gerektiği düşünülür.^[31] Ada, kadınsılık özelliklerinden kabul edilen pasif olmak özelliğini taşımaz.

Sevgilisi Aras'ın, talihsiz bir şekilde ölümünden sonra Ada şoka girer, günlerce hastanede kalır. Hastaneden çıktıktan sonra okulu bırakmaya karar verir. Annesi ile yurt dışına gider. Orada kendi isteği ile fotoğrafçılık kursuna gider ve kendini geliştirir. Fotoğrafçılık konusunda gayet yeteneklidir. Yurt dışında başarılı bir fotoğrafçı olarak tanınmaya başlar. Tuna, Ada'nın bu durumunu aşağıdaki ifadelerle anlatır:

Ada sonraki dört yılı yine Kuzey Amerika'da geçirdi. Bir lise, bir de sanat koleji diploması aldı, ama en önemlisi Ada bir fotoğraf sanatçısı olarak kendini Amerika'nın kuzeyinde kabul ettirmeye başladı. Sarı, turuncu ve kırmızı sonbahar ve beyaz kış fotoğraflarını kartpostal olarak bastırıp yerel kitabevlerinde sattırmayı başardı. Son iki yıl artık ailesinden yardım almadan yaşamını kazandığını gururla yazdı bana.^[32]

Bu tartışmadan da anlaşılacağı üzere, Ada yaşadığı zor günlere rağmen kendi kararlarını alabilen, kendi ayakları üzerinde durabilen, başarılı bir kız olabilmıştır. Çalışmalarda güçlü kişilik özelliği, kolay karar verebilme, kendi kendine yetebilme gibi özelliklerin erkeksi özellikler olduğu görülür.^[33] Ada'nın, erkeksi özellikler olarak karşımıza çıkan; güçlü, kendi kendine yeten, kolayca karar verebilen, başarılı olmak gibi sıfatları taşıdığını söylemek mümkündür. Türkiye'ye döndükten sonra kendisine ayrı bir ev kiralayan Ada, kolay pes etmeyen bir kişilik yapısına sahiptir. Bu anlamda da erkeksi özellikler taşıdığını söylemek yerinde olacaktır.

Yurt dışından döndükten sonra Ada kendisi gibi fotoğrafçılıkla uğraşan, Aliye adında bir arkadaş edinir. Aliye çocukluğunda istismara uğramış, sabıkası olan, davranışlarıyla dünyadaki tüm insanlardan intikam almaya çalışan bir kız olarak tanıtılır. Ada'nın sarhoş olduğu bir gün Ada'dan cinsel olarak faydalanmaya çalışır. Ada ise o anda tam kendinde olmamasına rağmen bu sevişmeden haz aldığını saklamaz. Ada'nın doğum gününe davetsiz olarak gelen Aliye, orada Ada'yla sevgili olduklarını söyler ve ortam gerilir. Orada bulunanlar Ada'nın lezbiyen olması ihtimali ile şaşkınlık geçirir: "Hakkımda tıpkı o dehşet gecesi Aras'ı benim denize itip öldürdüğüme dair olduğu gibi, şimdi de eşcinsel, lezbiyen olduğum dedikoduları

31 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 32.

32 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 110.

33 Ayşe Nur Kavuncu, *Bem Cinsiyet Rolü Envanteri'ni Türk Toplumuna Uyarlama Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 1987, s. 55.

çıkış. Çıksın! Ne yapayım? Lezbiyen olsaydım bunu saklamazdım, bilirler beni.”^[34]

Ada'nın kendisiyle ilgili bu ifadeleri cinsel tercihi toplumun beklentilerine uymuyor olsaydı bile bunu çekinmeden söyleyebileceğinin bir göstergesidir. Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, kadın ve erkeğin cinsel tercihlerini ancak heteroseksüel olduğunda normal karşılar. Bunun dışında lezbiyenlik, homoseksüellik gibi cinsel tercihleri olan insanları ikincil konumda bırakır. Hatta toplumda bu tercihlerle yaşayan kadın ve erkekler dışlanma ile karşı karşıya kalırlar. Cinsel tercihleri kalıp yargılarla uyumlu olmayan bireyler, çoğu zaman da toplumda bu yönleriyle görünür olmaktan çekinirler. Ada karakterinin yukarıda yer alan ifadelerinden, toplumun bu çifte standartlı yaklaşımına kafa tutacak kadar özgüvenli olduğu anlaşılır. Ada'nın toplumun bu dayatmalarına karşı bir duruşu olan bir karakter olduğu görülür. Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları incelendiğinde erkeksi özelliklerin atılgan, korkusuz, akılcı, güvenli, bağımsız, soğukkanlı, güçlü, aktif gibi sıfatlarla tanımlandığı görülür.^[35] Öyleyse Ada'nın özgüvenli, çekinmeden düşündüğünü ifade eden cesur kişiliği erkeksi özellikleri arasında yer alır.

Kadınlara ve erkeklere atfedilen toplumsal cinsiyet kalıp yargıları kadınsı özelliklerin sevecen, duygusal, hassas, ılımlı, bağımlı, şefkatli, boyun eğen mütevazı, narin, hasta ve çocuklara bakım veren, pasif gibi sıfatlarla tanımlandığını gösterir.^[36] Romanda Ada ve Tuna arasında sıcak ve samimi bir arkadaşlık ilişkisinden bahseder. Tuna, Ada'ya karşılıksız bir aşk yaşasa da Ada'nın Tuna'ya olan bağlılığı ve sevgisi de açıkça hissedilir. Ada Tuna'yla olan arkadaşlık ilişkisinde daima şefkat doludur. “Birlikte oynarken bana bir arkadaştan çok, onun küçük bebeğiymişim gibi davranıyor, oyunlarda annem oluyordu”^[37] ifadeleri Ada'nın şefkatinin küçük yaşlardan beri var olduğunu gösterir. Ada, Tuna'yı kuzeni Meriç'ten dahi korumaya çalışır: “Ada beni daha önce hiç azarlamamıştı. Meriç'i çektiştirerek banyodan çıkartırken azarlıyordu hâlâ: O daha çocuk, sakın elini sürme ona”^[38] cümleleri Ada'nın Tuna'ya duyduğu şefkatin bir başka göstergesidir. Öyle ki Ada, Tuna'ya zarar veririm endişesi ile yıllarca Tuna'dan uzak durur. Üstelik Tuna'nın ona ne kadar âşik olduğunu bilmektedir. Tuna'nın incinmesini asla istemez. Ada, Tuna'ya duyduğu sevgiyi şu sözleri ile ifade eder:

Sen hiç kimsenin olmayacağı kadar çok şeyimsin benim. Yüreğimde sana ayrılan yer herkesinkinden büyük. Yalnızca bir arkadaş,

34 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 418.

35 Zehra Yaşın Dökmen, “Bem Cinsiyet Rolü Envanteri Kadınsılık ve Erkeksilik Ölçekleri Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri”, s. 35.

36 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 35.

37 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 111.

38 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 237.

bir kan kardeş, bir sırdaş, birçok yakın dost değil, bir büyük sevgisin sen... Sonra daimi hayranım ve tabii dokunulmamış sevgilim... Sen benim masumiyetimsin Tuna... Benim en yakınımısın! Aslında belki öbür yarımısın?^[39]

Tuna ise Ada'ya duyduğu bağımlılıktan kendini kurtaramaz. Ada Tuna'yı bu çıkmazdan kurtarmak ister. Tuna'ya birlikte olmayı teklif eder. Tuna, Ada'yı zorlamak istemez ancak Ada "Hayır, bunu denemek zorundayız Tuna! Senin kendi yaşamını kurmana daha fazla engel olmak istemiyorum"^[40] der. Bunu sırf Tuna'ya duyduğu şefkat ve merhametten dolayı yapmak istediği anlaşılır. Romanda yer alan bu ifadelerden, Ada'nın; kadınsılık özellikleri olarak kabul edilen, şefkatli, merhametli, incinmiş duyguları teselli etmeye istekli olmak^[41] gibi özellikleri de taşıdığı anlaşılmaktadır.

Toplumun kadından beklentisi yüzyıllardır kadının özel alanda var olması yönünde olmuştur. İyi eş, iyi anne, ev işlerinden sorumlu olma, bakım verme gibi özel alana hapsolmuş roller halen günümüzde kadından beklenir. Özel alana hapsolmuş kadının, kamusal alanda görünürlüğü daima erkeklerin gerisinde kalmıştır. Kadının kamusal alandan uzaklaştırılması ile kamusal alan neredeyse tamamen erkek egemenliğinde olmuştur.^[42] 18. yüzyıl ortalarından itibaren ve özellikle 19. yüzyıl başında yaşanan tarihsel dönüşümler ile kadınlar buldukları konumu sorgulamışlar ve konumlarını iyileştirmek amacıyla mücadelede bulunmaya başlamışlardır. Köklerini 19. yüzyıl sonlarına dayandırabileceğimiz Feminizm ile kadınlar kendilerine yüklenen rollere, sorumluluklara tepki vermeye başlamışlardır. Kadının siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden ikincil konumda kalmaları eleştirilmiştir. Romanda yer alan Ada karakterinin, fotoğraf sanatı ile ilgilenmesi ve bu alanda kendini geliştirmesinin ardında bu sorgulamanın var olduğu görülür: "Bizim memlekette neden bir dişi Ara Güler yok? diye sordum durdum kendi kendime günlerce... Ara Güler'den beri kaç tane uluslararası fotoğrafçı çıkarttık ve kaç kadın? Ezbere sayabilir misiniz"^[43] ifadelerini kullanan Ada'nın fotoğrafçılık alanında kadının ikincil konumda kalmış olmasını eleştirdiği anlaşılır. Bu da Ada'nın feminist bir bakış açısına sahip olduğunu gösterir. Ada bu durumu eleştirmenin ötesinde kadın olarak başarılı bir fotoğrafçı olmak için elinden geleni yapar.

Romanda yer alan ifadelere dayanarak, Ada'nın hem erkeksi hem de kadınsı özelliklerinin olduğu görülür. Güzel olmak, alımlı olmak, çekici ve etkileyici ol-

39 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 363.

40 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 368.

41 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 35.

42 Özlem Çakır, "Türkiye'de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması", *İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 2008, s. 15.

43 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 301.

mak, dişi ve seksi olmak, merhametli ve şefkatli olmak gibi kadınsı özelliklerinin bulunduğu ifade edilebilir. Bunun yanında kararlı olmak, lider olmak, rekabetçi olmak, başarılı olmak, cesur ve cüretkâr olmak, kendi geçimini sağlamak, özgüvenli olmak gibi erkeksi özelliklere de sahip olduğu söylenebilir. Ada'nın olayları değerlendirirken feminist bakış açısına sahip olduğu hissedilir.

2. Aras

Aras, Tuna'nın öz ağabeyidir. Aras kendine güvenen, güçlü bir karakterdir. Tuna Aras'ı "Akılcı, atik, zeki, güçlü Aras! Her zaman beğenilen, başarılı ve özgüvenli ağabeyim"^[44] şeklinde tanıtır. Tuna, ilk gördüğü anda Ada'ya, Ada ve Aras ise birbirlerine âşık olmuştur. Tuna, çocukluklarında sürekli rekabet halinde olan Aras ve Ada'nın birbirlerine çok benzediklerini ifade eder. Aras daha küçükken bu rekabette galip olabilmek için elinden geleni yapar. Kardeşinin Ada'ya ne kadar bağlı olduğunu bilmesine rağmen, onu Adadan korumaya, hatta uzaklaştırmaya çalışır. Tuna'nın Ada'yla oyun oynadığı bir gün kardeşine, "Artık kızlarla oynama yaştın geçti! Artık erkeklerle oynayacaksın"^[45] der. Aras'ın 'kızlarla' diye tabir ettiği kişi aslında yalnızca Adadır. Tuna bulduğu her fırsatta Ada ile zaman geçirdiği için Aras bu durumu sindiremez. Bunu gurur meselesi haline getirir. Üzüntüden kahrolan Tuna, ağabeyinin bu tutumunu aşağıdaki cümlelerle açıklar:

Ada ortaya çıkıp, mahallede ilgi uyandırmaya başladıktan sonra, kendi ünü gölgelenen Aras'ın rahatı kaçmıştı. Henüz yeni yeni ayırımına vardığı cinsiyetine toplumun yüklediği abartılı ayrıcalıklara *şıgınamak kadar Adadan çekindiğini daha sonraları anlayacaktım.*^[46]

Serpil Sancar erkeklik tanımını "sürekli başka konumların ne olduğu hakkında konuşma hakkını kendi elinde tutan ve bu sayede kendi bulunduğu konum sorgulama dışı kalan bir iktidar konumudur" şeklinde ifade eder.^[47] Erkeklik çalışmalarında ilk kez kullanılan bir kavram olan "hegemonik erkekliği" Connell, diğerlerine karşı kazanılmış bir "güç" olarak açıklamaktadır. Connell "Acımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan, toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlüktür."^[48] ifadelerini kullanır. Aras'ın kardeşinin kızlarla (özellikle Ada'yla) oynamasını engellemek istemesi, Tuna'nın ifadesiyle kendi ününün gölgelenmesine tahammül edememesindedir. Ününü gölgeleyen, ondan daha fazla dikkat çeken bir kız olan Ada'nın

44 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 61.

45 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 106.

46 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 107.

47 Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkansız İktidar*, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 16.

48 William Raewyn Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Cem Soydemir (çev.), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 2019, s. 269.

üstünlüğünü kabullenememektedir. Çünkü üstünlük kişiye güç kazandıran bir özelliktir. Aras'ın korkusu ise bu gücün zayıflaması ve kaybedilmesidir. Cinsiyet kimliği kişinin kim olduğunun önemli bir parçasıdır ve 3-4 yaşlarında gelişmeye başlar.^[49] Yukarıda yer alan örnek ifadelerden Aras'ın cinsiyet kimlik ediniminin başlamış olduğu anlaşılır. Aras'ı Cornell'in tarif ettiği "toplumsal üstünlüğü" henüz küçük yaşlardan itibaren elde etmeye çalışan bir karakter olarak ifade etmek mümkündür.

Ada, Aras'ın çocukken kendini üstün gören tutumunu asla kabullenmez ve ona kafa tutmaktan vazgeçmez. Çocukluklarında geçen bir tartışmada Ada, Aras'a "Sen kendini ne sanıyorsun bakalım! Daha okuma yazmayı sökmemişsin, sayı saymayı bilmiyorsun! Türkiye'nin komşularını tanıımıyorsun bile... Sen daha çocuksun"^[50] der. Buna fena halde bozulan Aras, Tuna'nın ifadesiyle en büyük kozunu oynar ve "Ben bunları nasılsa öğreneceğim, ama sen hiçbir zaman erkek olamayacaksın işte"^[51] der. Ada ile tartışmalarında Aras'ın kurduğu bu cümle, Aras'ın 'erkek' olmasından kaynaklanan toplumsal üstünlüğünü ne denli önemseydiğini ispatlar. Ona göre bir kızın ondan daha bilgili olmasının bir önemi yoktur. Erkek olduğu için zaten o her zaman bir adım öndedir.

Aras erkek olması ile övünürken; Ada'nın Aras'a verdiği "Erkek olmak isteyen kim akıllım? Enayi miyim ben? Hem sonra sünnet falan olacaksınız... Biliyorsun nereni kesiyorlar sünnette..."^[52] cevabından bunun o kadar kolay olmadığı anlaşılır. Erkeğin 'erkeklik' görevleri çocuk yaşta başlamaktadır. Erkek çocuklarının, kız çocuklarına nazaran, daha aktif ve girişken olmaları beklenmektedir.^[53] Sokağa çıkıp oynamasında, küfürlü konuşmasında, erkek çocuklarıyla kavga etmesinde pek bir sakınca görülmemektedir.^[54] Erkek çocuğunun kimlik inşası küçük yaşta şekillenmeye başlar. Türkiye'de erkek çocuktan beklenen ilk büyük girişim, cinsel organına uygulanacak müdahaleyi anlı şanlı kabullenmesidir. Sünnet, Türkiye'de erkek çocuklarının aşması gereken ilk ciddi bedensel aşama olarak algılanmaktadır.^[55] Aras'ın da Türkiye'de yaşayan pek çok erkek gibi, erkek olabilmek için bedel ödemesi gerekecektir. Bu bedellerin ise çok da kolay olmayacağını Ada ifade etmektedir.

Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının erkeğe yüklediği rollerden birisi de kor-

49 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 26.

50 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 107.

51 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 107.

52 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 107.

53 Atilla Barutçu, *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara 2013, s. 7.

54 Atilla Barutçu, *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları*, s. 7.

55 Atilla Barutçu, *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları*, s. 7.

kusuz, gözü pek olmaktadır.^[56] ‘Erkek adam korkar mı hiç?’ sözü dillere pelesenk olmuş, henüz konuşmayı bile bilmeyen erkek çocuklara en ufak bir korku belirtisinde söylenegelmiştir. Erkekler bu algıyla büyütülürken korkular bile bunu göstermeyi utanç verici bir durum olarak görürler. Korkular bile bunu kesinlikle belli etmemeye çalışırlar. Bunun bir örneğini romanda Aras karakterinde görmek mümkündür. “Yutkunarak korkusunu gizleyen Aras, hiç takmıyormuş gibi davranırsa da bükemediği bir bilekle karşı karşıya kaldığını ikimiz de anlamıştık”^[57] ifadeleri Aras’ın ‘korkusuz ve gözü pek olmak’ gibi cinsiyet kalıp yargılarını taşıdığını gösterir.

Yukarıda verilen alıntılardan yola çıkılarak Aras’ın erkeksilik özelliklerini büyük ölçüde taşıdığını söylemek uygun olacaktır. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarda erkekler atılgan, korkusuz, akılcı, güvenli, bağımsız, soğukkanlı, güçlü, katı, saldırgan ve aktif olarak tanımlanır.^[58] Erkek güçlüdür, erkek korkusuz ve cesurdur toplumsal cinsiyet kalıp yargısının, Aras’ın çocuk yaşına rağmen kişiliğine ne denli yerleşmiş olduğu görülür. Aras’a göre erkek korkusuzdur, erkeğe ağlamak yakışmaz, erkek daima güçlü olmalıdır. Aksine tahammülü yoktur. Romanda yer alan “Dedesi esaretten söz edip ağlayınca Aras bozulur, savaşlar kazanmış koskoca gazi dedesine bunu yakıştıramaz ve odaya kaçardı”^[59] ifadeleri bu görüşü destekler niteliktedir.

Aras mahallenin en popüler çocuğudur. Tuna ağabeyinin popüler oluşunu şu şekilde ifade eder: “Yakışıklılık konusu Aras’ın tekelindeydi; herhangi bir yere adım atar atmaz yakışıklılığı ve erkeksi varlığı hemen fark edilir, adeta ortamın atmosferi değişirdi. İstisnasız bütün kızlar mutlaka ağabeyime dönüp dönüp bakarlardı”^[60] Tuna, ağabeyinin yakışıklı ve erkeksi özelliklerinin Aras’ın popüler olmasına olanak sağladığını ifade eder. Tuna ağabeyini anlatırken “Aras’ın arkadaş sıkıntısı çektiği görülmüş değildi. Cesurdu Aras. Gözüpek ve atak. Adildi ve akıllıydı. Tam bir liderdi. Mahallede onunla oynamak, onun tarafından kabul görmek bir onurdu”^[61] cümlelerini kullanır. Aras, taşımış olduğu erkeksi özellikler sayesinde mahallede ilgi gören bir karakterdir.

Daha çok erkeklere yakıştırılan “ciddiyet” kalıp yargısının^[62] Aras karakterinde bulunduğu görülür. “Onun yüzünde elde edilmesi güç olduğuna dair baştan çı-

56 Ayşe Nur Kavuncu, *Bem Cinsiyet Rolü Envanteri’ni Türk Toplumuna Uyarlama Çalışmaları*, s. 56.

57 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 107.

58 Nuray Sakallıoğlu ve Beril Türkoğlu, “Erkek Olmak ya da Olmamak: Sosyal Psikolojik Açıdan Erkeksilik/ Erkeklik Çalışmaları”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 22/44, 2019, s. 53.

59 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 53.

60 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 200.

61 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 62.

62 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 37.

kartıcı ciddi bir ifade vardı”^[63] Tuna, ağabeyi Aras’ın ciddi tavırlarının etrafındaki kızları etkilendiğini düşünmektedir. Bu yönüyle de Aras erkeksi cinsiyet kalıp yargılarına uymaktadır.

Toplumda kadın ve erkek birbirlerine göre karşı cinsi ifade ettikleri için, karşı cinsin sahip olduğu özelliklerin zıddı ile tanımlanırlar. Örneğin kadın cesur olmayandır, kaba saba konuşmayandır; erkeğe duygulu olmayandır, narin ve nazik davranmayandır.^[64] Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına göre narin olmaması gereken bir erkek dayanıklı olmalıdır. Aras’ın Tuna’ya söylediği “Aman be Tuna, biraz dayanıklı ol be! Erkek adam olacaksın”^[65] cümlesinden ‘erkek olacak adamın’ dayanıklı olma zorunluluğu vardır yargısı çıkarılabilir. Aras dayanıklı olmak kalıp yargısını taşıyan ve savunan bir karakterdir. Tuna “Bazen onu tahtından indirmek isteyen çocuklar peydahlanır, ama bütün oyun ve yarışlarda kimse Aras’ın bileğini bükmezdi”^[66] ifadelerini kullanır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Aras’ın güçlü ve hırslı bir karakter olduğu görülür. Bu yönüyle toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının erkeklere yüklediği erkeksilik özelliklerinden ‘güçlü olmak’, ‘dayanıklı olmak’ ve ‘hırslı olmak’ kalıp yargılarını taşıdığı görülür. Oyunlarda bile hırslıdır, yenilmezdir, yenilmeyi kabul edemeyecek kadar gururludur.

Toplumda kız ve erkek çocuklarının ilgi alanlarında da farklılıklar olduğu görülmektedir. Basow kitabında oğlan çocukların matematik ve görsel uzamsal becerilerde üstün olmalarının beklendiğini; bu nedenle oğlanların bu becerileri geliştiren etkinliklere özendirildiğini ve daha çok bu alanlarda deneyim sahibi olduklarını ifade eder.^[67] Aras’ın da matematik ve fen bilimlerinde başarılı ve ilgili bir öğrenci olduğu görülür. “Cebir on, kimya on, geometri on, demek ki fizik de on oldu şimdi...”^[68] Aras’ın bu derslerde başarılı olması da erkeklerden beklenen becerilere sahip olduğunu göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının kız ve erkek çocuklarının meslek seçimlerini etkilediği bilinmektedir. Bu doğrultuda kadınların meslek olarak öğretmenlik, hemşirelik, sosyal çalışmacı, doktor vb. alanları seçmesi, gerektiğinde evine ve çocuklarına öncelikli olarak vakit ayırabilmesi, erkeklerin ise aktif ve güçlü olabilecekleri yöneticilik, askerlik, polislik, mühendislik vb. mesleklere yönelmesi kabul

63 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 17.

64 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 104.

65 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 266.

66 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 62.

67 Susan Basow, *Gender Stereotypes and Roles*, Brooks/Cole Publishing Company, California 1992, s. 52.

68 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 218.

görmektedir.^[69] Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını küçük yaşlardan itibaren içselleştirdiğini söyleyebileceğimiz Aras'ın da meslek seçimi gemi inşaat mühendisliği olacaktır. Aras bu bölümü bitirerek deniz subayı olmayı planlamaktadır. Tuna ağabeyi ile ilgili "Yetenekliydi Aras. Saatlerce sabırla uğraşarak kartondan oyuncaklar yapardı. Günlerce çalışarak tamamladığı maket uçak ve gemileri, ince ayrıntılarıyla görenleri hayran bırakırdı. Denizaltı ve gemilere aşırı düşküdü..."^[70] ifadelerini kullanır. Bir başka yerde Aras "Ben, dedi usulca. Ben teknik üniversitede gemi inşaat mühendisliği okuyacağım"^[71] der. Verilen bu cümlelerden, Aras'ın meslek seçimi hakkında düşüncelerini anlamak mümkündür. Mühendislik ve subaylık daha çok erkeklerin tercih ettikleri mesleklerdir. Buna göre romanda yer alan bu ifadelerden, Aras'ın meslek seçiminde ve bu doğrultuda yaptığı çalışmalarda erkeksi özellikler ile uyumlu olduğu görülür.

Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına göre kız ve erkeklerin oynadıkları oyunlar da farklıdır. Kız çocuklar daha çok bebekleriyle oynamak, evcilik oynamak gibi oyunlar tercih ederler. Erkek çocuklar ise silah, araba, uçak gibi oyuncaklarla oynarlar. Aras oynadığı oyunlarda dahi kızların oynadığı oyunları tercih etmez. Bunu romanda yer alan "Kızlar daha çok şıpşıp ve seksek oynamayı, ip atlamayı seviyorlardı ve Aras bunları bir kez bile denememişti"^[72] ifadeleri ve "O hemen odamıza çekilir ya maket yapar ya bilim teknik dergileri okur ya da uçak ve gemi resimleri çizerdi..."^[73] cümlelerinden anlamak mümkündür. Aras'ın oynadığı oyunlarla da erkeksi rollere uyumlu olduğu söylenebilir.

Aras'ın erkeksi özellikle arasında yer alan atletik ve sportif olma özelliklerini taşıdığını, "...çok iyi yüzer, ağaçların en üst dallarına tırmanabilir, kocaman taşları kaldırılabildi"^[74] ifadelerinden çıkarmak mümkündür. Büyüyüp genç bir oğlan olduğunda Aras'ın bu yönü hayatına sebep olacaktır. Ada ile birlikte oldukları günün akşamında hava serin olmasına rağmen denizde yüzebileceğini söyler. Tuna'nın havanın yüzmek için uygun olmadığını söylemesi üzerine "Süt kuzusu olma be oğlum, kızlar kuvvetli erkek severler..."^[75] der. Tuna bu acı olayı "Aras, Ada'nın yavaşlığından bir makas aldı. Ada cilveyle gülümsedi ve ağbim denize doğru koştu. Kör

69 Helen Watt, "Gender and Occupational Choice", Handbook of Gender Research in Psychology (Chapter 16) J.C.Chrisler and D.R McCreary (eds.), Springer Science Business Media, s. 379. [https://www.researchgate.net/publication/270342201_Watt_HMG_2010_Gender_and_occupational_choice_In_J_C_Chrisler_D_R_McCreary_Eds_Handbook_of_gender_research_in_Psychology_Ch_16_pp_379-400_New_York_Springer,\(27.10.2020\).](https://www.researchgate.net/publication/270342201_Watt_HMG_2010_Gender_and_occupational_choice_In_J_C_Chrisler_D_R_McCreary_Eds_Handbook_of_gender_research_in_Psychology_Ch_16_pp_379-400_New_York_Springer,(27.10.2020).)

70 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 62.

71 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 219.

72 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 107.

73 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 208.

74 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 62.

75 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 266.

uçuşu balıklama atladi"⁷⁶ cümleleriyle anlatır. Bu atlayış Aras'ın sonu olur. Aras'ın erkeklığın ispatı olarak gördüğü ve ölümüne sebep olan güç gösterisi, toplumsal cinsiyet rollerini hayatı pahasına içselleştirdiğini göstermektedir.

Erkeklerden beklenen toplumsal cinsiyet rollerinden biri de para kazanıp, evinin geçimini sağlamasıdır.⁷⁷ Küçük yaşlardan itibaren erkek çocuklar para kazanmanın, aileyi geçindirmenin önemli bir vazife olduğunu göremek büyürler. Hatta gençlik döneminde iş öğrensin, eli ekmek tutsun gibi söylemlerle erkeklerin çeşitli alanlarda çalışmaya başlaması oldukça yaygındır. Ailesinin geçimine katkı sağlayan genç erkekler takdirle karşılanır. Aras karakterinin lise yıllarında para kazanmaya başlayan bir erkek olduğunu "Aras lise birden bir çocuğa fizik dersi veriyordu. On altı yaşındaydı ve para kazanıyordu"⁷⁸ cümlelerinden anlaşılacaktır. Para kazanmaya başlayan Aras'ın 'hesabı erkek öder' kalıp yargısını da içselleştiren bir karakter olduğu anlaşılacaktır. "Kasaya üç Kup Griye ödemek için paralarımızı birleştirecekken, Aras biraz da hava atarak, 'Ben öderim!' dedi"⁷⁹ ifadelerinden anlaşılacağı üzere Aras'ın toplumsal cinsiyetin erkekten beklenen, para kazanmak, hesap ödetmemek gibi kalıp yargıları benimseyen bir karakter olduğu görülür.

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Aras; yakışıklı, zeki, başarılı, kendine güvenen, güçlü, atletik, popüler, sportif, korkusuz, hırslı, ciddi gibi erkeksi özelliklerin çoğunu taşıyan bir karakterdir. Hatta hegemonik erkeklığı temsil eden bir karakter olduğu söylenebilir. Bu anlamda Aras, toplumun beklentilerini yansıtan bir ayna gibidir.

3. Tuna

Tuna bu romanın başkişisidir. Olayların çoğu Tuna'nın ağzından anlatılmaktadır. Tuna, evin iki erkek çocuğundan küçük olanıdır. Ağabeyi Aras'ın tersine naif, hassas, duygusal bir erkektir. Ada'ya âşıktır ancak Ada'nın kuzeni Meriç'le evlenmiştir.

Ağabeyi Aras'ın, Ada ile birlikte olduğu gece, denize atlayarak ölmesinden sonra Tuna da çok zor zamanlar geçirmiştir. Tuna'nın üzüntüsü hem ağabeyine duyduğu acı hem de Ada'nın bu olaydan sonra yaşadığı şok sonrası toparlanamamasından duyduğu üzüntü ile ikiye katlanmıştır. Ada bu olaydan dolayı kendini suçlamış, Aras'a engel olmadığı için kendini Aras'ın ölümünden sorumlu tutmuştur. Oysa Tuna olayın şahidi olarak, Ada'nın ya da kendisinin bu olayda bir suçu

76 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 267.

77 Celaleddin Vatandaş, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", s. 41.

78 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 225.

79 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 225.

olmadığını bilmektedir. Tuna bir sabah gazetede sevdiği kadın Ada'nın cinayet işlediğine dair bir haber görür ve beyninden vurulmuşa döner. Hassas yapısı artık olanları kaldıramaz ve büyük bir ruhsal bunalıma girer.

Kendisi bir gün böyle bir çöküntü yaşayacağını farkındadır. Kendisini almaya gelen iki askere (romanda asker olarak yer alır, Tuna'yı almaya gelenlerin ruh hastanesinden gelen sağlık görevlileri olduğu ifade edilebilir) şöyle söyler:

“Bunu bekliyordum”, dedi Tuna, dalgın dalgın bakarak, “Bunu bekliyordum...” Yıllardır kuşkuyla bekliyordum. Çünkü dışarda birileri ölürken, hiçbirimizin içi temiz kalamazdı!”

Arkasını döndü.

Ve içindeki bütün lifler koptu.^[80]

Tuna'nın yaşadığı bu ruhsal çöküntünün onun hassas ve duygusal karakteriyle ilgili olduğu söylenebilir. Hassas karakteri yaşadığı olayları bertaraf etmekte hayli zorlanmıştır. Bu bunalıma da bu yüzden girmiştir denilebilir.

Tuna'nın hassas ve duyarlı bir karakter olduğuna romanın birçok yerinde rastlamak mümkündür. Tuna etrafında gördüğü, duyduğu, okuduğu tüm olumsuz olaylardan etkilenmektedir. Bu olumsuzluklar onun ruhunda derin etkiler yaratmaktadır. Romanda yer alan aşağıdaki cümleler Tuna'nın ruh halini ifade eder:

Aslında yaşadığı bu yoğun taarruz yeni değildi. Uzun zamandır düşünceleri içten içe onu kemiriyor, yıpratıp yiyip bitiriyordu. Kendi düşüncelerinden kaçıp kurtulamıyor, düşüncelerinin yarattığı korku, endişe ve tehdit duygularını söküp atamıyordu. Düşüncelerinin ve endişelerinin esiri olduğunu hissediyordu. Konuşabileceği tek kişi Ada'ydı ama onu da bıktırmaktan çekiniyordu. Her şey endişe vericiydi. Evde, okulda, kendi içinde, sokakta, kentte, ülkede ve dünyada olanlar kimi kez başa çıkamayacağı kadar karmaşık, ilkel, barbar, çirkin ve yakışsız, kimi kez hiçbir mantık, doğa ya da fizik yasasıyla açıklanamayacak kadar anlamsız ve dehşet vericiydi. Yeni fikir ve projeler üreterek çözümler geliştirmeye çalışıyor, hatta bazen umutlanıyor, öğrencilerine ve ailesine umut veriyor, ama o sırada yeniden patlak veren bir şiddet, bir sömürü ya da vurdumduymazlıkla tekrar iflas ediyordu.^[81]

80 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 17.

81 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 47-48.

Tuna'nın ne kadar hassas ve duyarlı bir yapısının olduğu yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Dünyadaki tüm kötülükler onun ruhunda gedikler açmaktadır. Gazetede okuduğu savaş, şiddet, cinayet haberleri onu son derece sarsmaktadır. Yine böyle haberler okuduğu bir gün "Allah kahretsin! diye dışlerinin arasından tükürür gibi söylendi. Dışarıda hep birileri ölüyor"^[82] der. Romanda yer alan "Gazetelerdeki haberler midelerini bulandırıyor"^[83] cümlelerinden Tuna'nın kendi dışında bile gelişse tüm kötülüklerden, ölümlerden, cinayetlerden dolayı hissettiği üzüntü anlaşılır. Duyarlı ve hassas olmak bir kadından beklenen kalıp yargılardandır.^[84] Bu anlamda Tuna'nın kadınsı özellikler olan hassas ve duyarlı olmak özelliklerini taşıdığı görülür.

Tuna'nın kendisini bir iç savaşın ortasında tahayyül ettiği bölümlerde, ne kadar korku dolu zamanlar geçirdiği görülür. Bu iç savaşta karşısına, bazı çocukluk arkadaşları ile tanımadığı farklı insanlar çıkar. Tuna, bunun gerçek bir savaş olmadığına hem kendini hem de etrafındakileri ikna etmeye çabalar. Beyninin ve bilinçaltının etkisinde kalarak, kendi kurgusu olan kötü bir kâbus gördüğüne inanır. Bu savaşta Tuna da herkes gibi asker olarak seferber olmuştur. Çocukluk arkadaşı Sefer ile karşılaştığını tahayyül eder. Sefer'e de böyle bir savaşın çıkmadığını, her şeyin kendi beyninin bir oyunu olduğunu söyler. Tuna Sefer'in kendisine "Bana baksana sen Tuna! Yav sen keçileri mi kaçırdın, rol mü yapıyorsun? Ne biçim erkeksin sen arkadaş? Korkuyor musun yoksa"^[85] dediğini düşünür. Askerlik, erkeklerin erkeklik inşa sürecinde geçmeleri gereken bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hizmetin yapılmasının erkeğin erkekliğine değer kattığı düşünülür. Askere gitmeyen erkek zorluklarla savaşmada yetersiz kaldığı için erkekler cemiyetinde kendine alt sıralarda yer bulur ve hegemonik erkeklığe ulaşmada başarısız kalır.^[86] Arkadaşı Sefer'in, Tuna'nın yaşadığı bu bunalımda, onun erkekliğini sorgulamasındaki neden olarak bu görüşün etkili olduğu söylenebilir. Tuna çocukluk arkadaşı Sefer'in, seferberlikte askerlikten ve savaştan korkuyor olmasını eleştirdiğini düşünür. Türkiye'de toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına göre bir erkeğin tam anlamıyla erkek olabilmesi için nasıl ki sünnet olması, heteroseksüel cinsel tercihinin olması gerekiyorsa, askerliğini de yapmış olması gerekir. Gerektiğinde ve çağrıldığında asker olmaktan kaçmak ya da askere gitmemek erkeklik algısı açısından hoş karşılanmaz. Tuna ise şu şekilde karşılık verir:

Evet, korkuyorum Sefer. Hem de çok korkuyorum. Eğer gerçekten bir iç savaş yaşıyorsak, neden konuşmuyoruz, niçin görmezden geliyoruz diye korkuyorum... Yaşamıyorsak... Yaşamıyorsak

82 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 12.

83 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 12-13.

84 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 35.

85 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 92.

86 Atilla Barutçu, *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları*, s. 62-63.

o zaman bu kâbusu başıma açan beynimin intikamından korkuyorum.^[87]

Tuna'nın hassas kişiliği böyle bir savaşı kabul etmekte zorlanır. Savaştan, ölümden, şiddetten nefret ettiğini ve korktuğunu ifade eder. “Şiddetten nefret eden bir beynin, endişe ve panik duyguları içinde yazdığı bir senaryo”^[88] sözleriyle hem şiddetten nefret ettiğini hem de böyle bir savaşın aslında var olmadığını düşündüğü anlaşılır. “Bütün suç bende. Hepsini benim korkularım, benim savaştan, şiddetten nefretim yarattı”^[89] der. Küçükken dedesine sorduğu “Savaş öyküleri sevmeyen biri erkek olamaz mı dede”^[90] sorusundan savaş öykülerinden dahi hoşlanmadığı anlaşılır. “Savaş romanlarını ve filmlerini sevmezdi...”^[91] cümlelerinde genellikle erkeklerin tercih ettiği savaş ve aksiyon filmlerini ve savaş kitaplarını sevmediği anlaşılır. Savaşta bombaların atıldığı, insanların öldürüldüğünü tahayyül ederken nefretini haykırır:

Hadi konuşsanıza bebek kasapları! Nasıl kesiyorsunuz bebekleri kıtır kıtır ha? Bombalarla, yangınlarla nasıl kıyıyorsunuz insanlara ha? Nasıl öğrendiniz öldürmeyi inancınız uğruna ha? Böyle inancınızın Allah belasını versin be!^[92]

Tuna'nın yukarıdaki ifadeleri savaşa, savaşta yapılan kıyımaya duyduğu nefretin bir göstergesidir. Erkeksi özellikler arasında yer aldığı kabul edilen saldırganlık, savaşa ve kavgaya katılmak gibi^[93] cinsiyet kalıp yargılarının Tuna'da bulunmadığı, aksine Tuna'nın naif, kavgadan kaçınan, şiddetten nefret eden bir karakter olduğu görülür. Bu anlamda da erkeksi özellikler taşımadığını söylemek mümkündür.

Tuna'nın çekingen ve utangaç bir yapısının olduğu romanda yer alan olaylarda fark edilir. Tuna geçirdiği bunalımda çocukluk arkadaşı Nesim'le bir tartışma yaşadığını tahayyül eder. Nesim Yahudi kökenli bir arkadaşıdır. Ona bu iç savaşta ne aradığını, neden kaçıp gitmediğini sorar. Nesim'in buna çok bozulduğunu, kendisini ayrımcılıkla suçladığını düşünür. Tuna kendi iç savaşında yaptığı bu davranıştan utanç duyar. Kendini oldukça kötü hisseder. “Utangaç mavi gözlerini nereye saklayacağını bilemeden, beceriksiz hareketlerle gözlüğüyle oynadı. Zorda kaldığında hep yaptığı gibi üst üste yutkundu”^[94] cümlelerinden Tuna'nın utangaç ve

87 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 92.

88 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 55.

89 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 55.

90 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 50.

91 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 145.

92 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 192.

93 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 58-161.

94 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 155.

çekingen bir karakter olduğu görülür. Çekingenlik ve utangaçlık kadınsı özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.^[95] Bu anlamda Tuna'nın kadınsı olan bu özelliklere sahip olduğu görülür.

Tuna'nın çekingenliğinin yanı sıra özgüveninin de düşük olduğu romanda fark edilen özelliklerindedir. Tuna Ada'ya âşık olmasına karşın kendisini ona layık görmemektedir. Ancak Ada'dan uzaklaşacak cesareti de kendinde bulamaz. "İnsan acı çektiği durumu ya düzeltmeli ya da oradan ayrılmalıdır. Ben ikisini de yapmadan acı çekiyordum... Sevdiğim kişinin de beni sevmesini şiddetle arzu ediyor, ama kendimi ona layık bulmuyordum"^[96] Tuna'nın bu ifadelerinden özgüveni düşük bir erkek olduğu hissedilir. Tuna erkeksi özelliklerden sayılan özgüvenli olmak özelliğini taşımamaktadır.

Tuna kolay ağlayan bir erkektir. 'Erkekler ağlamaz' kalıp yargısının aksine romanda pek çok yerde Tuna'nın ağladığı ifadeleri yer alır. Dedesinin ölümünden sonra kendisine teselli vermeye çalışan Ada'nın dayısı şair Doğan Gökay'a duygusuz olduğunu söyler. Bu sözünün hemen ardından müthiş bir pişmanlık duyar. Hislerini şu cümlelerle dile getirir:

Birden çok utandım. Feci utandım. Kendimi zayıf ve çaresiz hissettim. Böyle hissettikçe kederim artıyor, daha çok bocalıyor ve çuvalliyordum. Her şey üstüme üstüme geliyordu. Daha fazla dayanamadım ve ağlamaya başladım.^[97]

Tuna, zayıf ve çaresiz hissettiğini belirtir. Tuna'nın ruhsal bunalım geçirirken de sık sık ağladığı görülür. "Kan, ter, gözyaşıyla ıslanan bedeni sarsılarak ağlamaya başladı"^[98] cümleleri Tuna'nın zor zamanlarında ağladığını gösterir. Kolay ağlamak da kadınsı özellikler arasında yer alan özelliklerdendir.^[99] Bu cümlelerden yola çıkılarak Tuna'nın, kadınsı sayılan bu özelliğe de sahip bir karakter olduğu görülür.

Romanın birçok yerinde Tuna'nın korkularına rastlamak mümkündür. Ada ile tanıştıkları gün bahçede Adalar'ın köpeği Sivri'yi görür. Ada ile tanışıp arkadaş olduktan sonra sık sık bahçelerinde oyun oynarlar ancak Tuna Sivri'ye alışmamıştır. "Ada'ya mahcup olmamak için köpeklerden korktuğumu söyleyemiyor, ödüm patlayarak Sivri'ye katlanmak zorunda kalıyordum"^[100] cümleleri ile Tuna'nın

95 Ramazan Akdoğan ve Gürhan Can, "Utangaçlıkta Cinsiyet Rolü Bir Risk Faktörü mü?", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2019, s. 10-11.

96 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 266.

97 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 231.

98 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 334.

99 Celaleddin Vatandaş, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", s. 45.

100 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 79.

köpekten korktuğu anlaşılır. Ada Tuna'yla arkadaş kalabilmek için üç kertenkele kuyruğunun suyunu içmesini ister. “Önce ağlayacak kadar kötü hissettim kendimi, sonra sarkan dudaklarımı sımsıkı gererek burnumu çektim, dişlerimi sıkarak bu korkunç sınavın korkusuna kapıldım”^[101] cümleleri Ada'nın bu isteğinin onu ne kadar korkuttuğunu gösterir. Tuna'nın hassas kişiliği için bu çok zorlu bir istektir. Ada'yla arkadaş kalabilmek için bu isteği yerine getirmeye çabalar. Kertenkele arar. “Aslında kertenkele bulsam bile yakalayamayacağımı bal gibi biliyordum”^[102] ifadelerinde kertenkele bulsa bile yakalayacak cesareti olmadığı anlaşılır. Nitekim kertenkeleleri ağabeyi Aras, Tuna için yakalar. Tuna yetiştirme sürecinde de erkeksi özellikleri ile dikkat çeken ağabeyinin aksine farklı bir çocuk olarak dikkat çeker.

Tuna oyun oynarken bile erkeklerin oynadığı oyunları tercih etmez. Tuna “Ben ağaçlara tırmanıp, kovboyculuk oynamak yerine, hayaller kurup, filmler izlemeye, masallar dinlemeye bayılırdım. Oynayan çocuklardan biri olmak yerine, onları seyredip, hakkında hikâyeler uydurmayı severdim”^[103] der. Erkek çocuklarda görmeye alıştığımız ve erkek çocuklarla özdeşleşen kovboyculuk oyunu oynamayı sevmez. Ağaçlara tırmanmak gibi daha çok cesaret isteyen oyunlardan hoşlanmaz. Yapılan çalışmalarda, erkeklere daha güçlü oldukları varsayımına dayanarak, fiziksel aktivitesi yüksek oyunların uygun görüldüğünü ifade edersek^[104] Tuna'nın hayal kurmak, masal dinlemek gibi fiziksel güç gerektirmeyen oyunlar oynamaktan zevk aldığı anlaşılır.

Tuna tercih ettiği meslek ve yeteneğinin olduğu ilgi alanları bakımından da erkeksi özellikler taşımaz. Romanda yer alan “Ben dedim, atılarak ‘ben büyüünce şair olabilirim’ ...”^[105], “Evdeki asıl edebiyat tutkunu bendim. Aç kurtlar gibi okurdum... Gizlice şiir yazdığımı da bir tek o biliyordu”^[106], “Ertesi gün anneme, büyüncü sirklerde çalışan bir şair olmak istediğimi söylediğimde ...”^[107] ifadelerden anlaşılacağı üzere Tuna edebiyat tutkunudur. Şiir okumaktan, şiir yazmaktan hoşlanan Tuna'nın mesleği ise edebiyat öğretmenliğidir. Erkeklerden beklenen matematik, görsel-uzamsal becerilerin üstün olması^[108] yargısının aksine, Tuna'nın kadınlardan beklenen sözel becerilerde üstün olma özelliği taşıdığı görülür. Ayrıca “Giysi tasarımı konusunda fena sayılmazdım”^[109] sözlerinden çoğunlukla

101 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 73.

102 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 76.

103 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 62.

104 Aşşe Nur Kılıç, vd., “Okul Çağı Çocuklarının Toplumsal Cinsiyet Algıları: Gündelik Yaşam Örnekleriyle Cinsiyetçiliğin Benimsenme Durumuna ve Esneyebilme Olasılığına Dair Bir Araştırma”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17/2, 2014, s. 25.

105 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 203.

106 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 225.

107 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 143.

108 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 157-159.

109 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 298.

kadınların ilgi alanı ve tercihi olduğu varsayılan moda tasarımı konusunda başarılı olduğu anlaşılır. Bunlara dayanarak Tuna'nın ilgi alanının, becerilerinin ve meslek seçiminin, kadınsı olduğu kabul edilen özellikler ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Güçlü olmak, erkeklerden beklenen en belirgin kalıp yargılardan biridir. Fiziksel anlamda, maddi anlamda, duygusal anlamda erkeklerin güçlü olması beklenir. "Biraz sert ol be koçum, erkek adama yakışır mı zayıflıklar"^[110] ifadesi Tuna bunalımdayken arkadaşı Sefer'in Tuna'ya söylediğini düşündüğü sözlerdir. İç savaşı bir türlü kabullenemeyen Tuna, hayalinde canlandığı karakterlerle erkekliğini sorgular. Romanda kendisini savaşta zanneden, sık sık da bunun bir rüya olduğunu düşünen Tuna'nın baygınlık geçirdiği ifadeleri yer alır. "Hemen hemen hiç konuşmamış, arada bir fenalık geçirerek 'asker' ve 'erkek' imgesine yakışmayacak zayıflıklar sergilemişti"^[111] ifadeleri ağır geçirdiği bunalımda ne kadar güçsüz olduğunu gösterir. Bu kâbusta arkadaşı Musa'nın yaralandığını ve onu taşımak zorunda kaldığını tahayyül eder. Oysa bu Tuna için çok kolay bir iş değildir. "Ama Musa iri yarı, ağır, kendisi ince, zayıf ve çok yorgundu"^[112] ifadelerinden de anlaşılacağı üzere fiziksel olarak da güçlü bir karakter değildir. Arkadaşı Musa'yı çekeştire çekeştire taşımak zorunda kaldığını ve sonunda kımıldayamayacak kadar bitkin düştüğünü hisseder. "...ergenlik sivilcelerim ve yaşıma göre ufak tefek, çelimsiz bedenim derken..."^[113] ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Tuna'nın fiziksel olarak da duygusal olarak da güçlü bir karakter olmadığı görülür. Güçlü olmak erkeksi bir özelliktir ve Tuna'nın bu özelliği taşımadığı görülür.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve kalıp yargılarının ataerkillikten beslendiğini ifade edersek, aile içinde yönetime hâkim bir baba figürünün önemi tartışılmaz bir gerçektir. Ailedeki bireyler babanın yönetimindedir. Geçmişten günümüze erkeğin, toplumsal cinsiyet ilişkileri içerisinde güç, aile reisliği ve babalık gibi faktörler içerisinde sunulduğu görülür.^[114] Erkeğin bir kadına sahip olduğunun, kısır olmadığının da bir göstergesi olan babalık rolü toplumda birçok erkeğin sahip olmak istediği bir roldür. Tuna karakteri bu konuda da toplumun beklentilerinin aksine, baba olmayı düşünmemektedir. "Aslında çocuk istemeyen bendim. Çocukları sevmediğimden değil ama... galiba baba olmak fikri beni korkutuyordu"^[115] cümlelerinden pek çok erkeğin en büyük gayesi olan babalık rolüne de mesafeli olduğu anlaşılır.

110 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 95.

111 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 135.

112 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 190.

113 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 199.

114 Hacı Özdemiş, "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Erkeklik ve Kadınlık Algısı Bir Alan Araştırması", *Akademik Sosyal Araştırmalar*, 10, s. 96.

115 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 398.

Erkeklerden iş ve sosyal yaşamda başarılı olmaları, yüksek statü kazanmaları beklenir. Toplum tarafından ailenin ekmeğini kazanması rolü verilen erkek, çok para kazanmak, ailesini en iyi koşullarda yaşatabilmek için ekonomik güç elde etme zorunluluğu duyar.^[116] Tuna'nın bir edebiyat öğretmeni olarak, doktor olan Meriç'le evlenmesi kendinden daha yüksek statüde bir kadınla evlilik yapmış olduğunu gösterir. Meriç, Tuna'dan daha yüksek bir kariyerde olmamak için pratisyen olarak kalmayı düşünür. Tuna buna karşı çıkar:

Meriç, biz evlendikten bir yıl sonra okulu bitirmiş ve önceleri pratisyen kalmakta ısrar etmişti. Bunun asıl nedeninin lise öğretmeni kocasının erkek gururunu korumak amaçlı bir özveri olduğunu anladığımda kesinlikle karşı çıktım ona. Gidebildiği yükselebildiği yere kadar onu desteklemeye kararlıydım.^[117]

Yukarıda yer alan ifadelerden, karısının kendinden yüksek statüde olmasını kabul etmek istemeyen çoğu erkeğin aksine Tuna bu konuda karısına destek olmak isteyen bir kocadır. Bu anlamda da Tuna'nın erkeksi cinsiyet kalıp yargılarına uymayan bir karakter olduğu görülür.

Yukarıda ifade edilen özelliklerin haricinde Tuna'nın son derece merhametli ve yufka yürekli bir karakter olduğu görülür. Dedesinin anlattığı seferberlik hikâyelerini dinlerken oldukça hüzünlenir, duygulanan dedesine teselli vermeye çalışır. “Dedesinin titreyen sesi ve dolan gözleri Tuna'yı hüzünlendirir, ona güç vereceğini sanarak koluna yaslanır, bir eliyle dedesinin kolunu okşardı”^[118] cümlelerinden Tuna'nın yufka yürekli bir çocuk olduğu anlaşılır. Annesi ve babası arasında yaşanan kırgınlıklarda her ikisine de ayrı ayrı merhamet duyar. “Hangisine acıyacağımı şaşırırdım. Annemin tutkulu hayalleri ve düş kırıklığı dolu inlemeleri arasından kaçıp, terzi dükkânına sığınan babama mı, yoksa ondan kapasitesi dışında şeyler bekleyen anneme mi”^[119] ifadeleri Tuna'nın merhamet dolu, yufka yürekli bir erkek olduğunun göstergesidir. Ada'nın sigara içmesi bile ona bir şey olacak endişesi ile Tuna'yı üzer. “Şimdi bile, Ada ne zaman sigara içse içimi bir üzüntü kaplar, kanser olacak diye içim titrer”^[120] sözleri Ada'ya duyduğu merhamete örnektir. Ayrıca Aras'ın Ada'yı üzdüğü vakitlerde yine Ada için üzülecek kadar yufka yüreklidir. “Gözlerinin kumrallığında oynaşan hüzünlü ela ışıklar içimi burkuyordu. Ada'yı üzdüğü vakitler ağabeyime feci bozuluyordum”^[121] cümleleri de Tuna'nın yufka yürekli bir kişiliğinin olduğunu göstermektedir. Tuna Meriç'le yaptığı evliliği dahi

116 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 220.

117 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 394.

118 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 51.

119 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 208.

120 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 215.

121 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 221.

ona duyduğu merhametten dolayı yapar. Kendi mutluluğunu hiçe sayarak, Meriç'i mutlu etmek için böyle bir evliliğe karar verir. "Hiç değilse beni seven birini mutlu edeyim diye Meriç'le evlendim ve onunla yaşıyorum. Hem insanları hoşnut etmekten zevk alan doğuştan 'iyi' olmak zorunda birisiyim ben..."^[122] sözlerinden bu çıkarımı yapmak mümkündür. Yufka yürekli ve merhametli olmak kadınsı özellikler arasında yer alan özelliklerdir.^[123] Tuna'nın bu özelliklerinin kadınsı sayılan özellikler ile uyumlu olan bir karakter olarak çizildiği görülür.

Tuna'nın bir başka yönü de incinmiş duyguları tamir etmeye istekli olması ve gönül almayı bilen bir erkek olmasıdır. Bunu romanda yer alan "Oysa ben bilirdim. Ada'yı yatıştırmayı, gönlünü almayı çok iyi bilirdim. Yalnızca Ada'yı değil, başta annem olmak üzere sevdiğim ve beni seven kadınların gönüllerini almayı hep başarmışımıdır"^[124] cümlelerinden anlamak mümkündür. Tuna gönül almanın kendisi için çok basit bir iş olduğunu söyler. Ağabeyi Aras ise bu konuda çok beceriksizdir. Tuna'nın ağabeyi ile tamamen zıt karakterler olduğunu Tuna'nın aşağıdaki ifadelerinden anlamak mümkündür:

Halbuki okulun karate ve satranç takımlarında birinci olan, fizikte dahi olduğu söylenen, kendi başına bir yabancı dili Ada'yla yarışacak kadar söken, herkesin gözbebeği yakışıklı ağabeyim çok sevdiği Ada'nın gönlünü almayı bilmiyordu... O kadar başarılı ve güçlü olan Aras, benim için çocuk oyuncağı olan şeyi beceremiyordu.^[125]

Aras'ın erkeksi özelliklere sahip bir erkek olarak, kadınsı rollerden sayılan gönül almaya istekli olmak özelliğini^[126] taşımadığı görülürken, Tuna için bu çocuk oyuncağı kadar basit bir iştir. Bu özelliği bakımından da Tuna kadınsı bir özellik olan 'incinmiş duyguları tamir etmeye istekli olmak' özelliğini taşımaktadır.

Evde ev işleri ile meşgul olmak, temizlik yapmak, yemek yapmak, bulaşık yıkamak gibi işler kadınla özdeşleşen işlerdir. Romanda Tuna'nın ev işleri ile de meşgul olan bir erkek olduğu görülür. "Çiçeklerle şımartılmış balkondaki küçük çay masasına iki kişilik kahvaltı hazırladı. Çayı demledi"^[127] cümleleri Tuna'nın normalde kadınlardan beklenen, sabah kalkıp çayı demlemek, kahvaltıyı hazırlamak gibi işleri yaptığı görülür. "Mutfağı temizledikten sonra ince belli çay bardağına açık bir çay koydu, balkona çıktı"^[128] ifadeleri Tuna'nın, mutfak temizliği yapmak gibi

122 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 322.

123 Celaleddin Vatandaş, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", s. 47.

124 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 222.

125 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 222.

126 Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, s. 35.

127 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 10.

128 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 11.

en belirgin kadınsı rolleri de taşıdığı anlamına gelmektedir.

Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına göre erkeklerin birçoğu futbolla ilgilenir. Spor olarak pek çok erkeğin futbolu tercih ettiği görülür. Bir erkeğin futbol oynaması, fanatik olarak bir takım tutması normal karşılanır.^[129] Erkeksi özellikler arasında sayabileceğimiz futbolla ilgilenmek, fanatik olarak takım tutmak gibi özelliklerin Tuna'da bulunmadığı görülür. "Tutmuyorum be Sefer. Ben futbolla çok ilgilenmezdim, bilirsin. Bunlar Aras'ın konuları..."^[130] cümlelerinden Tuna'nın bu anlamda da erkeksi özellik taşımadığı fark edilir.

Tuna'nın kız erkek ayrımcılığına karşı olduğu da görülür. "Evladın kızı erkeği olur mu Sefer"^[131] sözlerini yaşadığı bunalımda, zihninde oğulları ile övündüğünü düşündüğü arkadaşı Sefer'e söyler. Bir başka yerde "Benim umurumda değildi ve hiç de olmadı. Cinsiyetler arası farkın, saç, göz renkleri gibi ve kadar önemsiz olduğunu düşünmüşümdür hep... Kadın ya da erkek olmaktan daha fazla önemseydiğim değerler vardır benim dünyamda"^[132] cümlelerini kullanan Tuna'nın ifadelerinden, cinsiyetçi bir yaklaşıma değil, eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki örnekler *Kumral Ada Mavi Tuna* adlı romanın başkışisi olan Tuna'nın hassas, duygusal, naif, duyarlı, merhametli, yufka yürekli, içe kapanık, özgüveni olmayan, çekingen ve utangaç bir karakter olduğunu gösterir. Bunların yanı sıra Tuna'nın zayıf ve çaresiz, şiddetten ve saldırganlıktan hoşlanmayan, kolay ağlayan bir erkek olduğu da söylenebilir. Ayrıca incinmiş duyguları tamir etmeye istekli, gönül almayı bilen bir karakter olduğu görülür. Bu özelliklerin tümünün kadınsı özellikler olduğu göz önüne alınarak, Tuna'nın da kadınsı özellikler taşıyan bir karakter olduğu yorumu yapılabilir. Tuna'nın ilgi alanının edebiyat olması ile moda tasarımında becerisinin olması, ev işlerine yatkın olması da kadınsı özelliklerle uyumludur. Bunlarla birlikte Tuna'nın, cinsiyet ayrımcılığına karşı olan, kadının erkekten daha üst bir statüde bulunmasından rahatsızlık duymayan ve bunu destekleyen bir erkek olduğu görülür.

SONUÇ

Bu çalışmada Buket Uzuner'in *Kumral Ada Mavi Tuna* adlı eserinde yer alan ana karakterler, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına göre kadınsılık ve erkeksilik özellikleri bakımından incelenmiştir. İncelememizde kitaba ismini veren Tuna ve

129 Ahmet Talimciler, "Futbol Taraftarlığındaki Erkeklik İmgesi:(Bucaspor-Göztepe ve Karşıyaka taraftarları Üzerine Bir İnceleme)", *Journal Of Social Sciences and Humanities*, 1/1, 2017, s. 28.

130 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 91.

131 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 98.

132 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s. 107.

Ada karakteri ile Aras karakteri ele alınmıştır. Ada, Aras ve Tuna'nın toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına göre kadınsılık ve erkeksilik özellikleri olarak kabul edilen özellikler ile ne derece uyumlu karakterler olup olmadıkları ortaya konmuştur.

Buna göre Ada karakterinin hem kadınsılık hem de erkeksilik özellikleri taşıdığı görülmüştür. Kendine güvenen, lider, kararlı, başarılı, hırslı ve cesur özellikleriyle erkeksi; şefkatli, merhametli, güzel, çekici, dişi ve seksi özellikleriyle ise kadınsı özelliklere sahip olduğu ifade edilmiştir. Ada'nın kadın haklarını savunan, kadının ikinci planda olmasını kabul etmeyen bir karakter olarak feminist bakış açısına sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Aras adlı karakterin, neredeyse bütün özellikleriyle erkeksi rollerle uyumlu olduğu görülmüştür. Cesur, başarılı, hırslı, lider, zeki, atak, kendine güvenen, sportif, ciddi bir karakter olarak erkeksi özellikleri yansıtan bir karakter olduğu ifade edilmiştir.

Tuna karakteri ise özellikleri bakımından kadınsı olarak kabul edilen, naif, duygusal, duyarlı, hassas, yufka yürekli, merhametli, utangaç, saldırganlıktan ve şiddetten hoşlanmayan, incinmiş duyguları tamir etmeye istekli bir karakter olarak karşımıza çıkmıştır. Dahası, Tuna, ev işleri yapan, daha çok kadınların tercih ettiği varsayılan ilgi alanlarına ilgi duyan ve becerisi olan, kolay ağlayan bir erkektir. Bu noktada Tuna karakterinin romanda, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının tam tersi özelliklere sahip olan bir karakter olarak çizildiği görülmüştür. Eşitlikçi, kadın haklarına saygılı bir karakter olarak karşımıza çıkan Tuna karakterinin, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı bir duruşunun olduğu gözlemlenmiştir.

Aras karakterinin, erkekliğini kanıtlamak amacıyla ölümüne sebep olması oldukça dikkat çekicidir. Bu olay, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının, toplumun büyük bir kesimi için hayati öneme sahip değerler olduğunun trajik bir örneğidir. Ataerkil yapının topluma dayattığı bu yargıların, insanın en temel hakkı olan özgürce yaşama hakkını elinden alabilecek güçte dayatmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tuna karakterinin ise kadınsılık özellikleriyle ele alınması, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının değiştirilmesine yönelik eşitlikçi iletiler vermesi, son derece önem arz etmektedir. Toplumda kadınsı özelliklere sahip olan erkeklerin de görünür kılınmasına dikkat çeken önemli bir örnektir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından böyle örneklerle ihtiyaç duyulmaktadır. Yazarın Tuna karakteri ile vermiş olduğu iletiler bu anlamda dikkat çekicidir.

Ada karakteri ile erkeksi özelliklere sahip kadınların da olabileceğini kaleme alan yazar, toplumda yer alan bireylerin kendilik algılarını oluştururken kalıp yar-

gıların aksi yönünde özellikler taşıyabileceklerine dikkat çekmiştir.

Günümüzde halen toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadınların aleyhine olmaktan çıkmadığı göz önünde bulundurulursa romandaki ana karakterlerin bunun aksi şekilde ele alınmış olması önem arz eder. Özellikle romana ismini veren Tuna ve Ada karakterinin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının tersine özelliklerle sunulması toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde okurlarına olumlu iletiler verir. Kadının ikincil konumda bırakılmasının engellenmesi hususunda topluma katkı sağlayacak bir eser olduğu çıkarımı yapılabılır.

Tüm bunlara dayanarak Uzuner'in *Kumral Ada Mavi Tuna* eserinin, toplumda var olan kadın erkek eşitsizliğinin giderilebilmesine, bu konuda farkındalık kazanılmasına katkı sağlayabilecek bir eser olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın edebiyat, sosyoloji ve özellikle kadın çalışmaları alanlarına katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- AKDOĞAN, Ramazan ve Gürhan Can, "Utangaçlıkta Cinsiyet Rolü Bir Risk Faktörü mü?", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2019, ss. 1-13.
- ALTINDAL, Yonca, "Kadınları Tepeden Tırnağa Boyayan Kadınlar: Güzellik Salonlarında Çalışan Kadınların İş, Yaşam ve Aile Döngüleri Yaşam ve Aile Döngüleri", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2017, ss. 61-73.
- ATAY, Tayfun, *Çin İşçi, Japon İşçi*, İstanbul 2017.
- AYDIN, Betül ve Ayşe Nur Kavuncu, "Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeylerdeki Lise Öğrencilerinde Cinsiyet Rollerinin Araştırılması", *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1/2, 1991, ss. 23-39.
- BARUTÇU, Atilla, *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara 2013.
- BASOW, Susan, *Gender Stereotypes and Roles*, Brooks/Cole Publishing Company, California 1992.
- COLEMAN, James William ve Harold R. Kerbo, *Social Problems: A Brief Introduction, Second Edition*, Prentice Hall, New Jersey 2003.
- CONNELL, William.Raewny, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Cem Soydemir (çev.), Ayrintı Yayınevi, İstanbul 2019.
- COŞKUN, Anahit ve Resmîye Özdilek, "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sağlığa Yansımaları ve Kadın Sağlığı Hemşiresinin Rolü", *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9/3, 2012, ss. 30-39.
- ÇAKIR, Özlem, "Türkiye'de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması", *İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 2008, ss. 25-47.
- ÇEVLİK, Hale, *Güzel Olarak Nitelendirilen Kadın İmgesinin Yorumlanması*, (Yayımlanmamış Yüksek Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, Isparta, 2012.
- DEMİRBILEK, Sevdâ, "Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açısından İncelenmesi", *Finans, Politik, Ekonomik Yorumlar*, 44/511, 2007, ss. 12-27.
- DÖKMEN, Zehra Yaşın, "Bem Cinsiyet Rolü Envanteri Kadınlık ve Erkeklik Ölçekleri Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri", *Kriz*, 44/511, 1999, ss. 27-40.
- _____, *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Araştırmalar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- EREN, Zerrin, *Baba Karnım Acıktı Anne Bisikletim Bozuldu*, Favori Yayınları, Ankara 2015.
- EVRİM, Selmin, *Şahsiyet Alanında Psikososyolojik Bir Kavram Olarak Rol Sorununa Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972.

- KAVUNCU, Ayşe Nur, *Bem Cinsiyet Rolü Envanteri'ni Türk Toplumuna Uyarlama Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 1987.
- KILIÇ, Ayşe Nur, vd., "Okul Çağı Çocuklarının Toplumsal Cinsiyet Algıları: Gündelik Yaşam Örnekleriyle Cinsiyetçiliğin Benimsenme Durumuna ve Esneyebilme Olasılığına Dair Bir Araştırma", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17/2, 2014, ss. 122-151.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay-Derya Kömürçü (çev.) , Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- ÖZDEMİR, Hacı, "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Erkeklik ve Kadınlık Algısı Bir Alan Araştırması", *Akademik Sosyal Araştırmalar*, 10, ss. 90-107.
- SAKALLIOĞLU, Nuray ve Beril Türkoğlu, "Erkek Olmak ya da Olmamak: Sosyal Psikolojik Açardan Erkeklik/Erkeklik Çalışmaları", *Türk Psikoloji Yazıları*, 22/44, 2019, ss. 52-76.
- SANCAR, Serpil, *Erkeklik :İmkansız İktidar*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- SULTANA, Abeda, "Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 11/1, Nisan 2019, ss. 417-427.
- TALİMCİLER, Ahmet, "Futbol Taraftarlığındaki Erkeklik İmgesi: (Bucaspor-Göztepe ve Karşıyaka taraftarları Üzerine Bir İnceleme)", *Journal Of Social Scienses and Humanities*, 1/1, 2017, ss. 27-57.
- TAN, Mine, *Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1979.
- TDK Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul 1982.
- TONGRIMSON, Britta N. ve Christopher Minson, "Sex and Gender: what is the difference?", *Journal of Applied Physiology*, 99, 2005, ss. 785-787.
- UZUNER, Buket, *Kumral Ada Mavi Tuna*, Everest Yayınları, İstanbul 2015.
- VATANDAŞ, Celaleddin, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları*, 35, 2011, ss. 29-56.
- WATT, Helen, "Gender and Occupational Choice", *Handbook of Gender Research in Psychology* (Chapter 16), J.C.Chrisler and D.R. McCreary (eds.), Springer Science Business Media, [https://www.researchgate.net/publication/270342201_Watt_HMG_2010_Gender_and_occupational_choice_In_J_C_Chrisler_D_R_McCreary_Eds_Handbook_of_gender_research_in_Psychology_Ch_16_pp_379-400_New_York_Springer_\(27/10.2020\)](https://www.researchgate.net/publication/270342201_Watt_HMG_2010_Gender_and_occupational_choice_In_J_C_Chrisler_D_R_McCreary_Eds_Handbook_of_gender_research_in_Psychology_Ch_16_pp_379-400_New_York_Springer_(27/10.2020)).

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 283-300

Mevlânâ'da Zâhid ve Ârif Tipi

Zâhid and Ârif Types in Mevlana

Dr. Öğr. Üyesi Muammer CENGİZ¹

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
• mckonevi@gmail.com • ORCID > 0000-0002-2093-9977

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 2 Aralık / December 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 283-300

Atıf/Cite as: Cengiz, M., "Mevlânâ'da Zâhid ve Ârif Tipi - Zâhid and Ârif Types in Mevlana", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 283-300.

<https://10.51533/insanbilimleri.1021807>

<https://10.51533/insanbilimleri.1021807>

MEVLÂNÂ'DA ZÂHİD VE ÂRİF TİPİ

ZÂHİD AND ÂRİF TYPES IN MEVLÂNÂ

ÖZ:

Bu çalışmada tasavvuf ve tarikatlar târihi-düşüncesi açısından önemli ayrışmalardan birini ifade eden zâhid ve ârif tipinin Mevlânâ'da nasıl bir görünüme sahip olduğunun tespitine çalışılmıştır. Mevlânâ'nın zâhid ve ârif hakkındaki değerlendirmelerine etki eden temel düşüncelerinin neler olduğu, bu iki tipe dair ne tür nitelemelerde bulunduğu ve onları hangi yönleri itibariyle birbirinden ayırdığı gibi belli başlı noktalara odaklanılmıştır. Böylece onun hem tasavvuf hem de edebiyat tarihindeki müşterek bir temaya dair ne tür katkılar sunduğunun üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Mevlânâ Celâled-dîn-i Rûmî, Mesnevî, zâhid, ârif, âşık.*

ABSTRACT:

This study aims at determining how Zahid and Arif types, which express one of the important differences in terms of Sufism and sects history-thought, are reflected in Mevlana. It has been focused on certain points such as what are the main thoughts of Mevlana that affect his evaluations of Zâhid and Ârif types what kind of qualifications he has for these two types, and in what ways he distinguishes them from each other. Thus, it was emphasized what kind of contributions he made to a common theme in both Sufism and literature history.

Keywords: *Rumi, Mathnawi, ascetic, sage, in love.*

GİRİŞ

Tasavvuf târihinin çok erken devirlerinde “cennet beklentisi ve cehennem korkusuna dayanmayan bir kulluk fikri”nin^[1] kendisi ile sembolik hale geldiğini söyleyebileceğimiz Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801 [?]) ile birlikte zâhid-ârif (kimi zaman zâhid-âşik^[2]) yahut zühd-aşk çatallanmasının başladığını düşünebiliriz.^[3] Bununla birlikte Râbia ile daha görünür ve seslendirilir hale gelen bu telakkînin sonraki dönem tasavvufî ve edebî metinlerde üzerinde mütemadiyen durulan bir yanı olmuştur. Bu yönüyle tasavvuf ile edebiyat arasındaki müşterek ve işlek mazmunlardan biri de kuşkusuz zâhid-ârif kutuplaşması ve çekişmesidir. Zâhid ve ârif yerine zaman zaman farklı karşılıklar (zâhid-rind, sofu-âşik vs.) kullanılsa da birbirine zıt iki tipi temsil eden bu karakterlere ait genel nitelikler büyük ölçüde muayyen bir yapıya sahiptir. Tasavvuf metinlerindeki vurguların yanısıra edebî yönü baskın metinler arasında sözgelimi Fuzûlî'nin ö. 963/1556 *Rind ü Zâhid*'i gibi nispeten geç fakat müstakil ve şöhretli örnekleri de bulunan bu hatırı sayılır literatürü besleyen farklı dînî telakkîler ve sosyal tezâhürler bulunmaktadır.^[4] Daha açık bir ifade ile zâhid ve ârif tipi İslam toplumu içinde yer alan dindarlık biçimleri olarak evvela tasavvuf literatürü içerisinde bir karşılık bulmuş ardından tasavvuf edebiyatı kanalıyla bu tiplerin nitelikleri hakkında çok renkli bir anlatı ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile öne çıkarılan mazmunların yahut kavramlaştırılmaların, teolojik ve sosyal gerçeklik ile birlikte yürüyen bir literatür ayağı bulunmaktadır ve daha çok birincisi ikincisini besleyip şekillendirmiştir.^[5]

- 1 Ebû Tâlib el-Mekkî tarafından Râbia'nın şöyle dediği rivayet edilir: “Ben Allah'a O'ndan korktuğum için ibadet etmiyorum, böyle olsaydı sahibinden korktuğu için çalışan kötü hizmetçi gibi olurum. Ben O'na cennet sevgisiyle de ibadet etmiyorum, böyle olsaydı sahibi kendisine bir şey verince çalışan kötü hizmetçi gibi olurum. Ben Rabbime ancak O'na sevdiğim (*muhabbet*) ve kendisine kavuşmak istediğim için (şevk) ibadet ediyorum.” Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb: Kalblerin Azığı I-IV*, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Umran Yayınları, İstanbul 2004, III, 240.
- 2 Mevlânâ'da “âriften murad âşiktir”. Bu minval üzere kimi zaman aşk ârifin niteliği, kimi zaman da irfan âşiğin alâmeti olur. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-XIII*, haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı vd., İz Yayıncılık, İstanbul 2010, X, 50.
- 3 Süleyman Derin, *Love in Sufism From Rabia to Ibn al-Farid*, İnsan Publications, İstanbul 2008.
- 4 Zâhid-ârif ikilisini Fuzûlî üzerinden ele alan bir çalışma için bkz. Mustafa Kara, “Fuzûlî'nin Rind ü Zâhid ve Türkçe Divanı'nda Zühd ve Zahit Tipi”, *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996, s. 183-189.
- 5 Her ne kadar sadece tasavvufî ve dînî bir tartışma konteksi içinde düşünülmesi mümkün görülme bile Sıvâsîler ile Kadızâdeliler arasındaki ihtilâfın temelde söz konusu ayrılıklara irca edilebileceğini söylemek ve bu durumu dîn anlayışı konusundaki çatallanmanın temsil gücü yüksek örneklerinden biri saymak mümkündür. Bkz. Hacı Bayram Başer, “Kâtip Çelebi'nin Gözünden Osmanlı'da Dinî Hayat: Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorununun Mizânü'l-Hak'taki Görünümü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, ed. Ercan Alkan-Osman Sacid Arı, *Osmanlı'da İlim-i Tasavvuf*, İsar Yayınları, İstanbul 2018, s. 593-609.

1. Tasavvuf Tarihinde Zühd ve Zâhidin İrtifa Kaybetmesi

Tarikatlar dönemi öncesi yahut sonrası şeklinde bir bölümlendirme yapmaksızın tasavvufî hayatta Allah'a giden yolların çeşitliliği/sınırsızlığı (turuk-ı ilallah) vurgulansa da belli başlı bazı tasnif denemeleri olmuştur. Necmeddin Kübrâ'nın (ö.618/1221) toparlayıcı tasnifi ile tarîk-i ahyâr (ibadetlerle ve sâlih amellerle ruhunu olgunlaştıranların yolu), tarîk-i ebrâr (mücâhede ve riyâzetle nefsinin terbiye ve kalbini tasfiye ederek güzel huylar kazananların yolu), tarîk-i şuttâr (*bu ikisinin yanı sıra aşk, cezbe ve muhabbetle Hakk'a doğru seyahat edenlerin yolu*) bu tasniflerden biridir. Kübrâ'nın tasnifinde aralarından büyük nüanslar bulunmayan ilk iki zümreyi bir küme, üçüncü zümreyi ise ayrı bir küme şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede Kübrâ'nın kısımlandırması ve benzer ayrımlar dikkate alındığında temelde zühd ve aşk yolu şeklinde iki eğilimden söz edilebilir.^[6] Aşk, vecd ve muhabbet yolunun hakikate ulaştırmada daha kısa ve etkin bir yöntem olduğu sûfi hâfızada sıkça vurgulansa da tasavvuf geleneği ârif ve âşığa nisbetle hakikî zâhidliği dışlamaz. Zirâ zühd kavramı zaman içinde yaşadığı anlam kayması/kaybına rağmen olumlu karşılığı ile tasavvuf târihinde dâimâ idelalize edilen bir çerçeveye sâhip olmuştur. Bu itibarla tasavvuf tarafından dışlanan zâhidlik ve zühd yorumunun şekilci zâhidlik eğilimleri ile sınırlı ve fakat kuvvetli bir karşılığı bulunmaktadır. Bu noktada zühd etrafındaki menfi içerikli dağarcığın oluşmasına klasik dönem tasavvuf anlayışının ne ölçüde yer ve imkân verdiği sorusuna intikâl edebiliriz. Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) zühd bahsinde Serî es-Sakatî'den (ö. 251/865) aktardığı şu ifadeleri zâhid ile ârif arasındaki ayırımın açık bir şekilde dile getirildiği ilk örnekler arasında olmalıdır: “zâhid nefsi ile meşgul olmadığı zaman hayatı hoş olmaz, bilakis ârif ise nefsi ile meşgul olduğu zaman hayatı hoş olmaz. (Zâhid nefsinin terbiye ile meşgul, ârif Rabbi ile meşguldür.)”^[7] Ebu Nasr Serrâc'ın (ö.378/988) âriflerin özelliklerini ve zühd kavramını ele alırken Yahya b. Muâz'dan (ö.258/872) naklettiği şu ifadeler de zâhid-ârif ayırımının tasavvuf târihi açısından erken dönemde gündeme gelmiş problemlerden biri olduğunu göstermektedir: “Dünyâ gelin gibidir, dünyâ heveskârı olan kimse onu süsleyen berbere benzer. Dünyâyâ değer vermeyen 'zâhid' ise ona suratını asar, onun saçını başını yolar, elbisesini parçalar ve güzelliklerini izale etmeye çalışır. 'Ârif' ise efendisi ve Rabbi ile meşgul bulunduğu için ona hiç değer vermez.”^[8] Yine Yahya b. Muâz'ın “zâhid senin burnuna sirke ve hardal çektirir, ârif ise sana misk ü anber koklatır. (Yani zâhid Allah korkusundan ve cehennem azâbından ârif ise Allah sevgisinden ve ilahi nimetlerden bahseder. Biri celalden öbürü cemalden dem vurur.)”^[9] şeklindeki ifadesi iki karakterin niteliklerine dair tasavvuf tarihi açısından yapılmış

6 Reşat Öngören, “Tarikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XL, 96.

7 Ebü'l-Kasım Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâle: Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, 7.bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 210.

8 Ebü Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Luma: İslâm Tasavvufu*, çev. H. Kamil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2012, s. 36, 46; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 211.

9 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 210.

erken tespitler arasında sayılmalıdır. Burada bazı misaller eşliğinde göstermeye çalıştığımız zâhid-ârif taksimi tasavvuf târihinin ilerleyen dönemlerinde daha da belirginleşecek ve literatürde çok bereketli örneklerini verecektir.

Tasavvufun teşekkül süreci içinde onu diğer din bilimlerinden büyük ölçüde ayıran yönü Allah-insan ilişkisinin keyfiyetinin yani tanrı tasavvurunun nasıl olacağı problemi etrafındaki yaklaşımlarıydı. Bu sebeple hicrî ikinci asırdan itibaren sûfîlerin sıkça muhatap olduğu en temel sorun fıkîh-kelam ekseninde gelişen geleneksel dinî ilimlerin Allah-insan irtibatı hakkındaki yorumları ile hesaplaşmak yahut bu konudaki yanlışları tashih ederek eksik kalan tarafı ikmâl etmekte. Sûfîlerin bu konudaki en temel eleştirisi din ilimlerinin katı-kuralcı-şekilci-akılcı bir karaktere sahip oluşu düşüncesine yaslanmaktaydı.^[10] Fıkîh ve Kelam geleneği ile mukayese edildiğinde “ibadet edilen” yahut “inanılan, itikad edilen” Allah telakkîsinin yanına tasavvuf muhabbet kavramını koyarak aynı zamanda “kullarını seven ve kulları tarafından sevilen” bir Allah tasavvuru teklif etmişti. Sûfî gelenek erken bir dönemde Allah insan irtibatı açısından muhabbet kavramına merkezi bir alan açmıştı. Bu konuda Serrâc, Kuşeyrî ve Hücvirî gibi isimler klasik dönem tasavvuf anlayışı içerisinde muhabbeti merkeze alan yaklaşımın literatür içinde yerleşik bir hal almasına büyük katkı sağlayan isimlerdendi. Her ne kadar mefhûmu ifade açısından muhabbetin mi yoksa aşkın mı kullanılacağı tartışılrsa da bunun meselenin mahiyetinden çok terminolojik bir tercih olduğu kabul edilmelidir. VI/XII. asırdan itibaren Farsça'nın da tasavvuf literatürüne büyük ölçüde dahil olması ile birlikte muhabbet kavramının yerini aşk almış Allah-insan irtibatının tesisinde muhabbetten daha geniş bir delâlet alanına işaret edecek şekilde hızlı ve yaygın bir biçimde tedavüle girmiştir. Hakîm Senâî, Ferîdüddîn Attâr, Ahmed Gazzâlî, Aynülkudât el-Hemedânî, Mevlânâ, Fahreddin Irâkî, Ruzbihan Baklî, Mahmud Şebüsterî, Abdurrahman Câmî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi isimlerin eserleriyle aşk sadece Allah insan irtibatının yörüngesini tayin eden bir çizgide değil aynı zamanda âlemin var oluş sebebi ve insanın dünyada ulaşması gereken nihâî hedef olarak tayin edilmiştir.^[11] Tasavvuf literatürü açısından bakıldığında başından beri aşkın/muhabbetin literatürdeki yükseliş çizgisi (irtifâ kaydetmesi) beraberinde zühdün ve zâhidliğin belirli bir bölgesinin/yönünün zayıflaması (irtifâ kaybetmesi) süreci ile birlikte gelişmiştir. Başka bir ifade ile zaman içinde “sûfîler için geniş anlamıyla ‘Zühd’ hiçbir surette tasavvuftan ayrı düşünülemez” gibi dar/daraltılmış anlamıyla ‘zühd’ ise eleştirilmiş ve tasavvuf bu çerçevede bir zühd eleştirisi olarak gelişim göstermiştir.^[12] Bu kapsamda “hâkim sûfî gelenek”/ “sünnî tasavvuf geleneği” normatif din bilimleri-

10 Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Hacı Bayram Başer, “Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme”, *İnsan Nedir?: İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*, İlem Yay., İstanbul 2019, s. 501-544.

11 Osman Sacid Arı, *Mehmed Vehbi Konevî'nin Hafız Divanı Şerhinde Tasavvufî Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul 2016, ss.218-220.; Halil Baltacı, “Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî Çizgisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2014, cilt: XV, sayı: 34, s. 23-44.

12 Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s.51.

nin tanrı tasavvuru yanında şekilci/taklitçi zâhidlik uygulama ve anlayışlarına da eleştirilerini yöneltmiş oldu. Bu durum başlangıçta müsbet/pozitif bir karşılığı bulunan ve neredeyse tasavvuf ile özdeş bir kelime/kavram olan zühdün -dolayısı ile zâhid tipinin- en azından bazı kesimler açısından menfi bir anlamda kullanılması sonucunu ortaya çıkardı. Böylece tasavvufun idealize ettiği insan tipi olan ârif, âşık, sûfî, “müsbet zâhid” tipi karşısında bir “menfi zâhid” karakter doğmuş oldu. Bu süreç içinde zühd kavramının zaman içinde geçirdiği menfi/negatif dönüşüm onu aşk karşısında muhâlif/karşıt bir kutba yerleştirmiştir.^[13] Bu noktada dîni ve ahlâkî hayat açısından ilkelerinin odağına ihlâsa ulaşmayı ve riyâdan sakınmayı koyan Melâmetî geleneğin de esas itibarıyla şekilci zâhidlik anlayışına tepki olarak ortaya çıktığı düşünüldüğünde bu ekole ait temsilcilerin de zâhid ve ârif kutuplaşması karşısında zahide muhâlif, ârife muvafık bir tavır içinde olduklarını söylemek mümkündür.^[14]

İslâm düşüncesine ait teorik metinler ile tasavvuf edebiyatına ait farklı formlar birlikte dikkate alındığında hakikate ulaşmanın aşk ve akıl olmak üzere iki yolu olduğu ifade edilir. Bu çerçevede âşık aşkı, zâhid ise akli temsil eder. Âşık ve zâhid İslâmî Türk, Fars ve Arap edebiyatında umûmiyetle bir çatışma halinde ele alınmıştır. Bununla birlikte hâkim söylem âşıktan yana bir tavır benimser ve zâhidi tenkit eder.^[15] Dînin sadece zâhiri gereklilikleriyle yetinip özüne inmeyen, kaba sofu, dindarlığı sadece zâhirde kalan, katı ve taş yürekli, gâfil, cahil ve nâdan, soğuk, hakikate karşı kör, riyakâr, münafık ve fitneci sözde dindarları zâhid tipi altında zemmetmişler, buna karşılık rindlik ve âriflik vasfı taşıyan âşık tipini ise medhetmişlerdir.^[16] Bu çerçevede zühdün daraltmış yorumunu *zühd-i huşk* (kuru zühd), *zühd-i sûrî* (görünüşte zâhidlik), *zühd-i bârid* (soğuk zühd) şeklinde nitelerken gerçek zâhidin zühdünü zühd-i hakikî ile niteleyerek zâhidliğin sadece belirli bir biçimini hedef aldıklarını göstermişlerdir.

13 Zühd kavramının tasavvuf tarihin erken döneminde uğradığı anlam değişimini takip etmek için bkz. Mehmet Uyar, “Zühd Örneği İzinde Tasavvufta Kavramların Somuttan Soyuta Dönüşümü, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: VI, sayı: 11, s. 291-311; Meselenin tasavvufun tarihinin erken devirleri olan zühd ve tasavvuf dönemi (h. II-V.asır) açısından genel çerçevesi için bkz. Betül İzmirlî, *Tasavvufta Tipoloji: Semantik Analiz*, Araştırma Yayınları, Ankara 2020.

14 Bk. Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, 2. bs., İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 352-376.

15 Süleyman Uludağ, “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, 18-21; Avni Konuk ise bu bağlamda şöyle der: “Ey tarîk-i aşkın sâlikî, Hak yolundaki tekâsülün ile evvelce rûhunu zayıflatmış iken şimdi semirtmek kaydındasın ve kendini zühd ve takvâ ile süslemek ihtiyarına düştün. Halbuki bunlar senin nefsinin cebri ve ihtiyâridir. Tarîk-i aşk ise ma’sûk-i hakîkinin kendi kulunu, tarafına çekmesinden ibârettir. Ma’sûk-ı hakîkinin irâdesi seni kendine çekmek olduğu hâlde senin cebir ve ihtiyârın bu cezb-i ilâhînin arkasında kalır ve onların hizmeti bu cezb-i azîme nazaran solda sıfırdır. Binâenaleyh bu kayıtlardan geç! Ya’ni mücerred zühd ve takvâ Hakk’a vâsıl olmağa sebebdir fikrini bırak!” Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-XIII*, (haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı vd.), İstanbul 2010, X, 50.

16 Semih Ceyhan, “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 533.

2. Mevlânâ'nın Zâhid ve Ârif Hakkındaki Şiirsel Düşüncelerinin Fikrî Zemini

Tasavvuf târihinin bütün dönemlerini birbirine bağlayan temel kavram ve kişilikler olarak zühd/zâhid ile irfan/ârif- aşk/âşık kavram ve tiplerini belirli bir dönem, kişi yahut metin üzerinden ele almak hem konunun tasavvuf açısından mahiyeti hem de edebî formlarda nasıl bir tezahür alanı bulduğunu görmek açısından önemlidir. Tasavvuf düşüncesi ve şiirinin temsil gücü yüksek isimlerinden biri olarak Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö.672/1273) zâhid ve ârif karakterleri hakkındaki görece parçalı ve fakat güçlü tasvir ve tahlilleri gerek Mevlânâ'nın düşüncesi gerekse zâhid-ârif hakkındaki mevcut literatür açısından dikkat çekici bir muhtevâyâ sahiptir. Bu çalışmada, zâhid-ârif tipleri Mevlânâ'nın *Mesnevi*'si merkezde olmak üzere *Mecâlis-i Seba ve Fihî-i Mâ Fih* gibi eserleri üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır. Zira tasavvuf târihi ve edebiyatı açısından Mevlânâ târihsel açıdan merkezi konuma sahip başat isimlerden olduğu gibi, eserleri arasında hususen *Mesnevi*'si hiç şüphesiz tasavvuf edebiyatının şah-eserlerinden biridir. O'nun zâhid-ârif tiplerini başta *Mesnevi* olmak üzere diğer eserlerinde nasıl müzakere ettiği böylece tasavvuf ile edebiyatın kaynaştığı bir noktada nasıl bir kavrayış ortaya çıkardığının tespiti bu çalışmanın temel konusudur. Başka bir ifade ile zâhid ve ârif ikilemi etrafındaki tartışmalar ve literatür dikkate alınarak Mevlânâ üzerinden konuya yaklaşılmaya çalışılacaktır.

Mevlânâ'nın zâhid ve ârif tipi hakkında yaptığı yorumları özgün kılan hususlar onun ilmî tarafını ve edebî tavrını sûfi kimliği içinde birleştirmesi ve nitekim hem bir zâhid fakat daha çok ârif, âşık ve rind bir karakter olması etrafında toplanır. Bir XIII. yüzyıl sûfisi olarak Mevlânâ hem kendinden önceki tasavvufî mîrası kuşatan hem de kendinden sonraki tasavvuf geleneğini şekillendiren tarikatlar üstü bir kişiliktir. Mevlânâ'nın metinlerinin ana karakterini veren aşk ve vecd eksenli muhteva onun sadece ferdî dünyasının bir ifadesi olmayıp tasavvufî tecrübe ve düşünce açısından aşkın tekabül ettiği merkezîyeti göstermesi bakımından da oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda *Mesnevi* hem tasavvufun temel konularının Mevlânâ tarafından nasıl ele alındığını hem de diğer dinî zümreleri nasıl yorumladığını görmek bakımından tarikatlar üstü bir metindir. Tüm bu nedenler zâhid-ârif etrafındaki literatür içerisinde Mevlânâ'ya özel bir yer açmayı mümkün kılmaktadır.^[17]

Mevlânâ'nın zâhid ve ârif hakkındaki yorumlarını şekillendiren temel noktalardan biri onun aşk hakkındaki görüşleridir. Bu bağlamda aşk Mevlânâ'nın ele aldığı en başat temalar arasında yer alır.^[18] Aşk varlığın/hayatın kaynağı ve hareketin

17 Muhammet Nedim Tan, "Mevlânâ", *İslam Düşünce Atlası I-III*, ed. İbrahim Halil Üçer, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, II, 883 -885.

18 Bkz. Mevlana, *Mesnevi I-VI*, çev. Şefik Can, Ötüken Yay., İstanbul 2014, III-IV, 367- 369.

sebebi olarak görerek^[19] bu düşüncesini “âlemin bütün cüz’leri, dünyada bulunan her şey âşıktır; her parçası, her cüz’ü buluşma sarhoşudur”^[20] şeklinde dile getiren Mevlânâ’ya göre aşkın yöneleceği muhatab Allah’tır. Bundan ötürü Mevlânâ O’ndan başkasına yönelik aşkları geçici bir heves olarak niteler.^[21] Mevlânâ’ya göre “bu dünya pazarının sermayesi altın, öteki dünyanın sermayesi ise aşk ve göz yaşıdır. Elinde sermayesi olmayan pazardan boş döner.”^[22] O’na göre “insanın asıl gıdası ilâhî aşktır”^[23] ve Allah insanı canı (hayvânî ruhu) ile değil, kendi aşkı ile diriltir, canlandırır.^[24] Nebileri âşıkların safında sayan Mevlânâ^[25] Hz. Peygamber’in aşkta ve Allah’ın habîbi (sevgilisi) olmak hususundaki eşsizliğine vurguda bulunur.^[26] Tüm bunlara karşın Mevlânâ aşk ve muhabbetin sayıya, ölçüye gelmeyen niteliğine dikkat çekerek aşkın gerçekte ancak Hakk’ın sıfatı olabileceğini (“Allah onları sever”), kula nisbetinin ise mecazi olabileceğini (*Onlar da Allâh’i severler*) ilgili ayete (Mâide, 5/54) atıfla dile getirir.^[27] Mevlânâ aşkı Tanrı-insan irtibatı açısından çok merkezi bir noktada değerlendirir. O’na göre “âşıklığın gereği aşk uğrunda ölmek yani kendi varlığını aradan çıkarmaktır.”^[28] Bu anlamda “sâlik kendi kendini yok etmeye âşık”tır.^[29] Mevlânâ’nın aşka yaptığı tüm bu vurgular onun mükellefiyetler alanını ihmâl ettiği anlamına gelmez. Nitekim ona göre “bir kimsenin kullukta bulunmayıp, dînî vazifesini yapmadan, farzları ifâ etmeden *‘Allah gafûrdur, günahları örter. Merhametlidir, kullarına acır’* demesi nefsinin hilesinden başka bir şey değildir.”^[30]

Tasavvuf literatürü içerisinde zâhid ve ârif/âşık hakkında dile getirilenler temelde şeriat-hakikat probleminin bir uzantısı olarak ele alınmış görünmektedir. Bu çerçevede taklit-tahkik, kabuk-öz, beden-kalb, teşbih-tenzih gibi ikilemler oluşturan dilin ulaştığı noktalardan biri de zâhid ve ârif paradoksudur. Bu sebeple Mevlânâ’nın mezkur konular etrafındaki yaklaşımlarının onun zâhid ve ârife ait ortaya koyduğu nitelikler üzerinden bir tür sağlamasını yapmak mümkündür. Zira onun bu kelime-kavram ve tiplere dair yaklaşımları tasavvufa dair genel düşüncelerinden bağımsız değildir. Bu durum bize aynı zamanda düşünce ile edebiyatın sentezlendiği noktalardan birine dair gözlem yapma imkânı sunar. Bu nedenle Mevlânâ’nın zâhid-ârif mukayesesi hakkındaki değerlendirmelerinin daha iyi an-

19 *Mesnevî*, V-VI, 171.

20 *Mesnevî*, V-VI, 310, 331.

21 *Mesnevî*, V-VI, 408.

22 *Mesnevî*, V-VI, 400.

23 *Mesnevî*, I-II, 342.

24 *Mesnevî*, V-VI, 568.

25 *Mesnevî*, V-VI, 284.

26 *Mesnevî*, V-VI, 228.

27 *Mesnevî*, I-II, 255.

28 *Mesnevî*, V-VI, 107.

29 *Mesnevî*, III-IV, 363.

30 *Mesnevî*, I-II, 489.

laşılabilmesi açısından evvela sûret-mana bütünlüğü ekseninde paylaştığı yorumlarının meselenin tamamlayıcı unsuru olarak dikkate alınması gerekir.

Mevlânâ sûret-mana bütünlüğü konusundaki görüşlerini en başta nebevî bilgi ve vahye dayandırır: “Peygamber efendimiz, ‘Allah sizin, sûretlerinize bakmaz, gönülünüze bakar. Bu sebeple bir gönül arayımız’ diye buyurdu. Cenâb-ı Hak; ‘Ben secdenin şekline de bakmam, altın bağışlamana da. Ben sana bir gönül sahibinin gözü ile bakar, görürüm’ diye buyurdu.”^[31] Mesele Onun insan tasavvuru ile de doğrudan alakalıdır. “İnsana, lanetlenmiş İblis’in gözü ile bakma; onun aslı sadece topraktır sanma.”^[32] diyerek insanın sadece şekilden, sûretten ve maddeden ibaret olmadığını hatırlatır. Çünkü “İnsanı yalnız şekil olarak, maddî varlık olarak görenler, yalnız bedeni tanıyanlar hakikati kaybederler.”^[33] Nahivci ile gemicinin hikayesini bitirirken dile getirdikleri mânâ alanının ihmal edilmemesine ait vurgular içerir: “Size Hak’ta mahvolma, yok olma yolunu öğretmek için söz arasına nahivcinin hikayesini de kattık. Ey aziz dost, fıkhnın fıkhnını, nahvin nahvini, sarfın sarfını ancak yoklukta, yok olmada bulabilirsin.”^[34] O’na göre “sûrette, şekilde ileri olanlar manada geri olanlardır.”^[35] “Mânâ sûretin kanadıdır” ve “ruh, mânâdan, aşktan habersiz ise o, kın içinde tahta kılıç gibidir”^[36] gibi ifadeleri ile manânın kemâli sağlayan yönüne dikkat çeker. “O’nu bulamadan, sadece O’nun adını yeterli bulan”ları^[37] bu nedenle sadece kabukta kalanları eleştiren Mevlânâ^[38] “şekil secdesi değil gönül secdesi yapmanın” önemini vurgular.^[39] Hakikatin yalnızca dille söylenmesinin yeterli gelmeyeceğini kalb ile de söylemek gerektiğini tekrarlar.^[40] “Mana yoksulu” olan kişiyi, âşik olmamakla Allah sevgisinden habersiz kalmakla suçlar ve onun durumunu “hissiz bir dağın ses vermesi”ne benzetir.^[41] Papağan misali taklitçiliği kastederek “O hünerli kuş, söz söylemeyi öğrenir ama, sözünün manasından da sırrından da haberi yoktur.”^[42] diyerek tahkikten yoksun ve taklide dayalı kulluk ile

31 Mesnevî, V-VI, 80; Avni bey “Halbuki nazar tâatin sûretine ve bu sûretlerin çokluğuna değil, Hakk’ın emrine olmak lâzımdır. (...) Gerçi zühhd ve tâatin sûreti dâimî ecir ve sevâb ise de Hakk’a vusule sebep değildir.” dedikten sonra Ahmed Kuddusî’nin (ö.1849) şu beytini nakleder: “İbâdet çokluğuna yok i’tibâr hiç/ Kulundan Hâlik’ı hoşlanmayınca” Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, X, 580.

32 *Mesnevî*, V-VI, 570.

33 *Mesnevî*, III-IV, 253.

34 *Mesnevî*, I-II, 183.

35 *Mesnevî*, III-IV, 83.

36 *Mesnevî*, I-II, 60.

37 *Mesnevî*, I-II, 218.

38 *Mesnevî*, III-IV, 282.

39 *Mesnevî*, I-II, 307, 401.

40 *Mesnevî*, I-II, 97.

41 *Mesnevî*, V-VI, 608.

42 *Mesnevî*, V-VI, 115.

mânâya erilemeyeceğini belirtir.^[43]

Mevlânâ zâhir-bâtın yahut beden-ruh ilişkisini “testi” metaforu ile açıklar. Kurtuluşun testinin sadece dışı ile değil içine bakmakla mümkün olduğunu dile getirir.^[44] İbadetlerde şeklen yeterli fakat mana bakımından kifayetsizliği ise “içi boş ceviz” imgesi ile misallendirir. O’na göre çekirdeğin fidan vermesi için içli olması gerektiği gibi ibâdetlerin meyve vermesi için gönülde manevî bir zevk lâzımdır.^[45] Mevlânâ âşıkları Rum ülkesinin ressamlarına benzetir: “Onların kitapları, ezberlenecek dersleri, gösterecek hünerleri yoktur. Fakat onlar gönüllerini ibadetle, iyiliklerle cilalamışlardır. Onların gönülleri, bir ayna gibi saf ve tertemizdir. Oraya hadsiz hesapsız şekiller, suretler vurur. Onlar, bilginin şeklini, dış yüzünü, kabuğunu bırakmışlar da manasını ve özünü almışlar ve aynelyakin bayrağını yüceltmışlerdir.”^[46] Bu minval üzere Mevlânâ gönüle akseden, gönülü nurlandıran bilginin insana yar ve yararlı olacağını fakat bedende kalan, hakikati bildirmeyen bilginin ise sahibine yük olacağını söyler.^[47]

Mevlânâ okumakla, işitmekle öğrenilen bilgiyi taklîdî olarak niteler ve bu tür bilgiyi iğreti bulur.^[48] Hakikat ehli ile taklid ehlini şöyle tefrik eder: “Hakikatçi Davud peygamber gibidir. Taklitçi ise sadece sestten ibarettir. Hakikatçinin sözünün kaynağı gönül yanısıdır. Taklitçi ise, eski sözleri öğrenir de hep onları tekrar eder durur. Öküz yükü çeker ses çıkarmaz ama, kağını bir iş yapmadığı halde inim inim inler. Böyle olmakla beraber, taklitçi de sevaptan mahrum kalmaz. Nitekim cenazede ağlayan kadınlara da ölü gömüldükten sonra hesap sırasında para verirler.”^[49] Mevlânâ mukallidin hâlini içinde su dolu bir sepete benzetir. Sepet sudan çıkınca içindeki su boşalıp ırmağa gider.^[50] Görüldüğü üzere Mevlânâ zâhid-ârif kelimelerini kullanmadan da anlatacağı aynı muhtevayı örneğin taklit-tahkik gibi kavramlar üzerinden anlatır. Bu noktada sureti, zâhirî, şekli tamamlayacak en önemli unsur aşk ve hakikat olarak ortaya çıkar.

43 Başka bir vesileyle Mevlânâ şöyle der: “Fakat şekle ve hayâle kapılarak mest olan kişi, bizim zâtımızı örneksiz anlayamaz. Ağızla, dil ile duymadan, düşünmeden (papağan gibi) edilen zikir noksan bir hayaldir. Pâdişahca yani can ve gönülle hayranlık duyularak yapılan zikir, sözlerden, kelimelerden arınmıştır.” *Mesnevî*, I-II/395.

44 *Mesnevî*, V-VI, 378-379.

45 *Mesnevî*, I-II, 515; Bu bağlamda Konuk şöyle bir yorumda bulunur: “Namaz, oruç ve sair ibâdâtın bittabi’ sevabı vardır. Fakat *içi yanarak ve ağlayarak olmayan ibâdât kuru bir zühdden ve ibâdetten ibâret kalır*. Senin ile Hak arasındaki hicâbı kaldırmaz.” Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, 524-525.

46 *Mesnevî*, I-II, 223.

47 *Mesnevî*, I-II, 218.

48 *Mesnevî*, I-II, 434.

49 *Mesnevî*, I-II, 293.

50 *Mesnevî*, V-VI, 111.

Mevlânâ'nın zâhid-ârif ikilemine dair fikirleri bir tarafıyla inanç ve ibadetler alanına ait telakkisine de dayanır. İnanç ve ibadet alanı dikkate alındığında şekilcilikten öze dönme fikrini Mevlânâ'nın sıkça tekrar ettiği suret ve mana paradoksu içinde ele almak mümkündür. Mevlânâ'ya göre sadece ikrâr ve tasdîkten ibâret görülemeyecek olan îmânın bir hakîkati ve mânâsı olduğu gibi ibadetlerin de zâhirî hükümlerine ilaveten bâtinî hükümleri vardır. Dolayısıyla dînin, her iki boyutu bakımından da sûretinden ve mânâsından söz etmek mümkündür. Mevlânâ'nın eleştirdiği temel nokta dinin sadece sûrete ve zâhire indirgenmesidir. Öte yandan o hakikate vurgu yaparken zâhirin ihmal edilemez oluşunu ise sürekli hatırlatır.^[51] Mevlânâ'nın bu temel fikirleri sünnî tasavvuf geleneği ile uyumlu bir çerçeveye sahiptir. Bu yönüyle onun eleştirdiği zâhid tipi dîni şekilcilikten ibaret gören bir profil iken ârif ve âşık zâhirî yükümlülüklerin yanı sıra gerek inanç gerekse ibadet alanı dikkate alındığında dinin özüne, hakikatine, manasına ve aşka âşinâ bir karakter olarak resmedilir. Şu halde zühhd ve aşk yolu farklı ve hatta zıt dini kavrayış ve yaklaşımları temsil eden iki ana karaktere işaret eder.

Mevlânâ'nın ibâdetler ve tanrı tasavvuru hakkındaki yorumları zâhid-ârif ikilemindeki değerlendirmelerine de aksetmektedir. O'na göre ibadetler sevap kazanmak yahut cezadan kurtulmak arzusu olmaksızın, sadece Allah'ın rızasını elde etme esası üzerine bina edilmelidir.^[52] İbâdetlerde taabbudilik ilkesi gereğince Mevlânâ "Allah'ın lütfuna mazhar olmak yahut kahra uğrayacağını düşünme endişesi yerine sadece onun emirlerine uymanın ve nehiyelerinden kaçınmanın ilke kabul edilmesi üzerinde durur."^[53] Netice itibarıyla Mevlânâ aşkı kulluğun yörüngesini tayin eden bir kavram olarak değerlendirir. "Hem Allah âşığı olmak, hem de O'ndan karşılık beklemek olmaz"^[54] diyerek âşıklığın bir *karşılıksız kulluk* biçimi olduğunu vurgular. Bu çerçevede zâhid için kullanılacak eleştirisini taklitçi üzerinden sürdürür: "Taklitçi, Hakk'ı bir şey umduğundan, bir şey elde etmek istediği için sever. Tahkik ehlinin sevgisi ise, bir karşılık beklemeden, bir şey ummadandır. Bu taklitçi dadısını süt emmek için sever, öbürü ise o görünmeyen güzele, o yüzünü örtmüş güzele gönül vermiştir, ondan başka bir isteği yoktur. Öbürü ise ancak dadiya âşıktır. Allah'ı, ondan bir şey umarak, ondan korkarak seven, taklit defterinden ders okuyor demektir."^[55]

51 M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "Mevlânâ'ya Göre İnanç ve İbadet Boyutlarıyla Dindarlıkta Sûretten Mânâyâ Yöneliş", *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2007, cilt: VII, sayı: 3, s. 7-28.

52 *Mesnevî*, I-II, 379.

53 *Mesnevî*, V-VI, 455.

54 *Mesnevî*, V-VI, 226; 482; 58-59.

55 *Mesnevî*, III-IV, 361.

Mevlânâ tasavvuftaki temel yöntemlerden biri olan mücâhede ve riyâzeti temel gerekliliklerden biri kabul eder fakat orada kalmaz meseleyi aşka taşır.^[56] “Misk kokusunu duyup bir konaklık yol almak, o kokuyu duymaksızın yüz konaklık yol almaktan, dönüp dolaşmaktan iyidir.”^[57] diyerek kulluğun tadılarak, aşk ve muhabbet eksenli bir yolculuk ile mana kazanacağını ifade eder. Bu çerçevede Mevlânâda aşk yolu mesûliyetlerin bittiği bir nokta değil bilakis daha da katlandığı bir evreye işaret eder.^[58] “Namaz, beş vakitte kılınır, hâlbuki âşıklar, dâimâ namazdadırlar. Onların gönüllerindeki aşk, başlarındaki ilahi sevgi ne beş vakitle yatıştır ne beş yüz bin vakitle geçer”^[59] şeklindeki ifadesi de aşk yolunu zühd yoluna göre daha kuşatıcı gördüğünün örneklerindedir.

3. Mevlânâda Zâhid ve Ârifin Belirgin Hususiyetleri

Mevlânâ'nın zâhid ile ârif tipinin niteliklerini doğrudan ve belirgin bir biçimde detaylarıyla ele aldığı pasajlardan biri *Mecâlis-i Seba*'da yer almaktadır. Bu ifadelerinde Mevlânâ çok açık bir biçimde âşıktan yana bir dil kullanmakta ve zâhidi yermektedir.^[60]

“Zâhidân *havf* ederek der ki: Ne yapsam bilmem
Kalmışım mihnet ü ekdârın içinde sersem
Ârifân *aşka* gönül bağlayarak şöylece der:
Acabâ hak benim hakkımda ne takdir eyler
Zâhid ancak *güvenip kendine* söyler hâlâ
Güzel işler yaparım çirkine bakmam aslâ
Ârifin *matmah-ı enzârı Hüdâ*'dır her yer
Her zaman Hakk'a bakar her işi O'ndan bekler
Zâhid *â'mâlîne bakmış* güvenip yatmıştır
Ârifin gözleri *â'mâlî yüzünden* hep söküp atmıştır
Zâhid *â'mâlî yüzünden uyanık* halde yaşar
Ârif iclâl ile *sermest-i hüdâ* yolda şaşar
Birr ü takvâsına güvenir zâhid ona el bağlar

56 Mesela bkz. Mesnevî, I-II, 370-372.; “Senin nefis eşeğin kaçmıştır. Onu mücahede kazığına bağla, o ne zamana kadar insanlık ve ibadet yükünü taşımaktan kaçacak.” *Mesnevî*, I, 311.

57 Mevlana, *Mecâlis-i Seba*, çev. Dilaver Güler, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2008, s. 108-109.

58 *Mesnevî*, V-VI, 227.

59 *Mesnevî*, V-VI, 532

60 Nitekim Mevlânâ her şeyden önce âşıktır ve bunu şöyle dile getirir. “Ben öyle birine aşığım ki her şey onundur, her şey onun yarattığıdır.” *Mesnevî*, III-IV, 329; “Bu söz eksik kaldı...gönlüm elimde değil, ben âşıkım âşik.”, *Mesnevî*, I-II, 395.

Ârifin matmah-ı enzârı ise dâimâ Hakk'ı arar
 Birr ü takvâ ile zâhid görür hep kendisini
 Âlem-i sırrında görür ârif ise Rabbisini
 Hak eder zâhîde lutf u keremi ma'dûden
 Ârif-i hak yıkıvermişti hudûdu zaten
 Zâhid eyler fenâ-yı dehrîde ifnâ-yı hayat
 Ârifin rûhu bulur fevk-i semâda derecât
 Ârif orada ebedî yan gelerek zevk eyler
 Zâhidin vakti bütün havf ü recâ içre geçer
 Ferş ü cennettir olan zâhîde mesken-i me'vâ
 Himmet-i ârife de mesken olur arş-ı Hüda"⁶¹

Mevlânâ'nın Farsça'nın imkânları üzerinden şiir formunda anlattığı zâhid ve ârife ait unsurları gerek klasik dönem tasavvuf metinleri gerekse klasik türk şiirindeki anlatımlarla ilişkilendirmek ve onu bu iki süreç içinde kronolojik açıdan bir aşama olarak görmek mümkündür. Fakat bundan daha önemlisi onun zâhid ve ârife ait dile getirdiklerinin tasavvufa ait temel düşünceleri ile uyum içinde olmasıdır. Başka bir açıdan bakıldığında Mevlânâ'nın maksadı sırf bir edebî kaygıya değil doğrudan tasavvufi tecrübe ve maksatlara dayanmaktadır. Mevlânâ ârif ve zâhid hakkındaki farklılıkları ve zıtlıkları *Mesnevî*'de de müstakil olarak ele almaktadır ki burada paylaştığı kanaatleri ile *Mecâlis-i Sebâ*'da yer verdiği bilgiler mutabakat halindedir. İktibas ettiğimiz pasajda da görüleceği üzere "ârif" çok belirgin bir biçimde müsbet "zâhid" ise menfi bir karakter olarak sunulmakta ve Mevlânâ ârifi tervecî etmektedir:

"Ârif, her an pâdişahın tahtına kadar ulaşır; zâhid ise bir günlük yol almak için bir aya muhtaçtır.⁶² Fakat zâhidin de şerefli bir günü vardır; vardır ama, onun günü nasıl olur da elli bin seneye eşit olur?... Aşka düşen kişide zerre kadar korku yoktur; aşk mezhebinde her şey aşka kurbandır. Aşk Hakk Teâlâ'nın sıfatıdır. Fakat korku; midesine ve şehvetine esir olmuş kulun sıfatıdır. Kur'an-ı Kerim'de 'Onlar Allah'ı sever!' ayetini okudun ya; bu; 'Allah da onları sever!' müjdeli

61 Mevlana, *Mecâlis-i Sebâ*, s. 108-109; Bu şiir Mevlânâ'nın oğlu mutasavvıf-şâir Sultan Veled'in *İbtidâ-Nâme*'sinde de yer alacaktır. Bkz. Sultan Veled, *İbtidâ-Nâme*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, Konya 2001, s. 55.

62 Ahmed Avni Bey'in beyit etrafındaki yorumu şöyledir: "Ârif"den murâd âşiktir ve "şâhin tahtı"ndan murâd, vücûd-ı hakîki-i Hakk'ın taayyün-i evvel mertebesidir ki mertebe-i vahdetdir. Zirâ âşikin seyri rûhunun aşkındandır ve zâhidin seyri ise cehennem korkusundan ve cennet ümidindedir. Elhâsıl ma'rifet sâhibi olan bir kimse bir teveccühte taayyün- i evvelden ve mertebe-i vahdetten ibâret olan şâh-ı hakîkinin tahtına kadar seyredir. Ve *irfâna vâsıl olmamış ve fakat Hak yolunda zühdü ihtiyâr etmiş olan zâhid* ise, gâyet batî bir seyir içinde olup yavaş yavaş tasfiye peydâ eder; ve bu kesâfetten azar azar safvet tarafına urûc eder. (İmdâdullah hazretlerinin serhinden tercüme)." Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 50.

sözüne yakındır.^[63] Şu halde muhabbeti de Hakk Teala sıfatı bil, aşkı da! Azizim; korku Hakk sıfatı olamaz.!’ Hak sıfatı nerede, bir avuç toprağın sıfatı nerede, tertemiz, önü sonu olmayan Hakk’ın sıfatı nerede?^[64] ..Korkak zâhid ayağı ile koşar; âşıklar ise şimşekten, rüzgardan daha hızlı uçarlar. O korkaklar aşkın tozuna nasıl ulaşabilirler. Çünkü aşk derdi gök yüzünü bile çökertir, döşeme yapar. Zâhid bu makama ulaşamaz; ancak lütuf ışığının yardımı ile bu cihandan, bu uygunsuz gidişten, yürüyüşten kurtulur, âzâd olur.”^[65]

Mevlânâ *Mesnevî*’de farklı vesilelerle zâhid ile ârif arasındaki zıtlıklara temas eder buna göre:

“Zâhid işin sonu nereye varacak onu düşünür. Sorgu hesap günü ne olacak diye gama düşer. Başlangıçtan, ezelden haberleri olan ârif ise sonu düşünüp gam ve kedere kapılmatan kendini kurtarmıştır.”^[66] Zâhid korkaktır, gece gündüz riyazetle yaşar, nefis mücadeleleri yüzünden kanlara batar. Zâhidlik feyizsizdir, *kalbur-la su taşımaktır. Yolu onu sevgiliye kavuşturmaz*. Onun tuttuğu yol sevgiliden çok uzaklarda kalmaktadır. Dünya sevgisinden kendini kurtaramamıştır, şaraba (yani aşka) düşmandır, duygusuz ve hareketsizdir.^[67] Ârif vuslatı; zâhid ise lütuf ve ihsanları kendine kible edinir.^[68] Mevlânâ’ya göre âşık korkusuzdur. Hallâc-ı Mansûr gibi ölümü göze alarak, darağacından mahvolma dersi verir.^[69] “Ârifin seyri her bir demde şâhin tahtıdır. Zâhidin seyri her ayda bir günlük yoldur.”^[70] “Korkulu zâhid ayak ile koşar, âşıklar şimşekten ve

63 Bu beyit bağlamında Konuk’un şu değerlendirmeleri dikkate değer: “Mâdemki Hak için nass-ı Kur’ânî ile sıfat-ı muhabbet sâbit olur ve aşk ise muhabbetin ifrâtından ve ziyâdeliğinden ibârettir, binâenaleyh sıfat-ı aşk dahi Hak için sâbit olur. İşte bu ma’nâya binâen cenâb-ı Pîr efendimiz yukarıki beyitte “Aşk Hâlik’in sıfatıdır” buyurmuşlardır.” *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 51.

64 Bu beyitlere dair Ahmed Avni Konuk’un şerhi şöyledir: “Âşık-ı ârif muhabbeten ibâret olan Hakk’ın sıfatını giymiştir; ve zâhid- i âbid ise korkudan ibâret olan kulun sıfatı içinde çirpinip durur ve Hakk’a bu korku ile takarrub etmek ister. Korku ise vücûd ve varlık vehminden zuhûr eder. Aşk bu vehimden geçmiştir ve zâhidin nazarında iki vücûd vardır. Birisi Hakk’ın ve diğeri halkın vücûdudur. Âşkın nazarında ise Hakk’ın vücûdundan başka vücûd yoktur, mahlûkâtın vücûdu mevhumdur. Binâenaleyh bir avuç topraktan ibâret olan kulun vasfı nerede, pâk ve mukaddes olan zât-ı ulûhiyyetin vasfı nerede!” Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 52.

65 *Mesnevî*, V-VI, 182.

66 *Mesnevî*, V-VI, 319.

67 *Mesnevî*, V-VI, 280, 283.

68 *Mesnevî*, V-VI, 479.

69 *Mesnevî*, III-IV, 313.

70 *Mesnevî*, V, 180.

havadan daha ziyâde uçucudur.”^[71]

Buraya kadar anlatılanlar göstermektedir ki Mevlânâ'nın tenkit oklarına maruz kalan tasavvuf tarihindeki idealize edilen haliyle zühd kavramı yahut zâhid değildir. Bu noktada nasıl bir zühd tavrının ve hangi zâhidin eleştirildiği sorusu dikkatten uzak tutulmamalıdır. Onun eleştirilerinin odağında olan zâhid taklîde dayanan, zâhire takılıp kalan, ödül arzusu ve ceza korkusu ile ibadet eden, kendine ve yaptıklarına güvenen, duygusuz, heyecansız, aşksız,^[72] zevksiz, vecdsiz, şekilci bir karakterdir. Buna karşın ârif ve âşık ise her an Allah ile olma arzusu taşıyan, Hakk'ın takdirine güvenen, beklentisiz ve karşılıksız kulluk sergileyen, zevk ve vecd ehli bir karakter olarak takdim edilir. Bu bağlamda Mevlânâ aşkı hakikate daha hızlı ulaştırın bir yöntem olarak kabul etmekle birlikte umumi anlamda zühd, mücade ve riyazet yolunu tezyif etmez. “İster yavaş gitsin, ister acele koşsun arayan elbette aradığını bulur” ifadesi de onun bu konudaki ilkesel tutumunu gösterir.^[73] Zühd ve ibadet yolunu aşkın hazırlayıcı, tamamlayıcı, güçlendirici unsurları olarak görür. “Zâhidlik, tohum ekmeye çalışmaktır. Marifet (ârifin bilgisi) ise, ekilmiş to-

71 *Mesnevî*, V, 182.; Avni Bey zühd-i bârid sahiplerinin korku ve hüznü dayalı endişelerini şöyle açıklar: “Ey zühd-i bârid sâhibi, vücûd-ı vehmî ve bu vücûd-ı vehmîye müstenid olan hayâl ve vücûda mülâyim gelen eşyâya tama’ ve vücûda mülâyim gelmeyen eşyâdan korkmak hep ayrı ayrı birer âlemdir; ve bunların hepsi Hak yolunun sâlikleri için birer büyük mâniya ve seddir. Sâlik vücûd-ı mevhumundan geçtikten sonra vehim ve hayâl ve tama’ ve korku kalmaz. Nitekim âyet-i kerimde “Muhakkak evliyâ-i ilâhî üzerine ne korku ve ne de hüznü yoktur!” (Yûnus, 10/62) buyrulur. Zirâ bunların hepsi sâlik kendisinde ve muhitinde varlık gördüğünden neşet eder.” Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 179.

72 Mevlana zâhidin aşksızlığını “kuru sahra” olarak niteler. Avni bey bu türlü hale *zühd-i bârid* (soğuk zühd) ve *zühd-i huşk* (kuru zühd) adının verildiğini söyler. Bu bağlamda *Divân-ı Kebîr*'den şu beyiti aktarır: ‘Bî-aşk geçen ömrünü hiç katma hesâba/Aşk âb-ı hayattır dil ü candan onu ahz et’. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 94. Kuru tarla ve taşlık sahra imgesinin ziddi ise çemenzârdır ve mürid buraya yani aşka davet edilir. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 115.

73 *Mesnevî*, III-IV, 78.

humun neticesidir.”⁷⁴ şeklindeki ifadeleri ile zühdün aşk için bir merhale olduğuna dikkat çeker. Binaenaleyh onun eleştirdiği zühd taklitte kalan aşksız olan zühd ve zâhidliktir.⁷⁵

SONUÇ

Mevlânâ zâhid ve ârif tipi hakkındaki değerlendirmeleri ile tasavvuf tarihinde bir aşamayı ifade eder. Bu konudaki yorumları ile bir taraftan tasavvuf tarihi diğer yandan İslâmî Arap, Fars ve Türk edebiyatı ile aynı noktada buluşur. Böylece onda hem tasavvufa hem edebiyata ait zihinsel sürekliliğin izleri görülür. Mevlânâ'nın zâhid'i tezyif edip ârif'i tervic etmesi onun şahsına münhasır bir tercih ve yorum biçimi olarak görünmemektedir. O'nu selefleri ve haleflerinden ayıran bu konuda kullandığı kendine mahsus imgeler ve metaforlar olabilir. Söz gelimi zâhidliği *kalburla su taşımak* şeklinde nitelenmesi düşüncenin metaforlarla kuvvet kazandığı örneklerden biridir. O'nun zâhid ve âşık tipi hakkındaki düşünceleri sırf bir edebî kaygıya değil tasavvuf tarihinin kendi zamanına değin ulaşan teorik ve pratik sorunlarını ele alma çabasına dayanır. Bu minval üzere esasında zâhid ve ârif tipi hakkındaki değerlendirmeleri onlar üzerinden tasavvufun şeriat-hakikat, taklit-tahkik, tenzih-teşbih gibi problemlerine açılır. Tüm bu hususlar ise farklı tanrı tasavvurları yahut kulluk yorumlarının zâhid ve âşık üzerinden ele alındığına dair örnekler içerir. Zâhide bir yere kadar müsamaha gösterse de mesele onun taklitçiliğine, katı şekilciliğine, çıkarıcı kulluğuna, kendi yapıp etmelerine güvenmesine geldiğinde Mevlânâ'nın üslûbu sertleşir. Zâhidin tenkit edilen nitelikleri yerine önerdiği alternatif ârifite/âşıktâ tezahür eder. Ârifin/aşkın bu düzeyde tervic edilmesinin nedeni ise aşka dayalı bir yöntemle hakikate ulaşmanın daha imkânlı bulunmasından ileri gelir.

74 *Mesnevî*, V-VI, 491; Konuk'un tercüme ve izahı ile “Zühd ekmekte çalışmaktır. Ma'rîfet o ekinin neşv ü nemâsidir. Zühd bir tarlaya ekin ekmek husûsunda çalışmak gibidir; ve ma'rîfet o evvelce ekilmiş olan tohumun bitmesi ve neşv ü nemâ bulmasıdır. Binâenaleyh *evvelen zühd ve takvâ arkasında koşmak ve sonra ma'rîfet-i ilâhiyyeyi elde etmek bu yolun kâidesindedir.*” Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, 61. Mevlana zühd ve onun semeresi ile ortaya çıkan ilim arasındaki farka dikkat çeker. Bu ayrımında da zühdü dışlayan bir üslûp yerine onu bir kademe olarak gören bir yaklaşım sergiler: “Bir âlim yüz zâhidten iyidir, demişlerdir. Zirâ zâhid zühdünü ilim ile icrâ eder. İlimsiz zühd muhâldir. Nihâyet zühd nedir? Dünyâdan îrâz etmek ve yüzünü tâata çevirmek ve âlem-i âhirete teveccüh etmektir. Bu hâlde dünyâyı ve onun sebâtsizliğini ve çirkinliğini ve âhiretin letâfet ve sebâtını ve bekâsını bilmek lâzım gelir; ve “Nasıl tâat edeyim ve ne tâat kılalım?” diye tâatta ictihâda vâkif olmak icâb eder. Bunların cümlesi ilimdir. Halbuki onun maksûdu ilim değildi. Binâenaleyh ilim olmaksızın zühd muhâldir. Bu hâlde zâhid hem âlimdir ve hem de zâhidir. Yüz bin zâhidten iyi olan bu âlim, acabâ nasıl olur? Onun ma'nâsını anlamamışlardır. O *başka ilimdir* ki, Hak Teâlâ hazretleri evvelce o kimsenin kendisinde olan bu ilim ve zühdünden sonra ona o ilmi ihlâsân eder. Bu ikinci ilim o ilim ve zühdün semeresi olur. Elbette böyle âlim yüz bin zâhidten iyi olur. Bunun nazîri odur ki: Bir kimse bir ağaç diker ve bu ağaç meyve verir. Meyve veren bu ağaç elbette henüz meyve vermeyen yüz bin ağaçtan iyidir. Çünkü o ağaçların meyve vermemeleri ihtimâlî vardır. Çünkü yolda birçok âfetler vardır. Ve Ka'be'ye vâsıl olan bir hacı henüz beriyyede ve yolda giden yüz hacıdan iyidir. Onlarda vusûl ve adem-i vusûl endîşesi vardır. Amma bu hakîkate vâsıl olmuştur. Bir hakîkat yüz bin şekten iyidir.” Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, 61; Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, haz. Selçuk Eraydın, 5.bs., İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 46.

75 Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 664.

KAYNAKLAR

- ARI, Osman Sacid, *Mehmed Vehbi Konevî'nin Hafız Divanı Şerhinde Tasavvufî Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- BALTACI, Halil, "Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve İrâkî Çizgisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2014, cilt: XV, sayı: 34, ss. 23-44.
- BAŞER, Hacı Bayram, "Kâtip Çelebî'nin Gözünden Osmanlı'da Dinî Hayat: Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorununun Mîzânü'l-Hak'taki Görünümü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", ed. Ercan Alkan-Osman Sacid Arı, *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, İsar Yayınları, İstanbul 2018, ss. 593-609.
- BAŞER, Hacı Bayram, "Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan Nedir?*: İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları, İlem Yayınları, İstanbul 2019, ss. 501-544.
- BAŞER, Hacı Bayram, *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017.
- BOLAT, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, 2. bs., İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- CEYHAN, Semih, "Züh'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 533.
- ÇAKMAKLIOĞLU, M. Mustafa, "Mevlânâ'ya Göre İnanç ve İbadet Boyutlarıyla Dindarlıkta Sûretten Mânâyâ Yöneliş", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2007, cilt: VII, sayı: 3, ss. 7-28.
- DERİN, Süleyman, *Love in sufiism from Rabia to Ibn al-Farid*, İnsan Publications, İstanbul 2008.
- İZMİRLİ, Betül, *Tasavvufta Tipoloji: Semantik Analiz*, Araştırma Yayınları, Ankara 2020.
- KARA, Mustafa, "Fuzûlî'nin Rind Ü Zâhid ve Türkçe Divanı'nda Züh't ve Zâhit Tipi", *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, haz. Beşir Ayyazoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996, ss. 183-189.
- KONUK, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I-XIII*, haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahrallı vd., MÜFV Yayınları, İstanbul 2010.
- KUŞEYRÎ, Ebû'l-Kasım Abdülkerîm b. Hevâzin, er-Risâle: *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, 7.bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- KÜÇÜK, Osman Nuri, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- EL-MEKKÎ, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-kulûb: Kalblerin Aziği I-IV*, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Umran Yayınları, İstanbul 2004.
- Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, haz. Selçuk Eraydın, 5.bs., İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Mevlânâ, *Mecâlis-i Seba*, çev. Dilaver Güner, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2008.
- Mevlana, *Mesnevi I-VI*, çev. Şefik Can, Ötügen Yayınları, İstanbul 2014.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Tarikat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XL, 96.
- SERRAC, Ebû Nasr et-Tüsî, *el-Luma: İslâm Tasavvufu*, çev. H. Kamil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2012.
- TAN, Muhammet Nedim, "Mevlana", *İslam Düşünce Atlası I-III*, ed. İbrahim Halil Üçer, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, II, 883 -885.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, 18-21.
- UYAR, Mehmet, "Züh'd Örneği İzinde Tasavvufta Kavramların Somuttan Soyuta Dönüşümü, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: VI, sayı: 11, ss. 291-311.
- VELED, SULTAN, *İbtidâ-Nâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Konya 2001.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, IBD, December 2021, 2(2): 301-324

Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Smallpox in The Ottoman State

Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ¹, Doktorant Zarife ALBAYRAK²

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

• munlu@omu.edu.tr • ORCID > 0000-0002-8263-5602

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

• zarifedevci35@gmail.com • ORCID > 0000-0002-8994-3536

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 5 Aralık / December 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 301-324

Atıf/Cite as: Ünlü, M. ve Albayrak, Z., "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme - An Evaluation Of Smallpox in The Ottoman State", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 301-324.

<https://10.51533/insanbilimleri.1029781>

<https://10.51533/insanbilimleri.1029781>

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇİÇEK HASTALIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF SMALLPOX IN THE OTTOMAN STATE

ÖZ:

Yakutların kızıl saçlı ve kırmızı elbisesi Rus bir kadın olarak tasavvur ettiği çiçek hastalığı, toplu ölümlere, hayatta kalanlarda ise körlüğe sebep olmuş, insanları ömürlerinin geri kalanını yüzlerindeki çiçek yarası iziyle yaşamaya mahkum etmiştir. İsmiyle müsemma olmayan çiçek hastalığı çoğunlukla çocuklarda görülmesine rağmen tüm yaş gruplarını da etkilemiş ve büyük nüfus kayıplarına yol açmıştır. Ağır sonuçları olan bu hastalık Osmanlı coğrafyasında da etkili olmuş, ortadan kaldırılabilmesi için bir taraftan halk bilinçlendirilmeye çalışılırken bir taraftan da hastalığı önlemek adına kurumsal gelişmelere ağırlık verilmiş ve çıkarılan nizamnameler ile hukuki yollara başvurulmuştur. Bu çalışmada hastalığı önlemek amacıyla alınan tıbbi önlemler, yayınlanan nizamnameler, kurumsal gelişmeler ve halkın çiçek salgınına karşı tutumu irdelenmiş, Osmanlı Devleti'nde zuhur eden çiçek salgınlarına ilişkin genel bir perspektif sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çiçek Salgını, Aşı Nizamnamesi, Aşılama, Karantina.

ABSTRACT:

Smallpox, envisioned by the Yakuts as a Russian woman with crimson hair and a red dress, caused mass deaths, and condemned the survivors to blindness and to live the rest of their lives with smallpox scars on their faces. On the contrary to the innocent meaning of its name (flower in Turkish), smallpox is a disease mostly seen in children but also affected all age groups and caused great population losses. This disease, which had severe consequences, was effective in the Ottoman geography as well. In order to eradicate it, while trying to raise awareness of the public on one hand, institutional developments were aimed to prevent the disease on the other hand, and legal remedies were also applied with the issued regulations. In this study, the medical measures taken to prevent the disease, the published regulations, institutional developments and the attitude of the people towards the smallpox epidemic were investigated, and a general perspective on the smallpox epidemics in the Ottoman Empire was presented.

Keywords: Smallpox Epidemic, Vaccine Regulation, Vaccination, Quarantine.

GİRİŞ

Tarih boyunca devletleri ve toplumları derinden etkileyen hem Asya hem de Avrupa kaynaklı salgın hastalıklar kıtalararası geçiş güzergâhında yer alan Anadolu'da büyük tahribata sebep olmuştur. Çiçek hastalığının diğer tüm salgın hastalıklardan daha korkunç ve ölümcül^[1] olduğunu İngiliz tarihçi Macaulay, "Çiçek, ölüm meleklerinin en korkuncu idi. Veba afeti son derece hızlı yayılıyordu fakat bu hastalık bir insan ömründe kıyılarına yalnızca bir ya da iki kere geliyordu. Çiçek ise her an vardı. Bu afet, mezarlıkları dolduruyor, henüz vurmadıklarını da dehşetten titretiyordu" sözleriyle ifade etmiştir.^[2]

Variola adında bir virüsün sebep olduğu çiçek hastalığı ilk defa M.Ö.10.000 yılında Kuzeydoğu Afrika'da tarım toplumlarında görülmüş, M.Ö.1122'de Çin'de kayıtlara geçmiştir. Bu bulaşıcı hastalık tüccarlar, ordular ve hacılar aracılığıyla dünyanın her yerine yayılmıştır. Mısır mumyalarının yüzlerinde çiçek hastalığının izlerine rastlanmıştır. Hitit uygarlığı bu salgın sebebiyle yok olan birçok uygarlıktan biridir.^[3] İnkâ ve Aztek uygarlıklarının 1518-1568 yılları arasında yerli nüfusunun %90'ının yok olmasında İspanyolların uyguladığı baskı ve şiddetten ziyade çiçek hastalığının etkisi çok daha büyük olmuştur.^[4]

Andrew Nikiforuk, çiçeği bütün virüslerin en büyüğü olarak kaydeder ve Eski-dünya'da Kolomb'un döneminden çok daha önce ortaya çıktığını belirtir. Eşeklerde ve ineklerde görülen çiçek hastalığıyla ilişkisi olduğu düşünülen virüs, binlerce yıl önce Ortadoğu'da insanlar ilk kez hayvanları evcilleştirdiklerinde bir insan paraziti olarak ortaya çıkmıştır. Avrupada ilk ortaya çıkışı 10. yüzyıldan önce olmakla birlikte 16. ve 17. yüzyıllarda öldürücü hale gelmiştir. Avrupadaki çocuk ölümlerinin üçte birine yakını çiçekten kaynaklanmış, beş yetiştikten dördü hasta olmuştur. Avrupalı bir şair çiçeği, "Öyle iğrenç bir hastalık ki, ahirette, ruh gövdeye dönmeyi istemeyecektir" şeklinde tanımlamıştır.^[5]

Çiçek hastalığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde yoğun şekilde görülmüştür. 1874 yılında iki ay süren çiçek salgınında her gün 30-40 gayrimüslimin öldüğü rapor edilmiştir. Ölü sayısı belirlenemeyen Türk-

1 Ayşe Zeren Enis, *Everyday Lives of Ottoman Muslim Woman: Hanımlara Mahsus Gazete (Newspaper for Ladies) (1895-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 425.

2 Sevda Ağır, *Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)*, Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s. 25.

3 Tolgahan Karaimamoğlu, *Ortaçağ Avrupası'nda Salgın Hastalıklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 34.

4 H. Erdem Çıpa, "McNeill'in "Salgınlar ve Halkları" Üzerine Düşünceler", *Toplumsal Tarih*, S. 22, Ekim 1995, s. 20.

5 Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 96-97.

lerin kayıplarının çok daha fazla olduğu vurgulanmıştır.^[6] Gazete haberlerinden 1876 yılında Kastamonu Vilayeti^[7], Sisam Adası^[8], Üsküp Sancağı^[9], Ruscuk^[10] ve İzmir'de^[11], 1863-1864, 1889 ve 1892 yıllarında Trabzon'da^[12], 1896-1897 yıllarında İzmir^[13], Manisa^[14] ve Aydın'da^[15] hastalığın yoğun şekilde görüldüğü anlaşılmaktadır. 1902'de Erzurum, Edirne, Urfa, Sivas, Bolu, İzmit, Hicaz, Trabzon, Erzincan merkez ve kazalarında salgın boyutuna ulaşan hastalık, 1913 yılında Osmanlı topraklarının hemen her yerinde hızla yayılmıştır.^[16]

Yüzyıllarca dünyayı kasıp kavuran, 19. yüzyılda çok yönlü mücadele gerektiren çiçek hastalığının 20. yüzyılda çiçek aşısı üretiminin bir standarda bağlanmasıyla etkisi kırılmaya başlamış ve 1964-1978 yılları arasında bütün dünyadaki aşılama kampanyaları ile büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. 1978'den itibaren yeni vaka görülmemiş ve 1979 yılında Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) bu hastalığın yeryüzünden kalktığını ilan etmiştir.^[17] Çiçek, insanoğlunun yeryüzünde yok ettiği tek hastalıktır.^[18] Hastalığın etkeni olan variola virüsü, Dünya Sağlık Örgütü'nün izniyle Atlanta, Hollanda ve Moskova'da bir laboratuvarında saklanmaktadır.^[19]

Sıcak havalarda, yazın ve veba günlerinde sık görülen çiçek hastalığına soğuk

-
- 6 Necdet Sakaoğlu, "Osmanlı'da Salgınlar", *Toplumsal Tarih*, S. 22, Ekim 1995, s. 25. 1871 yılında Londra'daki çiçek salgını bitme noktasına gelmesine rağmen beş bin kişi ölmüştür. Hastalığı atlatan yüz bin kişinin sadece yüzlerinde iz kalmamış, birçoğu sakat kaldığından ekonomik sıkıntıya düşmüşlerdir. *Basiret Gazetesi*, S. 525, 6 Ramazan 1288/19 Kasım 1871, s. 4.
- 7 *Sabah*, Nr. 35, 16 Rebiülevvel 1293/11 Nisan 1876, s. 2.
- 8 *Sabah*, Nr. 40, 21 Rebiülevvel 1293/16 Nisan 1876, s. 2.
- 9 *Sabah*, Nr. 43, 24 Rebiülevvel 1293/19 Nisan 1876, s. 3.
- 10 *Sabah*, Nr. 164, 14 Şaban 1293/4 Eylül 1876, s. 3.
- 11 *Sabah*, Nr. 44, 25 Rebiülevvel 1293/20 Nisan 1876, s. 2.
- 12 Ayhan Yüksel, "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863)", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C. I, Ankara 2009, s. 369-371.
- 13 Ferdi Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar*, Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2014, s. 83-86.
- 14 *İzmir Gazetesi*, S. 12, 8 Rebiülevvel 1314/17 Ağustos 1896, s. 3.
- 15 *İzmir Gazetesi*, S. 35, 22 Şaban 1314/26 Ocak 1897, s. 4.
- 16 Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazası'nda Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum 2009, s. 263-264. 1915 yılında Avrathısı dahilinde Losaz Köyü'nde görülen salgında 25 öğrenci hastalığa yakalanmıştır. *Balkanlar*, Nr. 193, 7 Cemaziyelevvel 1333/23 Mart 1915, s. 2.
- 17 Rengin Dramur, "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Aşısı Uygulaması", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997*, C. 3, Ankara 2000, s. 172.
- 18 Nuran Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, Ed. Said Öztürk, İstanbul 2010, s. 121.
- 19 Ağır, *Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)*, s. 29.

havalarda daha az rastlanmıştır.^[20] Çiçek hastalığı kişilere tükürük yoluyla, hasta kişilerin eşyalarının kullanılması suretiyle ya da sinekler vasıtasıyla bulaşmaktadır. Hastalıkta ölüm oranı %20-60 arasında olmakla birlikte bebekler ve beş yaş altı çocuklarda %80-100 arasında görülür. Hastalığı geçirmiş olanlarda körlüğe ve kötü yara izlerine rastlanır.^[21] Evliya Çelebi, seyahatnamesinin Unkapanı'nda doğuştan özürlü bir çocuktan bahsettiği bölümünde çocuğun dış görünüşünü tasvir ederken kaş ve kirpiklerinin geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle döküldüğünü belirtir. Seydi Ahmed Paşa'yı tasvir ettiği kısımda ise kendisini cesur, bahadır, dilaver olarak tanımlayıp dış görünüşünden övgü ile bahsettikten sonra tek kusurunu "mahbûbu'l-vech" olmadığı şeklinde açıklar. Ardından paşanın Mısır'da köle iken çiçek çıkardığını, üç ay kadar karanlık bir evde yatağa mahkum olarak kaldığını, çektiği ızdırap sebebiyle çiçek kabarcıklarını tırnaklarıyla kopardığını ve yüzünün çiçek izinden dolayı lekeli ve bozuk göründüğünü belirtmiştir.^[22] Türk halk ozanı Aşık Veysel, çiçek hastalığının izini taşıyan tanınmış simalara örnektir. 7 yaşında geçirmiş olduğu bu hastalık yüzünden sağ gözünü kaybetmiş, sol gözüne ise perde inmiştir.^[23] 1755 tarihli bir tıp kitabında 100 kişiden 95'inin çiçek hastalığına yakalandığı bunların da yedide birinin öldüğü belirtilmiştir. Hastalık yaş, cinsiyet veya sosyo-ekonomik durumdan bağımsız bir şekilde toplumun her kesimini etkilemiştir. Binlerce insanın ölümüne neden olan çiçek hastalığından toplumlar kadar hanedanlar da etkilenmiştir. Fransa Kralı XV. Louis, Japon İmparatoru Gokomyo, İngiltere Kraliçesi II. Mary, Rusya Kralı Çar II. Peter, Etiyopya Kralı Nagassi çiçek hastalığından ölmüşlerdir.^[24] Söz konusu hastalık Osmanlı hanedanında da görülmüş ve ölümlere neden olmuştur. I. Ahmet, III. Ahmet, Abdülmecid, I. Abdülhamit'in oğlu Şehzade Mehmet Nusret çiçek hastalığı geçirmiş, I. Abdülhamit'in kızı Fatma Sultan çiçekten ölmüştür.^[25]

Çiçek hastalığı ilk olarak Arap Doktor Harun tarafından tanımlanmıştır. Çiçekle ilgili ilk kitap yazar ise Mehmet bin Zekeriya Ebubekir Râzi (854-932)'dir.

-
- 20 Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, Konya 2013, s. 49. Çiçek hastalığı ile karıştırılan, tıp literatüründe *cederi-i kazb* ismiyle anılan suçiçeği bulaşıcılığı, görüntüsü ve ortaya çıkış şekliyle tamamen farklı bir hastalıktır. Çiçek, tehlikeli ve her yaşta kişilerde görülebilirken suçiçeği, sadece çocuklarda görülür. Doktor Besim Ömer, *Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği*, Kostantiniye 1310, s. 33-34.
- 21 Seda Özdemir, *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Salgın Hastalıklar*, Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 29; Enis, *Everyday Lives of Ottoman Muslim Woman: Hanımlara Mahsus Gazete (Newspaper for Ladies) (1895-1908)*, s. 425.
- 22 Mehmet Yaşar Ertaş-Kağan Eğnim, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2011, s. 96.
- 23 Ruhi Kara-Arzu Tören, "Aşık Veysel'in Şiirlerinde Eğitim", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 46, 2011, s. 129.
- 24 Karaimamoğlu, *Ortaçağ Avrupası'nda Salgın Hastalıklar*, ss. 35-37; Mary Platt Parmele, *Kısa Fransa Tarihi Kabileden Üçüncü Cumhuriyet'e*, Çev. Yasin Öner, İstanbul 2021, s. 128.
- 25 Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, s. 50; Yıldırım, "Afetlerin Gölgesinde İstanbul", s. 121.

Râzi, 912-913 yıllarında yayınladığı *Kitabü'l-Cüderi ve'l-Hasbe*^[26] adlı kitabında, çiçek ve kızamık hastalığının farklı hastalıklar olduğunu ortaya koymuştur. Bu eser 1498-1848 yılları arasında Latince, Fransızca, İngilizce ve Almanca olarak kırk kez basılmıştır.^[27] İngiliz Doktor Thomas Sydenham, Razi'den 7 yüzyıl sonra çiçek ile kızamık hastalıklarının farkını açıkça ortaya koymuştur. Çiçek hastalığı Avrupa'da bulaşıcı hastalıklar üzerine ilk araştırmaların başlamasına neden olmuş ve 1546 yılında bu konuya ilişkin Girolamo Fracastoro'nun *De Contagione et Contagious Morbis* isimli eseri yayınlanmıştır.^[28] Osmanlı Devleti'nde ise çiçek hastalığıyla ilgili ilk tıbbi yayını *Çiçek Risalesi* adıyla 1801 yılında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi yazmıştır.^[29]

1. Aşılama Yöntemleri

Çiçek hastalığına karşı modern aşı bulunana kadar pek çok geleneksel metot uygulanmıştır. İlk uygulamaları doğuda başlayan ve çiçekleme denilen bu ilkel yöntemler zamanla değişikliklere uğrayarak Asya ve Kafkasya'da da uygulanmıştır. Kafkasya'da Çerkez, Gürcü gibi milletler esir ticaretiyle uğraştığından kızların çirkinleşip değer kaybetmemeleri için çiçekleme yöntemine fazlasıyla rağbet göstermişlerdir.^[30] Çiçekleme yöntemleri zaman içerisinde Asya ve Kafkasya üzerinden Anadolu'ya geçmiştir.^[31]

Çiçekleme metodu, modern aşının keşfine kadar insanlık için çok fayda sağlamıştır; fakat zararı da yok değildir. Özellikle çiçek mikrobu bazen tehlikeli boyutta enfekte edilebiliyordu. Bu yüzden aşı mayası alınacak kişinin hastalığının hangi evrede olduğunu doğru tespit etmek önemliydi. Aslında çiçekleme yaparken bir yandan da hastalık yayılmış oluyordu. Sadece aşılama için bile püstül döken kişinin irinlerine konan sinek veya hava ve tükürük yoluyla hastalık başkalarına bulaşabiliyordu. Bu yüzden modern aşı bulunduktan sonra çiçekleme gibi geleneksel yöntemler, salgına neden olduğu için yasaklanmıştır.^[32] Tüm zararlarına rağmen geleneksel yöntemler modern aşı bulunana kadar hastalığı önlemenin en etkili yolu olarak görülmüştür. Bu yöntemler farklı şekillerde uygulanabilmekteydi.

26 Ayşegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Yayınları, Bursa 1982, s. 150.

27 Ümmügülüm Candeğer, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek*, Ed. Şükran Köse-Fevzi Çakmak-Ahmet Çağrı Büke-Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara 2020, s. 96.

28 Karaimamoğlu, *Ortaçağ Avrupası'nda Salgın Hastalıklar*, s. 35.

29 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, s. 78.

30 Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", s. 125.

31 Burcu Mercan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele*, Kırklareli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 10-11; Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, s. 1332.

32 Mercan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele*, s. 10-11.

Hafif çiçekli çocukların yanına sağlıklı çocukların yatırılması,^[33] çocukların burunlarından alınan cerahatli kabukların toz haline getirilip üflenmesi, çiçekli kişilere hasta gömleği giydirilmesi, çiçek kurtlarının ve cerahatinin deriyi çizerek sürülmesi gibi çeşitli korunma yöntemleri uygulanmıştır.^[34]

Çiçek aşısının 1630 yılı civarında İstanbul'da uygulandığı düşünülmektedir. 1697 tarihli bir mezar taşında yer alan *Aşılamacızade Hekim Ali Çelebi* ibaresinden hareketle bu kişinin yaşam süresi de dikkate alınarak babasının 1630'lu yıllarda aşılama yaptığı düşünülmüştür. *Tarih-i Cevdet*'de çiçek aşısının ilk önce Anadolu Yörükleri tarafından yapıldığı, bir Yörük'ün İstanbul'a gelerek çocukları aşıladığı kaydedilmiştir.^[35] Nitekim Anadolu'dan gelen bir kişinin 1679'da İstanbul'da çocukları aşıladığı bilinmektedir.^[36] İstanbullu Doktor Emanuel Timonius ve İngiltere'nin İstanbul elçisi Edward Wortley Montagu'nun eşi Lady M. W. Montagu Türk usulü çiçek aşısının Avrupa'da tanıtılmasını sağlamışlardır.^[37] Lady Montagu, *Şark Mektupları* adlı eserinde Türklerin çiçek aşısı uygulamak suretiyle hastalığı önlediklerini bildirerek bu usulün İngiltere'de de uygulanmasını tavsiye etmiştir. Türk usulü çiçek aşısı denenerek zamanla bütün Avrupa ülkelerinde kullanılmaya başlanmıştır.^[38]

Lady M. W. Montagu 1 Nisan 1717 tarihli, arkadaşı Miss Sarah Chiswell'e gönderdiği mektubunda çiçek aşılama merasiminden bahsetmiştir. Buna göre aşılama için en elverişli zaman yaz sonu, sonbahar başı idi. Aile reisleri ailelerinde hastalığa yakalanmış kimse olup olmadığını belirledikten sonra on beş, on altı aileden oluşan gruplar açıcı kadınları çağırıyorlardı. Çiçek hastalığının mayası ceviz kabuklarının içerisinde muhafaza ediliyordu. Aşı yapılacak damar büyük bir iğne ile açılarak aşı buraya konulup, yara bağlanıyor ve üzeri bir ceviz kabuğu ile kapatılıyordu. Aynı işlem dört beş damara daha uygulanmaktaydı. Aşı iz bıraktığı için çoğunlukla vücudun kapalı yerleri tercih ediliyordu. Aşının etkisi yaklaşık sekiz gün sonra bir sıtma şeklinde ortaya çıkarak hastayı iki üç gün yatırıyor, ardından yüzlerinde yirmi otuz kadar sivilce çıkıyor ancak bunlar iz bırakmıyordu. Aşının açtığı yaralar hastalık sürecinde akıp zehrin atılmasını sağlıyor ve aşından kimse ölmüyordu.^[39]

Lady Montagu, tek oğlunu henüz üç aylıkken İstanbul'da İngiltere'den getir-

33 Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s. 1320.

34 Esat Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, Erzurum 2015, s. 125.

35 Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar*, s. 81.

36 Candeğer, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", s. 97.

37 O.T. Hult, "Türkiye'de XVIII. Asrın Başında Çiçek Aşısı Tatbikine Dair", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, Çev. Akdes Nimet Kurat, C. 4, S. 15, 1940, s. 97-98.

38 Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, s. 125-126.

39 Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y, s. 66-67.

miş olduğu cerrah Metiland'a Türkiye'de öğrendiği usul ile aşılatmıştır. Metiland, İngiltere'ye dönünce bu aşı hakkında iki eser yazmışsa da pek ilgi uyandıramamıştır. Ancak sonraları Lady Montagu'nun İngiltere'deki kızını saray hekimlerinin huzurunda aşılatması büyük ses getirmiştir. Daha sonra İngiltere veliahdının hanımı da bir çocuğunu çiçek hastalığından kaybetmek tehlikesi ile karşılaşınca, Lady Montagu gibi bütün ailesini aşılatmak için kraldan izin istemiştir. Kral önce mahkumlar üzerinde aşığı denetip zararsız olduğunu anladıktan sonra torunlarına da yapılması için izin vermiştir. Sonraki yıllarda çok sayıda İngiliz bu yöntemle aşılanarak ölümden kurtulmuş ve bundan sonra aşı batıda giderek yaygınlaşmıştır.^[40]

Bir başka aşılama merasiminde ise kurutulmuş ve fındık kabuğunda saklanmış çiçek cerahatleri gül suyu ile ıslatılıp, sürülebilir hale getirildikten sonra çocukların kollarında açılan çizige sürülürdü. Aşı yerindeki kan kurumaya başladığında gülsuyu ile ıslatılmış gül yaprağı, yaranın üzerine kapatılırdı. Merasimdeki kızlar ise yavrum gül olsun, gülleri bülbül olsun diye şarkı söylerlerdi.^[41] Kollarındaki gül yaprağı soluncaya kadar banyo yapmaları, ekşi yemeleri ve çiçek koklamaları yasaktı. İşlemden bir müddet sonra çocuklarda 15-20 adet hafif çıban çıkar ve iz bırakmazdı. Aşılanan çocuklar, hasta bir kişinin yanına gitse bile çoğunlukla enfekte olmazlardı. Ancak aşı bir iki yıl sonra tekrar uygulanmalıydı.^[42] Montagu, aşıcuların çoğunlukla kadınlardan oluştuğunu ve bunların gül, şebboy, sümbül, lale gibi çiçekleri yetiştiren kişiler olduğunu ifade etmiştir. Bu kadınlar aşıcı hatun, aşıcı kadın ya da çiçekçi hanım gibi isimlerle anılmaktaydı.^[43]

Modern aşı, 1796 yılında Doktor Edward Jenner tarafından bulunmuştur. Bu aşı inekten alınan aşı mayasının insana aktarılması ve daha sonra insandan alınan aşı maddesinin başka insanlara enjekte edilmesi suretiyle gerçekleştirilmekteydi.^[44] İnekten alınan maya ile yapılan aşılama sağlıklı bir yöntem olarak kabul edilmişse de bu aşılanmanın çocuklarda olumsuz etkilerinin görülmesi nedeniyle danadan alınan maya ile yapılan aşılama tercih edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1801 yılından itibaren uygulanan bu yöntem 1810 yılında İtalyan Gabbiati tarafından geliştirilmiştir. 1811 yılında Şanizade Ataullah Efendi tarafından yerli aşı üretimi için ilk girişim yapılmış ancak sonuç alınamamıştır. 1850'li yıllarda danadan alınan maya ile insanları aşılama sistemi yerleşmeye başlamıştır.^[45]

40 A. Süheyl Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul 1948, s. 27-28.

41 A. Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi Yıllığı II.*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983, s. 72.

42 Mercan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele*, s. 12.

43 Ünver, *Tıp Tarihi Yıllığı II*, s. 71; Mercan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele*, s. 13.

44 Kübra Benli, *Klasik Dönem Osmanlı Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklar (1300-1600)*, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s. 46-47; Dramur, "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Aşısı Uygulaması", s. 170-171.

45 Nuray Yağcıoğlu, *Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 58.

2. Kurumsal Gelişmeler

Salgın hastalıklar karşısında düşünülen ilk önlem karantina uygulaması olmuştur. Tecrithanelerde bekleme süresi genellikle kırk gün olduğundan, İtalyanca kırk anlamına gelen quarante kelimesinden hareketle bu uygulamaya karantina denmiştir.^[46] Osmanlı Devleti'nde ilk karantina uygulaması 1831 yılındaki kolera salgını sırasında olmuştur^[47]. Salgın hastalıklarda görülen artış üzerine karantina teşkilatının kuruluş tarihi öne çekilmiş ve 1838'de teşkil edilmiştir.^[48]

1840 yılında ücretsiz aşı yapılmasına dair irade yayınlanmış, aşılama için nöbet yerleri kurulmuş, gezici hekimler görevlendirilmiştir. Çiçek hastalığı geçirmiş olan dönemin padişahı Sultan Abdülmecid, bu konuya hassasiyetle yaklaşmıştır. Rumeli gezisi sırasında yol boyunca çocuklar huzura getirilerek padişahın maiyetindeki doktorlar tarafından aşılanmışlardır.^[49] Anadolu'ya aşıcılar yollanmış, eyalet, sancak ve kazalardan getirilen öğrenciler Tıbbiyede aşıcı olarak yetiştirilmiş ve aşıcı muavini unvanı verilmiştir.^[50] 1846 yılında ise İstanbul'da aşı istasyonları açılmıştır.^[51]

1866 yılında İstanbul'da toplanan Kolera Konferansı'ndan sonra Kolera Nizamnamesi hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Bu tarihten sonra hijyen koşullarının iyileştirilebilmesi için yoğun çaba sarf edilmiş, 1890 yılında hazırlanan Dersaadet Tıbbiye Cemiyeti Raporunda İstanbul şehri için alınması tavsiye edilen hijyen önlemleri on dört maddede açıklanmıştır. Raporun iki maddesi çiçek hastaları ile ilgilidir. Buna göre çiçek hastaları için bir hastane olmalı ve herkese düzenli olarak aşı yapılmalıdır. Hastaların nakline mahsus araba ve sedyeler tahsis edilmeli, nakil sonrasında bunlar temizlenmeli veya yakılmalıdır.^[52] Salgın dönemlerinde hijyen konusu büyük önem taşıdığından tebhirhanelere ihtiyaç duyulmuştur. Tahaffuzhanelerin çoğunda tebhir (tütsüleme, etüvden geçirme) aletleri bulunmaktaydı. Nitekim dezenfeksiyon işlemleri önemli sağlık hizmetlerinden biriydi ve Osmanlılarda yaygın şekilde uygulanmaktaydı.^[53] Hastalık zuhur etmesi durumunda meskenlerde çeşitli önlemler alınmaktaydı. Örneğin salgın görülen evlere kimsenin girip çıkmasına izin verilmezdi. Evdeki masa örtüleri atılır, evi dezenfekte etmek için

46 Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Bellekten*, C. LVIII, S. 23, 1994, s. 329.

47 Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 463.

48 Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", s. 334; Gülden Sarıyıldız, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 320.

49 *Ceride-i Havadis*, S. 282, 27 Cemaziyelevvel 1262 /23 Mayıs 1846, s. 2.

50 Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s. 1334.

51 Yüksel, "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863)", ss. 368-369; Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Nöbet Mahalleri-Nöbet Eczaneleri (1845-1895)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 6, S. 2, 2005, s. 154.

52 Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, s. 87.

53 Sarıyıldız, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", s. 320-321.

kömür dolu bir mangal konularak üzerine ara sıra süpürge çalıları bırakılırdı. Eve getirilen her türlü yiyecek ve giyecek, temiz veya tuzlu su dolu bir teknede bekletilirdi. Salgından ölenlerin evleri ve bitişiğinde bulunan haneler boşaltıldı, eşyaları yakılır ve buralar dezenfekte edilirdi.^[54]

Tanzimat döneminde gerçekleştirilen tıp alanındaki düzenlemeler Sultan II. Abdülhamit devrinde geliştirilerek sürdürülmüştür. Hekimbaşı Mavroyani Paşa, sultana halkı kırıp geçiren salgın hastalıklar ve yol açtığı tehlikeler hakkında bir rapor sunmuştur.^[55] Devlet belli aralıklarla tekrar eden çiçek salgınlarını önlemek adına yoğun bir mücadele vermiş, Avrupadan aşı mayası getirtilmiştir. Ancak Avrupadan getirilen aşılarda zamanında gelmemesi ve gelen aşılarda ise ulaşması gereken bölgeye gidene kadar bozulması çiçek hastalığının artmasına sebep olmuştur. Hastalığın artışı durdurmak için yeni kurumların açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda 1872 yılında İstanbulda Aşı Enspektörlüğü,^[56] 1880'de İtalyan Doktor Giovanni Battista Violi tarafından Beyoğlu'nda özel bir aşı merkezi,^[57] 1892'de Telkikhane (Aşı Evi) ve farklı bölgelerde de telkikhane şubeleri açılmıştır.^[58]

Doktor Miralay Hüseyin Remzi Bey'in başkanlığındaki Aşı Enspektörlüğü'nün görevi aşı ihtiyacının belirlenmesi, aşı memurlarının tayini, Avrupadan aşı maddesinin ve aşı kalemlerinin getirilmesi konularında Cemiyet-i Tibbiye-i Mülkiye'yi bilgilendirmektir.^[59] Salgınla mücadelede en etkili yöntemin aşılama olması devletin bu hususta titiz davranmasını gerekli kılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin yerli aşı üretme girişimlerinin başarısız olması, Avrupadan maliyeti yüksek ve insan sağlığı için birtakım tehlikeleri olan kötü aşının alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum devletin yerli aşı üretebileceği bir aşı üretim merkezinin kurulması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Aşı üretim merkezinin kurulmasının yüksek maliyet gerektirmesi hasebiyle üretim için geçici bir laboratuvar arayışına girilmiş ve Mekteb-i Tibbiyede Tufeylat-ı Hayvaniye Ameliyathanesi'nde geçici aşı üretimi başlatılmıştır.^[60] Masrafları Tibbiye bütçesinden karşılanacak

54 Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, s. 10.

55 Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, s. 77.

56 Candeğer, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", s. 97.

57 Emre Karacaoğlu, "Telkikhâne-i Şâhâne'nin Kuruluş Sürecine Dâir", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 65, 2019, s. 199-201.

58 Candeğer, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", s. 97; Nuri Yavuz-Abdullah Kara, "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı ve Tedavi Yöntemlerine Dair Öneriler (Dr. Besim Ömer'e Göre)", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ed. Burak Kocaoğlu, Ankara 2019, s. 607.

59 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (Ş.D.) 2568/3*, 13 Cemaziyelahir 1308/24 Ocak 1891.

60 BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT) 1975/80*, 4 Zilhicce 1309/30 Haziran 1892; BOA, *İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) 131/5618*, 1 Zilhicce 1309/27 Haziran 1892.

olan telkikhane 1892 yılında kurulmuş^[61], 1894'de ise özel binasına taşınmıştır.^[62] Telkikhhanede üretilen aşılardan diğer bölgelere naklinde sorun yaşanmasından dolayı Erzincan, Manastır, Şam, Bağdat, Musul, Trablusgarp gibi yerlerde aşı üretim merkezinin şubeleri açılmıştır.^[63] Cumhuriyet'ten sonra İstanbul Telkikhhanesi adıyla hizmet veren Aşı Evi, 1934 yılında Ankara'ya taşınmış ve Ankara Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne bağlı Çiçek Aşısı Şubesi ismiyle faaliyetlerini sürdürmüştür.^[64] Bu kurum 1954 yılında kapatılmış, yerine Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuştur.^[65]

3. Nizamnameler

19. yüzyılın ikinci yarısında çiçek hastalığının artması üzerine salgına karşı uygulanan aşılama nizamnamelerle yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 1885, 1894, 1904, 1915 yıllarında olmak üzere dört aşı nizamnamesi yayınlanmıştır. Dokuz maddeden oluşan ilk nizamname aşağıdaki hususları ihtiva etmektedir.

-Umumi ve hususi mekteplerde bulunan tüm öğrencilerden aşısı tutmayanlar tekrar aşı olmak mecburiyetindedir. Bu mekteplere girmek isteyen çocuklar aşı olduklarına ve aşılardın tuttuğuna dair şehadetname göstermek zorundadır.

-Aşı şehadetnameleri, aşı için görevlendirilen kişilerce İdare-i Tıbbiye-yi Mülkiyede düzenlenen matbu varakalara yazılarak aşılanan çocukların adına mühürlü veya imzalı şekilde verilecektir. Elinde matbu varaka bulunmayan tabiplerin normal kağıt üzerine yazacakları imzalı şehadetnameler de kabul edilecektir.

-İlk defa devlet hizmetine, medreselere, askeriye ve zaptiye gireceklerin aşılı olmaları zorunludur. Kura ve redif efradından silah altına alınanların ve zaptiye girenlerin aşılı olmayanları mensup oldukları taburun tabip veya cerrah tarafından aşılınıp ellerine şehadetname verilecektir.

-Mekteplerin nazır, müdür ve idareci muallimlerinden aşı şehadetnamesi bulunmayan öğrencileri mektebe kabul edenlere ceza kanununun 254. maddesi gereğince para cezası uygulanacaktır.

-Aşı işlemi Tıbbiye Mektebi içindeki muayenhanede, İstanbul ve bilad-ı selasedeki nöbet yerlerinde aşıyla görevlendirilenler tarafından ücretsiz olarak yapılacaktır. İhtiyaç halinde belediyeler tarafından geçici aşıcılar görevlendirilerek aşısız

61 BOA, *Babialı Evrak Odası (BEO)* 28/2047, 5 Zilhicce 1309/1 Temmuz 1892.

62 Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Korumucu Sağlık Uygulamaları", s. 1335.

63 BOA, *DH.MKT. 1105/77, 27 Rebiülevvel* 1326/29 Nisan 1908.

64 Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", s. 129.

65 Sarıyıldız, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", s. 320.

olanları aşılayıp şehadetnamelerini ücretsiz olarak vereceklerdir. Taşrada aşılama işi memleket tabibi ve tabip bulunmayan yerlerde özel olarak tayin edilmiş aşıcılara havale edilmiştir. Aşılama için görevlendirilen tabip ve aşıcılara ihtiyaç duyulduka taze aşı kalemleri ve boş kalemler gönderilecektir.

-Şehadetnamelerde aşılananların isim, lakap ve numaraları ve aşılandıkları tarih yazılacaktır.

-İstanbul ve vilayetlerde nizamname hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını teftiş etmekle İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye görevlendirilmiştir.

-Mülki ve askeri memurlardan nizamname hükümlerinin uygulamasına dikkat etmeyenler kanunen sorumlu tutulacaklardır.

-Nizamnamenin uygulanmasından Dahiliye Nezareti sorumludur.^[66]

Dokuz maddelik ilk nizamname hükümleri uygulanırken ihtiyaç dahilinde yeni eklemeler yapılarak 1894 yılında yeni bir nizamname çıkarılmıştır. Yirmi beş maddelik yeni nizamnamede ilk nizamnameden farklı maddeler yer almıştır. Buna göre hastalığın ortaya çıktığı hanelerde herkes vakit geçirmeden aşılanacak ve bölgedeki idareciler aşılama konusunda sorumlu tutulacaklardır. Aşılamanın yaygınlaşabilmesi için yeni doğan çocukların nüfus kayıtlarının yapılmasına ve çocukların altı ay içerisinde aşılanması hususuna önem verilmiştir. Aşılamanın ücretsiz yapılmasına vurgu yapılan nizamnamede aşının etkili olmaması durumunda ikinci kez yapılması, o da etkili olmaz ise üçüncü defa tekrarlanması zorunlu kılınmıştır. Aşı, beş yılda bir tekrarlanacaktır. Nizamnamede çocukların aşı sonrası takibine dair maddeler de yer almaktadır. Çocuklar aşılandıktan bir hafta sonra muayene edilecek ve aşıları tutmuş ise şehadetname verilecektir. Şehadetname koçanları mahalli idareler tarafından Tıbbiye Nezareti'ne gönderilecek, bu yolla ne kadar kişinin aşılandığının ve aşılamayı yapanların kontrolünün sağlanması mümkün olacaktır. Merkeze aktarılan bu bilgiler istatistik defterlerinin oluşturulmasında kullanılacaktır. Ayrıca mahalli yönetimler farklı sebeplerle aşısız kalanların ve aşısız şekilde başka yerlerden gelenlerin isimlerini içeren bir defter düzenleyerek Tıbbiye Nezareti'ne göndereceklerdi. Aşı memurlarına çocuğunu aşılatmayanlara 150 kuruş para cezası verilecektir. Aşıcılara verilecek 400 kuruş maaş ve aşılamaya gidecekleri yerler için ödenecek harcırah o bölgenin belediye bütçesinden karşılanacaktır. Bölge idarecileri bölgelerindeki aşıcılara gerekli yardımı sağlamakla yükümlüydüler. Modern aşıyla birlikte çiçeğe yakalanmış kişilerden alınan çiçek irininin başka kimseye enjekte edilmesi yasaklanmıştır. Bu maddeye riayet etmeyenlerden 200 kuruştan 1.000 kuruşa kadar para cezası alınacaktır. Ayrıca bundan

66 BOA, *İrade Şura-yı Devlet (İ.Ş.D.)* 76/4462, 15 Şaban 1302/30 Mayıs 1885.

dolayı bir sorun yaşanması halinde mahkemeye sevk edileceklerdir.^[67]

1894 tarihli nizamname ile aşılama konusunda istenilen sonuç alınamamış olmalı ki 1904 yılında yirmi sekiz maddelik yeni bir aşı nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamnamede daha öncekilerden farklı olarak mektepler dışında ticarethaneler ve fabrikalarda da aşılama zorunlu tutulmuştur. Şehadetnamesi olmayanlar veya şehadetname tarihi beş yılı geçenler bu toplu alanlara kabul edilmeyecektir. Bir önceki nizamnamede aşı memurlarının harcırah miktarı saat başına 5 kuruş olarak belirlenmişken, bu nizamnamede saat başına ödenen harcırah bedeli 7,5 kuruşa çıkartılmıştır. Mürur tezkiresi gereken her yerde aşı şehadetnamesi gösterilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Şehadetname tarihleri imam ve muhtarlar tarafından kontrol edilecek, şehadetnameyi görmeden işlem yapan görevlilere para cezası uygulanacaktır. Çocuklarını aşılatmayanlara verilecek para cezası bu nizamnamede ilk sefer için 1, ikinci sefer için 2 mecdiye olarak belirlenmiştir.^[68]

Osmanlı Devleti'nin çiçek hastalığıyla mücadelesi son döneme kadar devam etmiştir. I. Dünya Harbi yıllarında yeni bir aşı nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamname, dokuz maddesi aşılacak kişiler, dokuz maddesi de aşı memurlarıyla ilgili olmak üzere on sekiz maddeden oluşmakta ve diğer nizamnamelerden farklı olarak aşağıdaki maddeleri içermektedir.

-Herkes 19 yaşına kadar üç defa aşılacak zorundadır. Küçük çocukların aşılmasından ebeveynleri sorumludur.

-Birinci aşı çocukların doğumundan itibaren 6 ay zarfında, ikincisi 7, üçüncüsü ise 19 yaşına kadar yapılacaktır.

-Herhangi bir hastalıktan dolayı aşı yaptırmamış olanların mazeretlerini bildiren doktor raporu almaları ve bu raporda ne zaman aşı yaptırabilecekleri belirtilmelidir.

-Çiçek hastalığının ortaya çıktığı yerlerde hasta ile temaslı olan ya da hastalık görülen yerde bulunanlara üç defa aşılanmış olsalar bile tekrar aşılama yapılacak, üç sene önce aşısı tutmuş ve çiçek çıkarmış kişilere tekrar aşı uygulanmayacaktır.

-Aşılı ya da aşısız tüm muhacirlerin ilk geldikleri ya da meskun oldukları yerlerde aşılınmaları gerekmektedir.

-Aşılı ya da aşısız askeriye girecek herkes askeriyece aşılanacaktır.

67 BOA, *Sadaret Divan Mukavelenameler (A.DVN.MKL.)* 35/23, 17 Muharrem 1312/21 Temmuz 1894.

68 *Düstur*, Birinci Tertib, C. 7, Ankara 1941, s. 1171-1175.

-Aşılı olmadıkları halde silah altına alınmış olan efrad-ı ihtiyatiyye, müstahfıza ve jandarma askeriye tarafından, polis sınıfına dahil olanlar ise hükümet veya belediye tabipleri tarafından aşılınıp ellerine şehadetname verilecektir.

-Halkı ücretsiz aşılama için şehir ve kasabalarda belediyeler tarafından aşı yerleri kurulacaktır. Belli zamanlarda ve bunların haricinde gerektiği vakitlerde şehir, kasaba ve köylere mahalli idarelerce aşı memurları görevlendirilecektir.

-Nüfus defterlerine kaydedilen yeni doğan çocukların ve resmi kaydı bulunmayanların nüfus idaresi tarafından her üç ayda bir olmak üzere kayıtları mahalli idarelere teslim edilecektir.

-Nizamnameye uygun hareket etmeyen aşıcılar görevden alınacak ve kendilerinden kaynaklı bir zarar meydana gelirse haklarında kanuni işlem yapılacaktır.

-Aşılanan çocukların aşı sonrası muayene süresi bir haftadan on güne çıkarılmıştır.

-Tabip, cerrah, eczacı ve ebeler aşı yapabileceklerdir.

-Aşılama fenni suretle hazırlanan aşı tüpleriyle yapılacaktır. İnsandan insana aşılama kesinlikle yasaktır.

-Nizamnameye aykırı hareket edenler ceza kanununun 99. maddesinin 3. zeyline uygun olarak cezalandırılacaklardır.

4.Salınlara Bakış ve Halkı Bilinçlendirme Çalışmaları

İlkçağlardan itibaren salgın hastalıkları Tanrı'nın lütfu ya da gazabı olarak görenlerin yanı sıra, salgınlara olağan üstü varlıkların sebep olduğunu düşünenler de vardır.^[69] Salgınlara karşı önlem almak Tanrı'ya karşı isyan olarak kabul edilmiştir.^[70] İbn-i Battuta, Afrika Müslümanları arasında salgınlara nedeni olarak insanların günahlarının gösterildiğini, Avrupada Yahudilerin günah keçisi haline getirildiğini belirtir. Salgınlara insanlığın işlediği suç ve günahlar nedeniyle ilahi bir ceza olduğu inancı hemen hemen bütün dinlerin ortak kabulüdür. Avrupa ülkelerinde büyük veba salgını nedeniyle şeytan, cadılar, büyücüler, hortlaklar, Yahudiler suçlanmış, bazı tarikat mensupları günahları nedeniyle kendilerini kırbaçlayarak cezalandırmışlardır. Kiliselerin ve hekimlerin çaresiz kaldığı zamanlarda

69 İrfan Polat, "Yakut ve Yukagirlerin Geleneksel Dünya Görüşünde Salgın Hastalıklarla İlgili Anlatı, İnanış ve Uygulamalar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklara Özel Sayı, 2020, s. 189.

70 Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s. 1320.

halk, din adamlarına ve birtakım tılsımlı araçlara sığınmıştır.^[71] Çiçek hastalığının yaydığı korku bazı dinlerin yayılmasına yardımcı olmuştur. Yüzleri çiçek bozuğu olan çok sayıda kadın ve kızın Hıristiyanlığa yöneldiği ve ibadet yerlerine kapandıkları bilinmektedir.^[72]

Osmanlı Devleti'nde salgın süreçlerinde kader anlayışı halkın salgına karşı tutumunu, dolayısıyla alınacak önlemlere yaklaşımını etkilemiştir. Örneğin karantina uygulaması bazı yerlerde tepkiyle karşılanmış, halkı ikna etmek için karantinanın caiz olduğuna dair Şeyhülislam Mekkizade Asım Efendi'den fetva alınmıştır.^[73] Karantina uygulamasına karşı mevcut önyargıyı kırmak için Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve Cezayirli Hamdan Efendi tarafından risaleler kaleme alınmış ve ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Ayrıca Takvim-i Vekayi'de karantinanın faydalarına dair yazılar yayınlanmıştır. Karantinahanelere gayrimüslim doktorların atanması, bunlardan bazılarının toplumun manevi değerlerini dikkate almaması ve insanların bu doktorların verdiği ilaçlara kuşkuyla bakması hastalıklarla mücadeleyi güçleştirmiştir. Karantinaya karşı gösterilen tepkinin benzerini aşı konusunda da görmek mümkündür. Çiçek aşısının zararlı olduğu inancı aşılamanın yaygınlaşmasını zorlaştırmıştır. Örneğin Erzurum'da halkın aşıya karşı güvensizliği aşılama konusunda sorun yaratmış, bunun üzerine görevlendirilen aşıcuların yanına güvenlik güçleri verilerek aşı yaptırılmıştır. Ayrıca aşının faydasına dair Erzurum vilayet gazetesinde bir yazı yayınlanmıştır.^[74] Benzer çalışmalar İzmir'de belediye tarafından yürütülmüş, çocuklarını aşılatmayan anne babaların bu öldürücü hastalığa karşı çocuklarını aşılatmaları için duyurular yapılmıştır.^[75] Hastalığın dışarı kaynaklı olduğundan dolayı gelip geçeceği, buna hekimlerin bir şey yapamayacağı düşüncesi hastalıkla mücadeleyi zorlaştırmıştır.^[76]

Salgınlar karşısında bir taraftan halk bilinçlendirilmeye çalışılırken diğer taraftan salgınla mücadele edenleri teşvik etmek için taltif etme yoluna gidilmiştir. Rumeli'de görevlendirilen Cerrah Mehmet Tevfik ve Osman Efendiler için 1858 yılında aşılama konusunda gösterdikleri gayretleri dolayısıyla Ceride-i Havadis ve Takvim-i Vekayi gazetelerinde teşekkür ilanı verilmiştir. 1855'te Fransız Marga Gazetesine, çiçek aşısı hakkında bir kitap yayınlaması ve bir nüshasını İstanbul'a göndermesinden dolayı teşekkür mektubu gönderilmiştir.^[77] 1880 yılında Beyoğlu'nda

71 Ömer Karaoğlu, "Salgınların İktisat Tarihi", *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, Ed. Dilek Demirbaş, Veynel Bozkurt ve Sayım Yorğun, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020, s. 17.

72 Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, s. 42.

73 Sarıyıldız, "Karantina", s. 464.

74 Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, s. 23, 131.

75 *İzmir Gazetesi*, S. 9, 16 Safer 1314 /27 Temmuz 1896, s. 4.

76 Enis, *Everyday Lives of Ottoman Muslim Woman: Hanımlara Mahsus Gazete (Newspaper for Ladies) (1895-1908)*, s. 425.

77 Haldun Eroğlu-Güven Dinç-Fatma Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Millî Folklor*, C. 13, S. 101, 2014, s. 205-206.

İtalyan hekim Giovanni Battista Violi, açtığı özel aşı üretim merkezinde fakir çocuklara ücretsiz aşı dağıtmasından dolayı Osmanlı Nişanı ile ödüllendirilmiştir.^[78] Şubat 1900'de Mersin'de aşı memuru Onik Efendi'nin taltif edilmesi teklif edilmiş, Tarsus'ta aşı memuru Hasan Fuad Efendi'nin maaşına Temmuz 1898'de zam yapılmıştır.^[79]

SONUÇ

İlkçağlardan itibaren dünyayı derinden sarsan salgınların en tehlikelilerinden biri çiçek hastalığıdır. Toplumlar ve devletler üzerinde yarattığı tahribatın yanı sıra bazı uygarlıkların yok olmasında etkisi görülen bu hastalık, çeşitli dönemlerde Osmanlı coğrafyasında da kendini göstermiş ve büyük kayıplara neden olmuştur. Başlarda çiçek salgınına karşı geleneksel yöntemlerle mücadele eden Osmanlı yönetimi içinde bulunduğu bütün olumsuz şartlara rağmen maddi ve manevi kayıplara neden olan salgınlarla mücadele konusunda hassasiyet göstermiştir. 19. yüzyılda sağlık alanında yapılan düzenlemelerle birlikte hastalıkla mücadele için gereken kurumsal yapı oluşturulmuş, mücadelenin en etkili yolu olarak görülen aşılama ve hijyen hususuna büyük önem verilmiştir. Çıkarılan nizamnamelerle hukuki alt yapı oluşturularak aşılama yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Salgınlar ve bunlara karşı alınan önlemler insanların sosyal ve ekonomik hayatını olumsuz etkilediğinden alınan kararlar zaman zaman tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle ekonomik kayba uğrama endişesi bazı bölgelerde hastalığın gizlenmesine neden olmuştur. Hastalıklara karşı mevcut olan önyargı ve kaderci bakış açısı da hastalıkla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Devlet yöneticileri bu olumsuz tutumu ve ön yargıyı gazete ve risaleler yayınlarak kırmaya ve halkı bilinçlendirilmeye çalışmıştır.

KAYNAKLAR

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiali Evrak Odası (BEO)
Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.)
İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)
İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)
Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.)
Plan, Proje ve Krokiler (PLK.p.)
Sadaret Divan Mukavelenameler (A.DVN.MKL.)
Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

78 Karacaoğlu, "Telkîhâne-i Şâhâne'nin Kuruluş Sürecine Dâir", s. 3-5.

79 Sanköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, s. 277, 313.

2. Süreli Yayınlar

2.1. *Düstur*

Düstur, Birinci Tertib, C. 7, Ankara 1941.

2.2. Gazeteler

Balkanlar
Basiret Gazetesi
Ceride-i Havadis
İzmir Gazetesi
Sabah

3. Matbu ve Araştırma Eserler-Makaleler

- AĞIR, Sevda, *Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)*, Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.
- AKTAŞ, Esat, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, Erzurum 2015.
- BENLİ, Kübra, *Klasik Dönem Osmanlı Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklar (1300-1600)*, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017.
- CANDEĞER, Ümmügülüm, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek*, Ed. Şükran Köse-Fevzi Çakmak-Ahmet Çağrı Büke-Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara 2020, ss. 95-106.
- ÇİPA, H. Erdem, "McNeill'in "Salgınlar ve Halklar"ı Üzerine Düşünceler", *Toplumsal Tarih*, S. 22, Ekim 1995, ss. 18-22.
- ÇİFTÇİOĞLU, Ferdi, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar*, Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2014.
- DEMİRHAN, Ayşegül, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Yayınları, Bursa 1982.
- Doktor Besim Ömer, *Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği*, Kostantiniye 1310.
- DRAMUR, Rengin, "Osmanlı Devleti'nde Çiçek Aşısı Uygulaması", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997*, C. 3, Ankara 2000, ss. 169-179.
- ENİS, Ayşe Zeren, *Everyday Lives of Ottoman Muslim Woman: Hanımlara Mahsus Gazete (Newspaper for Ladies) (1895-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- EROĞLU, Haldun-DİNÇ, Güven-ŞİMŞEK, Fatma, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Millî Folklor*, C. 13, S. 101, 2014, ss. 193-209.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar-EĞNİM, Kağan, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2011, ss. 83-108.
- GÜL, Abdulkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazası'nda Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum 2009, ss. 239-270.
- HULT, O.T., "Türkiye'de XVIII. Asrın Başında Çiçek Aşısı Tatbikine Dair", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, Çev. Akdes Nimet Kurat, C. 4, S. 15, 1940, ss. 97-102.
- KARA, Ruhi-TÖREN, Arzu, "Aşık Veysel'in Şiirlerinde Eğitim", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 46, 2011, ss. 127-143.
- KARACAOĞLU, Emre, "Telkîhâne-in Şâhâne'nin Kuruluş Sürecine Dair", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 65, 2019, ss. 197-250.
- KARAIMAMOĞLU, Tolgahan, *Ortaçağ Avrupası'nda Salgın Hastalıklar*, Selenge, İstanbul 2021.
- KARAOĞLU, Ömer, "Salgınların İktisat Tarihi", *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt ve Sayım Yorğun, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020, ss. 1-24.
- Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- MERCAN, Burcu, *XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele*, Kırklareli Üniversitesi,

- Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2017.
- NIKİFORUK, Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.
- ÖZDEMİR, Seda, *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Salgın Hastalıklar*, Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- PARMELE, Mary Platt, *Kısa Fransa Tarihi Kabileden Üçüncü Cumhuriyet'e*, Çev. Yasin Öner, İstanbul 2021.
- POLAT, İrfan, "Yakut ve Yukagirlerin Geleneksel Dünya Görüşünde Salgın Hastalıklarla İlgili Anlatı, İnanış ve Uygulamalar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklara Özel Sayı, 2020, ss. 189-207.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Osmanlı'da Salgınlar", *Toplumsal Tarih*, S. 22, Ekim 1995, ss. 23-25.
- SARIYILDIZ, Gülden, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, C. LVIII, S. 222, 1994, ss. 329-376.
- SARIYILDIZ, Gülden, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 463-465.
- SARIYILDIZ, Gülden, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, ss. 319-321.
- TURHAN SARIKÖSE, Selma, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, Konya 2013.
- ÜNVER, A. Süheyl, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul 1948.
- ÜNVER, A. Süheyl, *Tıp Tarihi Yıllığı II*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.
- YAĞCIOĞLU, Nuray, *Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- YAVUZ, Nuri-KARA, Abdullah, "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Çiçek Hastalığı ve Tedavi Yöntemlerine Dair Öneriler (Dr. Besim Ömer'e Göre)", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ed. Burak Kocaoğlu, Ankara 2019, ss. 601-610.
- YILDIRIM, Nuran, "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, Ed. Said Öztürk, İstanbul 2010, ss. 109-184.
- YILDIRIM, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, ss. 1320-1338.
- YILDIRIM, Nuran, "İstanbul'da Nöbet Mahalleri-Nöbet Eczaneleri (1845-1895)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 6, S. 2, 2005, ss. 151-182.
- YÜKSEL, Ayhan, "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863)", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C. I, Ankara 2009, ss. 367-390.

4. Elektronik Kaynaklar

<https://bilimveutopya.com.tr/turklerde-cicek-asisi>, Erişim Tarihi: 03.11.2021

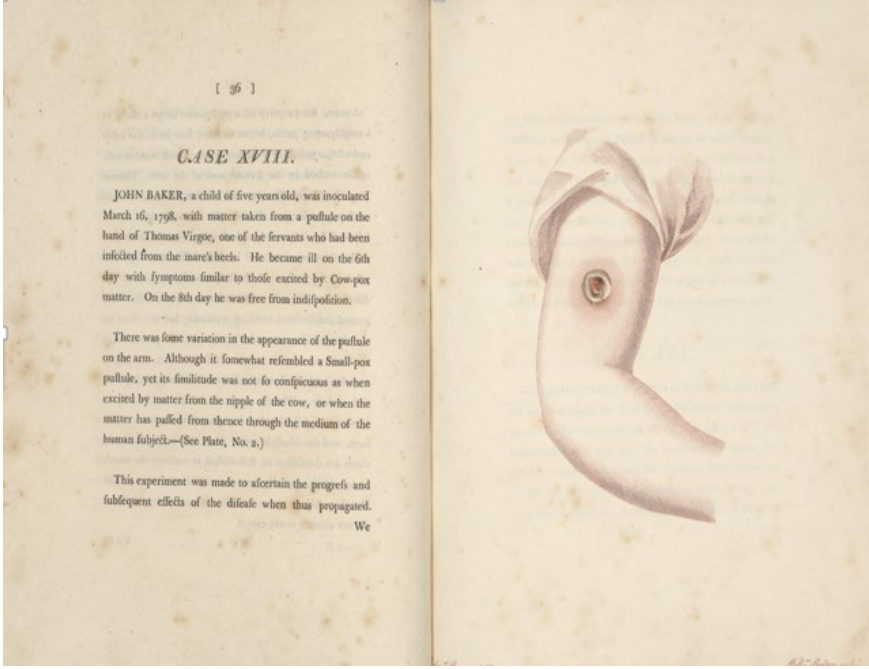
EKLER

Ek 1. Çiçek Hastasının Hastayken (sol taraf) ve Hastalık Sonrası (sağ taraf) Görünüşü.

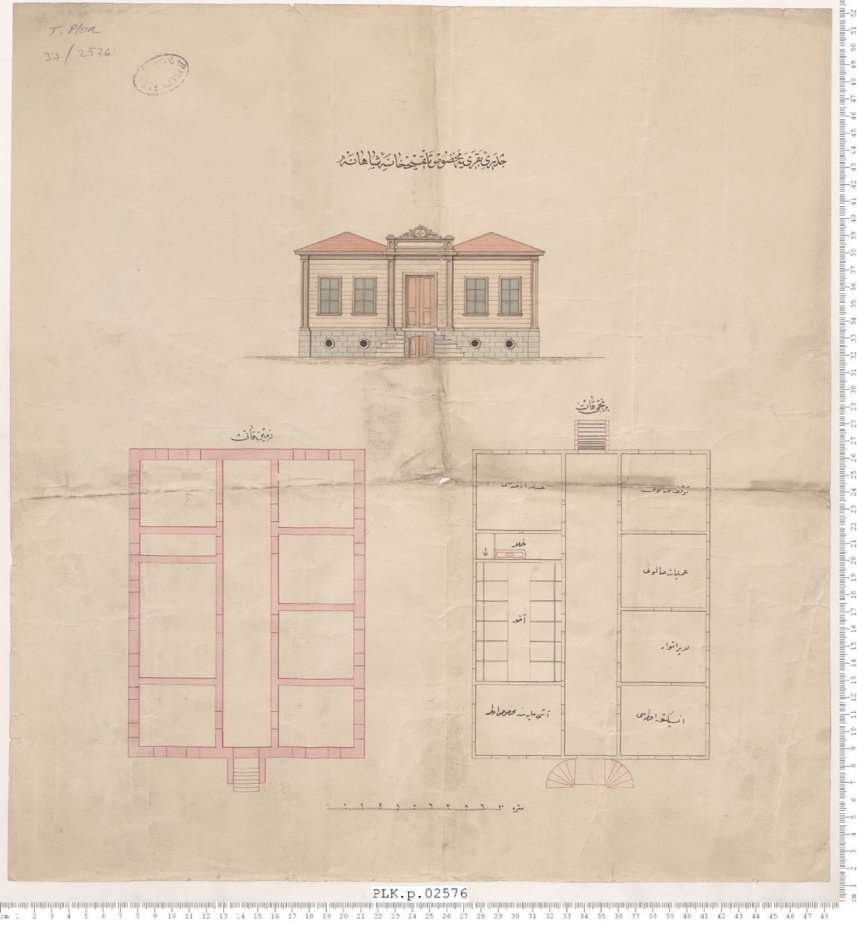
(<https://bilimveutopya.com.tr/turklerde-cicek-asisi>, Erişim Tarihi, 03.11.2021)

Ek 2. Çiçek Aşısı Uygulaması (Edward Jenner'in Inguify into the Causes and Effects of the Varioiae Vaccinae Kitabı)

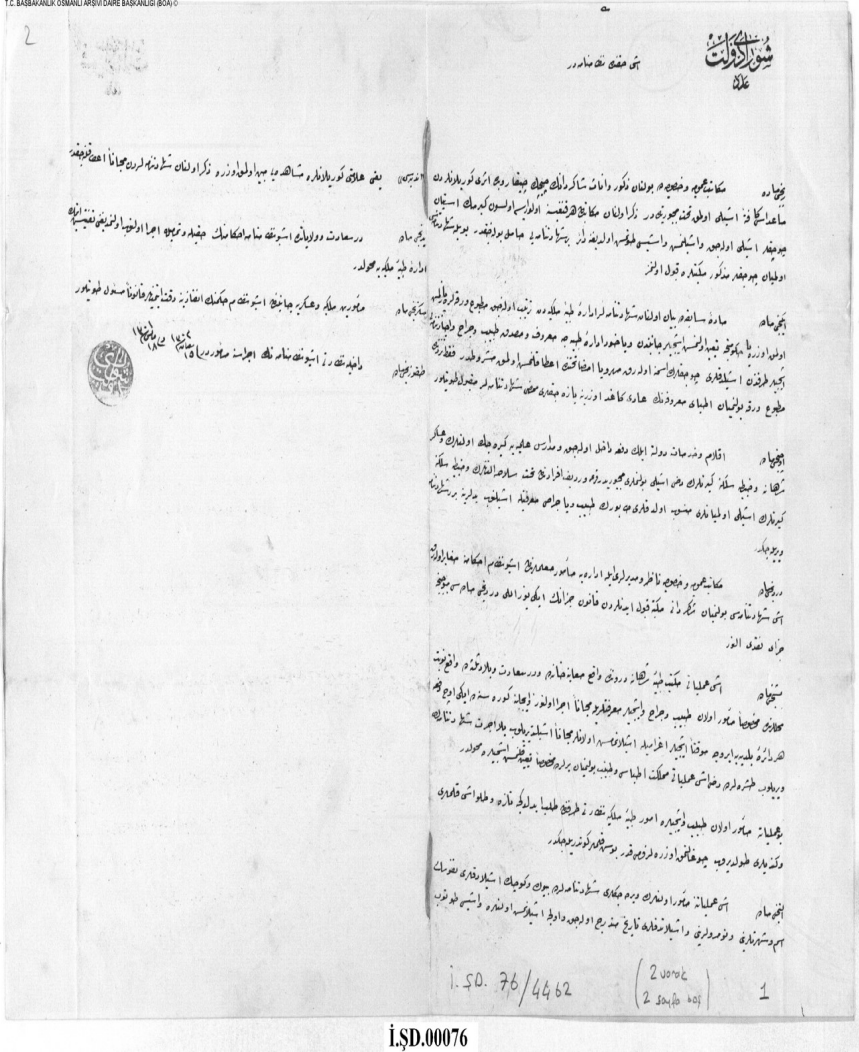
(<https://bilimveutopya.com.tr/turklerde-cicek-asisi>, Erişim Tarihi: 03.11.2021)

Ek 3. Cederi-i Bakariye Mahsus Telkikhane-i Şahane Planı

(BOA., PLK. p. 2576.)

Ek 4. Aşî Nizamnamesi (1885)

(BOA. İ.Ş.D. 76/4462, 15 Şaban 1302/30 Mayıs 1885)

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, IBD, December 2021, 2(2): 325-352

1829 Yılında Kuşadası ve Güvercinada'da Yapılan Osmanlı İnşaatına Dair Keşif Kayıtları

Discovery Records Regarding The Ottoman
Construction Conducted in Kuşadası and
Güvercinada in 1829

Doç. Dr. Bülent ÇELİK¹

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
• bcelik@adu.edu.tr • ORCID > 0000-0002-3882-7877

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Belge Neşri / Document Publication

Geliş Tarihi / Received: 12 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 3 Aralık / December 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 325-352

Atıf/Cite as: Çelik, B., "1829 Yılında Kuşadası ve Güvercinada'da Yapılan Osmanlı İnşaatına Dair Keşif Kayıtları - Discovery Records Regarding The Ottoman Construction Conducted in Kuşadası and Güvercinada in 1829", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 325-352.

<https://10.51533/insanbilimleri.1022567>

<https://10.51533/insanbilimleri.1022567>

1829 YILINDA KUŞADASI VE GÜVERCİNADA'DA YAPILAN OSMANLI İNŞAÂTINA DAİR KEŞİF KAYITLARI

DISCOVERY RECORDS REGARDING THE OTTOMAN CONSTRUCTION CONDUCTED IN KUŞADASI AND GÜVERCİNADA IN 1829

ÖZ:

XV. ve XVI. yüzyıllarda kıyı Ege'deki diğer Osmanlı liman şehirleri ile İstanbul'un iâşesi için talep edilen özellikle yiyecek maddelerinin gemilere yüklediği küçük bir kıyı kasabası olan Kuşadası'ndaki kalenin, bu şehirdeki insan sayısı ve yapılaşmanın artmasında önemli bir katkısı bulunmaktadır. Öte yandan Kuşadası'nın deniz kıyısında bulunmasından dolayı dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı güvenliğin sağlanması için kale en önemli yapıdır. Ege kıyılarındaki Kuşadası ve benzer yerleşim birimlerinin çoğunda kalelerin bulunduğu ve bu askeri yapıların Osmanlı Devleti'nin Ege ve Akdeniz'deki savaş politikalarına katkılarının olduğu, bu kalelerin yeri geldiğinde birer askeri üs olarak kullanıldığı bilinmelidir. Savaş durumlarında Osmanlı merkezi yönetimi bu kaleleri onarmakta ya da yeni yeni istihkâmlar yaparak onları güçlendirmektedir. 1829 yılında Morâda, Osmanlı Devleti'ne karşı başlayan Yunan isyanı Batılı devletlerin de katkısıyla büyürken ve Osmanlı Devleti birleşik İngiliz, Fransız ve Rus donanmasının saldırıları karşısında ağır kayıplar verirken Kuşadası ve Güvercinadaki kale ve istihkâmları yenileme kararı almıştır. Çalışmamızın amacı bu inşaata dair keşif kayıtları hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kuşadası, Güvercinada, kale, İlyâs-zâde.

ABSTRACT:

In the 15th and 16th centuries, the castle in Kuşadası, a small coastal town where food was loaded on ships, had an important role in providing food for İstanbul and other Aegean coastal cities and made an important contribution to the increase in the number of people and construction in this city. On the other hand, due to the fact that Kuşadası is located on the seaside, the castle is the most important structure to provide security against attacks that may come from outside. It should be known that there are castles in Kuşadası and similar settlements on the Aegean coasts, that these military structures contributed to the war policies of the Ottoman Empire in the Aegean and Mediterranean, and that these castles were used as military bases when appropriate. In cases of war, the Ottoman central administration repairs these castles or strengthens them by making new fortifications. While the Greek revolt that started against the Ottoman Empire in 1829 in Peloponnese grew with the contribution of the Western states and the Ottoman Empire suffered heavy losses against the attacks of the combined British, French and Russian navy, it decided to renew the forts and fortifications in Kuşadası and Güvercinada. The aim of our study is to give information about the discovery records of this construction.

Keywords: Ottoman Empire, Kusadası, Guvercinada, castle, İlyaszade.

GİRİŞ

XVI. yüzyıl başlarında küçük bir köy olan Kuşadası, yine bu yüzyılda, askeri ve ticari alanlarda, Ege Denizi'nde giderek artan Osmanlı denizcilik faaliyetleri sayesinde diğer bazı kıyı Ege limanları gibi önem kazanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti 1566'da Sakız'ı fethettikten sonra burada oluşturulan gümrük mukata'asına bağlanan Kuşadası, XVII. yüzyılın başında dönemin sadrazamlarından Öküz Mehmed Paşa'ya temlik olarak verilmiş; o da burada yeni bir kale, bir han yaptırmış; iskeleyi de genişleterek^[1] büyük gemilerin yanaşabileceği, mallarını boşaltıp yeni mallar yükleyebilecekleri ve su, yiyecek gibi ihtiyaç duydukları malzemeleri alabilecekleri bir liman haline getirmiştir. İleri görüşlü bir devlet adamı olan Öküz Mehmed Paşa'nın bu inşa faaliyetleri Kuşadası'nın Ege kıyısında önemli bir liman olmasını sağlamıştır.

Öküz Mehmed Paşa'nın Kuşadası'ndaki imar faaliyetlerinin yoğunlaştığı tarihler Osmanlı Devleti'nin Ege ve Batı Anadolu ile başkent İstanbul arasındaki askeri ve ekonomik bakış açılarının da oluşmaya başladığı tarihler olmuştur. Osmanlı Devleti kurulduğu ilk dönemlerden itibaren denizlerdeki en büyük rakibi Venedik ile mücadeleyi bu dönemde de sürdürmüş, bunun için Anadolu'da Ege Denizi kıyısındaki bazı yerleşimleri askeri nitelikteki üslere dönüştürmüştür. Urla, Seferihisar, Balat, Foça, Ayazmend, Çandarlı, Edremit, Kemer gibi yerleşimlerin arasında Kuşadası da bu iş için seçilmiş bir kıyı yerleşimiydi. Aslında bu noktanın öneminin fark edilmesi yeni değildi. Osmanlı Devleti'nden önce bölgede hâkim olan Bizans'ın inşa ettiği Kadıkalesi gibi şehre yakın bir askeri yapının varlığı bu seçimin isabetliliğini göstermektedir^[2]. Bunun yanında şehirde yeni inşa edilen güvenlik amaçlı yapılar buradaki tahkimatı güçlendiren inşaatlardı. Günümüzde Kadıkalesi'nde yapılan arkeolojik kazılarda temizlenen mescidin tam inşa tarihi bilinemese de XVIII. yüzyıl ya da en geç XX. yüzyıl başına ait olabileceği tahmin edilmektedir^[3].

Osmanlı Devleti Kuşadası ve buradaki askeri tahkimatı, dışarıdan, özellikle kadim düşmanları olan Venedik donanmasından, gelebilecek saldırılara karşı oluşturulan savunma hattının bir parçası olarak görmüştür. Batı Anadolu'nun verimli topraklarında üretilen ve başkentini talep ettiği tarımsal ürünlerin seyrüseferinde

1 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 359.

2 Bugün Kuşadası'nın 10 km güneyinde yer alan Kadı kalesi eski bir yönetim ünitesidir. 1200 yılı civarı inşa edildiği düşünülen bu kale 1261 yılından itibaren Cenevizliler tarafından kullanılmış, 1304'te ise Katalan paralı askerleri için bir askeri üs olarak kullanılmıştır. Dilara Dal, "Aydın'ın Bir Kıyı kenti Kuşadası", *Aydın İl Tarihi*, T.C. Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, Ankara 2012, s. 231. Cenevizlilere Kuşadası'ndaki ticari imtiyazlarını kazanmalarına yol açan anlaşma için bkz. Emine Tok, "Kuşadası Güvercinada Kalesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, c.XXIII, sa.2, s. 62'de 2 nolu dipnot.

3 Zeynep Mercangöz, "Kuşadası Kadıkalesi (Anaia)", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Editörler: Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz, Gürcan Polat, Ege Üniversitesi Yayınları 1. Basım İzmir 2012, s. 412.

ya da Ege ve Akdeniz'de Latin-Katolik rakiplere karşı yapılan askeri mücadelelerde bu gibi noktaların çok büyük bir önemi vardı. Bu yüzden Kuşadası'nda önemli bir askeri kuvvet bulundurmak Osmanlı Devleti için çok önemliydi. Şehir merkezini XVII. yüzyıl başlarında gören Evliyâ Çelebi iki ayrı kaleden bahseder.^[4] Onun verdiği bilgilere göre; Kuşadası kalesinde 110 nefer ve bir kale dizdarı bulunuyordu. Kale dört köşeli, deniz kıyısında kargir ve taştan yapılmış bir yapıydı. Güney tarafı yokuş ve kayalık bir zeminde olup, ele geçirilmesi zor bir yerde olmakla birlikte etrafında hendek bulunmamaktaydı. Evliya Çelebi kaleye yakın bir yapının önceden bu kaleye eklenmesi düşünülürken daha sonradan bir hana dönüştürüldüğünü belirtir. Ticari özellikte bir yapı da olsa askeri amaçlarla da kullanılan, burç ve mazgallar bulunan, top ve tüfekte silahlandırılan bu han, o dönem şehir ticaretinin kalbinin attığı yerdir. Bu yapı günümüzdeki Mehmed Paşa Hanı olmalıdır. Bu yapıların dışında Evliyâ Çelebi çevresini 100 adım olarak verdiği, Kuşadası'na çok yakın küçük bir adacıkta bulunan ve ismini Mendirek Kalesi olarak kaydettiği başka bir kaleden daha söz eder. 40 neferi ve 10 adet balyemez topu olan bu kaleye her gece karadaki kaleden 10 nefer tüfekçinin yardımı gittiğinden bahseder Kuşadası ve Güvercinadadaki kale ve tahkimâtlara benzer askeri yapıların çeşitli nedenlerle yıpranmaları yüzünden zaman zaman yenilenmeleri veya yeni eklentilerle güçlendirilmeleri gerekmiştir. Bu tür inşa faaliyetleri merkezden yürütülen yazışmalarla gerçekleşmekte, nihayetinde de divân-ı hümâyûnun onayı gerekmektedir. Bu onay için ise yapım ve onarım işinin tahmini maliyetinin keşif raporları şeklinde sunulması gerekmekte idi.^[5]

Osmanlı Devleti, 1829'da Kuşadası ve hemen yakınındaki Güvercinadada, bir dizi askeri nitelikte inşa faaliyeti başlatmayı planlamıştır. Planlanan bu inşaatın keşfine dair detaylar, Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Binâ Kalemî Defterleri (D.BŞM. BNE.d.) arasındaki 16309 numaralı deftere kaydedilmiştir. Defter; "Kuşadası kasabasının civârında derûn-ı deryâda vâki' Küçük Ada kal'asının etrâf-ı erba'asında hisâr dîvârlarının müceddeden inşâsı ve kasaba-i mezbûru muhît hendek güşâdı ve siperhâ ve kuleler ve 'atik kule derûnunda vâki' cebehâne ve ebniye-i sâirenin kemâl-i vesâ'it ve metânet üzere inşâsı..." ifadesiyle başlamaktadır.^[6] 5 Safer 1245/6 Ağustos 1829 tarihli defter toplam 9 sayfa olup 8 sayfalık ek de defterin sonuna ilave edilmiştir. Güvercinadadaki inşaat ile bilgiler defterin 8. ve 9. sayfalarında yer almaktadır.

Adada yapılacak olan bu inşaat faaliyeti keşfi için daha önce mühendishane-i hümâyûn halifelerinden Mustafa Efendi ile ada muhafızı ve Sığla Sancağı mütesellimi İlyaszade el-Hac İlyas Ağa görevlendirilmişken Mustafa Efendi'nin vefatı

4 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 9, s. 76-77.

5 Şerife Eroğlu Memiş, "Osmanlı Kudüs'üne Ait H. 1195/M.1781 Tarihli Keşif Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.21, sa.3, Eylül 2019, s. 721.

6 Bkz. Makale sonundaki ek.

üzerine yerine mühendishâne-i hümayûn, sınıf-ı evvel halifelerinden ve İzmir'de, varoş'ta inşa olunan Yeni Kale inşaatında görevli Ebubekir Efendi vazifelendirilmiştir. İlyas Ağa'nın yanı sıra vücûh-ı belde ve hendese bilgisi olan kişilerin de keşifte yardımcı olmaları istenmekteydi. Bu deftere göre Kuşadası merkez ve Güvercinada'da yapılacak inşa faaliyetlerine ait işler, ölçüleri ve masraflarına ait defter kayıtları aşağıdadır. Bu kayıtlardan ilk sırada verilen Kuşadası şehir merkezinde, batı yönündeki Kinisa Dağı önündeki mazgallı siper inşası daha önceden tamamlanmış olup defterde kayıtlı diğer inşa faaliyetlerinin ise sadece keşfi gerçekleştirilmişti. Bu keşiflerden bazıları ilk görevli olan ve vefat eden mühendis Mustafa Efendi zamanında gerçekleştirilmişken Kuşadası merkezdeki cebehâne ve Kuşadası önünde, Küçük Ada Kalesi tabir olunan Güvercinadadaki mazgallı siper inşası gibi işlerin keşifleri ise Ebubekir Ağa zamanında gerçekleştirilmişti.

1. Kuşadası'nda Yapılan İnşaat

Bâ'is-i terkîm oldur ki;

Kuşadası kasabasının civârında derûn-ı deryâda vâkî Küçük Ada kal'asının etrâf-ı erba'asında hisâr dîvârlarının müceddeden inşası ve kasaba-i mezbûru muhît hendek güşâdî ve siperhâ ve kuleler ve 'atik kule derûnunda vâkî' cebehâne ve ebniye-i sâ'irenin kemâl-i vesâ'it ve metânet üzere inşası bi'l-iltimâs ba-irâde-i 'âlî mühendishâne-i hümayûn hulefâsından ta'yîn buyrulan müteveffâ Mustafa Efendi ma'rifetiyle emânet-i binâ ve ada-yı mezbûr muhâfız ve Sığla Sancağı mütesellimi mûmâ-ileyh ser-bevvâbîn-i dergâh-ı âlî İlyâs-zâde 'âtıfettü el-Hâc İlyâs Ağa kûllarına ihâle ile şerefsezâ-yı sūdûr iden emr-i 'âlîşân mücebince ağa-yı mûmâ-ileyh kûlları ebniye-i mezkûru kemâl-i metânet üzere müstakillen billâh-ı teâlâ ve resîde-i hüsn-i hitâm olmağla ebniye-i mezkûrun keşf-i sânisî için bir nefer mühendis halîfesinin ta'yîn buyrulmasını 'atebe-i 'âliye inhâ olunmuş olduğuna binâen İzmir'de varoşda inşâ olunan Yeni Kal'a'ya bâ-fermân-ı 'âlî me'mûr buyrulan mühendishâne-i hümayûn sınıf-ı evvel hulefâsından Ebubekir Efendi kûllarına bâ-irâde-i seniye ebniye-i mezkûrun keşf-i sânisî ihâle buyrulmuş olmağın mühendis-i mûmâ-ileyh ada-yı mezbûreye lede'l-vusûl ve ebniye-i mezkûrenin ol-vechle inşâ olunan ma'rifet-i şer'-i şerîf ve ağa-yı mûmâ-ileyh ma'rifetiyle ve vücûh-ı belde ve cümlelerin me'zûn oldukları hâlde usûl-ı fenn-i hendese üzere yegân be yegân keşf ve mesâfe olunarak kaleme alınmağla defter-i mahsûsu ber-vech-i âtî zikr-i beyân olunur. Fî yevmü'l-hamîs min şehri saferü'l-hayr sene hamse erba'in ve mi'teyn ve elf.^[7]

Bu def'a resminde müşâhede olduğu üzere Kuşadası'nın cânib-i garbîsi Kinisâ Dağı ta'bîr olunur cebel, sengistân olduğu, hendek hafrına münâfi olub cebel-i mezbûrede vâkî' sâhil-i deryâdan dörd 'aded kulelere mürûr ile hendek hudûduna

varıncaya kadar taş-ı cedîd ve hâlis^[8] harcıyla memzûc, meşe-i kebîrden gizli hatıl^[9] ve sağırinden piştuvânlı^[10] ve derûn-ı birûnu kum kireç derzli ve üzeri harpişteli? ve müte'addid tûfeng-endâz mazgallı siper dîvârı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
38	1	4,18	1618470
46	1	4,18	
6	1	3,18	
77	1	4,18	
14	1	4	
185	1	3,12	
50	1	4	
34	1	4	
25	1	4	

Ve cebel-i mezbûrede vaki' kuleler hafr-ı esas ile zîrinden balâya çıkıncaya kadar zîri üç, balâsı iki sıra meşe-i ekserden, gizli hatıl ve sağırinden piştuvânlı ve kum kireç harcıyla memzûc taş-ı cedîd ile ma'mûl ve bir yüzü kum kireç derzli tahtânî ve fevkânî iki sıra tûfeng-endâz mazgallı kezik derûnu bevân^[11]-ı kebîrden taban ve üzeri çam kirişi ve üzeri tahta döşemeli iki saat mesâfeden nakl-i ber'le üzeri çorak^[12] imlâlî^[13] ve derûnlarında birer adet ocak ve neccârkârî pencere ve kenarlı mükemmel kapı ve kilitli ve üzerine su'ûd^[14] için taş nerdibânlı ve hariclerinde birer adet memşâlı^[15] metîn ve müstâhkem dört adet kuleler inşâsı.

8 Hâlis: Karışık ve sahte olmayan, temiz, saf, hilesiz. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları İstanbul 1987, s. 569.

9 Hatıl: 1. Yığma veya hımış yapıda ağırlığı yatay olarak dağıtmak ve dîvârların düşey doğrultudaki çatlamalarını önlemek üzere dîvârın içine yatay olarak boydan boya uzatılan ahşap, tuğla ya da beton bağlama ögesi, 2. Kiriş. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 218.

10 Piştuvân: İki hatılı birbirine bağlayan tahta. Hüseyin Çimrin, *Antalya Teke Yöresi Ağzı ve Deyimleri*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Antalya 2010, s. 350. Aynı sözcük Neslihan Sönmez tarafından Puştivan olarak okunmuştur. Anlamı da 1. Temel ızgaralarda hatılları birbirine bağlayan kısa ahşap kiriş, 2. Büyük dış kapıların tahtalarını birbirine bağlamak için arkalarına çakılan ahşap kuşak olarak verilmiştir. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, YEM yayın, Birinci Baskı İstanbul Ağustos 1997, s. 87.

11 Bevân, bevân, bivân: Çadır direği. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1986, s. 118.

12 Çorak: Toprak damlara çekilen su geçirmez bir çeşit killi toprak. Hasol, *a.g.e.*, s. 138.

13 İmla: Ar. (Toprak) Doldurma. Hafir karşıtı. Hasol, *a.g.e.*, s. 238.

14 Su'ûd: Yukarı çıkma, yükseğe çıkma, yükselme. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 826.

15 Memşâ: Ayakyolu. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 730.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
30	1,06	10	1425870
32	1,06	7	
31	1,06	7,12	
40	1,06	7,12	

Mezkûr Kenisa/Kinisa? Dağı eteğinden Sağır Kulesine varıncaya kadar çorak kaya olub hafr-ı esâs müşkül olduğundan külünk ile münfekk olunarak hendek güşâdı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
135	8	4	488800

Salifü'z-zıkr Kenisa/Kinisa? Dağından Sağır Kulesine varıncaya kadar hendek-i mezbûrun vareste tarafeyni nim zirâ^[16] arzında taş, bilâ-harc kuru divâr ve derûni tûrâb imlâlî tûfeng-endâz siperi inşası.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
135	6,6	1,12	101250

Ve salifü'z-zıkr Sağır Kulesi hafr-ı esâs ile zîrinden balâya çıkıncaya kadar zîri üç, balası iki sıra meşe-i kebîrden gizli hatul ve sagîrinden piştûvânî ve kum kireç ile memzûc taş-ı cedîd ile mâmûl ve bir yüzü kum kireç derzli tahtânî ve fevkânî iki sıra tûfenk-endâz mazgallî kezlik derûnu bevân-ı kebîrden taban ve üzeri çam kirişi ve tahta döşemeli iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri çorak imlâlî ve derûnunda bir adet ocak ve neccârkârî pencere ve kanatlı ve mükemmel kapı ve kilitli ve su'ûd için taş nerdibânî ve haricinde bir aded memşâlî metin kule inşası.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
29	1,12	8,6	387450

Ve yine Sağır Kulesinden Muhafız Kulesine varıncaya kadar hafr-ı esâs ile kezlik hendek güşâdı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
135	8	4	259200

Ve yine hendek-i mezbûr ve tahtından siper tahtına çıkıncaya kadar bir zirâ'

16 Zira': Ar. Orta parmak ucundan dirseğe kadar olan, 75 ile 90 cm. arasında değişen çeşitleri bulunan eski bir uzunluk ölçüsü. Zira'-i mimari: 757-758 mm.'lik arşın. Mimar arşını. Doğan Hasol, a.g.e., s. 553.

arzında taş ile kuru beden dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
130	1	4	156000

Ve hendek-i mezbûr verâsında beden dîvârı üzerine tarafeyni nim zirâ' arzında taş ile bilâ-harc kuru dîvâr ve derûnu bir tûrâb imlâlî tüfenk-endâz siperi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
180	6,12	1,12	210600

Ve hendek-i mezbûr tahtından sahrâ şev^[17]i tahtına çıkıncaya kadar bilâ-harc kuru astar dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
180	1	5	277500

Ve mezbûr Kılavuz Kulesi hafr-1 esâs ile zîrinden balâya çıkıncaya kadar zirî üç üç iki sıra meşe-i kebîrden gizli hatıl ve sağırinden pîştuvânî ve kum kireç harcıyla memzûc taş-ı cedîd ile ma'mûl ve derzli kârgîr kule inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
28	2	8	403200

Ve mezkûr Muhafız Kulesi fevkinde asâkir zabitanı iskânı için etrâf-ı erba'sı on sekiz parmak arzında hâlis harcıyla memzûc taş dîvârlı üzeri taban ve kirişli ve üzeri kezik sütun ile fevki kum kireç harcıyla memzûc kiremid puşideli^[18] ve sekefli^[19] ve tahta basma tavan ve derûnları kebîr tuğla döşemeli ve iki adet oda ve bir sofa ve dolma dîvâr odalı ve odalar derûnunda birer adet ocak ve sundra? ve dolaplı ve birinin derûnunda demir bir mukallik cam çerçeve ve kanat ile iki adet pencere ve bir adet ocaklı ve derûn-ı birünü beyaz sıva ve mükemmel kapılı ve kanat kilitli ve odalar verâsı sofa ve etrâfı dehliz ve kepenk ve bir adet memşâ ve abdesthâneli ve taş nerdibânî ve tahtında diğer dört adet oda ve taş ile dolma dîvâr bölmeli ve odalar derûnlarında birer adet ocak ve ikişer pencere ve derûnları beyaz sıvalı ve kapı ve kilitli müştemilât tekmîliyle odalar inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
---------------	----------------	---------------

17 Şev: 1. İnşîlî yer, bayır. 2. Eğik, meyilli. Hasol, a.g.e., s. 479.

18 Puşide: Örtülmüş. 2. Örtü. Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 1042, Far. Türbelerde sandukaların üzerine örtülen türbe yeşili kumaş, örtü. Hasol, a.g.e., s. 416.

19 Sekef: Çatı, dam. Şemseddin Samî, a.g.e., s. 727.

11,12	11	379500
-------	----	--------

Ve yine mezkûr Muhafız Kulesinin tarafeyninde asâkir iskânı için etrâf-ı erba'ası kum kireç harcıyla taş divârlı ve üzeri taban ve kirişli kezik üzeri tahta kaplı ve iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri çorak imlâlî ve fevkinde bir buçuk zirâ' kaddinde tüfenk-endâz mazgallı bir tarafı üç adet oda ve bir kahve ocağı ve öbür tarafında dahi iki adet oda ve bir ahır bölmeli ve oda-i mezbûreler derûnlarında birer adet ocak ve pencere ve kanallı ve mükemmel kapılı ve kilitli, asâkire mahsus koğuşlar inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
25	6,12	507000
27	6,12	

Ve koğuş-ı mezbûreler pişgâhı^[20] bârândan çamur olmağla çamur-ı mezbûru def' için kaldırım misüllü kayağan^[21] döşemesi.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
26,12	6	573000
22	8	
25	1,12	
15	7	

Ve salifü'z-zıkr Muhafız Kulesinden Hacı Süleyman Kulesine varıncaya kadar hafr-ı esas ile kezik hendek güşâdı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
195	7	5	307125

Ve yine koğuş-ı mezbûrların tarafeyninde etrâf-ı selâsesi taş divâr ve üzeri taban ve kirişli kezik üzeri çorak imlâlî ve derûnu tahta döşemeli ve basamak ve lâğımlı ve kapılı iki adet memşâlar inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
3,12	3	37800
3,12	3	

20 Pişgâh, Ön, huzur. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 397.

21 Kayağan taş: jeol. İnce taneli toprağın metamorfik değışmelerinden oluşan, fillat grubundan, hafif, yumuşak ve koyu mavimtırak bir taş. Arduvaz, kayrak. Yaprak yaprak kullanılabildiğı için binaların çatılarını örtmekte ve taşttahta yapmakta kullanılır. Hasol, a.g.e., s. 269-270.

Ve yine hendek-i mezbûr tahtından siper tahtına çıkıncaya kadar taş bilâ-harc kuru beden dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
190	1	5	285000

Ve hendek-i mezbûrun beden dîvârı üzerinde tarafeyni nim zirâ' arzında taş ile kuru dîvâr ve derûnu tûrabî imlâlî tüfenk-endâz siperi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
115	6,6	1,12	129450

Ve yine hendek tahtından sahrâ şevi tahtına çıkıncaya kadar taş ile bilâ-harc kuru astar dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
180	1	5	280000

Mare'z-zikr Hacı Süleyman Kulesi hafr-ı esas ile zirinden balâya çıkınca zirî üç, balâsı iki sıra meşe-i kebîrden gizli hatıl ve sağırinden pîştuvânlı ve kum kireç harcıyla memzûc taş-ı cedîd ile ma'mûl bir yüzü kum kireç derzli tahtânî ve fevkânî iki sıra tüfenk-endâz mazgallı ve bevân-ı kebîrden taban ve çam kirişli ve üzeri tahta kaplı iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri çorak imlâlî derûnunda iki adet oda ve hâlis harcıyla taş dîvâr bölmeli kezlîk odalar derûnu birer ocak ve pencere ve karnatlı ve mükemmel kapı kilitli ve üzerine su'ûd için taş nerdibânlı ve haricinde bir adet memşâlî kârgîr ve metîn ve müstâhkem kule inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
40	2	6	691200

Ve yine mezbûr Hacı Süleyman Kulesinden Karaoğlu Bağı nihâyetine varınca-ya kadar hafr-ı esâs ile kezlîk hendek güşâdı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
120	8	4	172800

Ve mezbûr hendek tahtından siper tahtına çıkıncaya kadar taş ile bilâ-harc kuru beden dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)

120	1	5	180000
-----	---	---	--------

Ve mezbûr beden dîvârı üzerine tarafeyni nim zirâ' arzında taş ile bilâ-harc kuru dîvâr ve derûnı tûrâb imlâlî tüfenk-endâz siperi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
115	6,12	1,12	134565

Ve yine siper-i mezbûrdan Kara Binbaşı Kulesine ve kule-i mezbûrun dahi kezlik atık Ordu Kapısına varıncaya kadar vasâtî çukur tarafeyni beraber olduğu mülâbesesi ile seyl-âb tecemmû' eylediğinden hendek hafır ve güşâdı terk olunarak zîri bir buçuk balası bir zirâ' arzında hâlis harcıyla memzûc gizli hatıl ve pîştuvânî ve iki üç zirâda bir tüfenk-endâz mazgallı derûn-ı birûnu kum kireç derzli siper dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
55	1,6	5	745500
87	1,6	5	

Ve siper-i mezkûr karşısında şev-i sahrâ tarafında astar dîvârı misüllü bilâ-harc taş ile kuru dîvâr inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
169	1	2	127000
11	1	2	
32	1	2	

Ve mezbûr astar dîvârının verâsını terfî için âhâr mahâlden tûrâb nakliyle şev-i sahrâ imlâsı mâ' ücret-i nakliye.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
140	20	1,6	78750

Ve mezkûr şev-i sahrâ tahtında olan astar dîvârının iki mahalline sey-âb ce-reyânı için taş ve hâlis harcıyla memzûc iki adet kargir kemer inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
3,12	1,12	3	34000
3,12	1,12	3	

Salifü'l-beyân Kara Binbaşı Kulesi hafr-1 esâs ile zîrinden balâya çıkıncaya kadar zîri üç balâsı iki sıra meşe-i kebîrden gizli hatıl ve sağırinden pîştuvânlı ve kum kireç harcıyla memzûc ve taş-1 cedîd ile mâ'mûl ve peşrevîsi kum kireç derzli tah-tânî ve fevkânî iki sıra tüfeng-endâz mazgallı ve bevân-1 kebîrden taban ve üzeri çam kırışlı ve kezik tahta kapı iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri çorak imlâlî ve derûnunda iki adet oda ve hâlis harcıyla dolma dîvâr bölmeli kezik odalar derûnu birer ocak ve neccârkârî pencere ve kanatlı ve mükemmel kapı ve kilitli ve üzerine su'ud için taş nerdibânlı ve haricinde bir adet memşâlî metîn ve müstâhکم kule inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
38	2	7,12	615600

Ve mezkûr Kara Binbaşı Kulesi ile Hamamcıoğlu Kulesi vasâtında iki tarafları hafr-1 esâs ile taş cedîd ve hâlis harcıyla memzûc ve meşeden hatıl ve pîştuvânlı ve kum kireç derzli ve paye dîvârlı ve talya/talpe?'dan çatma, çifte kanat ökçe demirli, verâsı sürgü ile merbût hendek kapısı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
16,12	1,6	6	103950

Ve kapı-yı mezkûr fevkinde etrâf-1 erba'sası taş dîvârlı ve üzeri taban ve kırışlı ve kezik üzeri tahta kaplı, âhâr mahâlden nakl-i berle üzeri çorak imlâlî, pencere ve kanatlı ve mükemmel kapı ve kilitli ve derûn-1 birûnu beyaz sıvalı kapıcı odası inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
5	4	36000

Ve kapı-yı mezbûrun derûn-1 birûnu bârândan çamur olmağla müceddeden kaldırım döşemesi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
25	1,12	11475
15	7	

Ve kapı-yı mezbûrdan Hamamcıoğlu Kulesine varıncaya kadar hafr-1 esâs ile kezik hendek güşâdı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
---------------	----------------	----------------	---------------

80	7	4	109800
----	---	---	--------

Ve yine hendek-i mezbûr verâsına tarafeyni nim zirâ' arzında taş ile bilâ-harc kuru dîvâr derûnu tûrâb imlâlî tüfenk-endâz siperi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
80	6	1,12	64800

Mare'z-zikr mezbûr Hamamcıoğlu Kulesi hafr-1 esâs ile zîrinden balâya çıkıncaya kadar zîri üç, balâsı iki sıra meşe-i kebîrden gizli hatıl ve sagîrinden piştuvânî ve kum kireç harcıyla memzûc taş-ı cedîd ile ma'mûl ve üzeri kum kireç derzli tahtânî ve fevkânî iki sıra tüfenk-endâz mazgallı ve bevân-1 kebîrden uzatma taban ve üzeri çam kırıli kezik üzeri tahta kaplı iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri çorak neccârkârî pencere ve kanatlı ve kapı ve kilitli ve üzeri su'ûd için taş nerdibânî ve haricinde bir adet memşâlî metin ve müstâhkem kârgîr kule inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
43,12	2	9,12	892620

Ve mezkûr Hamamcıoğlu Kulesiyle Hacı Halil Kulesi vasâtında hafr-1 esâs ile taş-ı cedîd ve hâlis harcıyla memzûc meşe-i kebîrden hatıl ve sagîrinden piştuvânî kezik kum kireç derzli ve paye dîvârlı kapı etrafında olan dîvârların inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
7	1	8	105840
7	1	10	

Ve yine kapı-yı mezbûrun önünden hendek üzerine yedi sıra taban ve üzeri birbirine memzûc meşe-i kebîrden döşemeli ve bağlamalı kezik kapı-yı mezbûrunda iki tarafları bevân-1 kebîr uzatmalı ve nihâyetleri zincir ile merbût atmalı ve ökçe demirli vasâti millî kalkar cisir inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
5,12	5	99000

Ve mezbûrun hendek tahtından cisir tahtına çıkıncaya kadar hafr-1 esas ile taş dîvâr ve hâlis harcıyla memzûc meşeden hatıl ve piştuvânî kezik üzeri bevân-1 kebîr uzatmalı cisir dîvârî inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
---------------	----------------	----------------	---------------

5	1	4,12	54000
5	1	4,12	

Ve yine cisr-i mezbûr kapısı derûnunda ve şev-i sahrâ tarafında olan tarike müceddeden kaldırım döşemesi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
20	4	7200

Ve salifü'z-zikr Hamamcıoğlu Kulesinden Hacı Halil Kulesine varıncaya kadar hafr-ı esâs ile kezklik hendek inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
200	7	5	315000

Ve yine hendek-i mezbûr tahtından siper tahtına çıkıncaya kadar taş ile bilâ-harc kuru beden dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
180	1	5	270000

Ve mezkur beden dîvârının verâsında tarafeyni nim zirâ' arzında taş ile bilâ-harc kuru dîvâr ve derûnu tûrâb imlâlî tûfeng-endâz siperi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
190	6	1,12	205200

Ve hendek-i mezbûr tahtından sahrâ-yı şev tahtına çıkıncaya kadar kayur ve taş ile bilâ-harc astar dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
180	1	5	270000

Ve mezkûr Hacı Halil Kulesi hafr-ı esas zirinden balâya çıkıncaya kadar zirî üç, balâsı iki sıra meşe-i kebirden gizli hatıl ve sagîr beden piştuvânlı ve kum kireç harcıyla memzûc taş-ı cedîd ile ma'mûl ve bir yüzü kum kireç derzli tahtânî ve fevkânî iki sıra tûfeng-endâz mazgallı bevân-ı kebirden uzatma taban ve çam kirişli kezklik üzeri tahta kaplı iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri tûrâb imlâlî ve derûnunda iki adet oda ve hâlis harcıyla dolma dîvâr bölmeli kezklik odalar derûnunda birer ocak ve neccârkârî pencere ve kanatlı ve mükemmel kapı kilitli ve üzerine su'ud

içün taş nerdibânlı ve haricinde birer adet ocak ve memşâlı hâlis harcıyla metîn ve müstâhkem kârgîr kule inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
41	1,13	12	797040

Ve yine mezbûr Hacı Halil Kulesinden Mühendis Kulesine varıncaya kadar hafr-ı esâs ile kezklik hendek güşâdı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
200	7	5	315000

Ve hendek-i mezbûr tahtından siper tahtına varıncaya kadar taş ile bilâ-harc kuru beden dîvârı inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
200	1	5	300000

Ve mezkûr hedek dîvârı verâsına tarafeyni nim zirâ' arzında kuru taş ile bilâ-harc dîvâr ve derûnu tûrâb imlâlî tûfeng-endâz siperi inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
200	6	1,12	216000

Ve yine hendek-i mezbûr tahtından sahrâ-yı şev tahtına çıkıncaya kadar taş ile bilâ-harc kuru astar dîvârı inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
200	1	5	300000

Ve mare'z-zikr Mühendis Kulesi hafr-ı esâs ile zîrinden balâya çıkıncaya kadar zîri üç, balâsı iki sıra meşe-i kebîrden gizli hatil ve sagîrinden pîştuvânlı ve kum kireç harç ile derzli tahtânî ve fevkânî iki sıra tûfeng-endâz mazgallı ve bevân-ı kebîrden taban ve çam kirişli ve kezklik üzeri tahta kaplı iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri çorak imlâlî ve derûnunda iki adet oda ve taş ile dolma dîvâr bölmeli kezklik odalar derûnunda birer adet ocak ve neccârkârî pencere ve kanallı ve mü-kemmel kapı ve kilitli üzerine su'ûd için taş nerdibânlı ve haricinde bir adet memşâlı metîn ve müstâhkem kârgîr kule inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)

42,6	1,12	12	821340
------	------	----	--------

Ve kule-i mezkûr ile Köprü Kulesi vesâtında vaki siper dîvârına varıncaya kadar hafr-ı esâs ile hendek güşâdı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
100	7	4	126000

Ve hendek-i mezbûr tahtından siperi tahtına çıkıncaya kadar taş ile bilâ-harc kuru beden dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
100	1	4,12	135000

Ve mezbûr beden dîvârı üzerine tarafeyni nim zirâ' arzında taş ile bilâ-harc kuru dîvâr ve derûnu tûrâb imlâlî tûfeng-endâz siperi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
90	6	1,12	32400

Ve mezbûr beden dîvârı üzerine tarafeyni nim zirâ' arzında taş ile bilâ-harc kuru dîvâr ve derûnu tûrâb imlâlî tûfeng-endâz siperi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
90	6	1,12	32400

Ve hendek-i mezbûr tahtından sahra-yı şev tahtına çıkıncaya kadar taş ile bilâ-harc kuru astar dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
100	1	4,6	127500

Hendek-i mezbûr nihâyetinden Köprü Kulesine varıncaya kadar bayır olub hafrı ve güşâdı terk olunarak taş-ı cedîd ve hâlis harcıyla memzûc meşeden gizli hatıl ve piştuvânlı ve derûn-ı birûnu kum kireç derzli ve üzeri harpeşteli ve müte-addid tûfeng-endâz mazgallı siper dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
95	1	5	399000

Salifü'z-zıkr Köprü Kulesi hafr-1 esas ile zîrinden balâya çıkıncaya kadar zîri üç balâsı iki sıra tûfeng-endâz mazgallı hatıl ve sagîrinden piştuvânlı ve kum kireç harcıyla memzûc taş-1 cedîd ile mamul ve bir yüzü kum kireç derzli tahtânî ve fevkânî iki sıra tûfeng-endâz mazgallı ve bevân-1 kebîrden uzatma taban ve üzeri çam kırıli kezlik üzeri tahta kaplı iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri çorak imlâlî ve derûnunda iki adet oda ve hâlis harcıyla taş dîvâr bölmeli kezlik odalar derûnunda birer ocak ve neccârkârî pencere ve kanatlı ve mükemmel kapı ve kilitli üzerine su'ûd için taş nerdibânlı ve haricinde bir adet memşâlî kargir metîn ve müstâhkem kule inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
41	1,12	12	797040

Ve yine mezkur Köprü Kulesinden Dere canibine varıncaya kadar bir zirâ' arzında meşe-i kebîrden gizli hatıl ve peştuvânlı taş-1 cedîd ve hâlis harcıyla memzûc derûn-1 birûnu kum kireç derzli ve üzeri harpeşteli ve müteaddid tûfeng-endâz mazgallı siper dîvârı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
45	1	5	189900

Ve salifü'z-zıkr kulelere su'ûd için zîrinden balâya çıkıncaya kadar kum kireç harcıyla memzûc ve hatimli kezlik üzeri kayağan basamaklı kargir on iki adet nerdibânlar inşâsı.

Adet	Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
12	12	1	2	belirtilmemiş

Ve mezkûr kuleler pişgâhında etrâf-1 selâsesi taş dîvâr ve üzeri taban ve kırıli kezlik üzeri çorak imlâlî ve derûnu tahta döşemeli ve basamaklı ve lâğımlı on bir adet memşâlar inşâsı.

Adet	Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
11	3,12	3	belirtilmemiş

Atık Kal'a derûnunda münâsib mahalle cebe vaz'ına mahsus evvel emirde dörder zirâ' arzında hafr-1 zemîn ile ve sahil deryâ olduğundan tûrâbî çorak ve kara sülûk olub, ikişer üçer zirâ' meşeden kazıklı ve üzeri meşe keresteden dörder sıra ızgaralı ve zincirli ve yine meşe-i kebîrden gizli hatıl, sagîrinden piştuvânlı ve bir buçuk zirâ' arzında kârgîr dîvârlı ve derûn-1 mahâllinde üç adet kârgîr sütunlu ve sütun-1 mezbûrelerden etrâf dîvârları üzerine birbirlerine dokuz mahalde çember

paye misüllü kebîr tuğladan kemerli ve kemer-i mezbûreleri birbirinin rabtı için cedîd ahen ile bağlamalı ve üzeri kezlîk kebîr tuğladan kârgîr toloslî^[22] ve fevki kiremit kilim puşîdeli ve üzeri dörder zirâ' kademinde tûrâb imlâlî ve tekrar tûrâb-ı mezbûr üzerine hâlis harcıyla kayağan taş döşemeli kezlîk derûnu meşe keresteden ızgara döşemeli ve kezlîk derûn kapısı küfeki^[23] taşından söğе^[24] ve kemerli ve mükemmel kanat zerrelî ve menfes için demir parmaklık ve sac demir kanat ile beş adet pencereli ve kapı pîşgâhı kârgîr süs ve dörder adet demir basamaklı ve haricinde kezlîk yığma küfeki taşından söğе ve kemerli derûnu talya/talpe? tahtasından çatma ve sathı yüz on beş kubbe sac demir kaplı kanallî ve asma kilitli alât-ı âhenî ve müstemilât-ı layıkâ ile metin ve müstâhkem ber-vech-i muharrer kârgîr cebehâne inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
26,8	12,20	2027750

Ve cebehâne-i mezbûrun etrâf-ı erba'asını muhâfâza için zîri bir buçuk balâsı bir zirâ' arzında meşe-i kebîrden gizli hatıl ve sağırinden pîştuvânlı ve taş-ı cedîd ve hâlis harcıyla memzûc, derûn-ı birûnu kum kireç derzli ve üzeri perde dîvârlî ve kezlîk üzeri harbeşteli iki kat perde dîvârî inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
100	1,6	11,12	1565540
46,18	1,6	9	

Ve yine cebehâne-i mezbûrun vesâtında etrâfı küfeki taştan söğе ve kemerli ve dolabından birbirine memzûc meşeden kuşaklı derûnu meşe tahtasından çatma ve sathı yüz yirmi kubbe sac demir kaplı ve ökçe demirli ve Semerkant asmalı kârgîr nişînlî metin ve müstâhkem orta kapısı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
---------------	----------------	----------------	---------------

- 22 Tolos: Hâlaf dönemi mimarisinde görülen, dairesel planlı, taş temel üzerine kerpiç dîvârlî, ahşap malzemen kubbe tavanlı yapılarla özdeş tutulmaktadır. Bazı toloslarda, bitişik inşa edilmiş "dromos" adı verilen, yapıya eklenmiş dörtgen planlı yapılar görülmektedir. Anadolu'da bu tarz yapılar mevcuttur. Tolosların çapları değişken olup 1,75 metre ile 7,75 metre arasında değişebilmektedir. Küçük çaplı tolosların, konut olarak kullanılmak için çok küçük olduğundan zahire ambarı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Dörtgen planlı odaların da konut olduğu, bitişik tolosun da zahire ambarı olduğu söylenebilir. <https://tr.instela.com/tolos--162943>
- 23 Küfeki (Kefeki):Yapılarda kullanılan, açık renkli işlenmesi kolay bir taş çeşidi. bakırköytaş. Kefeki; kum, çakıl ve midye kabuklarının zamanla bağlayıcı maddelerle birbirine yapışmalarından oluşur. Ocaktan çıkarıldığı zaman nispeten yumuşak olan kefeki zamanla sertleşir. Bu taş Osmanlı dönemi yapılarında çok kullanılmıştır. Hasol, *a.g.e.*, s. 273-274.
- 24 Söğе: Kapı ve pencerinin kanadını tutmak üzere dîvâra rabt olunan çerçevenin dört tarafının beheri. Şemseddin Samî, *a.g.e.*, s. 749.

2	2	5	48000
---	---	---	-------

Ve mezkûr muhâfız divârının tarafeyni kârgir payeli, üzeri bir sıra meşe-i kebirden taban kezlik meşe kerestesi döşemeli ve mükemmel mahiyye ve sukûflu ve tahta basma tavan ve üzeri kiremit kalem puşideli ve derûn perdesinin mermerden demir giz ve kurşun zebân ile merbût boğum söge ve kemerli ve balâsı mermer üzerine mahkûk tuğrâ-yı al-i şan ile tarih tahrirli ve pirinçten dökme ay ve yıldızlı ve dolabiden^[25] birbirine mümtezic meşe-i kebirden kuşaklı derûni karaağaç tahtasından çatma ve vechi iki yüz elli kubbe sac demir kaplı ve kebir mismarlı çifte kanatlı ve demir somun ve milli ve Semerkand asmalı ve kilitli ve kârgir nişinli ve müştemilât-ı layıkâ ile tekmili metin ve müstâhkem cebehâne kapısı inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
1,12	2,14	7	150000

Ve salifü'l-beyân Atik Kal'ada vaki' Zindan Kulesi pişgâhında sahil-i deryâda tarafeyni meşe kazığı ve Mersin çubuğundan çit örmeli ve iki sıra kuşaklı ve derûnunda metânet için bağ ve payanda ve derûnu ve mazgallar tûrâb imlâlî top siperi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
80	5,12	2,18	150000

Mazgal mahalli için;

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Siper ile birlikte toplam Masraf (âkçe)
2,12	4	1,12	213880

Ve yine tabyâ-i mezbûrun tarafeyni muhâfâza için bir kat çubuk ve bir kat tûrâb imlâlî ve mazgallı derûnu ve siperlerin birûnu çim kaplamalı ve meşe ağacı çubuğuyla merbut çimden mesnû' muhâfâza siperleri inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
27	3,12	2	109660
60	3,12	2	

Ve yine tabyâ-i mezbûrun topları tahtına kebir ve kalya ve hâlis harcıyla kayagan taşından top döşemesi inşâsı.

25 Dolab: 1. İçine eşya ve saire konulan raflı veya rafsız göz. 2. Hile, dek, dubara. 3. Kuyudan su çıkarmaya yarayan ağaçtan veya demirden yapılmış çark. 4. Devreden, dönen. 5. Bedestenin içindeki küçük dükânlar. Ferit Devellioğlu, s. 224.

Adet	Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
6	9	4	244280

Ve yine tabyâ-i mezbûrun kapısı üzerinde etrâf-ı erba'ası sütun ile dolma divâr bölmeli ve üzeri taban ve kirişli kezklik üzeri tahta kaplı ve iki saat mesâfeden nakl-i berle üzeri çorak imlâlî ve derûnunda iki adet oda ve kezklik dolma divâr bölmeli ve odalar derûnu birer adet ocak ve neccârkârî pencere ve kanatlı ve mükemmel kapılı ve kilitli derûn-ı birûnu beyaz sıvalı ve nerdibânlı asâkir iskânî için odalar inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
12	4,6	91800

Ve mezbûr tabyânın derûnu mühimmât vaz'ı için etrâf-ı erba'ası taş divârlı üzeri taban ve kiriş vaz'ıyla kezklik üzeri tahta kaplı ve çorak imlâlî ve mükemmel kapı ve kanatlı iki adet mühimmât mahzenleri inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
3,12	2,7	2	50400
4,06	4,18	2	

Yukarıda transkripsiyonunu verdiğimiz iş ve keşifler ile bunlara ait akçe cinsinden masraflar, Kuşadası merkezinde düşünülen askeri nitelikteki inşaat faaliyetleridir. Aşağıdaki veriler ise Güvercinadaki askeri nitelikteki inşaat faaliyetlerine ait olup her iki alandaki işlerin niteliği dikkatlice incelendiğinde, 1829 yılında, Kuşadası'nın hem merkezinin hem de önündeki Güvercinadanın tam bir askeri üs konumuna sokulmaya çalışıldığı görülür. Aydın yerel tarihçilerinden Mustafa Kenan Özkan'a göre 1534 yılında Cezayir Bahr-ı Sefid Beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilen Güvercinadanın^[26] daha önceden de örneğin XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarına ait Osmanlı arşiv belgelerinde önemli bir askeri üs konumuna sokulmak istendiğini görülmektedir.^[27] Zaman zaman Kuşadası'na gelen seyyahlar da şehirdeki bu askeri yapılar hakkında bilgi vermektedirler. Örneğin 1809-1811 yılları arasında seyahatlerini yapmış olan J. Galt; şehrin önünde üzerinde kare planlı bir kule bulunan adanın yer aldığını, bu kulenin yalnızca denize doğru savunma yaptığını, şehri çevreleyen kalenin ise eski olduğunu aktarır.^[28]

26 Mükerrrem Kürüm-Mustafa Kenan Özkan, "Aydın'daki Türk Dönemi Eserleri", *Aydın İl Tarihi*, T.C. Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, Ankara 2012, s. 299.

27 Bülent Çelik, "XVIII. Yüzyıl'da Kuşadası Kalesi", *II. Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, 5-9 Kasım 2008* içinde, Kuşadası Belediyesi Kuşadası 2008, s. 160.

28 J. Galt, *Letters From the Levant: Containing Views of the State of Society, Manners, Opinions and Commerce in Greece and Several of Pirincipal Islands of the Archipelago*, Published by T. Cadell-W. Davres, London 1813, s. 283-286'dan alıntılan Tok, a.g.e., s. 63.

Kuşadası gibi görece küçük bir yerleşim biriminin askeri açıdan bu denli korunaklı bir tahkimata dönüştürülmesinin şüphesiz 1821-1829 yıllarında Mora'da başlayan Yunan isyanıyla ve buna bağlı olarak 1827'de Mora'da Navarin'de demirli Osmanlı donanmasının İngiliz-Fransız ve Rus gemilerinden oluşan ve Baltık-Manş Denizi-Cebelitarık Boğazı-Akdeniz yoluyla Navarin Körfezine gelen müttefik donanması tarafından yakılması ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Ege Denizi'nde acı mağlubiyetler yaşayan Osmanlı Devleti, Kuşadası'ndaki bu tahkimatla Ege kıyılarını olası bir İngiliz-Fransız-Rus donanması saldırısına karşı güvenceye almak istemiştir. Bu kayıtların tutulduğu defterde şehirde bulunan kulelerin isimleri de verilmiştir. Sağır Kulesi, Kılavuz Kulesi, Muhafız Kulesi, Hacı Süleyman Kulesi, Kara Binbaşı Kulesi, Hamamcıoğlu Kulesi, Hacı Halil Kulesi, Mühendis Kulesi, Köprü Kulesi isimli kulelerin varlığı yukarıda belirttiğimiz şehrin askeri yönünün kuvvetlendirilmesine yönelik savımızı desteklemektedir. Atik Ordu Kapısı, Karaoğlu Bağ ve Dere gibi yer isimleri de Kuşadası şehri ile ilgili defterde geçen diğer özel isimlerdir.

2. Güvercinada'da Yapılan İnşaat

Kuşadası mukabilinde beşyüz zirâ' mesâfeyi şamil, derûn-ı deryada vaki Küçük Ada kal'asının etrâf-ı erba'asında olan hisâr dîvârları müşrif harab olub tekrâr hafr-ı temel ile taş-ı cedîd ve hâlis kum kireç harcıyla memzûc, zîrinden balâya çıkıncaya kadar meşe-i kebîrden gizli hatıl ve sagîrinden piştuvânlı ve derûnunda mai leziz olmayub, kezklik erzâk-ı lâzimesi dahi kara tarafından kayıklar ile nakl olunarak hâlis harcıyla derûn-ı birûnu kum kireç derzli ve müteâddid tüfenk-endeâz mazgallı, dairen-mâdâr, hisâr dîvârları inşâsı.

Devren (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
19,12	1,06	7	6101400
35	1	6	
36	2	6	
46	2,12	5,12	
12,12	1,06	4,06	
89,12	2,06	6,12	
12	1,12	7	
63,12	3	7	
162	2	6,12	
15,12	3	7	
19,12	1,12	7	
10,18	1,12	2,18	
81	1	2	
75,12	1	2	

Ve yine kal'a-i mezbûrun bazı yerleri köhnemiş olub hedmi muktezî olduğundan, hedmiyle tekrar beden dîvârı inşâsı

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
18	2,06	3,12	Belirtilmemiş
25	2	5	

Ve yine Masar^[29] Kapısının tarafeyni mürtefi kubbe olduğundan beden dîvârına paye misüllü derûnu taş-ı cedid ve hâlis harcıyla memzûc zîrinden balâya çıkıncaya rihtli^[30] ve meşeden gizli hatıl ve piştuvânlı ve birûnu kezlik kum kireç derzli iki kıta kule bedenleri inşâsı

Devren (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
22	3,6	13,12	2249505
23	3	10,12	

Ve kal'a-i mezbûrun bazı münâsib mahâllerine ve kapılar üzerinde vaki bir zirâ' arzında etrâf-ı erba'sı hâlis harcıyla memzûc taş dîvârlı ve üzeri taban ve kirişli kezlik üzeri tahta kaplı âhâr mahâlden nakl-i berle üzeri ikisinin çorak imlâlî ve diğerinin kiremid puşideli, pencere ve kanallı, mükemmel kapılı ve derûn-ı birûnu derzli, beş kıta karakolhâne inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
4,12	3	135900
4,12	3	
5	4,12	
3	2,18	
4	4	

Ve yine ada-yı mezbûr derûnunda atik kale pişgâhında asâkir iskâmı için etrâf-ı selâsesi taş dîvârlı üzeri budaklı taban ve kirişli kezlik üzeri tahta kaplı âhâr mahâlden nakl-i ber üzeri çorak imlâlî ve derûnlarında birer adet ocak, pencere ve kanatlı ve mükemmel kapılı birinin derûnunda dahi matbâh ocaklı ve derûnları kum kireç derzli dört adet odalar inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
---------------	----------------	---------------

29 Masar: Yeniçerilerin yılın ilk üç ayında, muharrem, safer ve rebîülevvel'de aldıkları ulufe. Mehmet Mert Sunar, "Ulufe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C. 42, s. 124.

30 Riht (raht): Basamak aynası. Hasol, *a.g.e.*, s. 425.

20,12	8,18	508500
5,06	3,12	
6	5,12	
7,6	7	

Ve mare'z-zikr ada-yı mezbûrenin dîvârı üzerine etrâf-ı erba'aları kazıklı meşeden nim arşında bir dikine şevli zirî balâsına kadar meşe keresteden iki kat kuşaklı ve derûnunda metânet için iki kat heşgine? bağlamalı etrâfı Mersin çubugundan çit örmeli derûnları tûrâb imlâlî müteaddid mazgallar güşâdıyla ber-vech-i muhârrer top siperleri inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Mazgal mahalli (adet)	Tûlen(zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Toplam Masraf (âkçe)
46-34=12	3,18	3,12	7	3,18	4	1,12	37800

Ve tabya-i mezkûrun topları tahta-i kebîr ve kalın kayağan taşı hâlis harçıyla rihîmî^[31] top döşemesi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
46-20=26	12	112320

Ve ada-i mezkûrenin vasatında Atik Kulesi derûnunda mevcûd sahrîç^[32] derûnu müşrif harâb olub Horasan kireç ile rihîmî tamiri ve yağlı kireç ve Horasan ile etrâf dîvârlarının sıvası tecdidî ve kezlîk üzeri yağlı lökün^[33] ile zılallî^[34] ve kule-i mezbûrun haricinde diğerk atik sahrîcın derûnu tûrâb dolmuş olmağla derûnunun tathîri ve etraf dîvârlarının iki zirâ' kademinde Horasan kireç ile kebîr tuğla ile tecdidî ve kezlîk etrâf-ı erba'asının sıvaları tāmîri ve üzeri yağlı lökün ile zılallî ve fevkinde kemer olmayub meşe-i kebîrden birbirine çatma taban ve üzeri birbirine memzûc meşe-i sağır döşemeli iki aded sahrîçlerin tāmîri.

Devren (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
17	6	99600
8	4	

31 Rihîmî: Kumlu. Rihîmî: Kumsal. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1072.

32 Sahrîç=sarnîç.

33 Lökün: Kirece zeytinyağı dökülerek yapılan bir macun. Eskiden mustukları hazneye ve su borularına tutturmak gibi işlerde kullanılırdı. Hasol, *a.g.e.*, s. 329.

34 Zılallî, Gölge. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 918.

Ve sahrıç-ı mezbûrun derûnına mai hatr cem' ve cereyânı için derûnına şev verilerek tûrâb imlâsıyla üzerine kebîr ve kalın kayağan taştan kaldırım misüllü hâlis harcıyla döşemeli kezlük kum kireç ile araları derzli kayağan döşemesi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
36	9	116640

Ve döşeme-i mezbûrun etrâflarına taş-ı cedîd ve hâlis harcıyla memzûc ve üzeri kum kireç derzli dîvâr inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
54,18	1	2	91980

Ve ada-i mezbûrun cânib-i şarkisinde etrâf-ı erba'ası demir gez ve kurşun zebân ile merbût yığma mermer söğ ve kemerli ve dolabîden birbirine mümtaz meşeden kuşaklı ve derûnu meşe tahtasından çatma yek kanatlı ve ökçe demirli ve kârgîr nişinli metîn ve müstâhkem uğru kapısı inşâsı.

'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
2	3,12	15000

Ve salifü'z-zikr adanın limanı önünde derûn-ı birûnı mermer ve demir gez ve kurşun zebân ile merbût boğma söğ ve kemerli balâsı mermer üzerine mahkuk tuğrâ-yı al-î şân ve tarih tahrîrli ve dolabîden birbirine mümtaz meşeden kuşaklı derûnu karaağaç tahtasından çatma ve veçhi iki yüzseksen beş kubbe sac demir kaplı çifte kanat ve kebîr somun milli ve Semerkand asmalı kilitli ve kârgîr nişinli müstemilât-ı layıkâ ile metîn ve müstâhkem kale kapısı.

'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
2,18	5	120000

Ve kapı-yı mezbûr üstünde bâr doldurması kezlük kaldırım döşemesi inşâsı.

Tûlen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Masraf (âkçe)
19,12	5	23400

Ve mezkûr kaldırımın bir tarafını tesviye için taş-ı cedîd ve hâlis harcıyla memzûc dîvâr inşâsı.

Tülen (zirâ')	'Arzen (zirâ')	Kadden (zirâ')	Masraf (âkçe)
19,12	1	3	42000

Bu deftere göre Kuşadası'nda tüm bu askeri inşâ faaliyetleri için yapılan masraf toplamda 31436890 akçe idi. Bunun yukarıda belirttiğimiz faaliyetlerin karşılığı olarak 9669745'i sadece Güvercinada için yapılmıştı. Kayıtlarda üstteki toplam 31436890 akçe, 120 akçe karşılığında guruş'a çevrilmiş 261974 guruş olarak kaydedilmişti. Vefat eden mühendis Mustafa Efendi'ye verilen ve mesarif olarak gösterilen 12406 guruş da bu toplama eklenmiş ve 274380 guruş (548 kese 380 kûsur guruş) toplam olarak kaydedilmişti.

SONUÇ

Çalışmamamızın ana kaynağını oluşturan 1829 tarihli Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Binâ Kalemi Defterleri arasındaki (D.BŞM.BNE.d.) 16309 numaralı defter, Kuşadası ve Güvercinadadaki askeri yapıların yenilenmesi ve yeni istihkamların inşaa masraflarını içeren bir keşif defteridir. Çalışmamızın başında da belirttiğimiz üzere bu tür keşif defterleri Osmanlı başkentinde alınan kararalar neticesinde oluşturulmaktadır. Devletin bölgede yapmayı istediği askeri nitelikteki inşâ faaliyetlerini gösteren bu defter genel olarak Kuşadası ve Güvercinadayı içine alan büyük bir askeri inşâ faaliyetini içermektedir. Kuşadası ve çevresi, kurulduğu coğrafi mevki olarak önceden de bu türden askeri özellikteki yapılara sahip bir yerleşim birimidir. Kuşadası şehrinde bir kısmı Osmanlı hâkimiyetinden de önce var olan, birbirinden bağımsız üç ayrı istihkâm bulunmaktadır: Şehrin güneyinde eski bir Bizans kalesi olan Kadıkalesi ile şehir merkezindeki içine XVII. yüzyıl başlarında inşâ edilmiş olan, müstahkem Öküz Mehmed Paşa Kervansarayının da bir parçasını oluşturduğu ve şehri çepeçevre surlarla çevreleyen ana kale ve Evliyâ Çelebi'nin de işaret ettiği, şehrin hemen önündeki Güvercinadadaki küçük karakol. Bu yapıların son ikisi yani ana kale ile şehrin önündeki Güvercinadadaki tahkimatın zamanla daha da güçlendirildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul ile Cezayir, Mısır, Suriye, Kıbrıs gibi uzak coğrafyalar arası seyrüsefer yapan ya da Ege Bölgesi'ndeki verimli ovalarda yetişen tarım ürünlerini İstanbul'a taşıyan gemilerin lojistik destek aldığı, Hristiyan korsan gemilerinden sığındığı korunaklı Kuşadası limanı, bu seyrüseferlerde dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı zamanla önemli bir savunma noktası olma özelliğine kavuşmuştur. Bu askeri özellik zamanla giderek artmış, XVII. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin Girit kuşatması sırasında ve XVIII. yüzyıldaki özellikle Mora için yapılan Osmanlı-Venedik savaşlarında Kuşadası ve kıyı Ege'deki diğer şehirlerin askeri rolleri daha da önem kazanmıştır. Önceleri Akdeniz'deki çeşitli noktalar ile İstanbul arasındaki deniz trafiğinde ortaya çıkabilecek başta lojistik ve güvenlik meselelerinde dayanak noktalarını oluşturan Kuşadası benzeri küçük yerleşimler, daha sonra başta Venedik olmak üzere rakip ülke donanmalarına karşı oluşturulan bir savunma ağının birer

parçasını oluşturmuşlardı. XVII. yüzyıldan itibaren adım adım, Kuşadası'ndaki askeri tahkimatin büyütüldüğünü ve yukarıda transkripsiyonunu verdiğimiz 1829 yılındaki askeri nitelikli kapsamlı inşa faaliyetlerinde olduğu gibi, şehirde, zaman zaman yapılan yeni eklentiler veya zaten var olan eski yapıların onarımları ile Kuşadası'nın önemli bir askeri liman ve savunma noktası haline getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Günümüzde bu askeri tahkimattan ancak batı yönünde sur duvarlarının bir bölümü, güneydeki giriş kapısı ve üzerindeki burç ve dükkânların sırtını dayadığı sur duvarları, güneydoğuda altıgen planlı kule/burç, doğu yönünde yine sur duvarları, kuzey yönünde ise sur duvarlarından bazı parçalar, Öküz Mehmed Paşa'nın inşa ettirdiği askeri niteliğe de haiz kervansaray ve buna bitişik kapı ile Güvercinadadaki küçük kale-istihkâm ayaktadır[35]. Güvercinadadaki yapı yakın zamanda restore edilmiştir. Ancak incelediğimiz defterde belirtildiği üzere, Kuşadası şehir merkezinde yapılması düşünülen, kale, sur, siperler, asker ve subay koğuşları, cephanelik, kuleler ve diğer istihkâmlardan yukarıda zikrettiklerimiz haricinde günümüze ulaşabilenleri yoktur. Bu durum; planlanan inşa faaliyetlerinin sadece bazı bölümlerinin, çoğunlukla da Güvercinadada planlananların hayata geçirildiğini bize düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Binâ Kalemi Defterleri (D.BŞM.BNE.d.) 16309.

Yayınlanmış Eserler

- ÇELİK, Bülent, "XVIII. Yüzyıl'da Kuşadası Kalesi", *II. Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu*, 5-9 Kasım 2008 içinde, Kuşadası Belediyesi Kuşadası 2008, ss. 157-162.
- ÇİMRİN, Hüseyin, *Antalya Teke Yöresi Ağzı ve Deyimleri*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Antalya 2010.
- DAL, Dilara, "Aydın'ın Bir Kıyı kenti Kuşadası", *Aydın İl Tarihi* içinde, T.C. Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, Ankara 2012, ss. 229-238.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1986.
- EROĞLU MEMİŞ, Şerife, "Osmanlı Kudüs'üne Ait H. 1195/M.1781 Tarihli Keşif Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.21, sa.3, Eylül 2019, ss. 720-752.
- Evlîyâ Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.
- HASOL, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1975.
- KÜRÜM, Mükerrerem-Mustafa Kenan Özkan, "Aydın'daki Türk Dönemi Eserleri", *Aydın İl Tarihi*, T.C. Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, Ankara 2012, ss. 255-315.
- MERCANGÖZ, Zeynep, "Kuşadası Kadikalesi (Anaia)", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Editörler: Altan

35 Kuşadası ve Güvercinadadaki Osmanlı döneminden kalan günümüz yapıları hakkında bilgilerine başvurduğum, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi Sayın Mükerrerem KÜRÜM'e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bkz. Mustafa Kenan Özkan, "Kuşadası Kitabeleri", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası*, Kuşadası Belediyesi, İzmir 2001, s. 171.

- Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz, Gürcan Polat, Ege Üniversitesi Yayınları 1. Basım İzmir 2012, ss. 404-413.
- ÖZKAN, Mustafa Kenan, "Kuşadası Kitabeleri", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası*, Kuşadası Belediyesi, İzmir 2001, ss. 167-178.
- SÖNMEZ, Neslihan, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, YEM yayın, Birinci Baskı İstanbul Ağustos 1997.
- SUNAR, Mehmet Mert, "Ulufe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 124-126.
- Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları İstanbul 1987.
- TOK, Emine, "Kuşadası Güvercinada Kalesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, c.XXIII, sa.2, ss. 61-83.

Elektronik Kaynaklar

<https://tr.instela.com/tolos--162943> (Erişim tarihi: 12.11.2021)

Ek.

